RES GESTAE DIVI AVGVSTI

FAPTELE DIVINULUI AUGUSTUS

ΠΡΑΞΕΙΣ ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΘΕΟΥ

ediţie trilingvă

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA"
FACULTATEA DE ISTORIE
CENTRUL DE STUDII CLASICE ŞI CREŞTINE

RES GESTAE DIVI AVGVSTI
FAPTELE DIVINULUI AUGUSTUS
ΠΡΑΞΕΙΣ ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΘΕΟΥ
(*BIBLIOTHECA CLASSICA IASSIENSIS* III)

Redactor: Eugenia MACOVEI

ISBN 973-703-037-0

700511 Iaşi, Str. Păcurari nr. 9, tel./fax 0232 314947

RES GESTAE DIVI AVGVSTI

FAPTELE DIVINULUI AUGUSTUS

ΠΡΑΞΕΙΣ ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΘΕΟΥ

ediţie trilingvă

Traducere şi glosar latin-grec
de
MARIUS ALEXIANU şi ROXANA CURCĂ

Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi comentarii,
apendice şi indice
de
NELU ZUGRAVU

EDITURA UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA"
IAŞI - 2004

Pe copertă: *Statuia lui Augustus de la Prima Porta*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
***Res gestae diui Augusti* = Faptele divinului Augustus = ΠΡΑΞΕΙΣ ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΘΕΟΥ** / ed. de: Nelu Zugravu; trad.: Marius Alexianu, Roxana Curcă. – Iaşi : Editura Universităţii „Al.I. Cuza", 2004
ISBN 973-703-037-0
I. Zugravu, Nelu (ed.)
II. Alexianu, Marius (trad.)
III. Curcă, Roxana (trad.)

94(37)"-00" Augustus
929 Augustus

CUPRINS

ABREVIERI[1]

	1. Dicționare, Enciclopedii
DCR	J.-C. Fredouille, *Dicționar de civilizație romană*, traducere de Ș. Velescu, București, 2000
DIR	*De Imperatoribus Romanis: An Online Encyclopedia of Roman Emperors* – http:// www.roman-emperors.org
EAIVR	*Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, coordonator științific C. Preda, București, I, *A-C*, 1994; II, *D-L*, 1996; III, *M-Q*, 2000
ECR	*Enciclopedia civilizației romane*, coordonator științific D. Tudor, București, 1982
Ernout-Meillet	*Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, par A. Ernout et A. Meillet, quatrième édition, quatrième tirage augmenté d'additions et de conections nouvelles par J. André, Paris, 1985
NP	*Der neue Pauly Enzyklopädie der Antike*, Herausgegeben von H. Cancik und H. Schneider, Stuttgart-Weimar, 1, *A-Ari*, 1996; 2, *Ark-Ci*, 1997; 3, *Cl-Epi*, 1997; 4, *Epo-Gro*, 1998; 5, *Gru-Iug*, 1998; 6, *Iul-Lee*, 1999; 7, *Lef-Men*, 1999; 8, *Mer-Op*, 2000; 9, *Or-Poi*, 2000; 10, *Pol-Sal*, 2001; 11, *Sam-Tal*, 2001; 12/1, *Tam-Vel*, 2002; 12/2, *Ven-Z. Nachträge*, 2003
RE	*Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* von A. Pauly und G. Wissowa, 16/1 (1933), 22/2 (1954)
TDAR	S. Ball Platner, *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, London, 1929
	2. Izvoare[2]
Brunt-Moore	*Res gestae divi Augusti. The Achievements of the Divine Augustus*, with an introductin and commentary by P.A. Brunt and J.M. Moore, Oxford University Press, 1967
CIG	*Corpus inscriptionum Graecarum*, Berlin
CIL	*Corpus inscriptionum Latinarum*, Berlin; II^2/5, 7, editio altera, pars V, *Conventus Astigitanus (CIL II^2/5)*, ediderunt A.U. Stlylow, R. Alencia Páez, J. González Fernández, C. González Román, M. Pator Muñez, P. Rodríguez Olivia, administrantibus H. Gimeno Pascual, M. Ruppert, M. G. Schmidt, Berolini-Novi Eboraci, 1998; pars VII, *Conventus Cordubensis (CIL II2/7)*, edidit A.U. Stylow, administrantibus C. González Román et G. Alföldy, Berolini-Novi Eboraci, 1995
CILP	*Catalogue des inscriptions latines païennes du Musée du Bardo*, par Z. Benzina Ben Abdallah, Roma, 1986
EJ	V. Ehrenberg and A.H.M. Jones, *Documents Illustrationg the Reign of Augustus and Tiberius*, Clarendon Press, 1955
Gagé	*Res gestae divi Augusti ex monumentis Ancyrano et Antiocheno Latinis Ancyrano et Apolloniensi Graecis*, texte établi et commenté par J. Gagé, Paris, 1935

[1] Lista este comună pentru *Studiul introductiv* și pentru *Note și comentarii*.

[2] Vezi și lista edițiilor de izvoare folosite.

HD — Epigraphische Datenbank Heidelberg. Forschungsstelle der Heidelberger Akademie der Wissenschaften – http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/

IDRE — *Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptiones extra fines Daciae repertae Graecae et Latinae (sec. I.II.III)*, I, *Italia et Pars Occidentis* (IDRE, I), collegit, commentariis indicibusque intruxit Constantinus C. Petolescu, Bucarest, 1996

IGB — *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Sofia

ILAlg — *Inscriptions latines de l'Algérie*, I, *Inscriptions de la Proconsulaire*, recueillies et publiées par S. Gsell, Paris, 1922; II, *Inscriptions de la confédération cirtéenne, de Cuicul et de la tribu des Suburbures*, 1, *Russicade et région de Rusicade, Cirta, Castellum Celtianum, Caldis, Castellum Tidditanorum*, recueillies par S. Gsell, préparées par E. Albertini et J. Zeiller, publiées par H.-G. Pflaum, Paris, 1957

ILB — B. Gerov, *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae (Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae)*, Sofia, 1989

ILER — *Inscriptiones latinas de la España romana*, antologia de 6.800 textos por J. Vives, Barcelona, 1971

ILLRP — *Inscriptiones Latinae libere Rei publicae*, 1-2, curavit Atilius Degrassi, editio altera aucta et emendata, Firenze, 1972

ILN — *Inscriptions latines de Narbonnaise (ILN)*, J. Gascou et M. Janon, I, *Fréjus*, Paris, 1985; A. Chastagnol, II, *Antibez, Riez, Digne*, Paris, 1992; J. Gascou, III, *Aix-en-Provence*, Paris, 1995; J. Gascou, Ph. Leveau, J. Rimbert, IV, *Apt*, Paris, 1997

ILS — *Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin

ILTG — P. Wuilleumier, *Inscriptions latines des Trois Gaules (France)*, Paris, 1963

IRLugo — F. Arias Vilas, P. Le Roux, A. Tranoy, *Inscriptions romaines de la province de Lugo*, Paris, 1976

ISM — *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*, I, *Histria și împrejurimile*, culese, traduse, însoțite de comentarii și indici de D.M. Pippidi, București, 1983; III, *Callatis et son territoire*, recueillies, traduites, commentées et accompagnées d'index par A. Avram, Ed. Enciclopedică-Diffusion du Boccard, 1999

Malcovati — *Res gestae Divi Augusti*, testo traduzione e commento a cura di E. Malcovati, Roma, 1936

Malcovati$_2$ — Imperatoris Caesaris Augustis *Operum fragmenta*, quartum edidit Henrica Malcovati, Torino, 1962

MAMA — *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, Manchester

Mommsen — *Res gestae divi Augusti. Ex monumentis Ancyrano et Apolloniensi* iterum edidit Th. Mommsen, Berlin, 1883 [Scientia Verlag, Aalen, 1970]

RG — *Res gestae diui Augusti*

Shipley — *Res gestae divi Augusti*, with an English translation by F.W. Shipley, Cambridge (Mass.)-London, 1924 (1992)

3. Reviste[3]

AAntHung — Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, Akadémiai Kiadó, Budapest

ACD — Acta classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, Debrecen

Aevum — Aevum: rassegna di scienze storiche, linguistiche e filologiche, Vita e Pensiero, Milano

AÉ — L'Année Épigraphique, Paris

AfR — Archiv für Religionsgeschichte, Stuttgart

AG — Archivio Giuridico, Modena

AJAH — American Journal of Ancient History, Cambridge (Mass.)

AJPh — The American Journal of Philology, Cambridge (Mass.)

AnatSt — Anatolian Studies, British Institute of Archaeology at Ankara, London

AntAfr — Antiquités africaines, Paris

ArhMold — Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie, Iași

ARID — Analecta romana Instituti danici, Roma

Atene e Roma — Atene e Roma: bollettino della Società Italiana per la diffusione e l'incoraggiamento degli studi classici, Firenze

AU — Der altsprachliche Unterricht Latein, Griechisch

AV — Arheološki vestnik, Ljubljana

Athenaeum — Athenaeum: studi periodici di letteratura e storia dell'antichità, New Pr., Como

BalcPosn — Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia, Poznań

CCG — Cahiers du Centre Gustave-Glotz, Paris

Chiron — Chiron: Mitteilungen der Kommission für alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, Beck, München

CM — Classica et Mediaevalia: revue danoise de philologie et d'histoire, Societas Danica indagationis antiquitates et mediiaevi, Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen

Complutum — Complutum. Departamento de prehistoria. Facultad de geografía e historia. Universidad Complutense, Madrid

CQ — The Classical Quaterly, Oxford

CR — Classical Review, Oxford

CRAI — Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris

Dodoni — Dodoni. Istoria kai archaiologia, Panepistimio Ioanninon, Ioannina

Epigraphica — Epipgraphica: periodico internationale di epigraphia, Faenza

Euphrosyne — Euphrosyne: revista de filologia classica, Faculdade de Letras de Lisboa, Centro de Estudos Clássicos, Lisboa

Glasnik — Zamoljskog Muzeia Bosne i Hercegovine u Sarajevu, N.S., Sarajevo

Gymnasium — Gymnasium: Zeitschrift für Kultur der Antike und Humanistische Bildung, Berlin

Hermes — Hermes: Zeitschrift für klassische Philologie, Stuttgart

Hesperia — Hesperia: American School of Classical Studies at Athens

Historia — Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte = revue d'histoire ancienne, Steiner, Stuttgart

Iliria — Iliria, Tirana

[3] Cele mai multe abrevieri corespund celor din *L'Année Philologique*.

JAOS	Journal of Amercian Oriental Society
JAW	Jahrbuch der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Berlin
JRS	The Journal of Roman Studies, Society for the Promotion of Roman Studies, London
Karthago	Karthago: revue d'archéologie méditerranéenne, Centre d'études archéologiques de la Méditerranée, Paris
Klio	Klio: Beiträge zur alten Geschichte, Berlin
Ktèma	Ktèma: civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques, Centre de recherche sur le Proche-Orient et la Grèce antique, Strasbourg
Latomus	Latomus: revue d'études latines, Bruxelles
LEC	Les Études Classiques, Société des études classiques, Namur
MEFRA	Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité, École française de Rome, Rome
Numen	Numen: international review for the history of religions, Leiden
OJA	Oxford Journal of Archaeology, Oxford UK and Boston USA
Pontica	Pontica, Muzeul de istorie națională și arheologie, Constanța
RB	Romano-Barbarica: contributi allo studio dei rapporti culturali tra mondo romano e mondo barbarico, Roma
RBPh	Revue belge de Philologie et d'Histoire, Bruxelles
REA	Revue des études anciennes, Maison de l'Archéologie, Université Michel de Montaigne-Bordeaux III, Talence
REL	Revue des études latines Paris
RhM	Rheinisches Museum für Philologie, Sauerländer (Deutschland), Frankfurt/Main
RH	Revue historique, Paris
RHR	Revue de l'histoire des religions, Paris
RIDA	Revue internationale de droit de l'Antiquité, Paris
RIN	Rivista italiana di numismatica e scienze affini, Società Numismatica Italiana, Milano
SCIVA	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", București
SEG	*Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden
SMSR	Studi e materiali di storia delle religioni, Japadre, L'Aquila
TD	Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București
Tyche	Tyche: Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, Wien
ZA	Ziva Antika = Antiquité vivante, Faculté de philosophie, Skopje
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn
	4. Volume
ANRW	*Ausftieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, II, *Prinzipat*, Berlin-New York
CAH	*The Cambridge Ancient History*, second edition, IX, *The Last Age of the Roman Republic, 146-43 B.C.*, Edited by J.A. Crook, A. Lintott, E. Rawsen, Cambridge, 1994
PIR	*Prosopographia Imperii Romani*

N. Z.

STUDIU INTRODUCTIV

1. De la *index rerum a se gestarum* la *res gestae* epigrafice. La 19 august anul 14 d.H., la vila imperială de la *Nola* avea loc o adevărată scenă de teatru: după ce, privindu-se într-o oglindă, și-a aranjat părul și obrajii căzuți, Augustus și-a întrebat prietenii dacă-și interpretase bine rolul în piesa vieții sale, încheind: „«dacă piesa / v-a plăcut, aplaudați-o / și toți împreună manifestați-vă bucuria»" („«*ei de ti / echoi kalos to paignion, kroton dote / kai pantes hemas meta charas propempsate*»"); la scurt timp, a murit în brațele soției sale, Livia[1]. Ce trădează cuvintele sale? Cinism? Mulțumire de sine? Câte ceva din fiecare. Bătrânul împărat putea privi în urmă zâmbind cu maliție și, totodată, satisfăcut: din cei 76 de ani câți număra atunci (se născuse la 23 septembrie 63 î.H.), cei mai mulți și-i petrecuse efectiv ca protagonist pe scena politică, reușind ca, prin mijloace mai mult sau mai puțin legale și oneste, învățând din experiența altora și modelându-și propriul comportament după împrejurări, prevalându-se de tradiții și inovând cu subtilitate, slujindu-se de devotamentul unora și încurajând obsecviozitatea altora, să creeze la Roma și în spațiul controlat de ea o nouă stare de lucruri („*nouus status*"), despre care era convins că era cea mai bună și că o să-i supraviețuiască („*in statu rei publicae felicissimo*")[2]. De altfel, unii dintre contemporani i-au putut judeca faptele urmărindu-i ascensiunea de la adolescența zbuciumată până când, prin glasul unanim al ordinilor sociale, primise măgulitorul titlu de *pater patriae*. Alții, în schimb, le-au cunoscut din *relatio* făcută de însuși Augustus

[1] Suet., *Aug.*, 99, 1.
[2] Suet., *Aug.*, 28. 2; Gell., XV, 7, 3 = Malcovati$_2$, p. 16.

şi care a fost citită în Senat curând după moarte[3] sau de pe epigrafele gravate în Capitală şi în provincii.

Într-adevăr, aşa cum relatează Suetonius, printre *uolumina* citite în *Curia* după stingerea împăratului, se găsea şi unul cu rezumatul faptele sale, pe care suveranul îl dorea săpat pe table de aramă şi aşezat în faţa mausoleului său („*altero* ***indicem rerum a se gestarum****, quem uellet incidi in aeneis tabulis, quae ante Mausoleum statuerentur*")[4]; aceeaşi informaţie o furnizează mai târziu Dio Cassius[5]. Nici *index rerum gestarum* compus de principe, nici forma inscripţionată din proximitatea lui *funus Iuliorum*[6] n-au supravieţuit; în schimb, s-au păstrat copiile realizate în piatră în trei oraşe din provincia microasiatică *Galatia* - *Ancyra* (Ankara, Turcia), *Apollonia* (Uluborlu, Turcia) şi *Antiochia* (lângă Yalvaç, Turcia)[7]. Întrebarea de ce tocmai din aceste centre anatoliene provin inscripţiile respective n-a primit încă un răspuns satisfăcător[8]. Cert este că provincia *Galatia*

[3] Suet., *Aug.*, 101, 1.

[4] Suet., *Aug.*, 101, 4, subl. n. = Malcovati$_2$, nr. XXXVIII, p. 101.

[5] Dio Cass., LVI, 33: „în al doilea, toate faptele câte le săvârşise în viaţă, însemnări care poruncise să fie gravate pe plăci de aramă ce urmau să fie aşezate în faţa monumentului său funerar" = Malcovati$_2$, nr. XXXVII, p. 101.

[6] Informaţii despre mausoleul augustan: CIL, I 2, 244; VI, 886; AÉ, 1928, 2; Ovid., *Fast.*, I, 709-722; Tac., *Ann.*, XVI, 6; Suet., *Aug.*, 100-101; 104; Aur. Vict., *Caes.*, 12, 12.

[7] Mommsen, p. IX-XI; Gagé, p. 3-4; N.A. Maşkin, *Principatul lui Augustus. Originea şi conţinutul său social*, traducător S. Samarian, Bucureşti, 1954, p. 275-276; E.S. Ramage, *The Nature and Purpose of Augustus' "Res gestae"*, Stuttgart, 1987 (Historia. Einzelschriften 54), p. 120; vezi şi *infra*.

[8] Pe un site cu traducerea franceză a *Res gestae*-lor, Alain Canu indică drept surse, în afara celor trei copii din oraşele microasiatice, şi una descoperită „în Syria" - http://www.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/res gest_fran.htm.

a luat fiinţă sub Augustus, în 25/4 î.H.[9], la *Antiochia* acesta a întemeiat o *colonia* de veterani din *legio V Gallica* şi *legio VII* (*Colonia Caesarea*)[10] iar la *Apollonia* a procedat la lotizare de tip colonial, fără fundarea unei colonii[11].

Prima dintre copiile amintite, cunoscută sub numele convenţional de *Monumentum Ancyranum*, era gravată pe pereţii templului lui Dea Roma şi al lui Augustus[12] şi consta dintr-un text latin şi unul grecesc. Cel dintâi era dispus pe şase coloane pe doi dintre pereţii interiori ai *pronaos*-ului, pe o înălţime de 2,48 m şi pe o lăţime de 3,60 m; deasupra a trei dintre coloanele de pe zidul stâng se afla titlul, din care se putea citi că epigrafa era o copie a exemplarului gravat *in duabus aheneis pilis quae sunt Romae positae* („pe două coloane de aramă care sunt aşezate la Roma"). Traducerea grecească era incizată pe nouăsprezece coloane pe peretele exterior stâng al *cella*-ei, expus privirii publicului, pe o înălţime de cca 1,25 m şi pe o lăţime de 20,30 m; ea se încheia cu un *Appendix* inexistent în originalul augustan[13]. Acest monument a fost cunoscut încă de la mijlocul secolului al XVI-lea[14], la începutul celui de-al XVIII-lea

[9] Vezi izvoarele şi bibliografia în *Note şi comentarii*; aici, doar M. Sartre, *Les provinces anatoliennes*, în *Rome et l'intégration de l'Empire. 44 av. J.-C. – 260 ap. J.-C.*, 2, *Approches régionales du Haut-Empire romain*, sous la direction de C. Lepelley, Paris, 1998, p. 337.

[10] Str., XII, 8, 14; Plin., V, 94; *Dig.*, 50, 15, 8, 10; M. Sartre, *op. cit.*, p. 350; vezi şi *Note şi comentarii*.

[11] M. Sartre, *op. cit.*, p. 349; vezi şi *Note şi comentarii*.

[12] D. Krencker, M. Schede, *Der Tempel in Ankara*, Berlin, 1936 (Denkmäler antiker Architektur 3), p. 51-52; E.S. Ramage, *op. cit.*

[13] Pentru stadiul actual al templului şi inscripţiilor vezi *Misioni archeologiche italiene in Turchia* - http://www.misart.it/hpmisart/scheda. cfm?idmissione=3

[14] L. Tardy, É. Moskovsky, *Zur Entdeckung des Monumentum Ancyranum (1555)*, în AAntHung, 21, 1973, p. 375-401; E.S. Ramage, *op. cit.*

fiind realizate primele copii. Publicarea științifică datează din veacul al XIX-lea. Astfel, în 1861, francezii Georges Perrot și Edmond Guillaume au participat la o misiune științifică în *Galatia* și *Bithynia*, în timpul căreia au cercetat și antichitățile de la *Ancyra*, dar rezultatele investigațiilor lor au apărut abia în 1872. Bazându-se pe informațiile comunicate de cei doi anticari francezi și pe fragmentele descoperite până atunci la *Apollonia*, Theodor Mommsen a editat *Res gestae* în 1865. Aproape două decenii mai târziu, în 1883, slujindu-se de mulajele făcute în 1882 de consulul german la Smirna, Humann, marele istoric și epigrafist a publicat cea de-a doua ediție, rămasă de referință în istoria editării și studierii monumentului ancyran datorită reconstrucțiilor propuse, discuției savante privitoare la originea și scopul *Res gestae*-lor și comentariilor ample ce însoțesc textul[15].

Copia de la *Apollonia* (oraș din *Pisidia* anexată provinciei *Galatia*) este cunoscută prin șase fragmente, notate convențional prin sigle de la *A* la *F*. O parte a celui desemnat cu *A* și fragmentele *D* și *E* au fost descoperite în 1828 și publicate în 1834 de F.V. Arundell și în 1836 de W.J. Hamilton. Fragmentul *F* a văzut lumina zilei în 1898, dar a fost recunoscut ca făcând parte din monumentul ce reda *RG* augustane abia în 1911 de către Alfred von Domaszewski. În sfârșit, în 1930 au apărut o nouă parte a fragmentului *A* și cele notate cu literele *B* și *C*; ele au fost publicate în 1933. Pe ansamblu, *Monumentum Apolloniense* constă doar dintr-un text grecesc gravat pe șapte coloane pe fața unui piedestal

[15] Pentru toate acestea, vezi Mommsen, p. XIII-XXXIII; F. Haug, *Bericht über römische Epigraphik*, în JAW, 56, 1888, p. 87-103; E. Kornemann, *Monumentum Ancyranum*, în RE, 16/1, col. 212-217; Gagé, p. 4-6, 42-46, 62-63; N.A. Mașkin, *op. cit.*; H. Volkmann, *Res gestae divi Augusti. II. Besprechung des Schrifttums der Jahre 1914-41*, în JAW, 279, 1942, p. 4-15; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 117, 121, 122, cu bibliografie.

monumental ce susținea statuia lui Diuus Augustus, a lui Tiberius, a Liviei, a lui Germanicus Caesar și a lui Drusus Caesar[16].

În sfârșit, în 1914 și 1924, William Ramsay a descoperit tot într-un oraș pisidian, *Antiochia*, fragmente în latină dintr-o altă copie a *Faptelor* lui Augustus, cunoscută astăzi sub numele de *Monumentum Antiochenum*. Textul era gravat pe zece coloane având titlul deasupra primelor două; nu se știe, însă, cu certitudine pe ce edificiu public se afla expus[17].

Pe baza comparării monumentelor amintite, în special a celor de la *Antiochia* și de la *Ancyra*, și a utilizării informațiilor prolixe din Suetonius și Cassius Dio, învățații au încercat să reconstruiască arhetipul roman, descendența copiilor epigrafice din *uolumen*-ul lui Augustus și legăturile de fidelitate sau, dimpotrivă, disimilitudinile dintre textul originar și diferitele copii. În acest sens, s-a avansat opinia că *Monumentum Romanum* consta din două coloane dreptunghiulare (din marmură?) așezate în fața mausoleului,

[16] Mommsen, p. XXXIV-XXXVI; F. Haug, *op. cit.*, p. 99; W.H. Buckler, W.M. Calder, W.K.C. Guthrie, *Monuments and Documents from Eastern Asia and Western Galatia*, Manchester, 1933 (MAMA 3), nr. 4, p. 49-56; H. Volkmann, *op. cit.*, p. 1-15; Gagé, p. 6, 47, 63-64; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 276; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 118, 120, cu bibliografie.

[17] W.M. Ramsay, *Colonia Caesarea (Pisidian Antioch) in the Augustan Age*, în JRS, 6, 1916, nr. 6, p. 108-129; A. von Premerstein, *Zur Aufzeichnung der Res gestae divi Augusti im Pisidischen Antiochia*, în *Hermes*, 59, 1924, p. 95-107; idem, *Gliederung und Aufstellung der Res gestae divi Augusti im Rom und im Pisidischen Antiochia*, în *Klio*, 25, 1932, p. 197-225; V. Ehrenberg, *Monumentum Antiochenum*, în *ibidem*, 19, 1925, p. 189-213; D.M. Robinson, *The Res Gestae Divi Augusti as Recorded on the Monumentum Antiochenum*, în AJPh, 47, 1926, p. 1-54; W. Ramsey, A. von Premerstein, *Monumentum Antiochenum*, Leipzig, 1927 (*Klio*. Beiheft 19); H. Volkmann, *op. cit.*, p. 23-25, 47-50; Gagé, p. 7, 47, 64; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 118, 120, cu bibliografie.

pe care erau încrustate plăcile de aramă cu textul *Faptelor* inscripționat pe opt coloane – câte patru pe fiecare *pila*; pe cea de-a doua textul începea, foarte probabil, cu cel de-al 19-lea capitol. De asemenea, s-a presupus că monumentele provinciale trebuie să se fi bazat pe o copie oficială trimisă legatului Galatiei de guvernul lui Tiberius, copie care, la rândul ei, reproducea *Monumentum Romanum* realizat după acea *relatio* a lui Augustus dată spre păstrare vestalelor[18].

2. Titlul. Așa cum arăta Edwin S. Ramage, nu există nici o posibilitate de a afla dacă inscripția de la Roma a avut sau nu un titlu și - în caz afirmativ – care a fost acesta și nici dacă el a fost dat de Augustus sau de către Tiberius. În orice caz, cel dintâi *princeps* n-ar fi putut folosi apelativul *diuus*, întrucât apoteoza a fost un act posterior decesului[19]. Copiile de la *Ancyra* și *Antiochia* au adoptat un titlu, inspirându-se, foarte probabil, după cel al originalului din Capitală, așa cum o sugerează formula *exemplar subiectum*[20]; acesta este *Rerum gestarum diui Augusti, quibus orbem terrarum imperio populi Romani subiecit, et impensarum quas in rem publicam populumque Romanum fecit* (*Faptele divinului Augustus prin care a supus lumea puterii poporului roman și cheltuielile pe care le-a făcut pentru statul și pentru poporul roman*). Pe baza lui și a informației lui Suetonius amintită mai sus, Jean Gagé a sugerat că *Monumentum Romanum* se intitula: *Res gestae diui Augusti, quibus orbem terrarum imperio populi Romani subiecit, et impensae quas in rem publicam populumque Romanum fecit*; tradiția modernă a consacrat, însă, forma scurtă *Res gestae diui*

[18] H. Volkmann, *op. cit.*, p. 28-44, 47-50; Gagé, p. 7-9, 47-54; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 118, 120, cu bibliografie.

[19] *Ibidem*, p. 13, cu bibliografia de la nota 6.

[20] Mommsen, p. XI; E.S. Ramage, *op. cit.*

Augusti[21]. Oricum, cuvinte și expresii din titlul copiilor se regăsesc în conținutul epigrafelor, ele subliniind aspectele asupra cărora Augustus însuși trebuie să fi dorit a atrage atenția; prin urmare, ele trădează o intenționalitate ideologică. Astfel, vorbind despre acțiunile sale și despre onorurile de recunoștință care le-au urmat, principele folosește de două ori în mod explicit formula *res gestae - ob res... prospere gestas* (**4.2**); *rebus... prospere gestis* (**12.2**)[22]. Ea se originează în limbajul politic republican, fiind utilizată pentru a desemna faptele din timp de pace și din vreme de război ale oamenilor politici romani[23]. Cu aceeași sintagmă caracteriza Horatius acțiunile lui Augustus: „*Quis sibi **res gestas** Augusti scribere sumit? / Bella quis et paces longum diffundit in aeuum?*" („Ale lui Augustus **fapte**, mari în pace și-n război, / Cine ia să i le scrie, să rămâie după noi?")[24].

[21] Gagé, p. 9.

[22] E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 14, nota 8.

[23] Vezi, de exemplu, Cic., *Rep.*, I, 8, 13: „*cum superiores ali fuissent in disputationibus perpoliti, quorum **res gestae** nullae inuenirentur*" („unii dintre predecesorii mei s-au realizat numai în discuțiile teoretice, fără a fi avut tangență cu viața politică propriu-zisă") (subl. n.); II, 32, 56: „*sed tamen omnia summa cum auctoritate a principibus cedente populo tenebantur, magnaeque **res** temporibus illis a fortissimis uiris summo imperio praeditis, dictatoribus atque consulibus, belli **gerebantur***" („Totuși, totul depindea de autoritatea supremă a fruntașilor politici iar poporul se supunea, în timp ce marile fapte de război din acele timpuri au fost săvârșite de bărbații cei mai curajoși învestiți cu puterea supremă, adică de dictatori și consuli") (subl. n.); cf. și E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 14, nota 7.

[24] Hor., *Ep.*, I, 3, 7-8, subl. n.; cf. și II, 1, 250-256: „*Nec sermones ego mallem / repentes per humum quam **res** componere **gestas**, / terrarumque situs et flumina dicere et arces / montibus impositas et barbara regna tuisque / auspiciis totum confecta duella per orbem, / claustraque custodem pacis cohibentia Ianum / et formidatum Parthis te principe Romam*" („Nu «sermones» de-astea simple, ci să scriu de **fapte** mari, / Despre fluviile lumii, despre țări și regi barbari, / De cetăți pe

Un alt lexem – *impensae* - are o triplă incidență (**1.1**: *priuata impensa*; **5.2**: *impensa mea*; **20.1**: *impensa grandi*)[25], evidențiind angajamentul financiar constant al suveranului față de *Vrbs* și poporul roman – așadar, everghetismul său. Expresia *orbem terrarum imperio populi Romani subiecit* nu se regăsește în această formă dezvoltată; apar, în schimb, componente ale ei: *in orbe terrarum* (**3.1**), *imperium populi Romani* (**13**), *imperio populi Romani adieci* (**27.1**), *imperio populi Romani subieci* (**30.1**), *imperia populi Romani perferre coegit* (**30.2**)[26]. Sintagma în cauză are o dublă conotație: pe de o parte, ea exprimă „superioritatea politică a Romei", dimensiunea „imperialistă" a misiunii istorice a poporului roman, fundamentată ideologic încă sub Republică[27] și exaltată sub întemeietorul Principatului în versul „*tu regere imperio populos, Romanus, memento*" din epopeea „națională" compusă de Vergilius[28]; pe de altă parte, ea evidențiază, așa cum a arătat Claude Nicolet, conceptul augustan al unei hegemonii limitate spațial la un „teritoriu precis definit, concret, închis de-o manieră armonioasă" – *orbis terrarum*, așadar „lumea locuită, civilizată", ale cărei frontiere vor fi specificate în capitolele **25-33**[29]. În sfârșit, expresia *in rem publicam populumque Romanum*, întâlnită mai des în forme restrânse în numeroase capitole din textul propriu-zis (**1.1**, **1.3**, **1.4**, **2**, **7.1**, **25.1**, **26.1**, **26.4**, **26.9**, **30.1**, **32.3**, **34.1**)[30], focalizează asupra entităților politico-juridice în slujba cărora Augustus și-a pus întreaga acțiune politică. Ideatica dezvăluită de această sintagmă trimite, în egală măsură, la eșafodajul ideologic republican, respectiv concepția despre supremația statului și a poporului roman ca protagonist privilegiat al actului istoric[31], principele

munți urcate, de războaie săvârșite / Sub a tale auspicii pe tărâmuri felurite / Și cum porțile le-nchise Ianus, păcii gardian, / Și cât o-ngrozi, sub tine, Roma partul cel dușman!") (subl. n.); cf. și E.S. Ramage, *op. cit.*

[25] În **16.2**, verbul *impendo* (*impendi*).

[26] E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 14, 58 (nota 113).

[27] Cic., *Rep.*, III, 15, 24; E. Hermon, *L'impérialisme romain à l'époque des Gracques*, în *Ktèma*, 4, 1979, p. 249-258; *L'impérialisme romain. Histoire, idéologie, historiographie (I)*, în *ibidem*, 7, 1982, p. 143-233; *(II)*, în *ibidem*, 8, 1983, p. 113-277; R.J. Rowland, jr., *Rome's Earliest Imperialism*, în *Latomus*, 42, 1983, 4, p. 749-762; J.M. Alonso-Núñez, *Les conceptions politiques de Florus*, în LEC, 54, 1986, p. 179; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 57-58; M. Chassignet, *Caton et l'impérialisme romain au IIe siècle av. J.-C. d'après les origines*, în *Latomus*, 46, 1987, 2, p. 285-300; L. de Blois, *The Perception of Expansion in the Works of Sallust*, în *ibidem*, 47, 1988, 3, p. 604-619; J. Rich, *Fear, greed and glory: the causes of Roman war-making in the middle Republic*, în *War and Society in the Roman World*, edited by J. Rich and G. Shipley, London and New York, 1993, p. 38-68; T. Cornell, *The end of Roman imperial expansion*, în *ibidem*, p. 154-160; J. Linderski (Hg.), *Imperium sine fine: T. Robert S. Broughton and the Roman Republic*, Stuttgart, 1996 (Historia. Einzelschriften 105); K.A. Raaflaub, *Born to Be Wolves? Origins of Roman Imperialism*, în *Transitions to Empire. Essays in Greco-Roman History, 360-146 B.C., in Honor of E. Badian*, edited by R.W. Wallace and E.M. Harris, Norman and London, 1996, p. 273-314; G. Schepens, *Between Utopianism and Hegemony. Some Reflections on the Limits of Political Ecumenism in the Greco-Roman World*, în *L'ecumenismo politico nella coscienza dell' Occidente, Bergamo, 18-21 settembre 1995*, a cura di L. Aigner Foresti, A. Barzanò, C. Bearzot, L. Prandi, G. Zeccini, Roma, 1998, p. 117-147.

[28] Verg., *Aen.*, VI, 851.

[29] C. Nicolet, *L'Inventaire du monde. Géographie et politique aux origines de l'Empire romain*, Paris, 1988, p. 28, 40; vezi și idem, *L'Empire romain: espace, temps et politique*, în *Ktèma*, 8, 1983, p. 163-173; J.M. Alonso-Núñez, *op. cit.*; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 54-58; T. Cornell, *op. cit.*, p. 164-168.

[30] Vezi și E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 38-39; H. Braunert, *Die Gesellschaft des römischen Reiches im Urteil des Augustus*, în *Saeculum Augustum*, I, *Herrschaft und Gesellschaft*, Herausgegeben von G. Binder, Darmstadt, 1987 (Wege der Forschung 266), p. 167, 168, 169, 177, 192-204.

[31] J. Hellegouarc'h, *Le vocabulaire latin des relations et des partis politiques sous la République*, Paris, 1963 [1972], p. 515-518; C.

subliniind, astfel, încă din titlu, orientarea tradiţionalistă, „patriotică" a guvernării sale şi personajul colectiv căruia îi sunt adresate în special *RG*[32].

3. Data. Discuţiile privitoare la momentul redactării *Res gestae*-lor sunt polarizate între două puncte de vedere diametral opuse, respectiv cel care susţine că ele au fost elaborate în mai multe etape şi acela conform căruia ele sunt o scriere unitară, realizată într-un interval de timp relativ scurt; între ele, o varietate de opinii, înclinate mai mult mai mai puţin către o direcţie sau alta. Prima dintre teorii are ca protagonist pe Ernst Kornemann, care, pornind de la ideea strânsei legături ce trebuie să fi existat între construcţia mausoleului augustan şi compoziţia *Res gestae*-lor şi studiind minuţios toate elementele de detaliu cronologic menţionate în text, ajungea, iniţial, la concluzia că *index rerum gestarum* a avut la bază un *Urmonument* conceput în 28 î.H. şi dezvoltat apoi pe parcursul a cinci etape, pentru ca, ulterior, să propună existenţa a şapte straturi compoziţionale, datând, respectiv, din 23, 12, 4, 2 î.H., 1, 6 şi 14 d.H.[33]. Teza savantului german a întâmpinat imediat opoziţia mai multor învăţaţi în frunte cu Ulrich Wilcken, care au pledat pentru judecarea documentului ca o scriere unitară, ce a putut suferi, însă, din timp în timp, retuşuri şi adaosuri[34]. Alţi cercetători fie s-au raliat uneia sau alteia dintre cele două teorii dominante, fără a încerca analize mai detaliate[35], fie, pe baza unor indicii de conţinut, stil, terminologie etc. oferite de *RG* sau de biografia suetoniană (*Aug.*, 101, 1 şi 101, 4) şi istoria lui Dio Cassius (LVI, 33), au propus un interval mai limitat în care Augustus ar fi putut redacta *RG* – între aprox. 23 î.H. şi 8-2 î.H. (J. Gagé[36], Z. Yavetz[37]); 12 î.H.–6 d.H. (M. Besnier)[38]; 9-13 d.H. (H. Volkmann)[39]; între 11 mai 14 d.H. şi momentul retragerii în Campania, unde a murit la 19 august acelaşi an (F.W. Shipley)[40]; 26 iunie–24 iulie 14 d.H. (W. Weber)[41]; anul 14 d.H. (Th. Bushnell)[42]; ultimele săptămâni ale vieţii (E. Malcovati[43]).

Considerăm mai convingător punctul de vedere al lui Erwin S. Ramage, după care Augustus a redactat *RG* în ultimul an al vieţii sale[44], respectiv **între 23 septembrie 13 şi 19 august 14 d.H.** Pentru această datare pledează în mod categoric ultima frază din documentul epigrafic – *cum*

Facchini Tosi, *Il proemio di Floro: la struttura concettuale e formale*, Bologna, 1990, p. 21-22.

32 E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 14-15, 38-54, 58-60; vezi şi *infra*.

33 E. Kornemann, *Zum Monumentum Ancyranum*, în *Klio*, 2, 1902, p. 141-162; idem, *Zum Streit um die Entstehung des Monumentum Ancyranum*, în *ibidem*, 5, 1905, p. 317-332; idem, *op. cit.*, în RE, 16/1, col. 217-223; vezi şi H. Volkmann, *op. cit.*, p. 63-64; Gagé, p. 17-18; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 280; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 118, 132.

34 U. Wilcken, *Zur Entstehung des Monumentum Ancyranum*, în *Hermes*, 38, 1903, p. 618-628; idem, *Zur Genesis der Res Gestae Divi Augusti*, în „Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Kl.", 1932, p. 225-246 (*non uidi*; *apud* E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 132, nr. 61); vezi şi H. Volkmann, *op. cit.*, p. 64, 74; Gagé, p. 19-21; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 280-281; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 118, 132-133.

35 H. Volkmann, *op. cit.*, p. 65-67; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 118, 132, 133, cu bibliografie.

36 Gagé, p. 16, 21-23. Vezi şi Brunt-Moore, p. 6.

37 Z. Yavetz, *The Res Gestae and Augustus' Public Image*, în *Caesar Augustus. Seven Aspects*, edited by F. Millar and E. Segal, Oxford, 1984 [= 1990], p. 6-7; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 133.

38 Cf. *ibidem*, cu bibliografia.

39 H. Volkmann, *op. cit.*, p. 74; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 133-134.

40 Shipley, p. 401.

41 Cf. E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 135, cu bibliografia.

42 http://classics.mit.edu/Augustus/deeds.html.

43 Malcovati, p. 92.

44 Cf. şi N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 281.

scripsi haec annum agebam septuagensumum sextum („Când am scris acestea eram în vârstă de 76 de ani") (**35.2**), unde forma verbului sugerează finalitatea actului redacțional. Se adaugă, de asemenea, argumentele indirecte din alte paragrafe. Astfel, în **4.4** Augustus precizează că scria în momentul când se afla în cel de-al 37-lea an al puterii tribuniciare (*eram septimum et tricensimum tribuniciae potestatis*), așadar în 14 d.H., știut fiind că el a primit *tribunicia potestas* pe viață în anul 23 î.H. În **6.2** suveranul menționează că a avut de cinci ori colegi cu *tribunicia potestas* (*cuius potestatis conlegam et ipse ultro quinquiens a senatu depoposci et accepi*); ultimul a fost Tiberius Caesar în anul 13 d.H. În **7.2** arată că a fost *princeps senatus* până în ziua în care redacta timp de patruzeci de ani (*princeps senatus fui usque ad eum diem quo scripseram haec per annos quadraginta*) – deci tot anul 14 d.H., căci a devenit „fruntașul" înaltului ordin în 28 î.H. În sfârșit, în **8.4** scrie că a efectuat al treilea *lustrum* beneficiind de *consulare imperium* împreună cu Tib. Caesar în anul consulatului lui Sex. Pompeius și Sex. Appuleius – prin urmare, în 14 d.H.[45].

4. Structura. Încă Theodor Mommsen a arătat că *RG* are o structură tripartită, respectiv *honores* (**1-14**), *impensae* (**15-24**), *res gestae* (**25-35**)[46]; cu puține excepții, opinia lui a fost îmbrățișată de majoritatea cercetătorilor[47]. Dintre aceștia, amintim pe J. Gagé și A. Heuss. Pentru cel dintâi, cu mici note discordante, care nu afectează logica de ansamblu, „planul tripartit" al documentului este următorul:

[45] E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 13, 133, 135; idem, *The Date of Augustus' Res Gestae*, în *Chiron*, 18, 1988, p. 71-82.

[46] Mommsen, p. V; pentru conținut în general, p. VI-IX.

[47] Zvi Yavetz, de exemplu, consideră că o asemenea structură nu trebuie acceptată cu rigiditate – *op. cit.*, p. 14; vezi și E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 17, nota 11.

1) capitolele **1-14** - onorurile civile și religioase primite sau respinse de Augustus; **2)** capitolele **15-24** - cheltuielile făcute de principe în favoarea poporului roman; **3)** capitolele **25-33** – *faptele* propriu-zise. Capitolele finale – **34-35** – marchează o revenire la *cursus honorum* din prima parte, dar, prin faptul că evocă cinstirile excepționale acordate lui Octavianus, ele joacă rolul de sinteză a operei politice și militare înfățișate anterior[48]. A. Heuss optează pentru aceeași organizare tripartită a conținutului (**1-14**, **15-24**, **25-35**), însă accentuează asupra aspectelor ideologice pe care, din perspectiva emergenței Imperiului, le degajă fiecare parte. Astfel, *honores* menționate în primele paisprezece capitole reflectă acumularea treptată de *potestates* generatoare ale unei *auctoritas* supreme în virtutea căreia Augustus și-a asumat principatul. *Impensae* din partea a doua constituie o materializare a acestei enorme „autorități" a principelui. În sfârșit, *res gestae* din secțiunea finală conține o ideologie a statului și a conducătorului roman (*Reichsideologie*) fundamentată pe conceptul de *amicitia*[49].

Alte opinii privitoare la conținutul *Res gestae*-lor sunt dezvoltări ale schemei tripartite[50]. Doar Edwin S.

[48] Gagé, p. 13-16; vezi și E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 17.

[49] A. Heuss, *Zeitgeschichte als Ideologie. Bemerkungen zu Komposition und Gedankenführung der Res Gestae Divi Augusti*, în *Monumentum Chiloniense. Studien zur augusteischen Zeit. Kieler Fetschrift für Erich Burck zum 70. Geburtstag*, Herausgegeben von E. Lefèvre, Amsterdam, 1975, p. 55-95; vezi și E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 138-139, cu anumite obiecții.

[50] De exemplu, N.A. Mașkin propune o organizare în patru părți a conținutului, dar care, în ultimă instanță, dezvoltă ușor schema tripartită: **I**. Fapte și onoruri (**1-14**): 1. Debutul politic și războaiele civile (**1-3**); 2. Împuternicirile civile (**4-8**); 3. „Onorurile religioase și triumfurile speciale" (**15-24**). **II**. *Impensae* (**15-24**); **III**. Politica externă (**25-33**); **IV**. „Recunoașterea meritelor lui Augustus în domeniul politicii externe și interne" (**34-35**) – *op. cit.*, p. 279.

Ramage a propus o organizare „puţin mai rafinată" (cuvintele îi aparţin), bazată pe ideea că *RG* reprezintă „povestea" recunoaşterii calităţilor generatoare de *auctoritas* în plan civil, religios şi militar ale lui Augustus, din momentul intrării în politică (*annos undeuiginti*) până la finalul carierei (*annum agebam septuagensumum sextum*); astfel, documentul augustan ar putea fi stucturat după cum urmează: introducere - **1-2**; sumarul activităţilor militare şi al onorurilor – **3-4.3**; magistraturile civile şi religioase asumate - **4.4-8**; onorurile religioase acordate – **9-13**; onorurile conferite lui G. Caesar şi L. Caesar - de fapt, prelungiri ale cinstirii lui Augustus (*honoris mei caussa*) – **14**; *liberalitas* în domeniul civil, militar şi religios – **15-24**; *bella* şi consecinţele lor (colonizări, achiziţionări de provincii, recuperări de drapele) – **25-30**; activitatea diplomatică – **31-33**; concluzie, care evidenţiază puterea supremă (*potitus rerum omnium*) şi prestigiul deosebit (*auctoritas*) ale principelui, în virtutea cărora a primit onoruri excepţionale (titlul de *Augustus*, *laureis*, *corona ciuica*, *pater patriae*, *clupeus uirtutis*) – **34-35**[51].

În opinia noastră, analiza atentă a monumentului augustan arată că el este un document istoriografic, în care *res internae* alternează cu *res externae* într-o interesantă congruenţă dintre diacronie şi sincronie. Faptul nu trebuie să surprindă: Augustus a fost şi un istoric, sursele menţionând două lucrări cu subiect biografic subscrise de el – *De uita sua* în treisprezece cărţi[52] şi *Drusi uita*[53]. Din acest punct de vedere, noi credem că, în linii generale, structura *Res gestae*-

[51] E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 17-20.

[52] Malcovati$_2$, XII. 1 *Commentarii de uita sua*, p. 84-97, cu toate menţiunile; Z. Yavetz, *op. cit.*, p. 1-8; R. Mellor, *The Roman Historians*, London and New York, 1999, p. 177-179.

[53] Suet., *Claud.*, 1, 5 = Malcovati$_2$, XII. 2 *Drusi uita*, p. 97.

lor urmează „regulile" unui gen istoriografic[54], în care expunerea cronologică alternează cu pasaje enunţiative, supuse, însă, şi acestea, pe alocuri, normelor diacroniei. Privit astfel, documentul augustan are următorul plan:

I. *Res internae* (1-24):

1. ***ante Actium*** **(1-4.3)**: debutul politic ca *priuatus* angajat în eliberarea statului dominat de o *factio* (**44 î.H.**) (**1.1**); includerea în rândurile Senatului, înzestrarea cu *imperium* (**1.2**), încredinţarea războiului, alături de consuli, în calitate de *propraetor* (**1.3**), alegerea în magistratura supremă de *consul* şi apoi ca *triumuir rei publicae constituendae* (**43 î.H.**) (**1.4**); războiul împotriva asasinilor tatălui său (**42 î.H.**) (**2**); *bella ciuilia externaque* (**3.1-2**)[55]; numărul cetăţenilor înrolaţi şi al veteranilor răsplătiţi (**3.3**)[56]; cele 600 de corăbii capturate (**3.4**)[57].

[54] Vezi şi *infra*.

[55] Paragrafe de conţinut sincronic, dar care decurg logic din cele anterioare de natură diacronică. Astfel, deşi evenimentele menţionate nu sunt datate în mod precis, nu încape îndoială că Augustus trebuie sa fi avut în vedere cele cinci războaie civile purtate începând cu *Mutina* (**43 î.H.**) şi sfârşind cu *Actium* (**31 î.H.**) (Suet., *Aug.*, 9). Cât priveşte conflictele „externe", e posibil ca Augustus să se fi referit la cele anterioare lui **31-30 î.H.**, desfăşurate mai ales în spaţiul controlat deja de romani (*Gallia* – **38 î.H.**; *Illyricum* – **35-34 î.H.**), sau la cele care au urmat imediat după încheierea războaielor civile; o asemenea interpretare ni se pare cu atât mai îndreptăţită cu cât în **3.2** el mărturiseşte că a preferat să cruţe decât să distrugă neamurile cărora, fără primejdie, a putut să le acorde iertare; or, acest fapt se verifică întocmai în peninsula microasiatică, unde, după *Actium*, a confirmat multe dintre măsurile luate de Antonius în favoarea diferiţilor regi clientelari – pentru toate acestea, cu izvoare şi bibliografie, vezi *Note şi comentarii*.

[56] O nouă „interpolare" sincronică: dacă cifra cetăţenilor înrolaţi poate fi raportată, cu probabilitate, la întreaga perioadă augustană (**44 î.H.-14 d.H.**), numărul celor răsplătiţi pentru serviciul militar trimite mai degrabă la etapa de până la sfârşitul confruntărilor intestine, ştiut fiind că cele mai multe eliberări de veterani au avut loc în **41 î.H.** (după *Philippi*),

2. ***honores* militare** (**4.1-3**): două triumfuri prin ovații, trei triumfuri curule și douăzeci și unu de aclamații ca *imperator*; *nuncupatio uotorum* (**4.1**)[58]; *supplicationes* în cinstea victoriilor (**4.2**)[59]; *reges* purtați în triumf (**29 î.H.**) (**4.3**).
3. **magistraturi civile și religioase** (**4.4-8**): consul de treisprezece ori (**4.4**)[60]; respingerea dictaturii (**5.1**), acceptarea curatelei annonare (**5.2**) și refuzul consulatului din **22 î.H.** și al celui perpetuu (**5.3**); în **19**, **18** și **11 î.H.** își declină însărcinarea de *curator legum et morum* ca fiind incompatibilă cu *mos maiorum* (**6.1**), îndeplinind totuși treburile primite atunci și ulterior în conformitate cu *tribunicia potestas* și având de cinci ori colegi cu aceeași putere (**6.2**)[61]; *triumuir rei publicae constituendae* timp

36 î.H. (după războiul din *Sicilia*) și **29 î.H.** (după *Actium*) – vezi *Note și comentarii*, cu izvoare și bibliografie.

[57] Această cifră rezultă din însumarea corăbiilor capturate în urmă războaielor civile din **36** și **31 î.H.** – vezi *Note și comentarii*, cu izvoare și bibliografie.

[58] Paragraful respectiv este o îmbinare a planului diacronic cu cel sincronic. Astfel, cele două ovații (**40** și **36 î.H.**), triplul triumf (**29 î.H.**) și *uota* se înscriu pe firul normal al expunerii evenimentelor din perioada războialor civile, pe când informația despre titlul militar de *imperator* privește întregul principat – vezi sursele și bibliografia în *Note și comentarii*.

[59] O nouă digresiune sincronică, Augustus având în vedere toate *supplicationes* decretate în cinstea victoriilor sale sau ale generalilor care au luptat sub auspiciile lui; prima a avut loc în **14 aprilie 43 î.H.**, după *bellum Mutinense* (ILS, 108; Cic., *Phil.*, XIV, 11; Dio Cass., XLVI, 39) – vezi *Note și comentarii*, cu izvoare și bibliografie.

[60] Relatare plasată pe registrul sincronic, dar prin faptul că este indicat numărul consulatelor se observă o intenționalitate cronologică; de altfel, primul dintre ele este menționat deja *supra* (**1.4**) – vezi în *Note și comentarii* lista tuturor consulatelor.

[61] Prima parte a paragrafului **6.2** (*quae tum per me geri senatus uoluit, per tribuniciam potestatem perfeci*) e o prelungire a relatării crono-

de zece ani (**43-33 î.H.**) (**7.1**); *princeps senatus* timp de patruzeci de ani (**28 î.H.-14 d.H.**) (**7.2**); multiple preoții (**7.3**)[62]; activitatea censorială (**8**)[63]: în **29 î.H.**, în calitate de *consul*, mărește numărul patricienilor (**8.1**), în **28 î.H.** efectuează *lustrum* având drept coleg de consulat pe M. Agrippa (**8.2**), în **8 î.H.** realizează un nou *lustrum* dispunând de *consulare imperium* (**8.3**), la fel ca și în **14 d.H.**, când e secondat de Tiberius Caesar (**8.4**); inițiază *nouae leges* (**8.5**).
4. ***honores* religioase** (**9-13**)[64]: *uota pro ualetudine* și *ludi* realizate de consuli și sacerdoți (**9.1**); *supplicationes pro ualetudine* făcute de cetățeni *apud omnia puluinaria* (**9.2**); includerea numelui în *carmen saliare* și acordarea sacrosanctității și a puterii tribuniciare pe viață (**10.1**); **12 î.H.**: conferirea pontificatului suprem (**10.2**); consacrarea unui altar pentru Fortuna Redux și instituirea zilei numită *Augustalia* (**11**), după ce mai înainte fusese întâmpinat în Campania de o delegație senatorială (**19**

logice din **6.1**, pe când cea de-a doua parte (*cuius potestatis conlegam et ipse ultro quinquiens a senatu depoposci et accepi*) ține mai ales de planul sincronic – vezi *Note și comentarii*, cu izvoare și bibliografie.

[62] În ciuda aspectului său eminamente enunțiativ, paragraful nu este lipsit de o anumită tentă cronologică, dacă avem în vedere că preoțiile sunt înșirate relativ în ordinea asumării lor, în ciuda faptului că Augustus începe enumerarea cu pontificatul suprem, acordat în **12 î.H.**; el era, însă, *pontifex* din **48 î.H.**; de asemenea, auguratul era deținut deja în **41 î.H.** iar quindecimviratul în **37-35 î.H.**; era *frater arualis* când a înfăptuit reforma colegiului în **31** sau **29/8 î.H.** și *fetialis* înainte de **32 î.H.**; nu se știe exact când a devenit *septemuir epulonum* (e menționat în **16 î.H.**) și nici *sodalis Titius* – vezi trimiterile în *Note și comentarii*.

[63] Fiind un capitol în care descrie în bloc activitatea censorială, faptele sunt prezentate atât cronologic (**8.1-4**), cât și sincronic (**8.5**).

[64] Și această secțiune îmbină axa diacronică și cea sincronă a „narațiunii"; pentru datarea acțiunilor menționate vezi *Note și comentarii*, cu izvoare și bibliografie.

î.H.) (**12.1**); dedicarea unui altar pentru Pax Augusta pe Câmpul lui Marte (**13 î.H.**) (**12.2**); închiderea de trei ori a templului lui Ianus Quirinus (**13**).

5. **cinstiri acordate lui Gaius și Lucius *Caesares*** (**14**) de către Senat, popor (**14.1**) și *equites Romani* (**14.2**).
6. ***impensae*** (**15-21**)[65]:
   - **6.1**: *impensae* făcute în favoarea unor categorii sociale (**15-16.2**): plebe romană (**15.1**), urbană (**15.2**) și frumentară (**15.4**) în **44**, **29**, **24**, **23**, **11**, **5** și **4 î.H.**; răsplătirea pecuniară a veteranilor stabiliți în colonii în **29 î.H.** (**15.3**); despăgubiri acordate municipiilor în **30** și **14 î.H.** (**16.1**); plăți făcute soldaților lăsați la vatră în **7**, **6**, **4**, **3** și **2 î.H.** (**16.2**)[66];
   - **6.2**: *impensae* făcute în favoarea unor „instituții financiare" (**17-18**): *aerarium* (**17.1**; **18**) și *aerarium militare* (**6 d.H.**) (**17.2**);
   - **6.3**: *impensae* pentru construcții, restaurări sau finalizări de clădiri publice religioase sau laice (**19-21.2**)[67];
   - **6.4**: refuzul aurului coronar în **28 î.H.** și cu alte prilejuri când a fost aclamat *imperator* (**21.3**)[68];
7. ***ludi* și *spectacula*** (**22-23**): *munus gladiatorium* și *athletarum spectaculum* (**22.1**); *ludi* în numele său și al altor magistrați, *ludi saeculares* în **17 î.H.** și *ludi*

[65] Este secțiunea în care predomină planul sincronic.

[66] După cum se poate observa, aceste paragrafe prezintă cheltuielile făcute de Augustus pe categorii sociale într-o cronologie aproape perfectă.

[67] În lunga listă a construcțiilor amintite de Augustus apar doar două precizări cronologice – restaurarea a optzeci și două de temple în **28 î.H.** (**20.4**) și refacerea căii *Flaminia* și a podurilor ei în **27 î.H.** (**20.5**).

[68] Acest paragraf face o notă discordantă în ansamblul secțiunii dedicată cheltuielilor.

Martiales în **2 î.H.** (**22.2**); *uenationes bestiarum Africanarum* (**22.3**); *naumachia* (**23**)[69].

8. ***restitutio* și *dona* în favoarea templelor** (**24**): restituirea ornamentelor jefuite din templele Asiei de la *is cum quo bello gesseram* (**24.1**); ofrande de aur dăruite templului lui Apollo obținute din vânzarea propriilor statui (**24.2**).

II. *Res externae* (*bella*) (**25-27**): războiul împotriva „piraților" (**25.1**)[70]; jurământul Italiei și al provinciilor vestice și lupta de la *Actium* (**25.2-3**)[71]; extinderea limitelor provinciilor (**26.1**); pacificarea regiunii central-vest-europene (**26. 2-3**); expediția navală din zona Oceanului nordic și *amicitia* unor seminții germanice (**26.4**); incursiunile din *Aethiopia* și din *Arabia Eudaemon* (**26.5**); politica orientală (**27**): anexarea Egiptului (**27.1**), intervenția în afacerile dinastice ale Armeniei Maior (**27.2**), recuperarea provinciilor balcanice și orientale, precedate de *Sicilia* și *Sardinia* (**27.3**).

III. *Res internae* (**28**): fundarea de colonii în provincii (**28.1**) și în Italia (**28.2**)[72].

IV. *Res externae* (**29-33**):

1. ***restitutio* de *signa militaria* și *spolia*** (**29**): recuperarea drapelelor pierdute de alți generali în *Hispania*, *Gallia* și la dalmați (**29.1**); retrocedarea prăzilor și a stindardelor militare de către parți (**29.2**);

[69] Caracterul enunțiativ al secțiunii este „spart" de exactitatea numerică, ce implică o anumită notă istoricizantă – vezi izvoarele și bibliografia, cu anumite precizări cronologice, în *Note și comentarii*.

[70] Deși un război civil, acesta poate fi considerat și un *bellum externum*, întrucât era purtat într-un spațiu ieșit de sub autoritatea lui Octavianus.

[71] Cum se știe, acest război a fost declarat Cleopatrei.

[72] Deși întrerupe planul expunerii acțiunilor de natură externă, întemeierea coloniilor reprezintă o continuare firească a acestora, multe dintre ele luând ființă după încheierea unor *bella externa*.

2. ***bella*** (**30**): *bellum Pannonicum* (**30.1**); *bellum Dacicum* (**30.2**);
3. **acțiuni diplomatice** (**31-33**): *legationes* și *amicitia* unor popoare și regi (**31.1-2**; **32.3**); protejarea unor *reges* refugiați (**32.1**); primirea de ostatici de la parți (**32.2**); *reges petiti* (**33**).

V. *Res internae* (**34-35.1**):

1. **remiterea conducerii statului Senatului și poporului roman în 28 și 27 î.H.** (**34.1**);
2. ***honores*** **excepționale** ***„pro merito"*** (**34.2-35.1**): *cognomen*-ul *Augustus*; *laureis postes aedium uestiti publice*; *corona ciuica super ianum*; *clupeus aureus in curia Iulia* inscripționat cu însușirile morale cele mai înalte ale principelui - *uirtus*, *clementia*, *iustitia* și *pietas* (**34.2**); *potestas* întrecută de *auctoritas* (**34.3**); titlul de *pater patriae* acordat de toate ordinile sociale în **2 î.H.** (**35.1**).

VI. Final (**35.2**): data redactării.

5. Caracterul. Despre „genul literar" (Jean Gagé) căruia îi aparțin *RG* s-au formulat o multitudine de opinii, sistematizate relativ recent de Edwin S. Ramage[73]. Astfel, s-a văzut în acest document augustan un *elogium sepulcrale* (*Grabinschrift*) (E. Bormann, M. Besnier), un testament politic (*politisches Testament*) (O. Hirschfeld, A. Canu), un fel de *tabula accepti et expensi* (registru de venituri și cheltuieli) (*Rechnungsbuch*) (E. Wölfflin), o *relatio* (raport, dare de seamă) a magistratului către stat (*Rechenschaftsbericht*) (Th. Mommsen, W. Hoffmann, K.-W. Welwei, M. Dubuisson), un *„monumento sui generis"* menit să-i apere postum opera politică (L. Cantarelli), o *eiuratio* (dare de seamă sub jurământ la depunerea mandatului de către magistrați) (E. Staedler), un *elogium* în genul celor compuse

[73] E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 135-139.

de sau pentru *uiri triumphales*[74], cu posibile influențe dinspre πράξεις ale regilor și zeităților compuse în Orient (E. Kornemann, J. Gagé, Brunt-Moore, H. Volkmann, N.A. Mașkin, E. Braunert ș.a.) etc.[75].

Noi împărtășim punctul de vedere al istoricilor care consideră *RG* un izvor roman și, prin urmare, prototipul său literar trebuie căutat în operele romane[76]. Așa cum am afirmat deja în paragraful anterior, *RG* este o scriere istoriografică – o *historia* în sensul restrâns al termenului, așa cum l-au definit Aulus Gellius și Servius, respectiv o narațiune a faptelor recente, contemporane autorului[77]. Prin alternarea de planuri – *res internae - res externae - res internae* -, prin stilul concis, sobru, exclusiv enunțiativ și prin dezinteresul pentru fenomenul cauzal, această *historia* este o formă tardivă de *annales* republicane[78], iar prin conținutul eminamente biografic și prin caracterul în întregime subiectiv al expunerii ea se apropie de autobiografie[79].

6. Mesajele. Compunând o *historia* destinată a fi inscripționată în vecinătatea mausoleului, lui Augustus nu i-

[74] Vezi, de exemplu, inscripțiile lui Popilius Laenas (ILS, 23), Duilius (ILS, 65 = CIL, VI, 1300 = ILLRP 1, 319) și Marius (ILS, 59; CIL, VI, 40917 (= HD, 10037); 40957 = 31598 (= HD, 30103); 41024 (= HD, 30304); AÉ, 1949, 166 = HD, 27750); vezi și Gagé, p. 30-31; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 283, nota 1.

[75] Pentru toate acestea vezi și Gagé, p. 25-34; idem, *Le genre littéraire des gestae triomphals et ses thèmes*, în RÉL, 17, 1939, p. 33-34; H. Volkmann, *op. cit.*, p. 74-80; idem, *Bemerkungen zu den Res gestae divi Augusti*, în *Historia*, 3, 1954, p. 81-86; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 281-283; Brunt-Moore, p. 2-3.

[76] N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 282.

[77] Gell., V, 18, 1-5; Serv., *ad Aen.*, I, 373; cf. E. Cizek, *Istoria în Roma antică (Teoria și poetica genului)*, București, 1998, p. 15, 21.

[78] Despre caracteristicile analelor, cf. *ibidem*, p. 20-21.

[79] Despre *RG* ca autobiografie a lui Augustus, cf. R. Mellor, *op. cit.*, p. 179-183.

a fost indiferent ecoul pe care aceasta trebuia să-l producă printre cititori; el urma să prezinte şi, totodată, să legitimeze *acta*. Din această perspectivă, credem că prin *RG* Augustus a vizat cel puţin trei scopuri: să sublimeze activismul său în variate compartimente ale vieţii sociale; să evidenţieze caracterul profund tradiţionalist, republican, al demersului său politic; să accentueze asupra enormei lui *auctoritas*.

6.1. Activismul public. Una dintre particularităţile frapante ale stilului din *RG*, care, după aprecierea lui Edwin S. Ramage, crează „an subliminal effect"[80], este folosirea constantă a exprimării la persoana întâi singular[81]. Istoricul amintit a studiat cu minuţiozitate aproape fiecare paragraf din textul augustan, observând că există mai mult de 100 de exemple de verbe la persoana întâi, prin care principele se înfăţişează ca un om de acţiune pe multiple planuri – militar, politic, religios, diplomatic etc.[82]. Senzaţia de amplitudine şi de constanţă a faptelor este sporită pe alocuri prin repetarea aceloraşi verbe sau folosirea unor derivate în rândurile aceluiaşi capitol[83]. De asemenea, E.S. Ramage a identificat peste 50 de atestări de adjective posesive de persoana întâi, care reliefează aspectul supradimensionat al statutului de conducător politic şi militar (***me** principe*, *consulatu **meo***, *comitia **mea***, ***mea** potestate*, *classis **mea***, *triumphos **meos***, *legatos **meos*** etc.), al prestigiului (***me** auctore*, ***mea***

[80] E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 21.

[81] *Ibidem*, p. 21-28.

[82] *Exempli*: **1.1**: *comparaui... uindicaui*; **2**: *expuli... uici*; **3.3**: *deduxi... remisi... adsignaui... dedi...*; **8.2**: *egi... feci*; **10.2**: *ne fierem... recusaui... recepi*; **16.1-2**: *adsignaui... solui... numerui... solui... feci... deduxi... persolui... impendi*; **27.1-3**: *adieci... malui... tradidi... misi... reciperaui* etc.

[83] **15**: *numerui... dedi... pernumeraui... dedi... dedi... dedi... dedi*; **20**: *refeci... refeci... perfeci... perfeci... refeci*; **22**: *dedi... feci... feci... feci... dedi.*

auctoritate, *auspicis **meis***, *nomine **meo***, *merito **meo***) şi al generozităţii lui Augustus (*impensa et cura **mea***, *patrimonio **meo***, ***mea** congiaria*, *pecunia **mea*** etc.), ca şi consimilitudinea dintre el şi poporul roman (**26.4**: *amicitiam **meam** et populi Romani*) şi rolul său de promotor şi reprezentant al politicii romane (**13**: *ter **me** principe senatus claudendum esse censuit*; **30.1**: *quas ante **me** principem populi Romani exercitus nunquam adit*; **30.2**: *exercitus **meus** Dacorum gentes imperia populi Romani perferre coegit*; **32.3**: *p. R. fidem **me** principe*)[84]. În sfârşit, cele 27 de ocurenţe ale pronumelui personal de persoana întâi au efectul de a orienta şi mai mult atenţia cititorului către suveran ca protagonist al scenei politice (*per **me***, *ad **me***, *a **me***); acest fapt este întărit de frecventa asociere a pronumelui amintit cu verbele la persoana a III-a plural care evocă acţiuni, fapte, gesturi săvârşite de instituţii juridico-politice în favoarea principelui sau în strânsă legătură cu acesta (***mihi** dedit*, *decernente **mihi***, *senatus et equester ordo populusque Romanus uniuersus appellauit **me*** etc.)[85]; efectul este similar în cazul utilizării formei pasive[86].

[84] *Exempli*: **3.3**: *sacramento **meo***; **4.2-3**: *legatos **meos** auspicis **meis**... triumphis **meis***; **5.2**: *impensa et cura **mea***; **8.5**: ***me** auctore*; **9.1-2**: *ualetudine **mea***; **10.1-2**: *nomen **meum**... comitia **mea***; **11**: *reditu **meo***; **13**: ***me** principe*; **14.1**: *honoris **mei** caussa*; **15.1**: *patris **mei** et nomine **meo**... patrimonio **meo**... **mea** congiaria*; **15.3**: *colonis militum **meorum***; **16.1**: *consulatu **meo**... aetatis **meae***; **17.1-2**: *pecunia **mea**... patrimonio **meo***; **18**: *patrimonio **meo***; **21.3**: *triumphos **meos***; **22.1-3**: ***meo** nomine... **meo** nomine... **meo** nomine... **meo** nomine*; **24.2**: *statuae **meae**... **meo** nomine*; **25.3**: *signis **meis***; **26.4-5**: *classis **mea**... amicitiam **meam**... **meo** iussu et auspicio*; **28.2**: *uiuo **meo**... **mea** auctoritate*; **30.1-2**: ***me** principem... priuignus et legatus **meus**... **meis** auspicis... exercitus **meus***; **31.1**: *ad **me***; **32.1-3**: *ad **me**... **me** principe*; **33**: *a **me***; **34.1-2**: ***mea** potestate... merito **meo**... aedium **mearum**... ianuam **meam***.

[85] *Exempli*: **1.2-3**: ***me** adlegit... imperium **mihi** dedit... **me** propraetore*; **4.1**: *decernente... **mihi***; **5.1**: ***mihi** delatam*; **5.3**: ***mihi***

Un caz particular al aspectului de curând discutat este incidența redusă, dar cu efect deosebit a pronumelui personal de persoana întâi plural, pe care unii l-au interpretat chiar ca *pluralis maiestatis*[87]. Cum sugera Edwin S. Ramage, această formă pronominală are darul de a scoate în relief identitatea dintre Augustus și Roma sau *populus Romanus*, congruența dintre politica principelui și cea a statului roman: *imperio **nostro*** (**26.1**), ***nostram** amicitiam* (**31.2**; **32.2**)[88].

Eforturile dinamismului politic s-au materializat în rezultate concrete și diverse, pe care Augustus n-a ezitat să le înfățișeze cu ostentație. În acest sens, retorica cifrelor fizice sau rezultate din cumularea enumerărilor e de-a dreptul amețitoare[89]: ca *dux*, a avut în subordine aproximativ 500.000 de cetățeni romani, peste 300.000 dintre ei fiind răsplătiți cu pământuri și bani la terminarea serviciului militar (**3.3**), a capturat 600 de corăbii (**3.4**), a fost proclamat *imperator* de douăzeci și unu de ori (**4.1**), în cinstea victoriilor i s-au decretat de cincizeci și cinci de ori *supplicationes* însumând 890 de zile de ceremonii de mulțumire adresate zeilor (**4.2**), a purtat în triumf nouă regi sau copii de regi (**4.3**); ca civil, a îndeplinit consulatul de treisprezece ori,

delatum; **6.2**: *per **me** geri senatus uoluit*; **10.1-2**: *tribunicia potestas **mihi** esset... sacerdotium deferente **mihi***; **12.1**: ***mihi** missa est... nemini praeter **me** est decretus*; **21.2**: ***mihi** constiterunt*; **24.2**: ***mihi**... habuerunt*; **25.2**: *iurauit in **mea** uerba... **me** belli... ducem depoposcit*; **27.2**: ***mihi** priuignus erat*; **34.2-3**: ***mihi** senatum populumque Romanum dare... **mihi**... conlegae fuerunt*; **35.1**: *senatus et equester ordo populusque Romanus uniuersus appellauit **me**... **mihi**... positae sunt*.

[86] **4.1**; **21.3**; **34.2**: *appellatus sum*; **6.1**: *solus crearer*; cf. și E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 22, nota 25.

[87] H. Volkmann, *op. cit.*, în *Historia*, 3, 1954, p. 83-84; H. Braunert, *op. cit.*, p. 201-202; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 25, nota 33.

[88] *Ibidem*, p. 24-25.

[89] Vezi și *ibidem*, p. 28-29.

a deținut *tribunicia potestas* timp de treizeci și șapte de ani (**4.4**) și a fost *princeps senatus* patruzeci de ani (**7.2**); la cele trei *lustra* efectuate a recenzat, respectiv, 4.063.000, 4.233.000 și 4.937.000 de cetățeni (**8.2-4**); au beneficiat de generozitatea sa în diferite rânduri, respectiv, 250.000, 320.000, 120.000, 200.000 și 100.000 de oameni (**15**; **18**); a făcut cheltuieli enorme din caseta proprie pentru despăgubiri, solde, sprijinirea tezaurului statului și a celui militar, respectiv 600.000.000, 260.000.000, 400.000.000, 150.000.000 și 170.000.000 de sesterți (**16-17**); a construit douăzeci de clădiri sacre sau publice (**19** + **21.1**); a reparat optzeci și două de temple într-un singur an (**20.4**); a făcut daruri lăcașurilor religioase în valoare de aproximativ 100.000.000 de sesterți (**21.2**); a restituit aurul coronar în greutate de 35.000 de livre (**21.3**); la cele opt jocuri cu gladiatori oferite au participat în jur de 10.000 de luptători (**22.1**); a organizat *ludi* de douăzeci și șapte de ori (**22.2**); a dat spectacole de lupte cu animale de douăzeci și șase de ori, la care au fost ucise în jur de 3.500 de animale (**22.3**); la *naumachia* au luptat circa 3.000 de oameni (**23**); i s-au ridicat în jur de optzeci de statui (**24.2**); a restituit stăpânilor în jur de 30.000 de sclavi fugiți (**25.1**); au luptat la *Actium*, alături de el, peste 700 de senatori, dintre care 83 au fost sau au devenit consuli iar în jur de 170 au ajuns preoți (**25.3**); numai în Italia a întemeiat douăzeci și opt de colonii (**28.2**); lui i-au fost trimise solii, cerându-i prietenia, zece seminții (**26.4** + **31**) și la el s-au refugiat opt regi (**32.1**); precizia onomastică în cazul celor din urmă augmentează credibilitatea[90]. Uneori, impresia de activitate debordantă e

[90] *Cimbri*, *Charydes*, *Semnones*, *ex India legationes*, *Bastarnae*, *Scythae*, *Sarmatae*, *Albani*, *Hiberi*, *Medes*; Tiridates și Phrates: *reges Parthorum*, Artauasdes: *rex Medorum*, Artaxares: *rex Adiabenorum*,

creată cu ajutorul unor vocabule calificative[91] – *omnis*[92], *uniuersus*[93], *totus*[94], *multus*[95], *plurimus*[96], *grandis*[97], *alius*[98] ş.a. La fel, dimensiunile teritoriale şi temporale deosebite ale acţiunilor suveranului sunt redate prin expresii sau noţiuni semnificative[99] – *terra et mari*[100], *terra marique*[101], *neque terra neque mari*[102], *orbis terrarum*[103], *intra dies paucos*[104], *per continuos annos decem*[105] ş.a., prin indicarea exactă a

Dumnobellaunus şi Tincommius: *reges Britannorum*, Maelo: *rex Sugambrorum*, ...rus: *rex Marcomanorum Sueborum*.

[91] Vezi şi E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 29 şi nota 45.

[92] **3.1**: *omnibus... ciuibus*; **3.3**: *iis omnibus*; **16.1**: *primus et solus omnium*; **20.5**: *pontesque omnes*; **24.1**: *omnium ciuitatium*; **26.1**: *omnium prouinciarum*; **27.3**: *prouincias omnis*; **32.2**: *filios suos nepotesque omnes*; **34.1**: *rerum omnium*; **34.3**: *omnibus praestiti*.

[93] **5.2**: *ciuitatem uniuersam*; **9.2**: *uiuersi ciues*; **14.2**: *equites... Romani uniuersi*; **34.1**: *per consensum uniuersorum*; **35.1**: *populusque Romanus uniuersus*.

[94] **3.1**: *toto in orbe terrarum*; **13**: *totum imperium populi Romani*; **25.2**: *tota Italia*.

[95] **8.5**: *multa exempla... multarum rerum*; **18**: *pluribus multo*.

[96] **18**: *pluribus multo*; **32.3**: *plurimae... gentes*.

[97] **20.1**: *impensa grandi*.

[98] **26.4**: *alii Germanorum populi*; **32.3**: *aliae gentes*.

[99] Vezi şi E.S. Ramage, *op. cit.*, cu exemplele de la nota 46, preluate şi de noi imediat.

[100] **3.1**.

[101] **4.2**; **13**.

[102] **26.4**.

[103] **3.1**.

[104] **5.2**.

[105] **7.1**.

provinciilor intrate în sfera jurisdicţiei sale[106] şi prin consemnarea limitelor până unde aceasta s-a întins[107].

Aşadar, un discurs complet personalizat, o avalanşă de cifre, un vocabular persuasiv şi exact; cine nu s-ar lăsa convins de activismul binefăcător al principelui? Mai ales că acesta se dovedeşte – conform „poveştii" din *RG* – fără pată: nici o disfuncţionalitate, nici un eşec, nici o opoziţie, nici o concurenţă nu par a-l stăvili[108]; *historia* epigrafică a lui Augustus e, desigur, o operă de propagandă; expresia *misti-*

[106] **24.1** + **25.2** + **26.2** + **27.1** + **27.3** + **28.1-2** + **29.1** + **30.1**: *Gallia, Gallia Narbonensis, Hispaniae, Africa, Sicilia, Sardinia, Germania, Alpes, Aegyptus, Armenia Maior, Cyrenae, Macedonia, Achaia, Asia, Syria, Pisidia, Italia, Illyricum*.

[107] **26.2**: *Oceanus a Gadibus ad ostium Albis fluminis...*; **26.3**: *a regione... quae proxima est Hadriano mari ad Tuscum...*; **26.4**: *per Oceanum ab ostio Rheni ad solis orientis regionem usque ad fines Cimbrorum...*; **26.5**: *in Aethiopiam et in Arabiam quae appellatur Eudaemon... ad oppidum Nabata... cui proxima est Meroe... in fines Sabaeorum... ad oppidum Mariba*; **27.3**: *trans Hadrianum mare*; **30.1**: *ad ripam fluminis Danui...*; **30.2**: *trans Danuuium*; **31.1**: *ex India...* **31.2**: *citra flumen Tanaim*.

[108] De exemplu, Augustus nu aminteşte tulburările petrecute la Roma în anii 22-19 î.H., pe când se afla în Orient, şi nici alte agitaţii izbucnite din diferite motive (Suet., *Aug.*, 19, 1-2; 51; 66, 2-3; Dio Cass., LII, 42; LIII, 8-9; 24; LIV, 3; 12; 15; 18; LV, 14). De asemenea, nu se referă la semieşecul din prima bătălie cu caesaricizii (Vell., II, 70, 1; Suet., *Aug.*, 13, 1; Dio Cass., XLVII, 45-48), nici la necazurile pricinuite de Sextus Pompeius (Vell., II, 79, 4; Suet., *Aug.*, 16, 1-3; Dio Cass., XLVIII, 46-47), nici la dezastrul lui Varus (Vell., II, 119; Suet., *Aug.*, 23; Dio Cass., LVI, 19-21), nici la revolta pannonilor (Vell., II, 110-114; Dio Cass., LIV, 31). În egală măsură, nu este menţionat everghetismul altor personalităţi, precum M. Agrippa (Vell., II, 89, 4; Suet., *Aug.*, 29, 5; 30, 1; Dio Cass., XLVIII, 42; LIII, 2; 22; 23). În sfârşit, nu spune nimic despre cruzimea sa din perioada anterioară bătăliei de la *Actium* (Sen., *Clem.*, I, 11, 1; Suet., *Aug.*, 13, 1-2; 15; 17, 5; Dio Cass., XLVIII, 14; XLIX, 12; LI, 2); vezi *Note şi comentarii*; aici, doar E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 34-37.

ficazione propagandistica a lui L. Canali nu e, totuşi, exagerată?[109].

6.2. Tradiţionalismul politic. *Nullum magistratum contra morem maiorum delatum recepi* („nu am acceptat nici o magistratură împotriva obiceiului strămoşesc") mărturiseşte Augustus într-unul din paragrafele *Res gestae*-lor[110]. Într-adevăr, lectura atentă a documentului lasă impresia că autorul a căutat să evite cu grijă orice indiciu care ar trăda un demers politic contrar uzanţelor tradiţionale. Din acest punct de vedere, *RG* n-are nimic revoluţionar; argumentaţia pentru aşa-zisa „revoluţie romană", despre care Ronald Syme a scris o lucrare fundamentală[111], nu trebuie căutată în mod deosebit aici; Chester G. Starr a şi publicat un incitant studiu despre modul în care Augustus a stopat revoluţia romană[112]. Exegeza modernă a evidenţiat adesea tradiţionalismul său, manifestat pe multiple planuri[113]. Prin

[109] L. Canali, *Il 'manifesto' del regime augusteo*, în RCCM, 15, 1973, p. 151-175 (*non uidi*) – *apud* E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 138, care, de asemenea, respinge aprecierea lui Canali.

[110] **6.1.**

[111] R. Syme, *The Roman Revolution*, Oxford-New York, 1939; teoria lui Syme despre „revoluţia romană" a întâmpinat critica lui Arnaldo Momigliano, *Besprechung von: Ronald Syme, The Roman revolution*, în JRS, 30, 1940, p. 75-80 = în vol. *Augustus*, Herausgegeben von W. Schmitthenner, Darmstadt, 1969 (Wege der Forschung CXXVIII), p. 140-152. Vezi şi *La Révolution romaine après Ronald Syme*, Vandoeuvres-Genève, 2000 (Entretiens sur l'antiquité classique XLVI).

[112] Ch.G. Starr, *Wie beendete Augustus die Römische Revolution?*, în *Saeculum Augustum*, I, p. 78-91; studiul a fost publicat iniţial în limba engleză.

[113] H. Volkmann, *Mos maiorum als Grundzug des augusteischen Prinzipats*, în idem, *Endoxos Duleia. Kleine Schriften zur Alten geschichte*, Berlin, 1975, p. 173-190; W. Hoffmann, *Die Widerstreit von Tradition und Gegenwart im Tatenbericht des Augustus*, în *Saeculum Augustum*, I, p. 92-110; Z. Yavetz, *op. cit.*, p. 15; W. Eck, *Religion und Religiosität in der soziopolitischen Führungsschicht der Hohen

faptele evocate, prin preocuparea obsedantă de a indica sursa legală a actelor politice, prin limbajul folosit, *RG* înfăţişează crezul politic al unui om profund conservator.

Prezentarea multitudinii de acţiuni săvârşite de Augutus, de magistraturi acceptate sau refuzate, de onoruri şi titluri primite sau respinse impresionează prin două lucruri: interesul constant al principelui pentru a indica resorturile legale ale acestora şi caracterul lor republican. Astfel, statistica surselor juridice indicate explicit este următoarea: **1)** entităţi politico-juridice şi sociale: *senatus* - 16[114];

Kaiserzeit, în *Religion und Gesellschaft in der römischen Kaiserzeit. Kolloquium zu Ehren von Friedrich Vittinghoff*, Herausgegeben von W. Eck, Köln-Wien-Böhlau, 1989, p. 21-22; K.M. Girardet, *,Traditionalismus' in der Politik des Octavian Augustus – mentalitätsgeschichtliche Aspekte*, în *Klio*, 75, 1993, p. 202-218; vezi şi trimiterile din *Note şi comentarii*.

[114] **1.2**: *senatus decretis honorificis in ordinem suum me adlegit... consularem locum sententiae dicendae tribuens, et imperium mihi dedit*; **1.3**: */senatus/ me pro praetore... prouidere iussit*; **4.1**: *decernente pluris triumphos mihi senatu*; **4.2**: *ob res a me... gestas... decreuit senatus supplicandum esse... dies... per quos ex senatus consulto supplicatum est, fuere DCCCLXXXX*; **6.2**: *quae tum per me geri senatus uoluit... potestatis /trib.* – n.n/ *conlegam... a senatu depoposci et accepi*; **9.1**: *uota pro ualetudine mea suscipi... senatus decreuit*; **10.1**: *nomen meum senatus consulto inclusum est in saliare carmen*; **11**: *aram Fortunae Reducis... pro reditu meo senatus consecrauit, in qua pontifices et uirgines Vestales sacrificium facere iussit... et diem Augustalia ex cognomine nostro appellauit*; **12.1**: *ex senatus auctoritate pars praetorum et tribunorum plebi cum consule Q. Lucretio et principibus uiris obuiam mihi missa est*; **12.2**: *aram Pacis Augustae senatus pro reditu meo consacrandam censuit... magistratus et sacerdotes uirginesque Vestales anniuersarium sacrificium facere iussit*; **13**: *Ianum Quirinum... ter me principe senatus claudendum esse censuit*; **14.1**: *ut /filii mei* – n.n./ *interessent consiliis publicis decreuit senatus*; **20.4**: *duo et octoginta templa deum in urbe consul sextum ex auctoritate senatus refeci*; **22.2**: *ludos Martiales... feci, quos post id tempus... s.c... fecerunt consules*; **34.2**: *pro merito meo senatus consulto Augustus appellatus sum et laureis*

senatus populusque Romanus (populus et senatus) – 5[115]; *populus* – 2[116]; *senatus et equester ordo populusque Romanus uniuersus* - 1[117]; *equites Romani uniuersi* – 1[118]; *consules* – 1[119]; *sacerdotes* – 1[120]; **2)** cetățenii romani: *consensus uniuersorum* – 1[121]; *uniuersi ciues* – 1[122]; *ciues* –

---

postes aedium mearum uestiti publice coronaque ciuica super ianuam meam fixa est et clupeus aureus in curia Iulia positus; **35.1**: *quadrig(ae)... mihi ex s.c. positae sunt*; vezi și K. Kraft, *S(enatus) C(onsulto)*, în *Augustus*, p. 336-403.

[115] **5.1**: *dictaturam... mihi delatam et a populo et a senatu... non recepi*; **6.1**: *senatu populoque Romano consentientibus ut curator legum et morum summa potestate solus crearer*; **8.1**: *patriciorum numerum auxi consul quintum iussi populi et senatus*; **14.1**: *filios meos... honoris mei caussa senatus populusque Romanus... consules designauit*; **34.2**: *clupeus aureus... quem mihi senatum populumque Romanum dare... testatum est.*

[116] **1.4**: *populus... me consulem... et triumuirum rei publicae constituendae creauit*; **10.2**: *populo id sacerdotium deferente mihi.*

[117] **35.1**: *senatus et equester ordo populusque Romanus uniuersus appellauit me patrem patriae, idque in uestibulo aedium mearum inscribendum et in curia Iulia et in foro Aug. sub quadrigis... censuit.*

[118] **14.2**: *equites autem Romani uniuersi principem iuuentutis utrumque eorum /filiorum meorum... honoris meis caussa* – n.n./... *appellauerunt.*

[119] **9.1**: *ex iis uotis... fecerunt... ludos... consules.*

[120] **9.1**: *ex iis uotis... fecerunt... ludos... sacerdotum quattuor amplissima collegia.*

[121] **34.1**: *per consensum uniuersorum potitus rerum omnium*; despre discuțiile privitoare la înțelesul formulei *consensus uniuersorum* și la implicațiile juridice ale ei, vezi L. Wickert, *Princeps (civitatis)*, în RE, 22/2, col. 2264-2266; H. Berve, *Zum Monumentum Ancyranum*, în *Augustus*, 100-117; F.E. Adcock, *Die Interpretation von Res Gestae Divi Augusti, 34, 1*, în *ibidem*, p. 230-240; K. Loewenstein, *Die konstitutionelle Monokratie des Augustus*, în *ibidem*, p. 535; H. Braunert, *op. cit.*, p. 166, nota 19; W. Turpin, *Res Gestae 34.1 and the settlement of 27 B.C.*, în CQ, 44, 1994, 2, p. 432-435; A. Pabst, *Comitia imperii. Ideelle Grundlagen des römischen Kaisertums*, Darmstadt, 1997, p. 117-119; vezi și *Note și comentarii.*

1[123]; **3)** consensul Italiei: *tota Italia* – 1[124]; *cuncta ex Italia multitudo* - 1[125]; *municipia et coloniae Italiae* – 1[126]; **4)** *iuratio prouinciarum* - 1[127]; **5)** *leges* - 4[128]; **7)** *mos maiorum* - 2[129]; **6)** competențe derivând din magistraturi: principiul colegialității – 6[130]; *consulare imperium* - 2[131]; *tribunicia*

---

[122] **9.2**: *uniuersi ciues... pro ualetudine mea supplicauerunt.*

[123] **3.1**: *omnibus ueniam petentibus ciuibus peperci.*

[124] **25.2**: *iurauit in mea uerba tota Italia sponte sua, et me belli quo uici ad Actium ducem depoposcit*; despre implicațiile asupra statutului „constituțional" al lui Augustus generat de plebiscitul italic, vezi W. Kolbe, *Der zweite Triumvirat*, în *Augustus*, p. 31-37; U. Wilcken, *Der angebliche Staatsstreich Octavians 32 v. Chr.*, în *ibidem*, p. 38-71; F. de Visscher, *Die rechtliche Stellung Octavians im Jahre 32 v. Chr.*, în *ibidem*, p. 199-229; K. Loewenstein, *op. cit.*, p. 535-536; M. Torelli, *Gesellschaft und Wirtschaftsformen der augusteischen Zeit: Der Consensus Italiae*, în *Kaiser Augustus und die verlorene Republik. Eine Ausstellung im Martin-Gropius-Bau, Berlin, 7. Juni – 14. August 1988*, Berlin, 1988, p. 23-48; vezi și *Note și comentarii.*

[125] **10.2**: *cuncta ex Italia ad comitia mea confluente multitudine.*

[126] **21.3**: *auri coronari... millia municipis et colonis Italiae conferentibus... remisi, et postea... aurum coronarium non accepi decernentibus municipiis et colonis.*

[127] **25.2**: *iurauerunt in eadem uerba prouinciae Galliae, Hispaniae, Africa, Sicilia, Sardinia.*

[128] **2**: *iudicia legitima*; **10.1**: *sacrosanctus in perpetum ut essem et quod uiuerem tribunicia potestas mihi esset, per legem sanctum est*; **22.2**: *ludos Martiales... feci, quos post id tempus... lege fecerunt consules*; **26.3**: *nulli genti bello per iniuriam inlato.*

[129] **6.1**: *nullum magistratum contra morem maiorum delatum recepi*; **27.2**: *malui maiorum nostrorum exemplo.*

[130] **6.2**: *cuius potestatis conlegam et ipse ultro quinquiens a senatu depoposci et accepi*; **8.2**: *in consulatu sexto censum populi conlega M. Agrippa egi*; **8.4**: *cum imperio lustrum conlega Tib. Caesare filio meo feci*; **10.2**: *pontifex maximus ne fierem in uiui conlegae mei locum... recusaui*; **22.2**: *pro conlegio XVuirorum magister conlegii collega M. Agrippa ludos saeclares... feci*; **34.2**: *potestatis autem nihilo amplius habui quam ceteri qui mihi quoque in magistratu conlegae fuerunt.*

potestas – 1[132]; *magister conlegii XVuirorum* – 1[133]; unele izvoare ale legalității se subînțeleg[134].

Așa cum se poate observa, predomină instituțiile tradiționale de guvernământ – Senatul și adunarea poporului. Dar și *consensus* este o procedură cu vechi tradiții în practica politică romană, pe care principele a invocat-o adesea în timpul „domniei" lui[135]. Nu poate să surprindă, atunci, declarația conform căreia a restituit conducerea tocmai organelor care i-au delegat-o - *rem publicam ex mea potestate in senatus populique Romani arbitrium transtuli* (**34.1**)[136].

Cum singur mărturisește, Augustus a săvârșit și acțiuni care au avut ca motivație voința sa[137]; sunt ele în afara legalității? Unii istorici contemporani, sprijinindu-se

---

[131] **8.3**: *consulari cum imperio lustrum solus feci...*; **8.4**: *consulari cum imperio lustrum conlega Tib. Caesare filio meo feci.*

[132] **6.2**: *quae tum per me geri senatus uoluit, per tribuniciam potestatem perfeci*; vezi și H. Last, *Über die Tribunicia Potestas des Augustus*, în *Augustus*, p. 241-263; vezi și *Note și comentarii*.

[133] **22.2**: *pro conlegio XVuirorum magister conlegii collega M. Agrippa ludos saeclares... feci.*

[134] Senatus: **4.1**: *bis ouans triumphaui et tris egi curulis triumphos* (cf. același paragraf: *decernente pluris triumphos mihi senatu*); **7.2**: *princeps senatus fui... per annos quadraginta*; populus et senatus: **5.2** *non sum deprecatus... curationem annonae*; **5.3** *consulatum quoque tum annuum et perpetuum mihi delatum non recepi*, (cf. H. Braunert, *op. cit.*, p. 168, nota 22); populus: **7.1**: *triumuirum rei publicae constituendae fui per continuos annos decem* (cf. **1.4**: *populus... me... triumuirum rei publicae constituendae creauit*); sacerdotum collegia: **7.3**: *pontifex maximus... fetialis fui*; exercitus: **4.1**: *appellatus sum uiciens et semel imperator*; **21.3**: *quotienscumque imperator appellatus sum.*

[135] Cic., *Dom.*, 66; *ad fam.*, IV, 8, 2; Liv., II, 16; X, 9; 13; 22; J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 358-359, cu izvoare și bibliografie.

[136] Despre importanța acestei afirmații, vezi aici doar W. Turpin, *op. cit.*, p. 435-437; bibliografia mai amplă în *Note și comentarii*.

[137] Vezi, de exemplu, **1.1**, **8.5**, **26.5**.

pe sugestiile anumitor autori antici[138], au calificat drept ilegale faptele din debutul politic al lui Octavius, pe când era *priuatus*: *annos undeuiginti natus exercitum priuato consilio et priuata impensa comparaui*; Augustus a găsit justificarea gestului respectiv în finalitatea urmărită: eliberarea statului de sub dominația unui partid (*rem publicam a dominatione factionis oppressam in libertatem uindicaui*) (**1.1**), adică, după Velleius Paterculus, „*dominatio Antonii*"[139]. Jean Béranger a arătat mai demult că *priuatus* este un concept care trebuie raportat la ideologia republicană sistematizată de Cicero despre rolul particularilor în salvgardarea statului aflat în dificultate și despre *auctoritas* generată de *priuatum consilium*[140]. Opiniile lui și-au găsit confirmarea în lucrările mai recente ale lui Wilfrid Nippel privitoare la utilizarea violenței, în special armate, în perioada de final a Republicii,

---

[138] Tac., *Ann.*, I, 10: „*paratum ab adulescente priuato exercitum*" („și-a alcătuit, deși era doar un tânăr particular, o armată").

[139] Vell., II, 61, 1.

[140] Cic., *Rep.*, II, 25, 46: „*qui cum* ***priuatus*** *esset, totam rem publicam sustinuit, primusque in hac ciuitate docuit in conseruanda ciuium libertate esse priuatum neminem*" („Deși era un **simplu particular** /L. Brutus, „părintele" Republicii – n.n./, a dovedit cel dintâi în această cetate că nimeni nu este particular când este vorba de apărarea libertății publice") (subl. n.); *Phil.*, III, 5: „*Hunc igitur qui Gallia prohibet,* ***priuato*** *praesertim* ***consilio****, iudicat uerissimeque iudicat non esse consulem. Faciendum est igitur nobis, patres conscripti, ut D. Bruti* ***priuatum consilium auctoritate publica comprobemus***" („Oprindu-l din **proprie inițiativă** pe Antonius să intre în Gallia, Brutus a judecat foarte drept nemaiconsiderându-l consul. Datoria noastră, senatori, este să întărim **acțiunea privată** a lui Decimus Brutus, acordându-i **autoritatea unui act public**") (subl. n.); J. Béranger, *L'accession d'Auguste et l'idéologie du «privatus»*, în idem, *Principatus. Études de notions et d'histoire politique dans l'Antiquité gréco-romaine*. Recueil publié en collaboration avec l'auteur par F. Paschoud et P. Ducrey, Genève, 1973, p. 243-258, în special p. 243-244; vezi și N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 285-286, 328; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 32-33, 48, 67, 152.

de către diferiţi oameni politici, chiar în calitate de *priuati*, pentru a scoate statul dintr-un impas; forţa era, în acest caz, un mijloc de legitimare a puterii[141]. Cuvintele lui Cicero din *Philippica* a III-a ilustrează întocmai această realitate în cazul tânărului Caesar: „*Qua peste* ***priuato consilio rem publicam*** *(neque enim fieri potuit aliter) Caesar* ***liberauit***... *Cui quidem hodierno die, patres conscripti (nunc enim primum ita con-uenimus, ut* ***illius beneficio*** *possemus ea, quae sentiremus, libere dicere) tribuenda est* ***auctoritas***, *ut rem publicam non modo a se susceptam, sed etiam a nobis commendatam possit defendere*" („Numai datorită **iscusinţei** lui Caesar **republica** a fost ferită de această **primejdie**, altfel nu aveam nici o scăpare... De aceea, acestui tânăr trebuie să-i acordăm astăzi, cu toată încrederea, o, senatori, **autoritatea** de a lua asupră-şi conducerea statului, pentru apărarea căruia îi vom da tot sprijinul nostru (căci de-abia acum, în această adunare, ne exprimăm pentru prima dată ceea ce simţim, şi aceasta datorită **faptei lui binefăcătoare**")[142].

Urmărindu-i activitatea de om de stat aşa cum o înfăţişează retorica frustă din *RG*, s-ar putea spune că Augustus a fost un republican - până la un punct, chiar un caesarian, deţinând, ca şi dictatorul, o „uniune pestriţă de magistraturi civile şi sacerdotale" şi beneficiind de „o mulţime şi mai pestriţă de legi şi decrete senatoriale" – ca să folosim expresiile lui Theodor Mommsen[143] -, care au făcut din el o autoritate supremă în domeniul executiv, juridic, militar, religios, administrativ. Astfel, a primit dreptul de a-şi exprima părerea alături de consuli (**1. 2**), a deţinut consulatul ordinar în mai multe rânduri, eludând uneori principiul anualităţii (**1.4**, **4.4**, **5.3**), i s-a conferit calitatea de *princeps senatus* (**7.2**), a monopolizat salutaţiile de *imperator* (**4.1**, **22.3**) şi a fost investit cu *imperium* (**1.2**), a fost declarat *sacrosanctus* şi i s-a atribuit *tribunicia potestas* pe viaţă (**10.1**), a obţinut pontificatul suprem (**7.3**, **10.2**) şi a devenit membru al celui de-al doilea mare colegiu sacerdotal – cel al augurilor (**7.2**), a avut dreptul de a numi patricieni (**8.1**) şi de a revizui lista senatorilor (**8.2**), i s-a decernat titlul de *pater patriae* (**35.1**), a pus în practică vechea „idee democratică" (Th. Mommsen) a colonizării transmarine (**3.3**, **28**), i s-au decretat sacrificii (**11**, **12.2**) şi rugăciuni publice pentru victoriile sale (**4.2**) şi pentru sănătatea sa (**9.1-2**), s-au instituit jocuri (**9.1**), i s-au ridicat statui (**24.2**, **35.1**)[144]. Dar Augustus a învăţat din experienţa părintelui său adoptiv, finalizată în mod nefericit, evitând cu grijă susceptibilităţile unei societăţi încă nepregătite pentru a accepta un monarh, fie el şi „democrat"[145]. Astfel, a refuzat dictatura (**5.1**),

---

[141] W. Nippel, *Aufruhr und Polizei in der römischen Republik*, Stuttgart, 1988; idem, *Public Order in Ancient Rome*, Cambridge, 1995 (Key themes in ancient history). Vezi şi A. Pabst, *op. cit.*, p. 119-123.

[142] Cic., *Phil.*, III, 2, subl. n.; cf. şi *ad fam.*, XI, 7: „*nullo enim publico* ***consilio*** *rem publicam liberauisti... qui tantam causam publicam* ***priuato consilio*** *susceperit*" (subl. n.).

[143] Th. Mommsen, *Istoria romană*, III, traducere de J. Nicolaus, Bucureşti, 1988, p. 262.

[144] Pentru Caesar, vezi *ibidem*, p. 261-266; L. Canfora, *Caesar. Der demokratische Diktator. Eine Biographie*, aus dem Italienischen ins deutsche ubertragen von R. Seuß, München, 2001; de asemenea, *Note şi comentarii*. Pentru raporturile dintre „monarhia caesariană" şi principatul lui Augustus, vezi J. Gagé, *De César à Auguste. Où en est le problème des origines du Principat?*, în RH, 177, 1936, p. 279-342; W. Hoben, *Caesar-Nachfolge und Caesar-Abkehr in den Res gestae diui Augusti*, în *Gymnasium*, 85, 1978, p. 1-19; L. Wickert, *Caesars Monarchie und der Prinzipat des Augustus*, în *Saeculum Augustum*, I, p. 61-77; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 142-143.

[145] Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 261, care se referea la Caesar.

abolită la moartea lui Caesar[146], şi consulatul pe viaţă (**5.3**), a respins puterea censorială deplină, deghizată sub titlul de *curator legum et morum*, fiind considerată contrară tradiţiei (**6.1**), a rezolvat problemele în limitele puterii tribuniciare şi secondat de colegi cu aceeaşi *potestas* desemnaţi de Senat (**6.2**), n-a preluat pontificatul suprem decât atunci când scrupulul religios a fost depăşit (**10.2**), a propus legi noi, dar prin care urmărea să reînvie obiceiurile strămoşeşti (**8.5**), a manifestat deferenţă faţă de valorile venerabile şi *loca sacra* (**7.3**, **8.5**, **13**, **20.4**, **21.2**, **22.2**, **24.1**), a preferat să celebreze doar trei triumfuri, deşi i s-au decernat mai multe (**4.1**), ştiut fiind că toţi predecesorii săi republicani care au beneficiat de un număr mai mare au fost dictatori[147], şi-a eliminat adversarii sprijinindu-se pe formule juridice (**2**, **25.2**), a respectat memoria celor care s-au distins prin everghetismul lor (**19.1**, **20.1**), a returnat aurul coronar decernat de municipiile şi coloniile Italiei (**21.3**); mai mult, a evitat, chiar, din motive ce pot fi lesne bănuite, să menţioneze în mod explicit numele lui Caesar[148], preferând să-l

[146] App., *Ciu.*, III, 25; Dio Cass., XLV, 24; vezi şi *Note şi comentarii.*

[147] În istoria statului roman de până la Augustus se cunosc trei dictatori care au celebrat mai mult de trei triumfuri – M. Furius Camillus (?-364 î.H.) şi M. Valerius Corvus (în 346, 343, 335, 301 î.H.) – câte patru, şi C. Iulius Caesar – cinci; respingerea altor triumfuri de către Octavianus era, aşa cum a arătat Frances V. Hickson, un gest propagandistic, prin care urmărea să se legitimeze ca triumfătorul republican prin excelenţă - F.V. Hickson, *Augustus Triumphator: Manipulation of the Triumphal Theme in the Political Program of Augustus*, în *Latomus*, 50, 1991, 1, p. 126; vezi şi *Note şi comentarii.*

[148] Iată formulele prin care este amintit Caesar: *parentem meum* (**2**), *pater meus* (**10.2**), *patris mei* (**15.1**), *a patre meo* (**20.3**); vezi şi *Note şi comentarii.*

pomenească în ipostaza divinizată – Diuus Iulius (**19.1**, **21.2**)[149].

Prin urmare, Augustus a dorit să se înfăţişeze ca un om de stat republican prin excelenţă, ca un restaurator al legalităţii şi normalităţii[150]. El o afirmă foarte clar: *rem publicam a dominatione factionis oppressam in libertatem uindicaui* (**1.1**). Ne putem întreba, o dată cu Joseph Hellegouarc'h: „pourquoi ne pas l'en croire?"[151]. Cuvintele-cheie sunt *uindex*, *libertas*, *res publica*, atât de dragi conservatorilor idealişti ca Cicero şi Brutus[152] şi pe care Augustus însuşi le-a exploatat în propaganda sa[153]. E interesant de relevat, în acest sens, că toate incidenţele noţiunii *res publica* din *RG* (**1.1**, **1.3**, **1.4**, **2**, **7.1**, **25.1**, **34.1**) trimit la sensul republican al acesteia[154].

6.3. ***Auctoritas***. Evocând remiterea puterii Senatului şi poporului roman în cel de-al şaselea şi al şaptelea consulat

[149] Pentru motivaţia acestei atitudini, vezi E.S. Ramage, *Augustus' Treatment of Julius Caesar*, în *Historia*, 34, 1985, p. 230-231; idem, *The Nature...*, p. 27; vezi şi *Note şi comentarii.*

[150] Vell., II, 89, 3-4; Dio Cass., LIII, 5; R.E.A. Palmer, *Octavian's First Attempt to Restore the Constitution (36 B.C.)*, în *Athenaeum*, 56, 1978, p. 315-328; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 138, 140-142; M. Le Glay, *L'Empire romain. Le Haut-Empire de la bataille d'Actium à la mort de Sévère Aléxandre (31 av. J.-C. – 235 ap. J.-C.)*, Paris, 1991, p. 39-40; K. Bringmann, Th. Schäfer, *Augustus und die Begründung des römischen Kaisertums*, Berlin, 2002, p. 47, 187-193; vezi *supra* şi *Note şi comentarii.*

[151] J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 354.

[152] Vezi J. Béranger, *Cicéron précurseur politique*, în idem, *Principatus...*, p. 117-134; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 66-68; vezi şi *Note şi comentarii.*

[153] K.-W. Welwei, *Augustus als vindex libertatis. Freiheitsideologie und Propaganda im frühen Prinzipat*, în AU, 16, 1973, 3, p. 29-41; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 38-54, 66-72, 141-142; vezi şi *Note şi comentarii.*

[154] E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 58-66; vezi şi *Note şi comentarii.*

(28-27 î.H.) - „Prima Reglementare a Principatului", cum o numeşte istoriografia modernă[155] – şi onorurile excepţionale care i s-au acordat cu acel prilej, Augustus adaugă: *post id tempus auctoritate omnibus praestiti, potestatis autem nihilo amplius habui quam ceteri qui mihi quoque in magistratu conlegae fuerunt* („De atunci i-am întrecut pe toţi prin *auctoritas*, dar cu nimic n-am avut o putere mai mare decât ceilalţi care mi-au fost colegi în magistratură") (**34.3**). Aşadar, *potestas* superioară doar prin *auctoritas*[156]. *Auctoritas* reprezintă una dintre cele mai complexe noţiuni ale limbajului politic şi moral roman, semnificând, în ultimă instanţă, prestigiu, influenţă determinantă şi eficace, putere de a garanta prin propriile acţiuni faptele celorlaţi, capacitate de a inspira încredere, însuşirea de a iniţia, de a întreprinde cu succes şi de a cauţiona viabilitatea unui fapt; ea trimite la o „calitate permanentă", izvorâtă din situaţia socială, din *uirtutes* şi din „abilităţi militare, politice şi practice" (L.R. Lind); ea este, în ultimă instanţă, „expresia superiorităţii" omului de stat roman, cum scria Joseph Hellegouarc'h. Şi, ca orice termen autentic latin din sfera politicii şi moralei, se găseşte în strânsă legătură cu valorile tradiţionale (*mores maiorum*)[157].

[155] D. Shotter, *Augustus*, traducere de I. Ciornei-Sandu, Bucureşti, 2003, p. 44.

[156] Istoriografia referitoare la importanţa acestui paragraf este menţionată în *Note şi comentarii*.

[157] Bibliografia despre *auctoritas* este impresionantă: Ernout-Meillet, p. 57, s.v. *augeō, -ēs, auxī, auctum, augēre*; V. Ehrenberg, *op. cit.*, p. 189-213; A. Magdelain, *Auctoritas principis*, Paris, 1947; idem, *Ius imperium auctoritas. Études de droit romain*, Roma, 1990, p. 755-771 (*Ius Quiritium Sacramentum Auctoritas*); J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 295-320; V. Mannino, *L'"auctoritas patrum"*, Milano, 1979; L.R. Lind, *The Tradition of Roman Moral Conservatorism*, în *Studies in Latin Literature and Roman History*, I, Edited by C. Deroux, Bruxelles, 1979 (Collection Latomus 164), p. 29-34; E. Cizek, *Istoria Romei*, Bucureşti, 2002, p. 248-249.

Auctoritas a lui Augustus se originează, aşa cum am amintit deja, în actul curajos de la 19 ani: *annos undeuiginti natus exercitu priuato consilio et priuata impensa comparaui, per quem rem publicam a dominatione factionis oppressam in libertatem uindicaui* (**1.1**). Pe lângă *priuatus*, despre a cărui importanţă în sensul care ne interesează aici am vorbit mai sus, un alt termen semnificativ al acestui pasaj este *consilium*. După cum a arătat Joseph Hellegouarc'h, el are înţelesul de capacitate de iniţiativă şi de influenţă proprie individului înzestrat cu responsabilitate; prin urmare, *consilium* este o *uirtus* politică, generatoare de *auctoritas*[158]. Şi, într-adevăr, nu numai mărturia lui Cicero menţionată *supra* evocă *auctoritas* a tânărului Caesar recunoscută prin decizia oficială a înaltului ordin senatorial[159], ci şi Augustus însuşi, care, în logica firească a discursului, descrie imediat onorurile acordate: prin decrete onorifice (*decretis honorificis*), Senatul l-a ales (*adlegit*) în rândurile sale, i-a acordat (*tribuens*) dreptul de a-şi spune opinia alături de consuli, i-a dat (*dedit*) *imperium* (**1.2**) şi a ordonat (*iussit*) să vegheze, în calitate de propraetor (*me propraetore*), alături de consuli pentru ca statul să nu sufere prejudicii (**1.3**); la rândul său, poporul l-a ales (*creauit*) consul şi apoi *triumuir rei publicae constituendae* (**1.4**).

O dată legitimată, *auctoritas* a sporit prin congruenţa de *honores* şi *uirtutes*[160] şi s-a extins prin *impensae*, ca

[158] J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 254-256, în special p. 256.

[159] Vezi şi Cic., *Phil.*, X, 11: *„quorum* ***priuatum*** *de re publica* ***consilium*** *et factum* ***auctoritate uestra*** *est comprobatum atque laudatum*" (subl. n.); cf. şi J. Hellogouarc'h, *op. cit.*, p. 256, nota 4.

[160] Despre *uirtutes* ale omului politic roman ca generatoare de *auctoritas*, cf. *ibidem*, p. 254-274; despre *uirtutes* ale lui Augustus ca expresie a prestigiului său, cf. E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 73-100.

expresie a generozității legitime a împăratului în calitate de *patronus* al tuturor ordinilor sociale care depindeau de el[161], și prin *res gestae*, așadar prin succese militare; toate acestea presupuneau un schimb reciproc de prestații dintre *princeps* și societatea romană având la bază principiul fundamental al vieții politice a romanilor – *fides* (buna-credință)[162]. Vom evidenția doar câteva elemente[163].

Magistraturile civile, militare și religioase superioare au generat întotdeauna *auctoritas*. Dintre ele, consulatul conferea deținătorului, integrat imediat printre membrii eminenți ai Senatului – *principes*[164], un prestigiu deosebit, o influență enormă și o superioritate politică indubitabilă – cu alte cuvinte, o *summa auctoritas*[165]. Augustus a fost consul de treisprezece ori (**4.4**), *auctoritas* fiind augmentată constant prin continuitatea funcției[166]. Astfel, el a devenit posesorul indiscutabil de *summa auctoritas* în stat, respectiv al unei *auctoritas principis* superioară celei a altor *principes* și chiar a lui *auctoritas senatus*, în virtutea căreia trecea drept omul politic capabil să inițieze și să soluționeze

[161] Despre *impensae* ca elemente ale lui *auctoritas*, cf. *ibidem*.

[162] J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 296-297; G. Freyburger, *Fides. Étude sémantique et religieuse depuis les origines jusqu'à l'époque augustéenne*, Paris, 1986.

[163] Din bibliografia despre *auctoritas* a lui Augustus vezi aici doar J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 353-361; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 38-54; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 40-42; vezi și *Note și comentarii*.

[164] J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 332-333; *princeps* nu trebuie confundat cu *princeps senatus*; nu toți *principes*, așadar *consulares*, au ajuns *principes senatus*; în acest sens, Lothar Wickert a întocmit o listă cu 93 de personaje politice republicane și din epoca imperială care, deși au primit în mod formal titlul de *princeps*, nu au devenit nici *princeps senatus*, nici *princeps iuuentutis*, nici împărați – L. Weckert, *op. cit.*, în RE, 22/2, col. 2014-2029; J. Hellogouarc'h, *op. cit.*, p. 333.

[165] *Ibidem*, p. 310, cu trimiteri.

[166] *Ibidem*, p. 359.

probleme insolvabile[167]. Nu întâmplător, ca o dovadă a încrederii de care se bucura din partea Senatului și a lui *populus Romanus*, în 22 î.H., în timpul unei crize alimentare, i s-a propus mai intâi dictatura (*dictaturam... mihi delatam*) (**5.1**), apoi *cura annonae* (**5.2**), în sfârșit, consulatul din acel an și cel perpetuu (*consulatum... annuum et perpetuum mihi delatum*) (**5.3**). Dio Cassius e și mai explicit în acest sens: „chinuiți de molimă și de foamete..., romanii, în credința că această năpastă se abătuse asupra lor nu dintr-un alt motiv, ci numai pentru că în acel an nu-l mai aveau drept consul pe Augustus, au vrut să-l investească ca dictator"[168].

O altă ipostază de dobândire și de exercitare a influenței politice, cu alte cuvinte a lui *auctoritas*, a fost calitatea de *dux*; acest termen desemna, de regulă, pe comandantul militar, dar, uneori, și pe senatorul cu un ascendent politic deosebit, capabil să impulsioneze și să dirijeze într-un anumit sens evenimentele (*dux senatus*; *dux senatus populusque Romanus*; *dux populi Romani*; *dux optimae sententiae*)[169]. *Dux* era asociat adesea cu *auctor*, așadar cu liderul politic prin excelență, care, datorită calităților morale personale, condiției sociale și inițiativelor finalizate cu succes, exercita o influență determinantă asupra vieții politice[170]. Tânărul C. Caesar și-a început cariera ca șef al

[167] A. Magdelain, *Auctoritas...*, p. 79-87; J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 360-361.

[168] Dio Cass., LIV, 1.

[169] Cic., *Phil.*, I, 6; II, 7; Liv., II, 42 și 49; J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 324-326.

[170] Cic., *Inu.*, I, 28, 43: *„auctores eius facti qui sint principes et inuentores, qui denique auctoritatis eius et inuentionis probatores"* („auctori sunt cei care sunt responsabilii și inițiatorii unui act și care devin astfel garanți ai prestigiului și inițierii lui"); J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 321-323, 326; vezi și *Note și comentarii*.

unei armate private[171] şi iniţiativa sa salvatoare i-a adus confirmarea statutului de comandant, *imperium* şi titlul de *imperator* (**1.2**, **4.1**)[172]. Prestigiul dobândit în urma acestui

[171] Cic., *Phil.*, V, 8: *„legio Martia* ***ducem*** *praestantissimum uidit"* („legiunea Martia a văzut ce strălucit comandant este /Octavius – n.n./") (subl. n.); 17: *„«quodque legio Martia quartaque summo studio optimoque in rem publicam consensu C. Caesare* ***duce et auctore*** *rem publicam, libertatem populi Romani defendant, defenderint»"* („deoarece, la ordinul şi sub conducerea lui Caius Caesar, legiunea Martia şi legiunea a IV-a au apărat şi apără cu dragoste şi entuziasm republica şi libertatea poporului roman") (subl. n.); XI, 8: *„legio Martia et legio quarta ita se contulerant ad auctoritatem senatus et rei publicae dignitatem, ut deposcerent imperatorem et* ***ducem*** *C. Caesarem"* („legiunea Martia şi legiunea a IV-a erau atât de devotate autorităţii Senatului şi prestigiului republicii, încât îl cereau pe Caius Caesar general şi conducător") (subl. n.); cf. J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 326.

[172] ILS, 108; Cic., *Phil.*, XI, 8: *„At enim (nam id exaudio) C. Caesari adulescentulo* ***imperium extraordinarium*** *mea sententia dedi. Ille enim mihi praesidium extraordinarium dederat. Cum dico «mihi», senatui dico populoque Romano. A quo praesidium res publica ne cogitatum quidem tantum haberet, ut sine eo salua esse non posset, huic* ***extraordinarium imperium*** *non darem? Aut exercitus adimendus aut* ***imperium*** *dandum fuit. Quae est enim ratio, aut qui potest fieri, ut sine* ***imperio*** *teneatur exercitus? Non igitur, quod ereptum non est, id existimandum est datum. Eripuissetis C. Caesari, patres conscripti,* ***imperium****, nisi dedissetis. Milites ueterani, qui illius auctoritatem,* ***imperium****, nomen secuti pro re publica arma ceperant, uolebant sibi ab illo* ***imperari****; legio Martia et legio quarta ita se contulerant ad auctoritatem senatus et rei publicae dignitatem, ut deposcerent imperatorem et ducem C. Caesarem.* ***Imperium*** *C. Caesari belli necessitas, fasces senatus dedit. Otioso uero et nihil agenti priuato, obsecro te, L. Caesar (cum peritissimo homine mihi res est), quando* ***imperium*** *senatus dedit?"* („Aud însă discutându-se că, la propunerea mea, s-au acordat tânărului Caius Caesar puteri extraordinare. Dar şi dânsul îmi dăduse mie un sprijin extraordinar. Când zic «mie», înţeleg Senatului şi poporului roman. Să nu atribui puterea extraordinară aceluia de la care republica a avut un sprijin pe cât de neaşteptat, pe atât de mare şi fără de care republica nu ar fi fost salvată? Trebuia ori să împrăştiem armata, ori să-i dăm un conducător. Care este însă raţiunea, sau care poate

eveniment şi virtuţile manifestate cu alte prilejuri belicoase au primit o recunoaştere publică. Astfel, pe temeiul acestei *auctoritas*, întreaga Italie (*tota Italia*), de bună voie (*sponte sua*), i-a cerut (*depoposcit*) să fie conducător (*ducem*) al luptei de la *Actium*; şi, ca o dovadă că alegerea s-a dovedit fericită, a invins (*quo uici*) (**25.2**)[173]. De asemenea, calitatea de *dux*[174], care în unele izvoare contemporane are şi un înţeles politic[175], i-a adus nu mai puţin de douăzeci şi unu de aclamaţii de *imperator* (**4.1**)[176]. Or, succesele militare, semn al congruenţei unor virtuţi de excelenţă – *consilium* (iniţiativă), *scientia* (cunoaştere a artei militare), *prudentia* (competenţă, discernământ), *uirtus* (curaj) şi *felicitas* (succes

să fie, ca să se ţină o armată fără conducere? Ceea ce nu s-a luat nu trebuie considerat ca acordat. O, senatori, aţi fi ridicat comanda lui Caius Caesar dacă nu i-aţi fi acordat-o? Ostaşii veterani care, pentru republică, pentru autoritatea şi numele lui, au luat armele, voiau să fie comandaţi de dânsul. Legiunea Martia şi legiunea a IV-a erau atât de devotate autorităţii Senatului şi prestigiului republicii, încât îl cereau pe Caius Caesar general şi conducător. A încredinţa comanda lui Caius Caesar este o necesitate a războiului, de aceea Senatul i-a înmânat însemnele funcţiei. Te întreb, Lucius Caesar, ca fiind cel mai priceput în treburile militare, dacă vreodată Senatul a mai acordat comanda unui om cumpătat, unui sinplu particular, fără nici o funcţie publică?") (subl. n.); Dio Cass., XLVI, 38: „După înfrângerea lui Antonius, nu numai Hirtius, dar şi Vibius... şi alături de ei Octavius Caesar... au fost onoraţi cu titlul de *imperator* din partea soldaţilor şi a Senatului"; vezi şi *Note şi comentarii.*

[173] E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 42-43.

[174] R. Syme, *op. cit.*, p. 294-312 (*Dux*).

[175] Hor., *Carm.*, IV, 5, 5: *„Lucem redde tuae* ***dux*** *bone patriae"* („Întoarce-te, preabune prinţ, dă patriei lumină"), subl. n.; 37-38: *„«Longas o utinam* ***dux*** *bone ferias / praestes Hespariae»"* („«O, facă zeii, sărbători tu, principe preabune, / să-i dai Hesperiei mereu»") (subl. n.); J. Hellegouarc'h, *op. cit.*

[176] Vezi trimiterile în *Note şi comentarii.*

în război)[177] -, confereau generalului victorios un presitigiu infinit și o putere politică superioară; „*summa cum auctoritate et potestate imperator*” scria, în acest sens, Cicero[178].

Alături de magistraturile civile și militare, preoțiile produceau, de asemenea, *auctoritas*. *Pontifices*, în special, în calitatea lor de „*interpretes religionum*”[179], așadar de experți în dreptul religios (*ius diuinum, fas*)[180], și mai ales *augures*, ca „*interpretes Iouis Optimis Maximi*” („interpreți ai lui Iupiter Optimus Maximus”)[181], așadar ca garanți ai întreprinderii reușite a unei acțiuni[182], confereau posesorilor o marcă de sacralitate, în virtutea căreia faptele le erau apreciate ca având girul unei instanțe superioare[183]. Octavius a fost *pontifex* din 48 î.H.[184] și, ca o expresie a deferenței

[177] Cic., *Man.*, 28, cu referire la Pompeius; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 42; despre *auctoritas* a lui Pompeius, cf. J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 346-349.

[178] *Inu.*, II, 92; J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 309, nota 7.

[179] Cic., *Dom.*, I, 2.

[180] Cic., *Leg.*, II, 21, 52; Festus, p. 254 M[1].

[181] Cic., *Leg.*, II, 8, 20.

[182] Cic., *Har.*, IX, 18: „*rerum bene gerendarum auctoritas augurio contineri*” („garanția înfăptuirii reușite a unor acțiuni este stabilită de un augurium”); Val. Max., I, 1, 1a: „*Maiores... bene gerendarum rerum auctoritates augurum obseruatione... explicari uoluerunt*” („a fost vrerea strămoșilor de a face cunoscută prin cercetarea augurilor confirmarea înfăptuirii cu succes a unor acțiuni”); vezi și *Note și comentarii*.

[183] Despre *auctoritas* a pontifilor, cf. Cic., *Dom.*, I, 2: „*uestra auctoritate sapientiaque, pontifices*”; *Leg.*, II, 19, 48: „*pontificum auctoritate*”; 21, 52: „*pontificum auctoritate... pontificalis auctoritas*”; despre *auctoritas* a augurilor, cf. Cic., *Nat.*, II, 12: „*magna augurum auctoritas*”; *Leg.*, II, 12, 31: „*Maximum autem et praestantissimum in re publica ius est augurum cum auctoritate coniunctum*”; *Diu.*, I, 17: „*auspiciorum auctoritatem*”; vezi și J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 297.

[184] Cic., *Phil.*, V, 17; Vell., II, 59, 3; CIL, V, 43; D. Kienast, *Augustus. Prinzeps und Monarch*, Darmstadt, 1982, p. 3, 185; vezi și *Note și comentarii*.

clienților față de patronul său, i s-a oferit (*deferente mihi*) pontificatul suprem chiar cu riscul încălcării principiului unicității sacerdoțiului; când, însă, obstacolul a fost depășit, alegerea ca *pontifex maximus* s-a făcut prin consensul unei mulțimi numeroase, venită la Roma din toată Italia (*cuncta ex Italia ad comitia mea confluente multitudine, quanta Romae nunquam fertur ante id tempus fuisse*) (**10.2**)[185]. Augustus a fost, de asemenea, *augur* (**7.3**), prestigiul său în plan religios sporind prin deținerea altor două preoții superioare (quindecimviratul și septemviratul epulon) și a unor sacerdoții a căror reputație era augmentată de arhaismul lor aproape misterios (*frater arualis, sodalis Titius, fetialis*) (**7.3**). Într-o dialectică firească, supremația spirituală a principelui și, în ultimă instanță, preeminența sa politică (*auctoritas*) au fost recompensate prin acte de generozitate excepționale din partea celor la a căror religiozitate și moralitate conforme cu valorile tradiționale (*mores maiorum*) (**8.5**, **13**, **22.2**) a vegheat și ale căror lăcașuri sacre le-a ridicat, reconstruit sau cinstit (**19**, **20.1**, **20.4**, **21.1-2**, **24.2**): numele i-a fost înscris în imnul salienilor (*in saliare carmen*) (**10.1**), prin lege a fost declarat inviolabil pentru totdeauna (*sacrosanctus in perpetuum*) (**10.1**), s-a consacrat un altar pentru Fortuna Redux, la care să aducă sacrificii pontificii și fecioarele vestale, paralel cu instituirea zilei numită *Augustalia* de la *cognomen*-ul său (**11**), s-a dedicat un altar pentru Pax *Augusta*, la care, anual, magistrații, sacerdoții și vestalele să săvârșească sacrificii (**12.2**), i s-a conferit *cognomen*-ul cu aură sacră *Augustus*, stâlpii casei i-au fost împodobiți cu lauri iar în Curia Iulia s-a așezat un

[185] Vezi și E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 44-45, 51.

scut de aur pe care era inscripționată una dintre virtuțile cardinale ale oricărui roman autentic - *pietas* (**34.2**)[186].

Așadar, *auctoritas* decurgând dintr-un cumul de *honores* civile, militare și religioase[187]. Urmând o observație făcută mai demult de Joseph Hellegouarc'h, se poate conchide că *auctoritas* augustană a fost rezultatul unirii în aceeași persoană a lui *imperium* cu *auspicium*[188]. Căci, deținând consulatul, el beneficia de *ius auspicandi* și *ius imperium*, așadar de *auctoritas* delegată de însăși divinitatea supremă; acțiunea lor nu înceta după ieșirea din magistratură[189]. Ca o consecință, doar el se bucura de *ius triumphandi*, alți generali nedeținând *imperium auspiciumque*, ci luptând sub auspiciile sale[190]; astfel capată un înțeles mai clar precizările din *RG* conform cărora s-au obținut victorii pe pământ și pe mare *per legatos meos auspicis meis* (**4.2**), s-au trimis trupe în *Aethiopia* și în *Arabia Eudaemon meo iussu et auspicio* (**26.5**) iar o armată a dacilor a fost învinsă și distrusă *meis auspicis* (**30.2**).

Pe de altă parte, asumarea unor funcții preoțești a căror jurisprudență era strâns legată de conceptul de stat înțeles ca realitate juridico-religioasă îl legitima pe Augustus ca exponent autorizat al statului și, în ultimă instanță, ca întruchiparea statului însuși. Astfel, sacerdoțiul de *augur* îl făcea deținătorul lui *ius augurum*, al cărui conținut conducea spre ideea de suveranitate, cel de *pontifex* îl punea în posesia lui *ius pontificium*, care, reglementând toate problemele

[186] Vezi și V. Ehrenberg, *op. cit.*, p. 210-212; A. Magdelain, *op. cit.*, p. 60; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 47.

[187] J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 359.

[188] *Ibidem*, p. 297; cf. și E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 51.

[189] A. Magdelain, *Ius imperium auctoritas...*, p. 3-93, 341-383.

[190] J.W. Rich, *Augustus and the spolia opima*, în *Chiron*, 26, 1996, p. 85-127; vezi și *Note și comentarii*.

cultului public și privat, viza aspectul demografic, iar cel de *fetialis* îl făcea detentorul lui *ius fetiale*, care stipula normele jurisdicției teritoriale[191].

În consecință, deținând un cumul de *honores, potestates* și *iura*, așadar o *summa auctoritas*, Augustus era cu adevărat *princeps rei publicae* („cel mai influent om din stat"), ca să folosim cuvintele lui Cicero[192]. Suveranul o afirmă ostentativ prin expresia ***me principe***, prin care a ținut să sublinieze că numai pe vremea când, prin consensul unanim, își exercita **el** superioritatea politică în stat au avut loc evenimente emblematice, respectiv închiderea templului lui Ianus Quirinus (**13**), supunerea neamului pannonilor (**30.1**) și stabilirea unor raporturi de *amicitia* cu numeroase populații necunoscute (**32.3**). De asemenea, a evidențiat identitatea dintre el și stat (*imperio* ***nostro*** - **26.1**; ***nostram*** *amicitiam* - **31.2**; **32.2**) sau poporul roman (*amicitiam* ***meam*** *et populi Romani* - **26.4**). Din această perspectivă, *Res gestae* reflectă implicit ideologia politică a principatului bazat pe *auctoritas*.

Așadar, activism public, conservatorism politic, preeminență fundamentată pe prestigiu; acestea sunt, după opinia noastră, principalele mesaje transmise de *Res gestae*. Desigur, pentru a înțelege complexitatea personalității lui Augustus și a principatului său, *RG* nu sunt suficiente. Însă neglijarea sau reducerea lor la simpla confirmare a infor-

[191] P. Caralano, *Aspetti spaziali del sistema giuridico-religioso romano. Mundus, templum, urbs, ager, Latium, Italia*, în ANRW, II/16.1, 1978, p. 440-553, în special p. 445-446.

[192] Cic., *Rep.*, I, 21, 34; *Off.*, III, 29; J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 337, cu nota 6.

mațiilor din alte surse nu pot decât să trunchieze analiza istoriografică[193].

7. Destinatarul. Structura, caracterul și scopurile propuse prin conținut conduc către destinatarul *Res gestae*-lor. Theodor Mommsen, Hermann Dessau, Jean Gagé, Ernst Kornemann, Ernst Hohl, P.A. Brunt, J.M. Moore, N.A. Maşkin ş.a. au susținut că documentul augustan se adresa în primul rând plebei romane[194]. Într-un studiu dedicat „imaginii publice a lui Augustus", Zvi Yavetz, după ce critică argumentele invocate de istoricii menționați anterior (obnubilarea deliberată de către principe a așa-numitului *imperium proconsulare maius*, amintirea constantă a elementului „democratic" al competențelor sale – *tribunicia potestas*, și prezentarea emfatică a enormelor *impensae* făcute *ex patrimonio*)[195], evidențiază elementele prin care în *RG* suveranul urmărea să treacă mai mult decât un *parens plebis Romanis*, anume un *salubris princeps*[196], un *parens populi Romani*; prin urmare, *RG* avea ca destinatar *populus Romanus* în ansamblul său[197].

O analiză a termenilor și expresiilor din *Res gestae* desemnând „societatea" întreprinsă de Horst Braunert

---

[193] Din acest punct de vedere, ni se pare îndreptățită critica făcută de Edwin S. Ramage unei monografii consistente ca cea semnată de Dietmar Kienast (vezi *supra*), unde mențiunile din *RG* sunt incidentale – E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 11-12.

[194] Mommsen, p. V-VI; H. Dessau, *Mommsen und das Monumentum Ankyranum*, în *Klio*, 22, 1929, p. 265, 278; Gagé, p. 23-25; E. Kornemann, *op. cit.*, col. 224; E. Hohl, *Zu den Testamenten des Augustus*, în *Klio*, 30, 1937, p. 323; Brunt-Moore, p. 3-4; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 283; vezi și Z. Yavetz, *op. cit.*, p. 8.

[195] *Ibidem*, p. 8-12.

[196] Suet., *Aug.*, 42, 1.

[197] Z. Yavetz, *op. cit.*, p. 12-14; cf. și E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 143.

conduce către aceeași concluzie[198]. Astfel, cele mai multe incidențe au lexemele sau formulele referitoare la *Romani* priviți fie în ipostaza globală, nediferențiată, de *ciues Romani* (*uniuersi*[199], *uniuersi ciues*[200], *ciues*[201], *ciues Romani*[202], *Romani*[203]) sau de *populus* (*populus Romanus*[204], *populus*[205]), fie în cea de grupuri socio-juridice (*populus et senatus*[206], *senatus populusque Romanus*[207], *senatus et equester ordo populusque Romanus uniuersus*[208], *senatus*[209], *patricii*[210], *principes uiri*[211], *senatores*[212], *equites Romani uniuersi*[213], *plebs*[214], *plebs Romana*[215], *plebs urbana*[216]) sau politico-teritoriale italice (*ciuitas uniuersa*[217], *tota Italia*[218], *cuncta ex Italia multitudo*[219], *municipia (et) coloniae*

---

[198] H. Braunert, *op. cit.*, p. 161-209, în special p. 165-176.

[199] **34.1.**

[200] **9.2.**

[201] **3.1, 34.2.**

[202] **3.3, 8.2-4.**

[203] **26.4, 29.2, 31.1.**

[204] ***Praef.*, 13.1, 26.1, 26.4, 27.1, 29.2, 30.1-2, 32.3.**

[205] **1.4, 8.2, 10.2, 22.1, 22.3, 23.1.**

[206] **5.1, 8.1.**

[207] **6.1, 14.1, 34.1-2.**

[208] **35.1.**

[209] **1.2-3, 4.1-2, 6.2, 7.2, 8.2, 9.1, 10.1, 11, 12.1-2, 13, 14.1-2, 20.4, 22.2, 34.2, 35.1.**

[210] **8.1.**

[211] **12.1.**

[212] **25.3.**

[213] **14.2.**

[214] **15.4.**

[215] **15.1.**

[216] **15.2.**

[217] **5.2.**

[218] **25.2.**

[219] **10.2.**

Italiae[220]), fie ca o comunitate de cetăţeni romani din provincii sau fără locaţie specială (*municipia*[221], *coloniae*[222], *coloniae militum*[223]), fie ca magistraţi civili sau religioşi (*magistratus*[224], *consules*[225], *praetores*[226], *tribuni plebi*[227], *legati*[228], *pontifices*[229], *sacerdotes*[230], *conlegium XVuirorum*[231], *uirgines Vestales*[232]) şi soldaţi (*milites*[233], *exercitus*[234], *classis*[235]). Alte categorii sociale sau provinciile sunt amintite printr-un număr redus de noţiuni: *serui*[236], *prouincia*[237], *ciuitates prouinciae Asiae*[238], *oppida*[239], *agri prouinciales*[240].

Aşa cum am amintit deja, Augustus a fost un conservator; el a gândit şi a acţionat ca un roman, raportând totul la Roma şi la *populus Romanus*. Dacă ar fi să-i dăm crezare lui Dio Cassius, măsurile pe care, la recomandarea lui Agrippa, ar fi trebuit să le ia în favoarea locuitorilor

220 **21.3, 28.2.**
221 **3.3, 16.1-2.**
222 **3.3, 15.3.**
223 **16.1, 28.1.**
224 **12.2, 22.2.**
225 **1.2-3, 1.4, 5.1, 6.1, 8.3-4, 9.1, 10.2, 11, 12.1-2, 16.1-2, 17.2, 18.1, 22.2, 25.3.**
226 **12.1.**
227 **12.1.**
228 **4.2.**
229 **11.**
230 **9.1, 12.2, 25.3.**
231 **22.2.**
232 **11, 12.2.**
233 **3.3, 15.3, 16.1-2, 17.2, 28.1.**
234 **1.1, 26.5, 29.2, 30.1-2.**
235 **26.4.**
236 **25.1.**
237 **12.2, 25.2, 26.1-2, 27.2-3.**
238 **24.1.**
239 **26.5.**
240 **16.1.**

Imperiului ar fi dus la o adevărată osmoză între romani şi cei supuşi lor[241]; dar „discursul" imaginat de istoricul grec e mai mult decât idilic[242]. Cum scria Velleius Paterculus, Augustus s-a considerat un „*conseruator Romani nominis*"[243]; astfel înţelegem mai bine spiritul său segregaţionist, aristocratic, tradiţionalist, anticaesarian, fapt reieşit, de exemplu, din politica extrem de parcimonioasă de acordare a cetăţeniei romane[244], din transformarea Senatului într-o instituţie rezervată aproape exclusiv romanilor şi italicilor[245] şi din încurajarea „purităţii" ordinilor sociale[246].

Se poate conchide, aşadar, că *Res gestae* ale lui Augustus sunt, în ultimă instanţă, *Res gestae* ale lui *populus Romanus* pe care îl reprezintă şi, deci, acestuia îi sunt destinate; astfel, *historia* augustană se înscrie perfect în tradiţia istoriografică latină, al cărui mesaj fundamental era că „agentul" (Claudia Facchini Tosi) şi beneficiarul procesului istoric era, prin excelenţă, *populus Romanus*[247].

241 Dio Cass., LII, 19.
242 Despre acest discurs fictiv vezi K. Christ, *Geschichte des römischen Kaiserzeit von Augustus bis zu Konstantin*, München, 1988, p. 83.
243 Vell., II, 60, 1.
244 Suet., *Aug.*, 40, 3.
245 A. Chastagnol, *Le Sénat romain à l'époque impériale. Recherches sur la composition de l'Assemblée et le statut de ses membres*, Paris, 1992, p. 41-47.
246 Suet., *Aug.*, 40, 3-4; 44, 1-2; Dio Cass., XLIX, 16.
247 Vezi Cato, *Orig.*, I, *frg.* 55: „*populi Romani gesta*"; Sall., *Hist.*, *frg.* 1: „*res populi Romani*"; Liv., *Praef.*: „*res populi Romani*" – cf. C. Facchini Tosi, *Commento*, în Anneo Floro, *Storia di Roma. La prima e la seconda età*, introduzione, testo e commento a cura di C. Facchini Tosi, Bologna, 1998, p. 79; vezi şi *supra*.

8. Limba şi stilul[248]. Aşa cum au arătat specialiştii, *Res gestae* urmează, în general, regulile stilului epigrafic – exprimare concisă şi clară, frazare densă, repetiţii de cuvinte, utilizare a unor termeni oficiali şi a unor formule consacrate (*censuit, decreuit, iussit, creauit*; **1.3**: *res publica ne quid detrimenti caperet* etc.), folosire a enumeraţiilor şi statisticilor etc. Toate acestea dau seama de particularităţile scrisului augustan, elogiat de Aulus Gellius şi Suetonius. Cel dintâi arăta că Augustus era un bun cunoscător al limbii latine[249] iar cel de-al doilea evidenţia grija suveranului pentru un gen de elocinţă elegant şi temperat, lipsit de cuvinte obscure şi arhaisme, de expresii echivoce şi desuete şi a cărui finalitate trebuia să fie claritatea[250]. De asemenea, anumite greşeli sau inconsecvenţe în redarea unor lexeme (**12.2**: *prouincis* pentru *prouinciis*; **13**: *claussum-clausum*; **15.1**: *congiari* pentru *congiarii*; **19.1**: *Iuli* pentri *Iulii*, *Feretri* pentru *Feretrii*; **21.3**: *colonis* pentru *coloniis*, *adque* pentru *atque*; **30.1**: *adit* pentru *adiit*, *Danui* pentru *Danuui*; **32.1**: *Phrates* pentru *Phraates* etc.)[251] pot fi puse tot pe seama caracteristicilor stilului său; în acest sens, Suetonius scria că Augustus nu respecta ortografia, fiind partizanul scrierii fonetice şi obişnuind să sară nu numai litere, ci şi silabe[252]. Nu lipsesc, însă, unele arhaisme (**16.2**: *emeriteis* pentru *emeritis*)[253] sau cuvinte rare (**4.1**: ***curulis triumphos***; **18**: *tributus*)[254]. Deşi frust, stilul *Res gestae*-lor nu e, însă, unul

[248] Despre limba şi stilul din *RG* vezi H. Volkmann, *op. cit.*, în JAW, 279, 1942, p. 52-54; Gagé, p. 36-39, 51-53; Brunt-Moore, p. 6-7; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 125-126, cu bogată bibliografie.

[249] Gell., X, 24, 2.

[250] Suet., *Aug.*, 86.

[251] Cf. şi Mommsen, p. 191-192; Malcovati, p. 68, 78, 79, 88.

[252] Suet., *Aug.*, 88.

[253] Malcovati, p. 71.

[254] Mommsen, p. 192; Gagé, p. 38, 39, 106.

sec; cum s-a văzut mai sus, există suficiente elemente care îi dau o notă panegiristă.

9. Traducerea grecească[255]. Copia grecească de pe monumentul de la *Ancyra* şi textul exclusiv în limba elină de la *Apollonia* au pus cercetătorilor importante probleme: originea autorului traducerii, natura limbii greceşti utilizate, acurateţea tălmăcirii, posibilele semnificaţii ideologice ale elenismelor[256]. Răspunsurile sunt încă departe de a satisface. Astfel, în legătură cu „naţionalitatea" translatorului, s-a presupus că a fost un roman care ştia greaca, un grec originar din Asia Mică sau din Roma apropiat lui Augustus, un vorbitor de greacă ataşat administraţiei provinciei *Galatia* etc. Un lucru este cert: traducerea trebuie să fi avut girul autorităţilor romane, deci a avut un caracter oficial. În ciuda unor erori[257], a unor echivalări laxe[258] şi a unor omisiuni[259] sau a unor echivalări nu întotdeauna consecvente ale noţiunilor desemnând instituţii romane[260], autorul se dovedeşte un bun cunoscător al latinei; el utilizează greaca *koiné* specifică epocii. În ceea ce priveşte termenii proprii romanităţii, se observă tendinţa (cu rădăcini în curentul atticist) de a fi

[255] Subcapitol realizat cu sprijinul lui Marius Alexianu.

[256] Despre toate acestea vezi Mommsen, p. XI-XII, 194-202; H. Volkmann, *op. cit.*, p. 54-63; Malcovati$_2$, p. LVII; Gagé, p. 9-13 şi mai ales E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 126-131, cu bogată bibliografie.

[257] De exemplu, **Τύχη Σωτηρίος** pentru Fortuna Redux în **11.1**; vezi şi Mommsen, p. 197.

[258] De exemplu, **ἡγέμων** pentru ***dux*** (**31.1**) şi **ἡγέμονία** pentru ***imperium*** (**27.1**) sau **ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ἐπανόδου** pentru ***ante aedes Honoris et Virtutis*** (**11**) etc.; vezi şi Mommsen, p. 196-197.

[259] De exemplu, nu sunt traduse următoarele cuvinte şi expresii: ***imperium*** (**1.2**), ***consularis*** (**1.2**), ***consulatus*** (**8.2**), ***uiuo me*** (**9.1**), ***puluinar*** (**9.2**), ***puluinar ad circum*** (**19.2**), ***trans Tiberim*** (**23**) ş.a; vezi şi Mommsen, p. 195-196; Gagé, p. 88-89.

[260] De exemplu, ***res publica*** este echivalat prin: **κοινὰ πράγματα** (**1.1**), **δημόσία πράγματα** (**1.2, 7.1**), **πατρίς** (**2**).

traduşi prin lexeme existente deja în greacă, prin calcuri[261] sau, când acest lucru a părut imposibil, prin împrumuturi (latinisme). Interesanţi sunt şi unii hibrizi lexicali greco-latini[262]. În acest context, ridică semne de întrebare existenţa unor echivalări distincte pentru aceiaşi termeni în latină[263]. Aceste inconsevenţe, destul de numeroase, pun problema dacă versiunea greacă a fost, într-adevăr, opera unui singur autor sau dacă textul n-a suferit intervenţii ulterioare.

10. Influenţa. Istoricii s-au întrebat de mult timp dacă monumentul roman pe care erau inscripţionate faptele lui Augustus a fost utilizat de scriitorii antici ca izvor pentru operele lor. S-au evidenţiat, în acest sens, unele similitudini între *Res gestae* şi anumite expresii sau chiar pasaje din istoria romană a lui Velleius Paterculus, *Vita Diui Augusti* a lui Suetonius, tratatul *De Clementia* a lui Seneca, *Annales* a lui Tacitus şi istoria lui Dio Cassius, dar ele nu au întrunit adeziunea tuturor exegeţilor[264].

Astfel, în ceea ce priveşte *Historia Romana* a lui Velleius Paterculus, Jean Gagé considera că autorul, care nu citează niciodată *RG*, le-a putut avea în minte în redactarea unor capitole[265]. În schimb, Joseph Hellegouarc'h şi Claude Jodry au susţinut o puternică influenţă a istoriei epigrafice

[261] De exemplu, ***princeps senatus*** prin **πρῶτος ἀξιώματος τόπος** (7.2), ***dictatura*** prin **αὐτεξουσίος ἀρχή** (5.1.), *magistratus* prin **ὁ ἐνταῖς ἀρχαῖς** (12.2).

[262] De exemplu, ἀδελφός ἀρούαλις pentru *frater arualis* în **7.3**.

[263] Vezi şi *Glosar latin-grec*.

[264] Vezi H. Volkmann, *op. cit.*, p. 80-86, E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 147-150, cu bibliografie.

[265] Gagé, p. 39; vezi şi comentariile de la p. 73, 74, 75, 80, 81, 82, 84, 91, 95, 108, 125, 128, 129, 132, 135, 137, 142, 144, 145, 149; vezi, de asemenea, *Note şi comentarii*.

augustane asupra istoricului contemporan al lui Tiberius[266]. De exemplu, ei au evidenţiat marea asemănare între Vell., II, 61, 1-3 şi *RG*, 1.1 şi 1.3[267], între Vell., II, 88, 1 şi *RG*, 1.4[268], între Vell., II, 91, 1 şi *RG*, 34.1[269], între menţiunile despre *uirtutes* ale lui Augustus şi *RG*, 34.2 ş.a. La toate acestea, s-a obiectat că Velleius a putut împrumuta informaţiile respective din alte surse, că micile diferenţe între datele prezentate de cele două izvoare[270] probează tocmai absenţa unor rapor-

[266] J. Hellegouarc'h, Cl. Jodry, *Les Res Gestae d'Auguste et l'Historia Romana de Velleius Paterculus*, în *Latomus*, 39, 1980, p. 803-816; cf. şi C. Jodry, *L'utilisation des documents militaires chez Velleius Paterculus*, în RÉL, 29, 1951, p. 265-284; J. Hellegouarc'h, *Introduction*, în Velleius Paterculus, *Histoire romaine*, I, *Livre I*, texte établi et traduit par J. Hellegouarc'h, Paris, 1982, p. XXXV-XXXVI; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 148.

[267] Vell., II, 61: „1 *Torpebat* ***oppressa dominatione*** *Antonii ciuitas; indignatio et dolor omnibus, uis ad resistendum nulli aderat, cum C. Caesar* ***XVIIII annum*** *ingressus, mira ausus ac summa consecutus* ***priuato consilio*** *maiorem senatu pro* ***re publica*** *animum habuit*.... 3 *Eum senatus honoratum equestri statua, quae hodieque in rostris posita aetatem eius scriptura indicat*... ***pro praetore*** *una* ***cum consulibus*** *designatis Hirtio et Pansa bellum cum Antonio gerere* ***iussit***" (subl. n.) – *RG*, 1.1-3: ***Annos undeuiginti*** *natus exercitum* ***priuato consilio*** *et priuata impensa comparaui, per quem* ***rem publicam a dominatione*** *factionis* ***oppressam*** *in libertatem uindicaui... Res publica ne quid detrimenti caperet,* ***me propraetore*** *simul* ***cum consulibus*** *prouidere* ***iussit*** (subl.n.); similitudinea dintre cele două pasaje a fost observată şi de Mommsen, p. 3.

[268] Vell., II, 88, 1: „***triumuir... rei publicae constituendae***" (subl. n.) – *RG*, 1.4: ***triumuirum rei publicae constituendae*** (subl. n.).

[269] Vell., II, 91, 1: „*Quod cognomen /Augustus – n.n./ illi uiro Planci sententia* ***consensus uniuersi senatus populique Romani*** *indidit*" (subl. n.) – *RG*, 34.1: *per* ***consensum uniuersorum*** *potitus rerum omnium, rem publicam ex mea potestate in* ***senatus populique Romani*** *arbitrium translati* (subl. n.).

[270] De exemplu, în II, 88, 1, Velleius se referă la alegerea ca triumuir a lui Lepidus, nu a lui Octavius, aşa cum apare în *RG*, 1.4.

turi între ele și că similaritatea termenilor se datorează utilizării lor frecvente în textele de propagandă ale perioadei augustane[271].

Anumite paralele au fost stabilite între *Res gestae* și *De Clementia* a lui Seneca, Jean Gagé mergând până acolo, încât vorbea despre faptul că tratatul stoicului roman e un comentariu filosofic la *RG*, 3.1-2 și 34.2[272]. S-a arătat, însă, că așa-zisele conexiuni între cele două opere sunt artificiale, limbajul și ideile sincrone fiind comune multor lucrări din secolul I[273].

Cele mai sigure analogii există între *RG* și biografia suetoniană a lui Augustus[274]. Istoricul din vremea Antoninilor, magistrat apropiat curții imperiale, a citat aproape mot-à-mot unele pasaje din *RG*[275]; pe altele le-a prelucrat[276];

[271] E.S. Ramage, *op. cit.*

[272] H. Volkmann, *op. cit.*, p. 81, cu bibliografie; Gagé, p. 40, nota 3; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 149, cu bibliografie.

[273] H. Bardon, *Notes sur la littérature impériale*, în *Latomus*, 3, 1939, p. 250-253; E.S. Ramage, *op. cit.*

[274] H. Bardon, *op. cit.*; H. Volkmann, *op. cit.*, p. 82; Gagé, p. 39-40, 210; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 147, cu bibliografie.

[275] *RG*, 4.1: ***Bis ouans** triumphaui et **tris egi curulis triumphos**...* (subl. n.) – Suet., *Aug.*, 22, 2: „***Bis ouans**... **Curulis triumphos tris egit***" (subl. n.); *RG*, 13: ***Ianum Quirinum**, quem claussum esse maiores nostri uoluerunt cum per totum imperium populi Romani **terra marique** esset **parta** uictoriis **pax**, cum, priusquam nascerer, **a condita urbe** bis omnino **clausum** fuisse prodatur **memoriae**, **ter** me principe senatus claudendum esse censuit* (subl. n.) – Suet., *Aug.*, 22, 1: „***Ianum Quirinum**, semel atque iterum **a condita urbe** ante **memoriam** suam **clausum**, in multo breuiore temporis spatio **terra marique pace parta ter** clusit*" (subl. n.); *RG*, 22.1: ***Ludos feci meo nomine quarter, aliorum autem magistratuum uicem ter et uiciens*** (subl. n.) – Suet., *Aug.*, 43, 1: „***Fecisse se ludos** ait **suo nomine quater, pro aliis magistratibus**, qui aut abessent aut non sufficerent, **ter et uicies***" (subl. n.); *RG*, 23: ***Naualis proeli** spectaclum populo dedi trans **Tiberim in quo** loco **nunc nemus est Caesarum, cauato solo*** - Suet., *Aug.*, 43, 1: „*item **naualε***

toate, însă, demonstrează că Suetonius „a consultat *în mod direct*" *index*-ul augustan[277].

Cât privește raporturile dintre *Res gestae* și *Annales* ale lui Tacitus, exceptând eventualele reminiscențe din *RG*, 1.1 în *Ann.*, I, 10, nici acestea sigure, orice alte apropieri surprinse, de exemplu, în caracterizarea războaielor civile, a organizării de stat sau a politicii externe au fost contestate. Cum s-a remarcat deja, dacă Tacitus a utilizat într-un fel sau altul *Res gestae*, scopul său era de a-l critica usturător pe întemeietorul principatului pentru trecerea de la *libertas* la *pax* și *princeps*[278].

În egală măsură, nici punctele de contact dintre *RG* și istoria lui Dio Cassius nu sunt considerate sigure, opinându-se că istoricul grec ar fi putut folosi inscripția augustană, dar prin intermediul lui Suetonius[279].

11. Ediții din *Res gestae*. De-a lungul timpului au apărut mai multe ediții ale *Faptelor* lui Augustus, unele însoțite de traduceri în engleză, germană, italiană, franceză,

proelium** circa **Tiberim cauato solo, in quo nunc Caesarum nemus est" (subl. n.); *RG*, 26.3: ***nulli genti bello** per iniuriam inlato* - Suet, *Aug.*, 21, 4: „***Nec ulli genti** sine iustis et necessariis causis **bellum** intulit*" (subl. n.); vezi și Gagé, p. 210.

[276] Vezi *RG*, 6.2 – Suet., *Aug.*, 27, 5; *RG*, 7.1 – Suet., *Aug.*, 27, 5; *RG*, 8.2 - Suet., *Aug.*, 35, 1; *RG*, 10.2 – Suet., *Aug.*, 31, 1; *RG*, 15 – Suet., *Aug.*, 41, 2; *RG*, 20.4-5 – Suet., *Aug.*, 30, 1; *RG*, 22.3 – Suet., *Aug.*, 43, 1; *RG*, 24.2 – Suet., *Aug.*, 52; *RG*, 28.2 – Suet., *Aug.*, 46; *RG*, 29.2 – Suet., *Aug.*, 21, 3; *RG*, 31.1-2 – Suet., *Aug.*, 21.3; *RG*, 33 – Sut., *Aug.*, 21.3; vezi și Gagé, p. 210.

[277] Gagé, p. 40.

[278] Pentru toate acestea, vezi H. Volkmann, *op. cit.*, p. 81; R. Urban, *Tacitus und die Res gestae divi Augusti. Die Auseinandersetzung des Historikers mit der offiziellen Darstellung*, în *Gymnasium*, 86, 1979, p. 59-74; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 149-150, cu bibliografie.

[279] Vezi H. Volkmann, *op. cit.*, p. 85; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 150, cu bibliografie.

spaniolă, bulgară, daneză, portugheză, poloneză, olandeză[280]; pot fi amintite:

- CIL, III, 2, p. 769-799;
- *Res gestae divi Augusti. Ex monumentis Ancyrano et Apolloniensi* iterum edidit Th. Mommsen, Berlin, 1883 [Scientia Verlag, Aalen, 1970];
- *Res gestae divi Augusti d'après la dernière recension. Avec l'analyse de Commentaire de Th. Mommsen*, par C. Peltier, sous la direction de R. Cagnat, Paris, 1886;
- *Res gestae divi Augusti. Das Monumentum Ancyranum*, Herausgegeben und erklärt von E. Diehl, dritte Auflage, Bonn, 1918 (Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen 29/30);
- *The Monumentum Ancyranum*, edited by E.G. Hardy, Oxford, 1923;
- *Res gestae divi Augusti*, with an English translation by F.W. Shipley, Cambridge (Mass.)-London, 1924 [reprinted 1955, 1961, 1967, 1979, 1992];
- D.M. Robinson, *The Deeds of Augustus as Recorded on The Monumentum Antiochenum*, Baltimore, 1926 [reprinted from *American Journal of Philology*, vol. XLVII, 1];
- *Res gestae divi Augusti ex monumentis Ancyrano et Antiocheno Latinis Ancyrano et Apolloniensi Graecis*, texte établi et commenté par J. Gagé, Paris, 1935;
- *Res gestae Divi Augusti*, testo traduzione e commento a cura di E. Malcovati, Roma, 1936;
- *Res gestae divi Augusti ex monumentis Ancyrano Antiocheno Apolloniensi* concepta Barini recensuit, Roma, 1937;

[280] Vezi F. Haug, *op. cit.*, p. 88, 90-99; H. Volkmann, *op. cit.*, p. 15-27; Gagé, p. 62-67; Malcovati$_2$, p. LVIII-LX; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 119, 121-125, cu bibliografie.

- V. Ehrenberg and A.H.M. Jones, *Documents Illustrating the Reigns of Augustus and Tiberius*, Clarendon Press, Oxford, 1955 [reprinted 1976], p. 1-31;
- Imperatoris Caesari Augusti *Operum fragmenta*, quartum edidit Henrica Malcovati, Torino, 1962, p. 106-149;
- *Res gestae divi Augusti. Das Monumentum Ancyranum*, Herausgegeben und erklärt von H. Volkmann, Berlin, 1957 (Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen 29/30); 2. Verbesserte Auflage, Berlin, 1964;
- *Res gestae divi Augusti. The Achievements of the Divine Augustus*, with an introduction and commentary by P.A. Brunt and J.M. Moore, Oxford University Press, 1967 [reprinted 1978].
- *The Deeds of the Divine Augustus*, translated by Th. Bushnell - http://classics.mit.edu/Augustus/deeds.html
- *Res Gestae Divi Augusti*, traduction et annotations par Alain Canu - http://www.noctes-gallicanae.org/Res%20 gestae/Res%20gestae.htm
- *Les Res gestae diui Augusti*, introduction, traduction française par M. Dubuisson - http://www.ulg.ac.be/ littlat/dossiers/resgestae.htm#intro

În cultura română nu există o ediţie propriu-zisă a *Res gestae*-lor. O traducere cu numeroase imperfecţiuni, deşi nu lipsită de unele merite, deschide o biografie romanţată a lui Octavianus Augustus semnată de Mircea Duduleanu[281]. Pasajele care privesc spaţiul dunărean şi, deci, au legătură directă cu istoria noastră antică au fost incluse în volumul

[281] M. Duduleanu, *Octavianus Augustus*, Bucureşti, 1985, p. 23-31.

întâi din cunoscutul *corpus* de izvoare *ad historiam Dacoromaniae pertinentes*[282].

[282] *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes*, I, ediderunt V. Iliescu, V.C. Popescu, Gh. Ştefan, Bucureşti, 1964, p. 268-271.

EDIŢII DE IZVOARE FOLOSITE

Ammianus Marcellinus, *Istoria romană*, studiu introductiv, traducere, note şi indice D. Popescu, Bucureşti, 1982

L. Ampelius, *Aide-mémoire (Liber memorialis)*, texte établi et traduit par M.-P. Arnaud-Lindet, Paris, 1993

L'Annalistique romaine, texte établi et traduit par M. Chassignet, Paris, I, *Les annales des pontifes et l'annalistique ancienne (fragments)*, 1996; II, *L'Annalistique moyenne (fragments)*, 1999

Appian, *Istoria Romei. Războaiele civile*, Bucureşti, 1957

Appian's *Roman History*, with an English translation by H. White, I, London-Cambridge (Mass.), 1958

Arnobe, *Contre les Gentiles*, I, texte établi, traduit et commenté par H. Le Bonniec, Paris, 1982

Arrianus, *Fragmenta*, ed. F. Dübner, Paris, f.a.

Aulus Gellius, *Nopţile atice*, traducere D. Popescu, introducere şi note I. Fischer, Bucureşti, 1965

Sancti Aurelii Augustini episcopi *De ciuitate Dei libri XXII*, recensuit et commentario critico instruxit E. Hoffmann, I, *Libri I-XIII*, Praga-Viena-Leipzig, 1899

Aureliu Augustin, *Despre Cetatea lui Dumnezeu*, I, studiu introductiv de Gh. Vlăduţescu, traducere din limba latină, notiţă introductivă, note şi tabel cronologic de P. Găleşanu, Bucureşti, 1998

Aurelius Victor, *Livre des Césars*, texte établi et traduit par P. Dufraigne, Paris, 1975

Sextus Aurelius Victor, *Liber de viris illustribus Urbis Romae*, editio stereotypa correctior editionis primae, addenda et corrigenda iterum collegit et adiecit R. Gruendel, Leipzig, 1970

Pseudo-Aurélius Victor, *Les origines du peuple romain*, texte établi, traduit et commenté par J.-C. Richard, Paris, 1983

Idem, *Abrégé des Césars*, texte établi, traduit et commenté par M. Festy, Paris, 1999

Rufus Festus Avienus, *Ora maritima*, édition annotée, précédée d'une introduction et accompagnée d'un commentaire par A. Berthelot, Paris, 1934

Cassius Dio, *Istoria romană*, studiu introductiv Gh. Ştefan, traducere şi note A. Piatkowski, Bucureşti, I (1973), II (1977), III (1985)

Caton, *Les origines (Fragments)*, texte établi, traduit et commenté par M. Chassignet, Paris, 1986

Censorinus, *Betrachtungen zum Tag der Geburt „De die natali"*, mit deutscher Übersetzung und Anmerkungen, herausgegeben von K. Sallmann, Leipzig, 1988

Cicéron, *Discours*, XVIII, texte établi et traduit par M. Lob, Paris, 1952

Marcus Tullius Cicero, *Despre îndatoriri*, traducere din limba latină şi note de D. Popescu, studiu introductiv de A. Tache, Bucureşti, 1957

Idem, *De natura deorum*, with an English translation by H. Rackham, London-Cambridge (Mass.), 1961

Idem, *Filipice*, traducere, prefaţă şi notiţe introductive de D. Crăciun, note de G. Tănăsescu, Bucureşti, 1972

Idem, *Opere alese*, I-III, ediţie îngrijită de Gh. Guţu, Bucureşti, 1973

Idem, *Despre stat*; *Despre legi*, traducere, notiţe introductive şi note de Gh. Ceauşescu, Bucureşti, 1983

Idem, *De l'invention*, texte établi et traduit par G. Achard, Paris, 1994

Idem, *Despre divinaţie*, ediţie bilingvă, traducere de G. Haja şi M. Paraschiv, studiu introductiv şi note de M. Paraschiv, Iaşi, 1998

M. Tulli Ciceronis *Opera* - http://www.thelatinlibrary.com/cic.html

Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, traducere de R. Hâncu şi V. Iliescu, studiu introductiv şi note istorice de V. Iliescu, Bucureşti, 1981

Dionysius of Halicarnassus, *The Roman Antiquities*, with an English translation by E. Cary, on the basis of the version of E. Spelman, London-Cambridge (Mass.), I (1948), II (1953)

Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească. Martirii din Palestina*, traducere, studiu introductiv, note şi comentarii de T. Bodogae, Bucureşti, 1987

Eutrope, *Abrégé d'histoire romaine*, texte établi et traduit par J. Hellegouarc'h, Paris, 1999

Festus, *De verborum significatu*, edidit, adnotavit W.-M. Lindsay, în *Glossaria Latina*, IV (*Placidius, Festus*), ediderunt J.W. Pirie, W.M. Lindsay, Paris, 1930

Festus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani*, editio bilinguis, traducere de M. Alexianu şi R. Curcă, ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi comentarii, indice de N. Zugravu, Iaşi, 2003

Florus, *Epitome of Roman History*, with an English translation of E. Seymour Forster, Cambridge (Mass.)-London, 1995

Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes, I, *Ad Hesiodo usque ad Itinerarium Antonini* ediderunt V. Iliescu, V.C. Popescu, Gh. Ştefan, Bucureşti, 1964

Herodian, *Istoria Imperiului roman după Marcu Aureliu*, traducere, introducere şi note de R. Alexandrescu, Bucureşti, 1960

Herodot, *Istorii*, II, traducere, notiţe istorice şi note, indice F. Vanţ-Ştef, Bucureşti, 1964

Die Fragmente der griechischen Historiker (FGrHist), 2 A, *Universalgeschichte und Hellenika*, Berlin, 1926, 90 (Nikolaos von Damaskos, F. 125-139, p. 391-426)

Histoire auguste. Les empereurs romains des IIe et IIIe siècles, Édition bilingue latin-français, traduction du latin par A. Chastagnol, Paris, 1994
Horatius, *Opera omnia*, 1, *Ode. Epode. Carmen Saeculare*, ediţie critică, ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi indici: M. Nichita, stabilirea textului şi selecţia traducerilor din *Ode, Epode* şi *Carmen Saeculare*: T. Costa, Bucureşti, 1980
Hyginus Gromaticus, *Constitutio limitum* - http://www.intratext.com/X/LAT0348.HTM
Imperatoris Iustiniani *Institutionum liber secundus* - http://www.thelatinlibrary.com/justinian/institutes2.shtml
Isidori Hispalensis episcopi *Etymologiarum sive originum libri XX*, I, *Libros I-X continens*; II, *Libros XI-XX continens*, recognavit brevique adnotatione critica instruxit N.M. Lindsay, Oxford, 1911
C. Iulius Caesar, *Războiul gallic*, traducere, note şi indice J. Vilan Unguru, *Războiul civil*, traducere şi indice E. Poghirc, Bucureşti, 1964
Idem, *Fragmentele. Opera apocrifă*, studiu introductiv şi note C. Poghirc, *Războiul alexandrin*, traducere J. Vilan-Unguru, indice E. Poghirc, Bucureşti, 1967
Iulii Obsequentis *Ab anno Vrbis conditae DV prodigiorum liber* - http://www.thelatinlibrary.com/obsequens.html
Sextus Iulius Frontinus - http://www.thelatinlibrary.com/frontinus.html
M. Iuniani Iustini *Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, accedunt prologi in Pompeium Trogum, post Franciscum Ruehl iterum edidit Otto Seel, Stutgardiae, 1985
Flavius Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*, prefaţă de R. Theodorescu, traducere de G. Wolf şi I. Acsan, cuvânt asupra ediţiei şi note explicative

de I. Acsan, Bucureşti, 1997
Idem, *Antichităţi iudaice*, II, *Cărţile XI-XX. De la refacerea templului până la răscoala împotriva lui Nero*, traducere, note şi indice de nume de I. Acsan, Bucureşti, 2001
Lactance, *Institutions divines*, introduction, texte critique, traduction et notes par P. Monat, Paris, *Livre I*, 1986; *Livre II*, 1987
M. Annaei Lucani *Pharsalia* - http://www.thelatinlibrary.com/lucan.html
Idem, *Farsalia*, traducere, prefaţă, tabel cronologic şi note de D.T. Burtea, Bucureşti, 1991
Ambrosius Macrobius Theodosius, *Saturnalia*, traducere, introducere şi note de Gh. Tohăneanu, Bucureşti, 1961
Marcus Valerius Martialis, *Epigrame*, în româneşte de T. Măinescu şi A. Hodoş, prefaţă de I. Fischer, note de I. Fischer şi T. Costa, Bucureşti, 1967
Cornelius Nepos, *Liber de Latinis historicis. Atticus* - http://www.thelatinlibrary.com/nepos/nepos.att.shtml
Orose, *Histoires (Contre les Païens)*, II, *Livres IV-VI*, texte établi et traduit par M.-P. Arnaud-Lindet, Paris,1991
Ovidiu, *Metamorfoze*, traducere, studiu introductiv şi note de D. Popescu, Bucureşti, 1959
Idem, *Epistole din exil*, traducere de E. Camilar, prefaţă, note şi indice de T. Vasilescu, Bucureşti, 1966
Idem, *Fastele*, traducere de I. Florescu şi T. Costa, studii şi note de T. Costa, Bucureşti, 1965
P. Ovidi Nasonis *Opera* - http://www.thelatinlibrary.com/ovid.html
Pausanias, *Călătorie în Grecia*, II, traducere, note, indice M. Marinescu-Himu, Bucureşti, 1982
Pline l'Ancien, *Histoire naturelle*, Paris, *Livre II*, texte établi, traduit et commenté par J. Beaujeu (1950); *Livre XVI*, texte établi, traduit et commenté par J. André (1962);

Livre XXVIII, texte établi, traduit et commenté par A. Ernout (1962); *Livre XXXVI*, texte établi par J. André, traduit par R. Bloch, commenté par A. Rouveret (1981)
Plinius, *Naturalis historia*, I, traducere de I. Costa şi T. Dinu, ediţie îngrijită, prefaţă şi note de I. Costa, indice şi note lingvistice de T. Dinu, Iaşi, 2001; II, traducere de I. Costa, Ş. Ferchedău, V.-E. Dumitru, A. Dan, V. Agrigoroaei, T. Dinu, ediţie îngrijită, prefaţă şi note de I. Costa, indice de T. Dinu, Iaşi, 2001; III, traducere de I. Costa, T. Dinu, O. Gordon, V.-E. Dumitru, C. Popescu, Ş. Colceriu, Ş. Ferchedău, ediţie îngrijită, prefaţă, note, anexe şi indice de I. Costa, Iaşi, 2002; IV, traducere de I. Costa, I.-R. Dascălu, I. Huiu, Ş. Ferchedău, V.-E. Dumitru, T. Dinu, ediţie îngrijită, prefaţă, note, anexă, indice de I. Costa, Iaşi, 2003; V, traducere de I. Costa, Ş. Ferchedău, V.-E. Dumitru, I. Manolescu, T. Dinu, Iaşi, 2004
Plutarh, *Vieţi paralele*, traducere, notiţe istorice şi note de N. I. Barbu, Bucureşti, I, 1960; II, 1963; III, 1966; IV, 1969; V, 1971
Idem, *Moralia*, with an English translation by F.C. Babbitt, IV, *263D-351B*, London-Cambridge (Mass.), 1957
Idem, *Oeuvres morales*, II, texte établi et traduit par J. Defradas, J. Hani, R. Klaerr, Paris, 1985
Polybios, *Istorii*, I, studiu introductiv, traducere şi note V.C. Popescu, Bucureşti, 1966; II, traducere, cuvânt înainte şi note de A. Piatkowski, Bucureşti, 1988
Pomponius Mela, *Chorographie*, texte établi, traduit et annoté par A. Silberman, Paris, 1988
Posidonius, *The Fragments*, edited by L. Edelstein and I.G. Kidd, Cambridge, 1972
Sexti Propertii *Opera omnia*, ediţie îngrijită, text stabilit, cuvânt înainte, traducere în metru original şi note de V. Sas, Bucureşti, 1992

Quintilien, *Institution oratoire*, I, *Livre I*, texte établi et traduit par J. Cousin, Paris, 1975; http://www.thelatinlibrary.com/quintilian/quintilian.institutio10.shtml
C. Sallustius Crispus, *Opere*, studiu introductiv, traducere, note şi indice de N. Lascu, Bucureşti, 1969
C. Sallusti Crispi *Fragmenta historicarum* - http://www.thelatinlibrary.com/sall.hist.html
L. Annaeus Seneca Maior, *Controuersiae* - http://www.thelatinlibrary.com/seneca.contr2.html
Lucius Annaeus Seneca, *Scrieri filosofice alese*, antologie, prefaţă şi tabel cronologic de E. Cizek, traducere de P. Bălaşa, E. Lazăr, N.M. Năstase, S. Sterescu, Bucureşti, 1981
Idem, *Naturales quaestiones*, traducere de T. Dinu, V.E. Dumitru, Ş. Ferchedău, L. Cuţă, postfaţă şi note de I. Costa, indice şi tablă generală de materii de T. Dinu, Iaşi, 1999
L. Annaei Senecae *Opera* - http://www.thelatinlibrary.com/sen.html
Servianorum in Vergilii carmina commentariorum editio Harvardianae, II, Lancaster (Pennsylvania), 1946; III, Oxford, 1965
Strabon, *Geografia*, traducere, notiţe introductive, note şi indice F. Vanţ-Ştef, Bucureşti, I, f.a.; II, 1974; III, f.a.
Suetonius, *De vita Caesarum libri VIII*, I, recensuit M. Ihm, editio minor, Stuttgart, 1973
Suètone, *Grammairiens et rhéteurs*, texte établi et traduit par M.-C. Vacher, Paris, 1993
C. Suetonius Tranquillus, *Vieţile celor doisprezece cezari*, traducere din limba latină, prefaţă şi anexe Gh. Ceauşescu, Debrecen, 1998
P. Cornelius Tacitus, *Annales*, Lateinisch und deutsch, Herausgegeben von E. Heller, München und Zürich, 1982

Idem, *Opere*, I, Bucureşti, 1958
Idem, *Istorii*, studiu introductiv, traducere, note şi indice Gh. Ceauşescu, Bucureşti, 1992
Idem, *Anale*, traducere din limba latină, introducere şi note de Gh. Guţu, Bucureşti, 1995
Tertullian, *Despre spectacole*, traducere şi note de F. Leucuţia, Timişoara, 2001
Titus Livius, *De la fundarea Romei*, Bucureşti, I-II (1959), III (1961), IV (1962), V (1963)
T. Livi *Ab Vrbe condita libri* - http://www.thelatinlibrary.com/liv.html
Valère Maxime, *Faits et dits mémorables*, texte établi et traduit par R. Cambès, Paris, I, *Livres I-III*, 1995; II, *Livres IV-VI*, 1997
Valeri Maximi *Facta et dicta memorabilia*, II, *Libri VII-IX*, edidit John Briscoe, Stutgardiae et Lipsiae, 1998
Varron, *La langue latine*, *Livre V*, texte établi, traduit et annoté par J. Collart, Paris, 1954; *Livre VI*, texte établi, traduit et commenté par P. Flobert, Paris, 1985; http://www.thelatinlibrary.com/varro.ll7.html
Velleius Paterculus, *Histoire romaine*, I, *Livre I*, II, *Livre II*, texte établi et traduit par J. Hellegouarc'h, Paris, 1982
Publius Vergilius Maro, *Eneida*, prefaţă şi traducere din limba latină G.I. Tohăneanu, note şi comentarii, glosar I. Leric, Timişoara, 1994
Idem, *Georgice*, prefaţă şi traducere din limba latină de G.I. Tohăneanu, note şi comentarii, glosar I. Leric, Timişoara, 1997
Zosime, *Histoire nouvelle*, texte établi et traduit par F. Paschoud, Paris, I (*Livres I et II*), 1971; II/1 (*Livres III*), 1979

N. Z.

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Această ediţie trilingvă (latină, greacă, română) constituie prima valorificare integrală la nivel ştiinţific în cultura română a unui celebru monument epigrafic - un excepţional document autobiografic, istoric şi ideologic totodată – al cărui autor a dat chiar numele uneia dintre cele mai însemnate epoci din întreaga istorie romană şi universală.

Textul latin şi textul grecesc au fost reproduse după ediţia de referinţă a lui Jean Gagé (Paris, 1935), fără aparatul critic pe care lectorul cu interese speciale în domeniu este invitat să-l studieze cu cea mai mare atenţie, alături de acela al altor ediţii.

Datorită problemelor ridicate de tehnoredactarea în formatul acestei colecţii, am fost nevoiţi ca textul latin să fie urmat de traducerea în română şi apoi de versiunea în greacă. Chiar dacă astfel nu se poate oferi vizualizarea simultană a textelor în latină, greacă şi română, cum mărturisim că ne-am dorit, controlul traducerii româneşti prin textul în latină este asigurat.

În pofida relativei simplităţi a textului în latină, nu puţine au fost dificultăţile de echivalare precisă a unor lexeme pe care uneori am considerat că este necesar să le tratăm ca *termini tecnici*, tendinţă pe care am întâlnit-o şi la alte traduceri din spaţii culturale diverse. Şi traducătorul în greacă, *illo tempore*, a avut de surmontat dificultăţi similare, după cum se poate lesne observa consultând glosarul latin-grec pe care am considerat potrivit să-l inserăm într-o anexă. În privinţa onomasticii, am căutat să respectăm cât mai mult grafiile originare, eliminând astfel distorsiunile discutabile presupuse de adaptarea lor, mai ales în cazul celor neîmpământenite în română.

Acestei ediţii nu trebuie să i se pretindă ce nu şi-a propus, adică să fie o ediţie critică în înţelesul deplin al sintagmei. Nu ne ascundem însă speranţa ca demersul nostru – de la traducere până la aparatul interpretativ - să fi reuşit să pună în lumină semnificaţiile multiple – evidente sau latente - ale acestui monument epigrafic de excepţie.

***

În conformitate cu sistemul utilizat de Gagé, am folosit următoarele caractere tipografice:

- caractere drepte pentru monumentul de la *Ancyra*;
- caractere aldine pentru cuvintele sau literele păstrate de monumentul din *Antiochia* pentru latină şi de monumentul din *Apollonia* pentru greacă; atunci când aceste cuvinte sau litere au fost conservate numai în aceste monumente ele sunt cuprinse între paranteze drepte [ ]; punctul sub o literă indică faptul că lectura este probabilă;
- caractere italice pentru cuvintele sau literele absente din monumente, dar restituite;
- parantezele rotunde ( ) marchează literele unui cuvânt omise de una din cele două surse;
- parantezele ascuţite < > marchează literele gravate din greşeală;
- linia verticală simplă | delimitează rândurile monumentului din *Ancyra*;
- liniile verticale duble || delimitează paginaţia în coloane şi în fiecare coloană începutul rândurilor 5, 10, 15 etc. numerotate de Gagé pe marginea textului; la numerotaţia lui Gagé am renunţat din raţiuni de tehnoredactare;
- liniile verticale triple ||| marchează coincidenţa paginării între monumentul latin de la *Ancyra* şi cel din *Antiochia*;

- semnul § marchează prezenţa în textul latin a unui semn special de punctuaţie;
- acelaşi semn între paranteze drepte [§] corespunde unui spaţiu gol rezervat de lapicid pentru punctuaţie.

***

- *apices* marchează vocalele lungi (cu excepţia diftongilor).

***

Mulţumim doamnei profesoare Mihaela Paraschiv de la Universitatea „Al.I. Cuza" Iaşi pentru eforturile depuse la revizuirea traducerii.

***

Pentru realizarea acestei ediţii, îngrijitorul a beneficiat de burse de documentare oferite de Institutul Arheologic German din Roma (august 2001), Şcoala Franceză de Arheologie din Athena (noiembrie 2001) şi Serviciul Catolic de Schimb Interacademic al Germaniei (KAAD) (1 decembrie 2002-31 mai 2003).

M.A., R.C., N.Z.

RES GESTAE DIVI AVGVSTI

FAPTELE DIVINULUI AUGUSTUS

ΠΡΑΞΕΙΣ ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΘΕΟΥ

RES GESTAE DIVI AUGUSTI

Rérum **gestárum** díuí Augusti, quibus orbem terra*rum* **ímper**io populi Rom(*ani*) | **subi**écit, § et **im**pensarum quas in rem publicam **populumque** Ro**manum** **fecit**, incísa**rum** | in duabus aheneís pílís, quae su*n*t **R**omae **positae, exemplar** sub*iect*u**m.**

1. 1 Annós undéuiginti natus exercitum priu**áto** consil**io et pri**uatá impensá | comparáui, [§] per qu**em rem** **publica**m [**á do**]**m**inatione **factionis** oppressam | in **libert**átem uindicá[**ui.** 2 **Eo**] *nomi*[**ne sen**]**atus** decretís hon**or**[**if**]*ic*ís in | ordinem s**uum** m*e adlegit C. Pansa et A. Hirtio* consulibu[**s c**]**o**n*sula*||**rem** locum *sententiae, ferendae tribuens et i*[**m**]**perium mihi** dedit. [§] | 3 Rés publica n*e quid detrimenti caperet* [**me**] **pro** praetore simul cum | consulibus pro*uidere iussit.* § 4 P[**opulus**] autem eódem anno mé | consulem, cum *consul uterqu*[**ẹ in bel**]*lo cecid*isset, et trium**uirum re**í publi | cae constituend*ae creauit.* ||

2. Quí parentem meum *trucidauerun*t, *eó*s in exilium expulí iudiciís legi | timís ultus eórum *facinus § et* posteá bellum inferentís reí publicae | uíci b*is a*cie. |

3. 1 *B*ella terra et mari *ciuilia ex*[**ṭẹr**]naque tóto in orbe terrarum s*aepe gessi* | uictorque omni**bus** [**u**]*eniam petentib*us cíuibus pepercí. § 2 Exter*nas* || gentés, quibus túto *ignosci pot*uit, *c*o**n**seruáre quam excídere m*alui.* § | 3 Míllia ciuium Róma*no*[**rum**] *sub* sacrámento meo fuerunt circiter *quingen* | ta. § Ex quibus dedú*xi in colonis*ás aut remísi in municipia sua stipen*dis emeri* | tis millia aliquant*o*

FAPTELE DIVINULUI AUGUSTUS

Faptele divinului Augustus[1] prin care a supus lumea puterii poporului roman şi cheltuielile pe care le-a făcut pentru statul şi pentru poporul roman gravate pe două coloane de aramă care sunt aşezate la Roma, copie mai jos[2].

1. 1 La 19 ani[3] am pregătit o armată din proprie iniţiativă şi pe proprie cheltuială[4], cu ajutorul căreia am redat libertatea[5] statului[6] oprimat de tirania unei facţiuni[7]. **2** Din această cauză, Senatul m-a ales[8] prin decrete onorifice în rândurile sale, pe când erau consuli C. Pansa şi A. Hirtius[9], acordându-mi dreptul de a-mi spune părerea de pe poziţia unui consular, şi mi-a dat *imperium*[10]. **3** Pentru ca statul să nu sufere prejudicii, Senatul a ordonat ca eu, în calitate de pro-praetor, să veghez împreună cu consulii[11]. **4** Chiar în acelaşi an însă, după ce amândoi consulii au pierit în război[12], poporul m-a ales pe mine consul şi apoi triumvir însărcinat cu reorganizarea statului[13].

2 Pe cei care l-au ucis pe tatăl meu[14] i-am izgonit în exil, pedepsind crima lor prin hotărâri judecătoreşti conforme cu legea[15], şi, după aceea, când au pornit război împotriva statului, i-am învins de două ori în luptă[16].

3. 1 Am purtat adesea războaie civile[17] şi cu alte neamuri, pe mare şi pe uscat, pe tot cuprinsul pământului[18], şi, victorios, i-am cruţat pe toţi cetăţenii care cereau iertare[19]. **2** Am preferat să cruţ în loc să distrug neamurile străine cărora, fără primejdie, li s-a putut acorda iertare[20]. **3** Aproape 500.000 de cetăţeni romani mi-au prestat jurământul militar[21]. Dintre aceştia am stabilit în colonii sau am retrimis

plura quam trecenta et iís omnibus agrós *adsignaui* | aut pecuniam pro *praemis mil*itiae dedí. § 4 Naues cépi sescen*tas praeter* || eás, si quae minóre*s quam trir*emes fuerunt. § |

4. 1 *Bis* ouáns tri**umphá[ui et tri**]*s egi* [c]**ur**ulís triumphós, et appell*átus sum u*[**iciens et** | **se**]**mel imper**átor, *decernente plu*ris triumph**os mihi se[nátú qu**]*ibus* | *omnibus super*sedi. [§] *Laurum de f*[**asç**]*i*[**b**]**us deposuí** § **in** Capi*tolio, uotis quae* | quóque bello núncu[**paueram**], *sol*[ụ]tís. § 2 Ob res á *me aut per legatos* || meós auspicís **meis terrá** [**m**]*ạrique* prospere gestás **qu**[*í*]*nquagiens et q*[**uin**]**quiens decr**euit senátus supp*lica***ndum** esse dís immo[**ṛtálibus. Diés** ạ]*utem* | *per* quós ex senátús **con**sulto supplicá**tum est, fuere** D*CCCLXXXX*. 3 *In triumphis* | *meis* ducti sunt ante currum **m**[**e**]**um regés** aut *r*egum lib*eri nouem*. 4 *Consul f*[**ụẹṛ**]am ter**deciens, c**[ụ]m *scribebam haec, et eram septimum et* [**triceṇ**]*simu*[**ṃ** || **tribú**]**nici**ae potestatis. |

5. 1 *Dic*[**ṭạṭ**]*ur*am et apsent*i e*[**ṭ praesent**]*i mihi delatam et a popu*[**lo et á** se]*ná*[tu] | *M. Marce*llo *et* L. Ar[**runtiọ**] *cos.* [**noṇ reç**]*epi*. 2 *Non sum* [**deprecá**]*tus* [**in** s]*umma* | *f*[**rúṃ**]*enti* penuri[**á c**]**úrátio***nem* an*nón*[ạẹ], *quam* ita ad*min*[**isṭ**]*raui, ut intra* | [**dié**]*s* [**pạuçó**]s metu et **peric**lo pr[**ạeseṇ**]ti ciuita**t**em uniu*ersam liberarem* || *impensa et* cura meá. 3 **Consul***atum* quoqu*e* tum annuum *et perpetuum* | *mihi* **de**[**lạ**]*tum non recepi.* |

6. 1 *Consulibus M. Uinicio et Q. Lucretio* et postea P. Lentulo et Cn. *Lentulo et tertium* | *Paullo Fabio Maximo et Q. Tuberone senatu populoque Romano consen* | *tientibus*

în municipiile lor[22] la terminarea serviciului militar peste 300.000 şi tuturor acestora le-am acordat pământuri sau le-am dat bani ca răsplată pentru serviciul militar[23]. **4** Am capturat 600 de corăbii fără să le pun la socoteală pe cele mai mici decât triremele[24].

4. 1 De două ori am avut parte de onorurile triumfului prin ovaţii[25] şi de trei ori am celebrat triumful curul[26], şi am fost proclamat de douăzeci şi unu de ori *imperator*[27]. Deşi Se-natul mi-a decernat mai multe triumfuri, am renunţat la toate acestea[28]. Am depus laurul de pe fascii[29] în Capitoliu[30], în semn că mi-am ţinut juruinţele făcute zeilor pe timp de război[31]. **2** Pentru victoriile obţinute de mine sau sub auspiciile mele de generalii mei[32] pe pământ sau pe mare Senatul a decretat de cincizeci şi cinci de ori să fie organizate ceremonii de mulţumire zeilor nemuritori[33]. Iar zilele în care s-au organizat prin decret al Senatului ceremoniile de mulţumire au fost în număr de 890[34]. **3** În triumfurile mele au fost duşi înaintea carului meu nouă regi sau copii de regi[35]. **4** Am fost consul de treisprezece ori până în momentul în care scriu acestea[36] şi când mă aflu în al treizeci şi şaptelea an al puterii mele tribuniciare[37].

5. 1 Nu am acceptat dictatura oferită şi de popor şi de Senat, atât în absenţa, cât şi în prezenţa mea la Roma, sub consulatul lui M. Marcellus şi L. Arruntius[38]. **2** Când nu se găsea grâu aproape deloc, nu m-am lăsat rugat să-mi asum răspunderea serviciului de aprovizionare cu cereale pe care l-am condus în aşa fel, încât, pe cheltuiala şi sub supravegherea mea, am eliberat în câteva zile întreaga cetate de teama şi de primejdia ce o ameninţau[39]. **3** Nu am acceptat consulatul acordat atunci nici pentru un an şi nici pentru toată viaţa[40].

6. 1 Sub consulatul lui M. Vinicius şi Q. Lucretius[41] şi apoi al lui P. Lentulus şi Cn. Lentulus[42] şi pentru a treia oară sub consulatul lui Paullus Fabius Maximus şi Q.

[uṭ cụ]*rator legum et morum summa potestate solus crearer,* || *nullum magistratum contra morem maiorum delatum recepi.* 2 *Quae tum per me* | *geri senatus* [**u**]*o*[**luit, per trib**]*un*[**icị**]*a*[**m** **p**]*otestatem perfeci, cuius potes*[**ṭatis** | **conlegam et**] *ips*[**e ultro**] *quinquiens a sena*[**ṭú**] *de*[**poposci et accepi.**]

7. 1 *Tri*[**umu**]*i*[**rum rei pú**]*blicae c*[**ọṇ**]*s*[**ṭị**]*tuendae fui per continuos an*[**ṇós**] *decem.* | 2 *P*[**rinceps** **ṣ**]*enatus fui usque ad e*[**um d**]*iem, quo scrip*seram *haec* || *per annos* [**quadra**]*ginta.* 3 *Pon*[**tifex**] *maximus, augur, quindecimuir*[**u**]**m** sacris [**faç**]*iundis,* | *septemuirum ep*[**ulonu**]*m, frater arualis, sodalis Titius,* [**feṭiali**]s **fuí**. ||

8. 1 Patri**ciórum** numerum auxí consul quintum iussu populi et senátús. § 2 **Sena** | **tum** ter légi. Et in consu**látú** sexto cénsum populi conlegá **M. Agrippá** égi. § | **L**ústrum post annum alterum et quadrag**ensimum** féci. § Quó lústró cíui | um Románórum censa **sunt** capita quadragiens centum millia et **sexa** || ginta tria millia. [§] 3 [**Tuṃ**] *iterum* consulári cum imperio lú**strum** | *s*ó**lus féci** C. Censorin*o et C.* Asinio cos. Quó lústro censa sunt | **cíuium Romanóru**[**m**] *capita* quadragiens centum millia et ducen | ta **triginta tria** *millia.* 4 *Et tertium* consulári cum imperio lústrum | **conlegá Tib.** Cae*sare filio* [**ṃ**]*eo feci* § Sex. Pompeio et Sex. Appuleio cos. || Quó lú**stro** ce*nsa sunt* [**ciu**]*ium Ro*mánórum capitum quadragiens | **centum** mill*ia et n*[**onge**]*nta tr*iginta et **sep**tem millia. § | 5 **Leg**ibus nouis [**m**]*e auctore l*[**atis ṃ**]*ulta* exempla **mai**orum exolescentia **iam** ex nost[**ro**] *saecul*[**o reḍ**]*uxi et ipse* **mult**árum rér*um ex*empla imi | tan**da** posteris *tradidi.* ||

9. 1 [**Uóta p**]*ro ualetudine mea susc*[**ịpị** **p**]*er con*sulés et sacerdotes qu*in*[**ṭọ**] | **qu***oque anno senatus decreuit. Ex iis*

Tubero[43], hotărând de comun acord Senatul şi poporul roman ca să fiu numit singur şi cu depline puteri supraveghetor al legilor şi moravurilor, nu am acceptat nici o magistratură oferită împotriva obiceiului strămoşesc[44]. **2** Treburile, pe care Senatul a vrut să le îndeplinesc eu atunci, le-am rezolvat în limitele puterii tribuniciare[45] şi în cinci rânduri, eu însumi, din proprie iniţiativă, am cerut şi am primit de la Senat un coleg de aceeaşi putere[46].

7. 1 Am fost triumvir însărcinat cu reorganizarea statului timp de zece ani consecutivi[47]. **2** Până în ziua în care am scris aceste rânduri, am fost *princeps senatus* timp de patruzeci de ani[48]. **3** Am fost *pontifex maximus*[49], *augur*[50], *quindecimuir sacris faciundis*[51], *septemuir epulonum*[52], *frater arualis*[53], *sodalis Titius*[54], *fetialis*[55].

8. 1 Consul pentru a cincea oară[56], am mărit numărul patricienilor din ordinul poporului şi al Senatului[57]. **2** Am revizuit de trei ori lista senatorilor[58]. Iar în şaselea consulat am făcut recensământul avându-l coleg pe M. Agrippa[59]. Am efectuat *lustrum*[60] după patruzeci şi unu de ani[61]. La acest *lustrum* au fost recenzaţi 4.063.000 de cetăţeni romani[62]. **3** Din nou am făcut *lustrum*, dispunând singur de *consulare imperium* sub consulatul lui C. Censorinus şi C. Asinius[63]. La acest *lustrum* au fost recenzaţi 4.233.000 de cetăţeni romani[64]. **4** Am făcut şi un al treilea *lustrum*, dispunând de *consulare imperium*, coleg fiindu-mi fiul meu, Tib. Caesar[65], sub consulatul lui Sex. Pompeius şi Sex. Appuleius[66]. La acest *lustrum* au fost recenzaţi 4.937.000 de cetăţeni romani[67]. **5** Prin legile noi iniţiate de mine[68] am reînviat multe obiceiuri strămoşeşti[69] căzute în uitare în vremea noastră şi eu însumi am lăsat posterităţii exemple demne de urmat[70].

9. 1 Senatul a decretat ca la fiecare cinci ani să se facă juruinţe zeilor[71] de către consuli şi sacerdoţi[72] pentru

uotís *saepe* fecerunt **uíuo** | **[m]***e ludos aliquotiens sacerdot*um quattuor **amplissima** collé | *gia, aliquotiens consules.* 2 *Pr*[**iụa**]*tim* etiam et **múnicipatim** úniuer*si* | *ciues unanimite*[**r coṇ**]*tinenter* **ápud** omn**ia** puluínária pro uale||*tu*[**ḍịṇ**]*e mea s*[**upp**]*licauerunt.* |

10. 1 [**Nóṃ**]*en me*[**ụm**] *sena*[**tus** ç]*onsulto in*clusum est ín saliáre carmen et sacrosan|[**ctu**]*s in perp*[**ẹtum**] *ut essem et q*uoa[**d**] uíuerem tribúnicia potestás mihí | *esset, per legem sanctum est.* 2 *Pontif*ex maxim**us** ne fier**em** in uíui *conle*|*gae mei l*[**ocuṃ**], *populo id sac*erdotium deferente **mihi**, **quod** pater meus || *habuer*[**at, r**]*ecusaui. Qu*[**od**] sacerdotium aliquod post **annós**, eó **mor**|*t*[**uo q**]*ui ciuilis* [**m**]*otus o*ccasione occupauerat, [§] cuncta ex Italia | *ad comitia mea* [**confluenṭ**]*te mul***titu**dine **qua**nta Romae nun*q*uam | *fuisse ante i*[**d temp**]*us fertur*, [**ṛecep**]*i* P. **Sulpicio C.** Val**gi**o consulibus. § |

11. [**Aram**] *Fortunae* [**R**]*educis a*[**nte ae**]dés Honoris et Virtutis ad portam || [**Cap**]*enam pro* [**red**]*itu me*[**ọ se**]**ná**tus consacrauit, in qua ponti|*fices et* [**uiṛ**]*gines Ve*[**stal**]*es anni*uers**á**rium sacrificium facere | *iussit eo* [**ḍi**]*e quo co*[**ṇsuḷ**]*ibus Q. Luc*retio et *M. Vi*[**niç**]*io* in urbem ex | *Syria redieram, et diem Augustali*a ex **c**o*gnomine* [**nos**]*tr*o appellauit. |

12. 1 *Senatus consulto eodem tempor*e **pars** *praetorum e*[**ṭ tri**]bunorum || *plebi cum consule Q.* [**Ḷụ**]*cret*io et princi*pi*b**us** [**uiris**] *ob*uiam mihi | mis*sa* e*st in Campan*ia[**ṃ, quị**] honos *ad ho*[**ç tempus**] nemini prae|ter *me est decretus.* 2 *Cum* ex H*isp*[**á**]**niá Gal***liaque*, *rebu*[**s in iis p**]rouincís prospe|re *gestis*, R*omam redi* **Ti. Ne**[**r**]**one** (**et**) P. Qu*intilio c*[**o**]*n*[**s**]*ulibus*, [§] **áram** | *Pacis* Augustae *senatus*

sănătatea mea[73]. Spre împlinirea acestora, s-au organizat adesea jocuri[74] pe timpul vieții mele, uneori de către cele mai însemnate patru colegii de preoți[75], alteori de către consuli[76]. **2** Fie în particular, fie pe municipii, într-un glas și fără încetare toți cetățenii s-au rugat pentru sănătatea mea la toate *pulvinaria*[77].

10. 1 Numele meu a fost inclus printr-un decret al Senatului în imnul salienilor[78]. Prin lege s-a consfințit să devin *sacrosanctus*[79] pentru totdeauna și cât timp voi trăi să dețin puterea tribuniciară[80]. **2** Am refuzat[81] să fiu *pontifex maximus*, ca să nu iau locul colegului meu încă în viață[82], atunci când poporul îmi oferise sacerdoțiul[83] pe care tatăl meu îl avusese[84]. După câțiva ani, sub consulatul lui P. Sulpicius și C. Valgius[85], am luat acest sacerdoțiu după ce murise cel care pusese mâna pe el cu prilejul tulburărilor civile[86], din toată Italia[87] alergând spre adunările pentru alegerea mea o mulțime câtă nu s-a pomenit nicicând la Roma mai înainte[88].

11 În cinstea întoarcerii mele[89], Senatul a consacrat un altar pentru Fortuna Redux[90] în fața templului Onoarei și Virtuții[91], la poarta Capena[92], și a poruncit ca pontificii[93] și fecioarele vestale[94] să aducă un sacrificiu aniversar pentru ziua în care, sub consulatul lui Q. Lucretius și M. Vinicius[95], revenisem din Syria la Roma și a numit această zi *Augustalia*, după *cognomen*-ul nostru[96].

12. 1 Prin decret al Senatului, în vremea aceea, o parte dintre praetori și dintre tribunii plebei, împreună cu consulul Q. Lucretius și cu *principes uiri*[97], a fost trimisă în întâmpinarea mea în Campania, onoare care n-a fost decretată până atunci nimănui altcuiva în afară de mine[98]. **2** Când m-am întors din Hispania și Gallia la Roma, după ce îndeplinisem cu succes misiunile în aceste provincii[99], sub

pro reditú meó **co[nsa]c[randam]** *censuit* ad cam||[pum] *Martium, in qua ma*gistratús et sace*r*[**dotes**] *ui*[**rgines**]*que Vestáles* | *anni*[**uer**]*sarium sacrifici*um facer*e iussit.*|

13. *Ianum* Quirin*um, quem cl*aussum ess*e maiores nostri uoluer*unt, | [**cum**] *per* totum *imperium po*puli Roma*ni terra marique es*set parta **ui**|**c**[**torii**]s pax, cum pr*ius quam* náscerer, *a condita* ur*b*e bis omnino cl**ausum** || fuisse prodátur *memori*ae, ter me princip*e senat*us claudendum esse censui*t.*|

14. 1 *Fil*ios meos, quós iuu*enes mi*hi eripuit fort*una,* Gaium et Lucium Caesares || honoris mei caussá senatus populusque Romanus annum qu*ín*tum et deci|mum agentís consulés de**sign**áuit, ut *e*um magistrátum **inír**ent post quin|quennium. Et **ex eó die**, quó deducti sunt in fo**rum**, ut interessent cónsiliís | publicís decreuit sena*t*us. § 2 Equites *a*utem Románi **uniuer**si principem || iuuentútis utrumque eórum parm*is* et hastís argenteís **don**átum ap|pelláuerunt.§ |

15. 1 Plebei Románae uiritim HS trecenos numeraui ex testámento patris | meí, § et nomine meo HS quadringenos ex bell**ó**rum manibiís consul | quintum dedí, iterum autem in consulátú **dec**imo ex *p*atrimonio || meo HS quadringenos congiári uiritim pernumer*a*ui, § et consul | undecimum duodecim frúmentátiónes frúmento pr*i*uatim coémpto | emensus sum, [§] et tribuniciá potestáte duodecimum quadringenós | nummós tertium uiritim dedí. Quae mea congiaria peruenerunt | ad *homi*n**um millia** nunquam minus quinquáginta et **ducent**a. § || 2 [**T**]**ribu**[**nic**]**iae** potestátis duodeuicensimum, consul XII, trecentís **et** | **uigint**[**i**] milli**bus plebís** urb**á**n**ae** s**exagen**ós denariós uiritim **dedí**. § 3 | **Et** **colon***is* **militum** **m**eórum **consul quintum** ex manibiís **uiritim** | **millia** nummum

consulatul lui Ti. Nero şi P. Quintilius[100], Senatul a decretat că trebuie să se consacre un altar pe Câmpul lui Marte[101] pentru Pax Augusta[102], la care a hotărât ca magistraţii, sacerdoţii şi fecioarele vestale să aducă sacrificii în fiecare an.

13 Strămoşii noştri au vrut ca templul lui Ianus Quirinus[103] să fie închis doar atunci când pe tot cuprinsul stăpânirii romane, pe pământ şi pe mare, domneşte pacea obţinută prin victorii[104]; tradiţia spune că n-a fost închis decât de două ori înainte de naşterea mea[105], de la întemeierea Romei[106]; Senatul însă a decretat, de când sunt eu *princeps*[107], că trebuie să fie închis de trei ori[108].

14. 1 Pe fiii mei, Gaius Caesar şi Lucius Caesar, pe care soarta mi i-a răpit de tineri[109], Senatul şi poporul roman i-a desemnat în cinstea mea consuli, deşi aveau doar 15 ani, ca să intre în această funcţie peste cinci ani[110]. Şi din ziua în care au fost duşi în forum, Senatul a decretat să ia parte la întrunirile oficiale[111]. **2** Cavalerii romani[112] într-un glas i-au proclamat pe amândoi *princeps iuuentutis*[113] şi i s-a dăruit fiecăruia câte un scut şi o lance de argint[114].

15. 1 Potrivit testamentului tatălui meu, am dat plebei romane[115] 300 de sesterţi pe cap de om[116] şi, în numele meu, le-am dat în timpul celui de-al cincilea consulat câte 400 de sesterţi din prăzile de război[117] şi, din nou în al zecelea consulat, am dat din averea mea[118] câte 400 de sesterţi de fiecare om[119] şi în al unsprezecelea consulat am cumpărat de doisprezece ori în nume propriu grâne ca să fie distribuite[120], iar în al doisprezecelea an al puterii tribuniciare am dat câte 400 de sesterţi de om pentru a treia oară[121]. Aceste daruri ale mele[122] n-au ajuns niciodată la mai puţin de 250.000 de oameni[123]. **2** În al optsprezecelea an al puterii tribuniciare, în al doisprezecelea consulat, am dat la 320.000 de membri ai plebei urbane[124] câte 60 de denari de om[125]. **3** Şi coloniilor cu soldaţi de-ai mei le-am dat la al

singula dedi; § acceperunt id triumphale congiárium | in colo[n]ís hominum circiter centum et uiginti millia. § 4 Consul ter||tium decimum sexagenós denáriós plebeí, quae tum frúmentum publicum | accipieba[t] dedi; ea millia hominum paullo plúra quam ducenta fuerunt. |

16. 1 Pecuniam pr[o] agrís, quós in consulátú meó quárto et posteá consulibus | M. Cra[sso e]t Cn. Lentulo Augure adsignáui militibus, soluí múnicipís. Ea | summa s[est]ertium circiter sexsiens milliens fuit, quam pró Italicís || praed[is] numeraui § et circiter bis milliens et sescentiens, quod pro agrís | próuin[c]iálibus soluí. Id primus et solus omnium qui dedúxerunt | coloniás militum in Italiá aut in prouincís, ad memor[i]am aetátis | meae feci. 2 Et postea Ti. Nerone et Cn. Pisone, consulibus [§] item[q]ue C. Antistio | et D. Laelio co(n)s(ulibus) et C. Caluisio et L. Pasieno consulibus, et L. Lent[ulo et] M. Messalla || consulibus, § et L. Cánínio [§] et Q. Fabricio cos., militi[bus qu]ós eme|riteis stipendís in sua municipia deduxi, praemi[a n]umeráto | persoluí, [§] quam in rem seste[rtium] quater millien[s ci]rciter | impendi.

17. 1 Quater pecuniá meá iuuí aerárium, ita ut sestertium míllien[s] et || quingent[ie(n)]s ad eos quí praerant aerário detulerim. 2 Et M. Lep[i]do | et L. Arruntio co(n)s(ulibus) i[n] aerarium militare quod ex consilio meo | cons[titut]um est, ex quo praemia darentur militibus qui uicena | aut plura stipendia emeruissent, [§] HS (sestertium) milliens et septingenti|ens ex patrimonio meo detuli. § ||

18. Ab eo anno quo Cn. et P. Lentuli consules fuerunt, cum d[e]ficerent | uectigalia, tum centum millibus hominum tu[m pl]uribus [mul]to fru|[me]ntarios et nummarios tributus ex horr[eo] et pat[r]i[monio] meo | [edidi]. |||

cincilea consulat câte 1.000 de sesterţi din prada de război, iar acest dar triumfal l-au primit 120.000 de oameni stabiliţi în colonii[126]. **4** În al treisprezecelea consulat, am dat câte 60 de denari plebeilor care primiseră tot atunci grâne de la stat; aceştia numărau cu puţin peste 200.000 de oameni[127].

16. 1 Am plătit municipiilor o despăgubire pentru pământurile pe care le-am atribuit soldaţilor în al patrulea consulat al meu[128] şi, după aceea, sub consulatul lui M. Crassus şi Cn. Lentulus Augur[129]. Suma a fost de aproximativ 600.000.000 de sesterţi pentru terenurile din Italia şi de aproximativ 260.000.000 pe care i-am plătit pentru pământurile din provincie. Am făcut aceasta primul şi singurul dintre toţi cei care au înfiinţat colonii în Italia şi în provincii până în vremea mea[130]. **2** Şi, mai apoi, sub consulatul lui Ti. Nero şi Cn. Piso[131], al lui C. Antistius şi D. Laelius[132], al lui C. Caluisius şi L. Pasienus[133], al lui L. Lentulus şi M. Mesalla[134], al lui L. Caninius şi Q. Fabricius[135], am plătit soldaţilor pe care i-am instalat în municipiile lor la terminarea serviciului militar prime în bani gheaţă. Pentru aceasta am cheltuit în jur de 400.000.000 de sesterţi[136].

17. 1 Am ajutat din banii mei de patru ori tezaurul public[137], aşa încât am oferit 150.000.000 de sesterţi celor care erau în fruntea tezaurului public[138]. **2** Sub consulatul lui M. Lepidus şi L. Arruntius[139], am depus din averea mea 170.000.000 de sesterţi în tezaurul armatei constituit din iniţiativa mea[140], din care să se dea din nou prime soldaţilor care serviseră în armată douăzeci de ani sau mai mult[141].

18 Din anul în care au fost consuli Cn. şi P. Lentulus[142], când impozitele nu mai erau suficiente, am dat din hambarul şi din averea mea daruri în grâu şi bani, când la 100.000 de oameni, când la şi mai mulţi[143].

19. 1 Cúriam et continens **eí Chalcidicum**, templumque Apollinis in | Palatio cum porticibus, **aedem díuí Iulí**, Lupercal, porticum ad cir|cum **Fláminium, quam sum appellarí** passus ex **nómine** eius quí pri|órem **eódem in solo fecerat Octauiam**, puluinar ad **circum** maximum, || 2 aedés **in Capitolio Iouis Feretrí et Iouis** Tonantis, [§] aedem Quiriní, § | aedés **Mineruae § et Iúnonis Reginae § et Iouis** Libertatis in Auentíno, § | aedem **Larum in summá sacrá uiá**, § **aedem** deum Penátium in Velia, § | aedem **Iuuentátis**, § **aedem Mátris Magnae in** Palátio féci. § |

20. 1 Capitol**ium et** Pompe**ium theatrum** utrumque **opus** impensá grandí reféci || sine ullá inscri**ptione** nominis meí. § 2 **Ríuos aquárum** compl**úribus** locís | uetust**áte labentés** refécí, [§] et **aquam quae Márcia** appellátur duplicaui | **fonte nouo** in riuum eius **inmisso**. § 3 **Forum Iúlium et basilicam** | qua**e fuit inter** aedem Cast**o**ris et aed**em Saturni**, [§] **coepta profligata**|que **opera á patre meó**, perféci § et eand**em basilicam consum**ptam in||cendio **ampliáto eius solo** sub **titulo** nom**inis filiórum** *meorum* in|**cohaui**, [§] et, **si uiuus nón** perfecissem, perfici **ab** here**dib**[**us**] *meis ius*[**si**].| 4 **Duo** et **octoginta templa** deum **in** urbe consul sex*tu*[ṃ **ex**] *auctori*[**tate**] | **senátus reféci**, **nullo praeter**misso quod *eo* temp[**ore**] *refici debeba*[ṭ]. | 5 **Con**[s]**ul septimum uiam Fla**miniam *ab urbe Ariminum refeci pontes*[que] || **omnes praeter Muluium et Minu**cium. |

21. 1 **In** priuato solo **Mártis Vltoris templum forumque** Augustum *ex ma*[ṇ]*ibiís* fecí. § **Theatrum ad aede(m) Apo**llinis in **solo** magná ex parte á *priuatis* | empto **féci, quod sub nómine** M. Marcell*i* generi mei esset. § 2 Don*a ex* | manibiís **in Capitolio et in aede** díui Iúl*í* et in

19[144]. **1** Am construit Curia[145] şi Chalcidicumul din vecinătate[146], templul[147] lui Apollo cu porticurile sale pe Palatin[148], templul[149] divinului Iulius[150], Lupercalul[151], porticul de la Circus Flaminius[152], care am permis să fie numit Octavius de la numele aceluia care făcuse unul identic mai înainte în acelaşi loc[153], *pulvinar*-ul de lângă Circus Maximus[154], **2** templele lui Iupiter Feretrius[155] şi al lui Iupiter Tonans[156] pe Capitoliu, templul lui Quirinus[157], templele Minervei[158], al Iunonei Regina[159] şi al lui Iupiter Libertas pe Aventin[160], templul Larilor[161] în cel mai înalt punct de pe *sacra uia*[162], templul zeilor penaţi pe Velia[163], templul Tinereţii[164], templul lui Mater Magna pe Palatin[165].

20. 1 Capitoliul[166] şi teatrul lui Pompeius[167] le-am refăcut şi pe unul şi pe celălalt cu mari cheltuieli, fără să pun vreo inscripţie cu numele meu. **2** Am reparat canalele apeductelor ruinate de vechime în mai multe locuri[168] şi am dublat debitul apeductului Marcia, abătând un izvor nou în canalul acestuia[169]. **3** Am terminat lucrările la Forumul Iulian[170] şi la bazilica[171] care a fost între templul lui Castor[172] şi templul lui Saturnus[173], lucrări începute şi aproape încheiate de tatăl meu, şi am început să reconstruiesc aceeaşi bazilică distrusă de un incendiu într-un spaţiu mai mare cu inscripţia numelui fiilor mei şi, dacă n-am s-o termin în timpul vieţii mele, am prescris moştenitorilor mei să o termine[174]. **4** În al şaselea consulat, am restaurat, cu aprobarea Senatului, optzeci şi două de temple, fără a omite nici unul care trebuia refăcut atunci[175]. **5** În al şaptelea consulat[176], am refăcut de la Roma până la Ariminum[177] Via Flaminia[178] şi toate podurile ei, în afară de Muluius[179] şi Minucius[180].

21. 1 Pe un teren din proprietatea mea am construit din banii obţinuţi din vânzarea prăzii de război templul lui Marte Răzbunătorul[181] şi Forumul lui Augustus[182]. Teatrul de lângă templul lui Apollo[183] l-am construit pe un teren

aede Apollinis et in ae||de Vestae **et in templo** Martis **Vltoris** consa**cráui**, § quae **mihi constiterunt** HS (*sestert*ium) **circiter** milliens. § 3 Aurí **coronárí** pondo **triginta** et quin|que **millia** múnicipiís et coloniís Italiae **conferentibus** ad **triumphó**s | meós **quin**tum consul remisi, et posteá, **quotienscumque** imperátor a*ppel*||**látus** sum, aurum coronárium nón **accepi, decernenti**bus **municipii**s || et **coloni**[s] **aequ**e benigne adque antea **decreuera**nt. |

22. 1 **T**[e]**r** munus gladiá**torium** dedí **me**o nomine et quinqu(i)**ens filiórum me**[ọ]rum aut n*e*pótum nomine, **qui**bus muneribus depug**nauerunt homi**|**nu**[ṃ] **ci***r*citer decem millia. [§] **Bis** [at]**hl**etarum undique accí**tórum** | spec[ṭa]**c**[**ulu**]*m* [p]*o*pulo pra*ebui me*[o] **nómine et tertium** nepo*tis* meí **no**||**mine**. § 2 **L**[ụ]**dos** fecí m*eo nomine* **quater**, [§] **aliorum autem** m*agistrá*|tu[**um**] **uicem ter et uicie**[**ns**]. [§] *Pro* **conlegio XVuirórum** magis*ter con*||[l]**e**[**gi**]**í colleg**[**a**] **M. Agrippa** [§] lud*os s*aecl[are]s, **C.** Furnio **C.** [**S**]**ilano** cos. *feci.* | **Con**[**sul XIII**] **ludos** Mar*tia*les pr*imus fec*[**i**], **qu**[os] p*ost id* tempus deinceps | ins*equent*ibus [**ann**]is *s. c. et lege fe*[**cerunt**] *con*s*ul*es. [§] 3 *Ven*ati[o]**n***es* besti*a*||rum Africanárum meo nómi**ne aut** filio*rum* meórum **et nepotum** in cir|co aut [i]n foro aut in amphi**theatris**, popul*o d*edi sexiens et **uiciens**, quibus | confecta sunt bestiarum **circiter tria** mi*lli*a et quingentae.|

23. Naualis proelí spectac**lum populo d***edi* trans Tiberim, in quo loco | **nunc** nemus est Caesarum, **cauato** s[**olo**] **in** longitudinem mille || **et** octingentós **pedés**, [§] in

cumpărat în mare parte de la particulari şi mi-am dorit să poarte numele lui M. Marcellus, ginerele meu[184]. **2** Am consacrat darurile provenind din prăzile de război pe Capitoliu, în templul divinului Iulius, în templul lui Apollo, în templul Vestei[185] şi în templul lui Marte Răzbunătorul, daruri care au valorat în jur de 100.000.000 de sesterţi[186]. **3** În al cincilea consulat al meu[187] am restituit municipiilor şi coloniilor Italiei aurul coronar în greutate de 35.000 de livre[188] dat pentru triumfurile mele[189] şi după aceea, ori de câte ori am fost proclamat *imperator*, nu am acceptat aurul coronar decernat de municipii şi colonii cu aceeaşi generozitate cu care-l decernaseră mai înainte[190].

22. 1 Am oferit de trei ori jocuri cu gladiatori[191] în numele meu şi de cinci ori în numele fiilor sau nepoţilor mei[192], iar la aceste jocuri au participat la lupte în jur de 10.000 de oameni[193]. Am oferit poporului de două ori în numele meu şi a treia oară în numele nepotului meu spectacole cu atleţi veniţi de pretutindeni[194]. **2** Am organizat jocuri de patru ori în numele meu şi de douăzeci şi trei de ori în numele altor magistraţi[195]. În numele colegiului *quindecimuiri*-lor, ca *magister* al acestuia şi având drept coleg pe M. Agrippa[196], am organizat jocurile seculare[197] în timpul consulatului lui C. Furnius şi C. Silanus[198]. Fiind pentru a treisprezecea oară consul[199], am organizat pentru prima dată jocurile lui Marte[200], pe care după aceea le-au organizat consulii în anii următori potrivit unui decret al Senatului şi potrivit legii[201]. **3** De douăzeci şi şase de ori, în numele meu sau al fiilor şi nepoţilor mei, fie în circ[202], fie în forum[203], fie în amfiteatru[204], am oferit spectacole de lupte cu animale din Africa, la care au fost ucise în jur de 3.500 de fiare[205].

23 Am oferit poporului spectacolul unei bătălii navale de cealaltă parte a Tibrului, acolo unde se află acum pădurea sacră a Caesarilor[206], pământul fiind săpat pe o

látitudinem *mille et* ducentí. In quo **tri|ginta** rostrátae náues **trirémes** *aut birem*és, [§] plures autem | minóres **inter** se conflixérunt. *Quibu*[s **in**] **classibus** pugnaue|runt praeter rémigés **millia** *hominum tria* **circiter**. § |

24. 1 In templís omnium ciuitátium **pr**[**ou**]*inciae* Asiae uictor **orna||menta** reposui, quae spoliátis *templis i*[*s*] cum **quó** bellum gesseram | **priu**átim possederat. § 2 Statuae *meae* pedestrés et **equestres** et in | quad**rigeis** argenteae steterunt in urbe XXC circiter, quas ipse | sustuli [§] exque **eá pecuniá** dona **aurea** in áede Apol[**li**]nis **meó** nomi|ne et illórum qui mihi **statuárum honórem** habuerunt, **posui**. § ||

25. 1 Mare **pacáui** á praedonibus. Eó bello seruórum, qui fugerant á **dominis | suis et** arma con**trá** rem publicam céperant, triginta fere **millia** capta § | **dominis ad supp**licium sumendum tradidi. 2 Iurauit in mea **uer***ba* tóta | **Italia** spon**te suá**, et me *belli* quó uíci ad **Actium ducem depo**poscit. § Iura||uerunt in **eadem** uer*ba prouinciae* Galli**ae Hispaniae**, África Sicilia Sar|dinia. § 3 Qui sub *signis meis tum* militauerint, **fuerunt** senátóres plúres | quam DCC, in iís *qui uel antea uel post*eá consules factí sunt ad eum diem | quó scripta *sunt haec*, *LXXXIII*, *sacerdot*és circiter CLXX. §|

26. 1 Omnium **próu***inciarum populi Romani*, quibus **finiti**mae fue**runt** || gentés **quae n**[**ón p**]*arerent imperio nos*tro, fines auxi. 2 **Gallias** et Hispa|**niás** **próui**(**n**)**ciá**[**s**, **i**]*tem Germaniam qua includ*it Oceanus a Gádibus ad ósti|um Albis **flúm**[**in**]*is pacaui. § 3 Alpes a reg*ióne eá, quae proxima est Ha|drián**ó marí**, *ad Tuscum pacari feci* quae proxima est nullí gentí bello per iniúriam | inláto. § 4 Cla*ssis m*[**ea p**]*er Oceanum* ab óstio Rhéni ad sólis orientis re||gionem usque

lungime de 1.800 de picioare[207] şi pe o lăţime de 1.200[208]. În acest loc s-au înfruntat în luptă 30 de nave cu cioc, trireme sau bireme şi altele mai mici, încă şi mai numeroase. În aceste flotile au luptat, fără să îi mai punem la socoteală pe vâslaşi, circa 3.000 de oameni[209].

24. 1 Ca învingător[210], am pus la loc în templele din toate oraşele provinciei Asia ornamentele pe care, după ce jefuise templele, pusese mâna în folos propriu cel împotriva căruia purtasem războiul[211]. **2** Statui ale mele în picioare, călare sau în cvadrige s-au ridicat la Roma în jur de optzeci şi eu însumi am pus să fie luate iar din banii obţinuţi din vânzarea lor am pus ofrande de aur în templul lui Apollo[212] în numele meu şi al acelora care au ridicat statuile în onoarea mea[213].

25. 1 Am scăpat marea de piraţi. În acest război am înapoiat stăpânilor lor, ca să-şi primească pedeapsa, în jur de 30.000 de sclavi care fugiseră de la stăpâni şi care ridicaseră armele împotriva statului[214]. **2** Jurământ mi-a prestat întreaga Italie de bună voie[215] şi mi-a cerut să fiu conducător în bătălia de la Actium, unde am învins[216]. Au prestat acelaşi jurământ provinciile Gallia şi Hispania, precum şi provinciile Africa[217], Sicilia şi Sardinia[218]. **3** Au luptat atunci sub stindardele mele peste 700 de senatori, dintre care 83 au fost făcuţi consuli, fie înainte, fie după aceste evenimente, până în ziua în care au fost scrise acestea, şi în jur de 170 au ajuns preoţi[219].

26. 1 Am extins limitele[220] tuturor provinciilor poporului roman învecinate cu neamuri încă nesupuse puterii noastre[221]. **2** Am pacificat provinciile gallice[222] şi hispanice[223], precum şi Germania[224], care se mărginesc cu Oceanul, de la Gades[225] până la vărsarea fluviului Albis[226]. **3** Am adus pacea în Alpes din regiunea care este învecinată cu Marea Adriatică până la Marea Tyrrheniană[227], fără să port

ad *fines Cimbrorum* nauigauit, [§] quó neque terra neque | mari quisquam Romanus ante id tempus adít, § Cimbrique et Charydes | et Semnones et eiusdem tractús alií Germánórum popu*l*i per legátós amici|tiam meam et populi Romání petierunt. § 5 Meo iussú et auspicio ducti sunt | *duo* exercitús eódem fere tempore in Aethiopiam et in Ar*a*biam, quae appel||*latur* Eud**aemón**, *maxim*aeque hos*t*ium gentís utr*iu*sque cop*iae* | caesae **sunt** in a**cie et** com*plura* **oppi**da capta. In Aethio**piam** usque **ad opp**|idum Nabata peruent*um* est, **cuí proxima** est Meroé; in **Arab**iam **usque** | ín fínés Sabaeorum pro*cess*it **exerc[it]us** ad oppidum Mariba. § |

27. | Aegyp**tum imper**io populi Romani adieci. § 2 Armeniam **maiórem inter**||**fecto rége** eius Artaxe § *cum* possem facere prouincia**m**, **málui maiorum** | **nostrórum** exemplo regn*um* id Tigrani regis **Artauasdis** filio, nepoti au|**tem Tigr**ánis regis, per *Ti. Ne*ron**em** trad*ere*, **qui tum** mihi priu*ig*nus era**t**. | **Et** eandem gentem posteá d*e*[**sc**]**íscen**tem et rebellantem domit*am* per **Gáium** | filium meum regi Ario[**barz**]ani, regis Medorum Artaba*zi* **filio regen**||dam tradidi [§] et post e[**ius**] mortem fil**io eius** Artauasdi. [§] Quo [**inte**]**rfecto** [**Tig**]*ra*|ne(m), qui erat ex **régió** genere **Armenio**rum oriundus, **in id re**[**gnum**] **mísí**. 3 Pro|uincias omnís, quae **trans Hadr**ianum mare **uergun**[**t** a]**d Orien***tem*, Cyre|násque, iam ex **parte magná** régibus eas possi**dentibus**, **e**[**t**] anteá Sicil**i**am et | Sardiniam **occup**átás bello seruili reci**peráuí**. § ||

28. 1 **Colon**ias in Áfr**ica Sicil**ia *M*acedoniá utráque Hispániá **Acha***ia* **As**ia S*ý*ria | Galliá Narbonensi Pi*s*idia

cu nedreptate vreun război împotriva nici unui neam[228]. **4** Flota mea a navigat pe Ocean de la vărsarea Rhinului către răsărit până la hotarele cimbrilor, pe unde nici pe mare, nici pe uscat nu pusese piciorul până atunci vreun roman[229], iar cimbrii, charydii şi semnonii şi alte seminţii germanice din aceeaşi regiune au cerut prin soli prietenia mea şi a poporului roman[230]. **5** La ordinul meu şi sub auspiciile mele[231] au fost duse două armate aproape în acelaşi timp în Aethiopia[232] şi în Arabia care se numeşte Eudaemon[233]; forţe foarte însemnate ale celor două neamuri inamice au fost distruse în luptă şi foarte multe oraşe întărite au fost cucerite. În Aethiopia s-a ajuns până la oraşul întărit Nabata de care cel mai apropiat e Meroe; în Arabia armata a înaintat până la hotarul cu sabaeii, până la oraşul fortificat Mariba[234].

27. 1 Am adăugat Egiptul stăpânirii poporului roman[235]. **2** În momentul în care puteam să fac din Armenia Maior[236] o provincie, după asasinarea regelui acesteia, Artaxes[237], am preferat, după exemplul strămoşilor noştri, să încredinţez conducerea acestui regat lui Tigranes, fiul lui Artauasdes şi nepot al regelui Tigranes, prin Ti. Nero, care era atunci fiul meu vitreg[238]. Şi când, după aceea, acelaşi neam s-a depărtat de noi şi s-a răsculat, l-am supus prin Gaius, fiul meu, şi l-am pus sub autoritatea lui Ariobarzanes, fiul lui Artabazus, regele mezilor[239], şi, după moartea acestuia, sub a fiului lui, Artauasdes[240]. După asasinarea acestuia, l-am trimis în acest regat pe Tigranes care se trăgea din familia regală a armenilor[241]. **3** Am redobândit toate provinciile care se întind dincolo de Marea Adriatică spre răsărit[242] şi Cyrenae[243], conduse atunci în mare parte de regi[244], şi mai înainte Sicilia şi Sardinia, ocupate în timpul unui război înrobitor[245].

28. 1 Am întemeiat colonii de veterani în Africa[246], Sicilia[247], Macedonia[248], în cele două Hispaniae[249],

militum dedúxi. § 2 **Italia autem** XXVIII *coloni*|ás, quae uíuo me celeberrimae et frequen**tissi**mae **fuer**unt, me*a auctoritate* | deductas habet. |

29. 1 Signa mílitaria complur*a per* aliós ducés ámi*ssa* deuict*ís hostibus* **recip**erauí || ex Hispania et *Gallia et a Dalm*ateis. § 2 Parthos trium exercitum **Roman[o]|rum** spolia et signa *reddere* mihi supplicesque amicitiam **popu**li **Roman**í | **petere** coegi. § Ea autem si*g*na in penetráli, quod est ín templo **Ma**rtis Vlto**ris**, | reposui. |

30. 1 Pannoniorum gentes, qua*s a*nte me principem populi Romaní exercitus nun||**quam** ad*ít*, deuictas per Ti. *Ne*ronem, qui tum erat priuignus et legátus meus, | **ímperio** populi Romani *subie*ci, protulique finés Illyrici ad *r*ip*a*m flúm**inis** | Dan*ui*. 2 Citr*a* quod D*aco*r*um* t*ran*sgressus exercitus meis *auspicis uic*tus profliga|tusque *es*[**t et**] pos*tea trans* Dan*u*uium ductus ex*ercitus meus* Daco*r*um | gentes im*peri*[**ạ p**]*opuli* [**R**]*omani perferre coegit.* ||

31. 1 Ad me ex In*dia regum legationes saepe missae sunt non uisae ante id t*[**em**]*pus* | apud qu*emquam* R*omanorum* duc*em.* § 2 Nostram **am**[**ịc**]*itiam appetiue*[**run**]*t* | per legat*os* B*astarnae Scythae*que et Sarmatar**um q**[**ui sụ**]*nt citra fl*[**u**]men | Tanaim *et* ultrá reg*es*, *Alba*norumque réx et Hibér[**orum ẹ**]*t Medorum.* |

32. 1 Ad mé supplices confug*erunt* regés Parthorum Tírida*te*[**s et post**]*ea* Phrátes ||| regis Phratis [**filiu**]*s*; [§] **Medorum** [**Ar**]*tauasdes*; *Adiabenorum* Artaxa|res; Britann**orum Dumnobellau**[**nus**] et Tinco*mmius*; *Sugambr*orum | Maelo; § Marcomannórum **Sueboru**[**m**] …..*rus*. 2 [**Ad**] *me* re[**x**] **Parth**orum | Phrates Orod*is* filius, filiós suós **nepo***tesque omnes* [**misit**] **in Italiam**, non || bello superátus, sed amicitiam

Achaia[250], Asia[251], Syria[252], Gallia Narbonensis[253], Pisidia[254]. **2** Pe deasupra, Italia are douăzeci şi opt de colonii întemeiate din iniţiativa mea, care în cursul vieţii mele au fost oraşe foarte cunoscute şi foarte populate[255].

29. 1 După ce i-am învins pe inamici, am recuperat din Hispania[256], din Gallia[257] şi de la dalmaţi[258] numeroase stindarde militare pierdute de alţi generali. **2** I-am silit pe parţi să restituie prăzile şi stindardele luate de la trei armate romane şi să ceară în genunchi[259] prietenia poporului roman[260]. Şi aceste stindarde le-am depus în sanctuarul[261] care se află în templul lui Marte Răzbunătorul[262].

30. 1 Am supus puterii poporului roman neamurile pannonilor[263], la care înainte de a fi eu *princeps*[264] nu pătrunsese niciodată vreo armată a poporului roman, neamuri învinse de Ti. Nero, care atunci era fiul meu vitreg şi legatul meu, şi am împins hotarele Illyricumului până la malurile Dunării[265]. **2** O armată a dacilor ce trecuse dincoace de fluviu a fost învinsă şi distrusă sub auspiciile mele[266] şi după aceea armata mea, condusă dincolo de Dunăre[267], a constrâns neamurile dacilor să se supună ordinelor poporului roman[268].

31. 1 Mie mi-au fost trimise adesea din India[269] solii ale regilor, nemaivăzute până atunci pe lângă vreun conducător al romanilor[270]. **2** Prietenia noastră au cerut-o prin soli bastarnii[271], sciţii[272] şi regii sarmaţilor[273], care sunt dincoace şi dincolo de fluviul Tanais[274], precum şi regele albanilor[275], cel al hiberilor[276] şi cel al mezilor[277].

32. 1 La mine s-au refugiat, cerând îndurare, Tiridates, regele parţilor[278], şi apoi Phrates, fiul regelui Phrates[279], Artauasdes, regele mezilor[280], Artaxares, regele adiabenilor[281], Dumnobellaunus şi Tincommius, regii britanilor[282], Maelo, regele sugambrilor[283], şi …rus[284], regele marcomanilor[285] şi al suebilor[286]. **2** La mine, Phrates, regele parţilor, fiul lui Orodes[287], i-a trimis pe toţi fiii şi nepoţii săi,

nostram per *libe*[ṛór]*um* **suórum** pignora | petens. § 3 Plúrimaeque aliae gentes **exper***tae sunt p. R*(**om.**) fidem me prin|cipe, quibus anteá cum **popul**o Roman*o nullum exstitera***t** legationum | et amícitiae comm**ercium**. § |

33. A me gentés Parthórum et Médórum *per legatos* principes eárum gen||tium régés pet*i*tós acc**éperunt Par***thi Vononem regis Phr*átis fílium, | régis Oródis nepótem, § **Médí Ar[ioba]***rzanem*, regis Artauazdis fi|lium, regis Ariobarzanis nep[**otem**]. |

34. 1 Ín consulátú sexto et septi**mo**, **p**[ọ]*stquam b*[**ellạ**] *ciuil*ia exsti**nxeram**, | per consénsum úniuersórum *potitus reru*[**m om**]*n*ium, rem pu**blicam** || ex meá potestáte [§] in senát*us populique Rom*[**ạni**] *a*rbitrium **transtul**í. | 2 Quó pro merito **meó senatus** *consulto Au*[**gust**]*us appel*látus **sum,** et laureís | postés aedium **meárum** u*estiti* [**publ**]*ice, corona*que ciuí**ca super** | iánuam mea**m fíxa est** [§] *et clu*[**peus**] *aureus* in c*ú*ria Iúliá **posi**|**tus** quem mihi **senatum** [**pop**]*ulumq*[**ue Rom**]anum dare uirtutís cle||m[**ẹnt**]*iaeque* iustiti**a**[**ẹ et pieta**]*tis caus*[**sá testatu**]*m* est per *e*ius clúpei | *inscription*em. § 3 **Post id** tem*pus a*[**uctóritáte**] *omnibus praestiti, potes*|*t*atis au*tem n*ihilo **am**plius *habu*[**i quam cét**]*eri qui* m**ihi** quo|que in mag*is*tratu conlegae [**f**]*uerunt*. |

35. 1 Tertium dec*i*mum consulátu*m cum gereba*[**m, sena**]*tus et e*[**qu**]**éster** ordo || populusq*ue* Románus úniuersus *appell*[**au**]*it me pat*[**re**]*m* **pa**triae **id**que | in uestibu*lo a*edium meárum inscri**ben**[**dum et in curiá**] *Iulia et* in foró Aug. | sub qua**drig***is*, q**uae mihi** [**ex**] **s. c.** pos*it*[**ạẹ**] *sunt censuit*. 2 *Cum scrip*si haec, | annum a**gebam** septu**agen**su*mum sextum*. |

nu fiindcă a fost învins în război, ci pentru că cerea prietenia noastră, oferind ca ostatici pe propriii săi fii[288]. **3** Au probat buna-credinţă a poporului roman[289], eu fiind *princeps*[290], multe alte neamuri care mai înainte nu avuseseră nici un schimb de soli sau legături de prietenie cu poporul roman[291].

33 De la mine neamurile parţilor şi mezilor, la cererea lor, au primit regi prin soli dintre oamenii de frunte ai neamurilor lor[292]. Parţii au primit pe Vonones, fiul lui Phrates, nepotul regelui Orodes[293], iar mezii pe Ariobarzanes, fiul regelui Artauasdes, nepotul regelui Ariobarzanes[294].

34. 1 În cel de-al şaselea şi al şaptelea consulat[295], după ce stinsesem războaiele civile, prin consensul tuturor stăpân peste toate treburile[296], am transferat conducerea statului, din puterea mea în cea a Senatului şi a poporului roman[297]. **2** Pentru acest merit al meu, am fost numit printr-un decret al Senatului *Augustus*[298], iar stâlpii casei mele au fost împodobiţi în mod public cu lauri, iar deasupra intrării a fost aşezată o coroană civică[299], iar în Curia Iulia[300] a fost pus un scut de aur în care, printr-o inscripţie de pe acest scut, se arăta că Senatul şi poporul roman mi l-au dăruit pentru curaj, clemenţă, dreptate şi pietate[301]. **3** De atunci i-am întrecut pe toţi prin *auctoritas*[302], dar cu nimic n-am avut o putere mai mare decât ceilalţi care mi-au fost colegi în magistratură[303].

35. 1 În timp ce îmi exercitam al treisprezecelea consulat[304], Senatul, ordinul cavalerilor şi întreg poporul roman mi-au decernat titlul de Părinte al patriei[305] şi au hotărât ca acesta să fie înscris în vestibulul locuinţei mele[306], în Curia Iulia[307] şi în forumul lui Augustus sub cvadriga care mi s-a aşezat acolo printr-o hotărâre a Senatului[308]. **2** Când am scris acestea eram în vârstă de 76 de ani[309].

1. Summá pecún*iae*, quam **ded***it uel in aera***rium** *uel plebei Romanae uel di***mis**||sis militibus: denariu**m** **se**[**xi**]**e**[**n**]*s milliens*. |

2. Opera fecit noua § aedem **Mart**is, *Iouis* [**Ton**]*antis et Feretri, Apollinis*, | díuí Iúli, § Quirini, § Mineruae, *Iunonis Reginae, Iouis Libertatis*, | Larum, de**um** **P**enátium, [§] Iuu*entatis, Matris Magnae, Lupercal, puluinar* | ad circum, [§] **cúriam** cum Ch*alcidico, forum Augustum, basilicam* || Iuliam, th**eatrum** Marcelli, [§] *porticum Octauiam, nemus trans T*iberím | Ca**esarum**. § |

3. Refécit Capito*lium sacras*que aedes *numero octoginta* duas, thea*t*rum Pom|peí, aqu*arum r*[**iụ**]*os, uiam* Flamini*am*. |

4 **Í**mpensa *praestita in spec*[**t**]**acul***a* [**ṣcạ**]*enica et munera* gladiatorum at||*que athletas et uenationes et* [**naum**]**ach**[**i**]*am* et donata pecunia *colo*|*nís, municipiís, oppidis*, [**ter**]**rae** **mótu** § incendioque consum|pt*is aut uiritím amicís senat*oribus**que** **quoru**m census expléuit, | ín*n*umera*bilis*. §

Appendix[310]

1 Suma de bani pe care a dat-o fie tezaurului, fie plebei romane, fie soldaților lăsați la vatră a fost de 600.000.000 de denari[311].

2 A construit noi clădiri: templele lui Marte, al lui Iupiter Tonans și Feretrius, al lui Apollo, al divinului Iulius, al lui Quirinus, al Minervei, al Iunonei Regina, al lui Iupiter Libertas, al Larilor, al zeilor penați, al Tinereții, al lui Mater Magna, Lupercalul, *puluinar*-ul de la circ, Curia cu Chalcidicum, forumul lui Augustus, bazilica Iulia, teatrul lui Marcellus, porticul lui Octavius, pădurea sacră a Caesarilor de dincolo de Tibru[312].

3 A refăcut Capitoliul și lăcașuri sacre în număr de optzeci și două, teatrul lui Pompei, apeductele, Via Flaminia[313].

4 Cheltuielile făcute pentru spectacolele de teatru, pentru lupte de gladiatori, atleți, spectacole de lupte cu animale și pentru bătălii navale[314] și banii dați coloniilor, municipiilor, orașelor distruse de cutremure ori de foc[315] sau prietenilor personali[316] și senatorilor, cărora le-a completat averea[317], nu pot fi estimate.

ΠΡΑΞΕΙΣ ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΘΕΟΥ

Μεθηρμηνευμέναι ὑπεγράφησαν πράξεις τε καὶ δωρεαὶ Σεβαστοῦ θεοῦ, ἃς ἀπέλιπεν ἐπὶ Ῥώμης ἐνκεχαραγμένας χαλκαῖς στήλαις δυσίν.

1. 1 Ἐτῶν δεκαεννέα ὢν τὸ στράτευμα ἐμῆι γνώμηι καὶ | ἐμοῖς *ἀναλώμασιν* ἡτοί*μασα,* δι᾽οὗ τὰ κοινὰ πρά|γματα *ἐκ τῆς* τῶν *συνομοσαμένων* δουλήας | *ἠλευθέρωσα.* **2** *Ἐφ᾽* οἷς ἡ σύνκλητος ἐπαινέσασά ‖ *με ψηφίσμασι* προσκατέλεξε τῆι βουλῆι Γαΐωι Πάνσα(ι) | *καὶ Αὔλωι Ἱρτίωι ὑπάτοις*, ἐν τῆι τάξει τῶν ὑπα*τευσάν* | *των* τὸ *συμβουλεύειν* δοῦσα, ῥάβδους τέ μοι ἔδωκεν. | **3** *Περὶ* τὰ δημόσια πράγματα μή τι βλαβῆι, ἐμοὶ με|τὰ *τῶν ὑπάτων* προνοεῖν ἐπέτρεψεν ἀντὶ στρατηγοῦ ‖ *ὄντι*. § **4** *Ὁ δὲ* δῆμος τῶι αὐτῶι ἐνιαυτῶι, ἀμφοτέρων | *τῶν ὑπάτων ἐν* πολέμωι πεπτωκότων, ἐμὲ ὕπα|*τον ἀπέδειξεν* καὶ τὴν τῶν τριῶν ἀνδρῶν ἔχον|*τα ἀρχὴν ἐπὶ* τῆι καταστάσει τῶν *δημοσίων* πρα|*γμάτων* εἵλατο. ‖

2. *Τοὺς τὸν πατέρα τὸν ἐμὸν φονεύσαντας* ἐξώρισα κρί|*σεσιν ἐνδίκοις* τειμωρησάμενος αὐτῶν τὸ | *ἀσέβημα καὶ μετὰ* ταῦτα αὐτοὺς πόλεμον ἐ|*πιφέροντας τῆι πατρίδι* δὶς ἐνείκησα παρατάξει. |

3. 1 *Πολέμους καὶ κατὰ γῆν* καὶ κατὰ θάλασσαν ἐμφυ|*λίους καὶ ἐξωτικοὺς* ἐν ὅληι τῆι οἰκουμένηι πολ|*λάκις ἐποίησα, νεικήσας* τε πάντων ἐφεισάμην | *τῶν ἱκετῶν πολειτῶν*. **2** *Τὰ* ἔθνη, οἷς ἀσφαλὲς ἦν συν|*γνώμην ἔχειν, ἔσωσα μᾶλλον ἢ* ἐξέκοψα. § 3 Μυριάδες ‖ Ῥωμαίων στρατεύσασαι ὑπὸ τὸν ὅρκον τὸν ἐμὸν | ἐγένοντο ἐνγὺς *πεντήκοντα*· ἐξ ὧν κατήγαγον εἰς | τὰς ἀποικίας ἢ *ἀπέπεμψα εἰς τὰς* ἰδίας *πόλεις* ἐκ|*λυομένας μυριάδας πολλῶι πλείους ἢ τριάκοντα*, ‖ *καὶ πάσαις αὐταῖς ἀγροὺς ἐμέρισα ἢ χρήματα τῆς* | *στρατείας δωρεὰν ἔδωκα.* § 4

Ναῦς δὲ. εἷλον ἑξα|κοσίας πλὴν τούτων, εἴ τινες ἥσσονες ἐγένοντο ἢ | τριήρεις. |

4. 1 Δὶς *ἐπὶ κέλητος ἐθριάμβευσα*, τρὶς ἐφ᾽ ἅρματος, εἰκο|*σάκις καὶ ἅπαξ προσηγορεύθην αὐτοκράτωρ*, τῆς | *συνκλήτου ἐμοὶ πλείους θριάμβους* ψηφισαμέ|*νης, ὧν πάντων ἀπεσχόμην. Ἀπὸ τῶν ῥάβδων* τὴν *δά|φνην κατεθέμην ἐν τῷ Καπιτωλίωι*, τὰς εὐχάς, ἃς *ἐν* | *τῶι πολέμωι ἑκάστωι ἐποιησάμην*, ἀποδούς. **2** *Διὰ τὰ πράγμα|τα ἃ ἢ αὐτὸς ἢ διὰ τῶν πρεσβευτῶν τῶν ἐμῶν αἰσίοις* | *οἰωνοῖς καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν* κατώρθω|σα, πεντηκοντάκις *καὶ* πεντάκις *ἐψηφίσατο* ἡ | *σύνκλητος* θεοῖς δεῖν θύεσθαι. *Ἡμέραι* οὖν αὗ|ται *ἐκ συνκλήτου δόγματος* ἐγένοντο ὀκτακόσιαι ἐνενή‖*κοντα*. **3** Ἐν τοῖς ἐμοῖς *θριάμβοις πρὸ τοῦ* ἐμοῦ ἅρ|ματος *βασιλεῖς* ἢ *βασιλέων παῖδες παρήχθησαν* | ἐννέα. § **4** *Ὑπάτευον* τρὶς καὶ δέκατον, ὅτε ταῦτα ἔγραφον, | καὶ ἤμην *τριακοστὸν* καὶ ἔβδομον *δημαρχικῆς* ‖ ἐξουσίας. |

5. 1 Αὐτεξούσιόν μοι ἀρχὴν καὶ ἀπόντι καὶ παρόντι | διδομένην ὑπό τε τοῦ δήμου καὶ τῆς συνκλήτου | *Μάρκωι Μαρκέλλωι* καὶ Λευκίωι Ἀρρουντίωι ὑπάτοις ‖ *οὐκ ἐδεξάμην*. § **2** Οὐ παρῃτησάμην ἐν τῆι μεγίστηι | *τοῦ σείτου* σπάνει τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀγορᾶς, ἣν οὕ|*τως ἐπετήδευσα*, ὥστ᾽ ἐν ὀλίγαις *ἡμέραις τοῦ* παρόντος | φόβου καὶ κι*νδύνου* ταῖς ἐμαῖς δαπάναις τὸν δῆμον | ἐλευθερῶσαι. **3** Ὑπατείαν τέ μοι τότε διδομένην καὶ ‖ ἐναύσιον καὶ διὰ βίου οὐκ ἐδεξάμην. |

6. 1 Ὑπάτοις Μάρκωι Οὐινουκίωι καὶ Κοίντωι *Λουκρητίωι* | καὶ μετὰ ταῦτα Ποπλίωι καὶ Ναίωι Λέντλοις καὶ | τρίτον Πα[ύλλω]ι [Φα]βίωι Μαξίμωι καὶ *Κοίντωι* Του|βέρωνι § τῆς *τε* σ[υν]κλήτου καὶ τοῦ [δήμου] τῶν ‖ Ῥωμαίων ὁμολογούντων *ἵνα ἐπιμελητὴς* | τῶν τε νόμων καὶ τῶν [τρό]πων *ἐπὶ μεγίστηι* | *ἐξουσίαι μόνος* [χειρ]οντονηθῶ, § ἀρ[χὴν] οὐδε|*μίαν παρὰ τὰ πάτρια* ἔθη διδομένην ἀνεδε|ξά[μ]ην. [§] **2** Ἃ [δ]ὲ τότε

δι' ἐμοῦ ἡ σύνκλητος οἰ||κονομεῖσθαι [ἐ]βούλετο, τῆς δημαρχικῆς ἐξου|σίας ὧν ἐτέλεσα. *Καὶ* ταύτης αὐτῆς τῆς ἀρχῆς | συνάρχοντα αὐτὸς ἀπὸ τῆς συνκλήτου πεν|τάκις αἰτήσας ἔλαβον. ||

7. 1 Τριῶν ἀνδρῶν ἐγενόμην δημοσίων πραγμάτων | κατορθωτὴς συνεχέσιν ἔτεσιν δέκα. § **2** Πρῶτον | ἀξιώματος τόπον ἔσχον τῆς συνκλήτου ἄχρι | ταύτης τῆς ἡμέρας ἧς ταῦτα ἔγραφον, ἐπὶ ἔτη τεσ||σαράκοντα. § **3** Ἀρχιερεύς, § αὔγουρ, § τῶν δεκαπέντε ἀν|δρῶν τῶν ἱεροποιῶν, § τῶν ἑπτὰ ἀνδρῶν ἱεροποι|ῶν, § ἀδελφὸς ἀρουᾶλις, § ἑταῖρος Τίτιος, § φητιᾶλις. |

8. 1 Τῶν πατρικίων τὸν ἀριθμὸν εὔξησα πέμπτον | ὕπατος *ἐπιταγῆι* τοῦ τε δήμου καὶ τῆς συνκλή||του. § **2** *Τὴν σύνκλητον* τρὶς ἐπέλεξα. § Ἕκτον ὕπα|τος τὴν ἀποτείμησιν τοῦ δήμου συνάρχον|τα ἔχων Μᾶρκον Ἀγρίππαν ἔλαβον, ἥτις ἀπο|*τείμησις* μετὰ *δύο καὶ* τεσσαρακοστὸν ἐνιαυ|τὸν *συνεκλείσθη*. Ἐν ἧι ἀποτειμήσει Ῥωμαίων || ἐτει*μήσαντο* κεφαλαὶ τετρακόσι*αι* ἑξήκον|τα μυ*ριάδες καὶ τρισχίλιαι*. **3** *Εἶτα δεύτερον* ὑπατι|κῆι ἐξ*ουσίαι μόνος Γαΐωι Κηνσωρίνωι καὶ* | Γαΐωι *Ἀσινίωι ὑπάτοις τὴν ἀποτείμησιν ἔλαβον* | ἐν *ἧι ἀποτειμήσει ἐτειμήσαντο Ῥωμαί*||ων τετ*ρακόσιαι εἴκοσι τρεῖς μυριάδες καὶ* τρισ|χίλιοι. **4** Καὶ *τρίτον ὑπατικῆι ἐξουσίαι τὰς ἀποτειμή*|σεις ἔλα*βον ἔχων συνάρχοντα Τιβέριον* | Καίσαρα τὸν υἱόν *μου Σέξτωι Πομπηίωι καὶ* || Σέξτωι Ἀππουληίωι ὑπάτοις· ἐν ἧι ἀποτειμήσει | ἐτειμήσαντο Ῥωμαίων τετρακόσιαι ἐνενήκοντα | τρεῖς μυριάδες καὶ ἑπτακισχείλιοι. § **5** Εἰσαγαγὼν και|νοὺς νόμους πολλὰ ἤδη τῶν ἀρχαίων ἐθῶν κα||ταλυόμενα διωρθωσάμην καὶ αὐτὸς πολλῶν | πραγμάτων μείμημα ἐμαυτὸν τοῖς μετέπει|τα παρέδωκα. |

9. 1 Εὐχὰς ὑπὲρ τῆς ἐμῆς σωτηρίας ἀναλαμβάνειν | διὰ τῶν ὑπάτων καὶ ἱερέων καθ' ἑκάστην πεν||τετηρίδα

ἐψηφίσατο ἡ σύνκλητος. Ἐκ τού|των τῶν εὐχῶν πλειστάκις ἐγένοντο θέαι, | τοτὲ μὲν ἐκ τῆς συναρχίας τῶν τεσσάρων ἱερέ|ων, τοτὲ δὲ ὑπὸ τῶν ὑπάτων. **2** Καὶ κατ' ἰδίαν δὲ καὶ | κατὰ πόλεις σύνπαντες οἱ πολεῖται ὁμοθυμα||δὸν συνεχῶς ἔθυσαν ὑπὲρ τῆς ἐμῆς σωτηρίας. |

10. 1 Τὸ ὄν*ομά* μου συνκλήτου δόγματι ἐνπεριελή|φθη εἰς *τοὺς* σαλίων ὕμνους. Καὶ ἵνα ἱερὸς ὦι | διὰ *βίου* τε τὴν δημαρχικὴν ἔχωι ἐξουσίαν, | *νόμωι* ἐκυρώθη. § **2** Ἀρχιερωσύνην, ἣν ὁ πατήρ || *μου ἐσχ*ήκει, τοῦ δήμου μοι καταφέροντος | εἰς τὸν τοῦ ζῶντος τόπον οὐ προσεδεξά|μην. Ἣ*ν* ἀρχιερατείαν μετά τινας ἐνιαυτούς, || ἀποθανόντος τοῦ προκατειληφότος αὐ|τὴν ἐν πολειτικαῖς ταραχαῖς, ἀνείληφα, εἰς | τὰ ἐμὰ ἀρχαιρέσια ἐξ ὅλης τῆς Ἰταλίας τοσού|του πλήθους συνεληλυθότος ὅσον οὐδεὶς || ἔνπροσθεν **ἱστόρησ(εν) ἐπὶ Ῥώμης γεγονέναι Πο|πλίωι Σουλπικίωι καὶ Γαΐωι Οὐαλγίωι ὑπάτοις.** |

11. Βωμὸν Τύχης Σωτηρίου ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ἐπανόδου | πρὸς τῆι Καπήνηι πύληι ἡ σύνκλητος ἀφιέρωσεν, | πρὸς ὧι τοὺς ἱερεῖς καὶ **τὰς ἱερείας ἐνιαύσιον θυ||σίαν ποιεῖν ἐκέλευσεν ἐν ἐκείνηι** τῆι **ἡμέραι | ἐν ἧι ὑπάτοις Κοίντωι Λουκρητίωι καὶ Μάρκωι** | Οὐινουκίωι ἐκ Συρίας εἰς Ῥώμην ἐπανεληλύ|θειν, τήν τε ἡμέραν ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐπωνυ|μίας προσηγόρευσεν Αὐγουστάλια. ||

12. 1 Δόγματι συνκλήτου οἱ τὰς μεγίστας ἀρχὰς ἄρ|ξαντες σὺν μέρει στρατηγῶν καὶ δημάρχων | μετὰ ὑπάτου Κοίντου Λουκρητίου ἐπέμφθη|σάν μοι ὑπαντήσοντες μέχρι Καμπανίας, ἥτις | τειμὴ μέχρι τούτου οὐδὲ ἑνὶ εἰ μὴ ἐμοὶ ἐψηφίσ|θη. **2** § Ὅτε ἐξ **Ἱσπανίας καὶ Γαλατίας** τῶν ἐν ταύ|ταις ταῖς ἐπαρχείαις πραγμάτων κατὰ τὰς εὐ|χὰς τελεσθέντων, εἰς Ῥώμην ἐπανῆλθον § | Τιβερίωι *Νέ*ρωνι καὶ **Ποπλίωι** Κοιντιλίωι ὑπάτοις, || βωμὸν Εἰ*ρ*ήνης Σεβαστῆς ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ἐπανό|δου

ἀφιερωθῆναι ἐψηφίσατο ἡ σύνκλητος ἐν πε|δίωι Ἄρεως, πρὸς ὧι τούς τε ἐν ταῖς ἀρχαῖς καὶ τοὺς | ἱερεῖς τάς τε ἱερείας ἐνιαυσίους Θυσίας ἐκέλευσε ποιεῖν. ||

13. Πύλην Ἐνυάλιον, ἣν κεκλῖσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν ἠθέλησαν | εἰρηνευομένης τῆς ὑπὸ Ῥωμα(ί)οις πάσης γῆς τε | καὶ θαλάσσης, πρὸ μὲν ἐμοῦ, ἐξ οὗ ἡ πόλις ἐκτίσθη, | τῶι παντὶ αἰῶνι δὶς μόνον κεκλεῖσθαι ὁμολογεῖ|ται, ἐπὶ δὲ ἐμοῦ ἡγεμόνος τρὶς ἡ σύνκλητος ἐψη||φίσατο κλεισθῆναι. |

14. 1 Υἱούς μου Γάϊον καὶ Λεύκιον Καίσαρας, οὓς νεανίας ἀ|νήρπασεν ἡ τύχη, **εἰς τὴν ἐμ**ὴν τειμὴν ἥ τε σύνκλη|τος καὶ ὁ δῆμος τῶν Ῥωμαί**ων πεντεκαιδ**εκαέτεις | ὄντας ὑπάτους ἀπέδειξεν, ἵνα μετὰ **πέντε ἔτη** || εἰς τὴν ὕπατον ἀρχὴν εἰσέλθωσιν· καὶ ἀφ' ἧς ἂν | ἡμέρας **[εἰς τὴν ἀ]γορὰν** **[κα]**ταχθῶσιν, ἵνα μετέχω|σιν τῆς συνκλήτου ἐψηφίσατο. **§ 2** **Ἱππεῖς δὲ Ῥω**|μαίων σύνπαντες ἡγεμόνα νεότητος ἑκάτε|ρον **αὐτῶν [πρ]οση**γόρευσαν, ἀσπίσιν ἀργυρέαις || καὶ δόρασιν *ἐτ*είμησαν. |

15. 1 Δήμωι Ῥωμα[ί]ων κατ' ἄνδρα ἑβδομήκοντα πέντε | δηνάρια ἑκάστωι ἠρίθμησα κατὰ δια|θήκην τοῦ πατρός μου, καὶ τῶι ἐμῶι ὀνόματι | ἐκ λαφύρων πο*λέ*μου ἀνὰ ἑκατὸν δηνάρια || πέμπτον ὕπατος ἔδοκα § πάλιν τε *δέκατον* | ὑπατεύων ἐκ τῆς ἐμῆς ὑπάρξεως ἀνὰ δηνά|ρια ἑκατὸν ἠρίθ*μ*ησα, [§] καὶ ἑνδέκατον ὕπατος | δώδεκα σειτομετρήσεις ἐκ τοῦ ἐμοῦ βίου ἀπε||μέτρησα. [§] Καὶ δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ δωδέ|κατον ἑκατὸν δηνάρια κατ' ἄνδρα ἔδωκα· αἵτι|νες ἐμαὶ ἐπιδόσεις οὐδέποτε ἧσσον ἦλθον *εἰ*ς | ἄνδρας μυριάδων εἴκοσι πέντε. **2** Δημαρχικῆς ἐ|ξουσίας ὀκτωκαιδέκατον, ὕπατος *δωδέκατον*, || τριάκοντα τρισὶ μυριάσιν ὄχλου πολειτικοῦ *ἑ*ξή|κοντα δηνάρια κατ' ἄνδρα ἔδωκα. **3** *Κα*ὶ ἀποίκοις στρα|τιωτῶν ἐμῶν πέμπτον ὕπατος ἐκ λαφύρων κατὰ | ἄνδρα ἀνὰ διακόσια πεντήκοντα δηνάρια ἔδωκα· | ἔλαβον ταύτην τὴν δωρεὰν ἐν ταῖς ἀποικίαις

ἀν||θρώπων μυριάδες πλεῖον δώδεκα. **4** *Ὕ*πατος *τρισ*|καιδέκατον ἀνὰ ἑξήκοντα δηνάρια τῶι **σειτομετ[ρου]|μένωι δήμωι ἔδω[κα· οὗτο]ς ἀρ[ι]θμ[ὸς πλείων εἴκο|σ]ι [μυ]ριάδων ὑπῆρχ[ε]ν.** |

16. 1 Χρήματα (ἃ) ἐν ὑπατείαι τετάρτηι ἐμῆι καὶ μετὰ ταῦτα ὑ||πάτοις Μάρκωι Κράσσωι καὶ Ναΐωι Λέντλωι Αὔγου|ρι ταῖς πόλεσιν ἠρίθμησα ὑπὲρ ἀγρῶν οὓς ἐμέρισα | τοῖς στρα*τιώ*ταις· κεφαλαίου ἐγένοντο ἐν Ἰταλίαι | μὲν μύριαι *πεντακισχείλιαι μυ***ριάδες**, *τῶν δὲ ἐπαρ*|χειτικῶν ἀγρῶν *μυριάδες ἑξακισχεί*λιαι *πεντακόσιαι*. || Τοῦτο πρῶτος καὶ μόνος ἁπάντων ἐπόησα τῶν | *καταγα*γόντων ἀποικίας στρατιωτῶν ἐν Ἰτα|λίαι ἢ ἐν ἐπαρχείαις μεχρὶ τῆς ἐμῆς ἡ**λικίας**. **§ 2 Καὶ** | **μετέ**πειτα Τιβερίωι Νέρωνι καὶ Ναΐωι Πίσωνι ὑπά||**τοις καὶ πάλιν Γαΐωι** Ἀνθεστίωι καὶ Δέκμωι Λαι|λίωι **ὑπάτοις καὶ Γαΐωι Καλου(ε)ισίωι** καὶ Λευκίωι | Πασσιήνωι ὑπάτοις **[καὶ Λ]ευκίωι Λέντλωι καὶ Μάρ|κωι Μεσσά***λαι* ὑπάτοις, καὶ *Λ*ευκίωι **Καν(ε)ιν[ί]ωι [κ]αὶ | [Κ]οίντωι Φα[β]ρικίωι ὑπάτ**οις, (τοῖς) στρατιώταις **ἀπολυ||ομένοις, οὓς κατήγαγον εἰς τὰς** ἰδίας *πόλεις*, φιλαν|**θρώπου ὀνόματι ἔδωκα μ[υρ]ιάδας** ἐγγὺς *μυρίας*. |

17. 1 Τετράκις **χρήμ[α]σιν ἐμοῖς [ὑπ]έλαβον τὸ αἰράριον**, [εἰς] **ὃ** | **[κ]ατή**νενκα (τρισ)χειλίας *ἑπτα***κοσίας πεντήκοντα | μυριάδας. 2 Κ[αὶ] Μ[ά]ρκωι** [Λε]*πίδωι* καὶ Λευκίωι **Ἀρρουν||τίωι ὑ[πάτοις ε]ἰς τ[ὸ] στ[ρ]α[τιωτ]ικὸν αἰράριον**, ὃ τῆι | *ἐμῆι γνώμηι* κατέ**στη, ἵνα** [ἐ]ξ **αὐτοῦ αἱ δωρ[ε]αὶ τ[ο]ῖς** | [ἀ]π[ολ]**υομένοις σ[τρατ]***ιώ*ταις δίδωνται, οἳ *εἴκ*[ο|σι] **ἐνιαυτο[ὺ]ς ἢ πλείονας ἐστρατεύσαντο, μ[υ]ρι|άδα[ς] τετρ**άκισχειλίας διακο**σίας πεντήκοντα** || **[ἐκ τῆς ἐ]μ[ῆς] ὑπάρξεως κατήνενκα**. |

18. *Ἀπ' ἐκ*είνου τοῦ ἐνιαυτοῦ, **ἐ[ξ] οὗ Ναΐος καὶ Πόπλιος** | [Λ]**έντλοι ὕπατοι ἐγένοντο**, ὅτε ὑπέλειπον αἱ δη||**μόσιαι πρόσοδοι, ἄλλοτε μὲν δέκα μυριάσιν, ἄλ**|*λοτε* δὲ

πλείοσιν σειτικὰς **καὶ ἀργυρικὰς συντάξεις** || ἐκ **τῆς ἐμῆς ὑπάρξεως** ἔδωκα. |

19. 1 Βουλευτήρ[ιο]ν καὶ τὸ πλησίον **αὐτῶι Χαλκιδικὸν, |** *ναόν* τε 'Απόλλωνος ἐν **Παλατίωι σὺν στοαῖς, | ναὸν θεοῦ** ['Ι]**ουλίου, Πανὸς ἱερόν**, στοὰν πρὸς ἱπ|ποδρόμωι **τῶι προσαγορευομένωι Φλαμινίωι, ἣν** | εἴασα **προσαγορεύεσθαι** ἐξ ὀνόματος **ἐκείνου 'Οκτα|ουΐαν ὅ[ς] πρῶτος αὐτὴν ἀνέστησεν**, ναὸν πρὸς τῶι | μεγάλωι **ἱπποδρόμωι,** [§] **2 ναοὺς** ἐν **Καπιτωλίωι** | **Διὸς Τροπαιοφόρου καὶ Διὸς Βροντησίου, ναὸν** || **Κυρείν[ο]υ,** [§] **ναοὺς 'Αθηνᾶς καί Ἥρας Βασιλίδος** καὶ | Διὸς **'Ελευθερίου ἐν 'Αουεντίνωι, Ἡρώων πρὸς τῆι** | **ἱερᾶι ὁδῶι**, θεῶν κατοικιδίων ἐν **Οὐελίαι, ναὸν Νεό|τητο[ς, να]ὸν Μητρὸς θεῶν ἐν Παλατίωι** ἐπόησα. |

20. 1 Καπιτώλ[ιο]ν **καὶ τὸ Πομπηΐου θέατρον ἑκάτερον** || **τὸ ἔργον** ἀναλώμασιν μεγίστοις **ἐπεσκεύ(α)σα ἄ|νευ ἐπιγραφῆς τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος.** § **2 'Αγωγοὺς** ὑ|δάτων *ἐν πλεί***στοις τόποις τῆι παλαιότητι ὀλισ|θάνον[τας ἐπ]εσκεύασα** καὶ ὕδωρ τὸ καλούμενον | **Μάρτ[ιον ἐδί]πλωσα πηγὴν νέαν εἰς τὸ ῥεῖθρον** || *αὐτοῦ ἐποχετεύσας*. [§] 3 **'Αγορὰν 'Ιουλίαν καὶ βασι|[λικὴν ἥτις ἦν μετα]***ξὺ* τοῦ τε ναοῦ τῶν **Διοσκό***|ρω***[ν καὶ τοῦ Κρόνου, προκατα]βεβλημένα ἔργα** ὑπὸ τοῦ | *πατρός μου, ἐτελείωσα* **[κα]ὶ τὴν αὐτὴν βασιλικὴν** | *κατακαυθεῖσαν ἐν αὐξηθέντι* ἐδάφει αὐτῆς ἐξ **ἐπι||γραφῆς** ὀνόματος τῶν ἐμῶν υἱῶν *ὑπηρξάμην*, | καὶ εἰ μὴ αὐτὸς τετελειώκ*ω μι, τελειωθῆναι ὑπὸ* | **τῶν ἐμῶν κληρονόμων ἐπέταξα. 4 Δύο** ***καὶ*** *ὀγδο|*ήκοντα ναοὺς ἐν τῆι *πόλει ἕκτον* ὕπατος *δόγμα||*τι συνκλήτου ἐπεσκεύασα *οὐδένα* περι*λιπών*, ὃς | ἐκείνωι τῶι χρόνωι ἐπισκευῆς ἐδεῖτο. **5** Ὕ*πατος* ἕβδομον ὁδὸν *Φλαμινίαν ἀπὸ* Ῥώμης *εἰς 'Αρίμινον* | γεφύρας τε τὰς ἐν αυτῆι πάσας ἔξω δυεῖν τῶν μὴ | ἐπιδεομένων ἐπισκευῆς ἐπόησα. ||

21. 1 'Εν ἰδιωτικῶι ἐδάφει Ἄρεως 'Αμύντορος ἀγοράν τε Σε|βαστὴν ἐκ λαφύρων **ἐπόησα.** [§] **Θέατρον πρὸς τῶι 'Απ(ό)λ|λωνος ναῶι ἐπὶ ἐδάφους ἐκ πλείστου** μέρους **ἀγο|ρασθέντος ἀνήγειρα** [§] **ἐπὶ ὀνόματος Μαρκέλλου | τοῦ γαμβροῦ μου. 2 'Αναθέματα ἐκ λαφύρων ἐκ Καπι||τωλίωι καὶ ναῶι 'Ιουλίωι καὶ ναῶι 'Απόλλωνος | καὶ Ἑστίας καὶ Ἄρεως ἀφιέρωσα, ἅ** ἐμοὶ κατέστη | **ἐγγὺς** μυριάδων *δισχειλίων* **πεντακ***οσίων*. **3 | Εἰς χρυσοῦν στέφανον** λειτρῶν τρισ*μυρίων* | πεντακισχειλίων **καταφερούσαις τα[ῖς ἐν 'Ι]ταλί||αι πολειτείαις καὶ ἀποικίαις συνεχώρησα** τὸ πέμ|**πτον ὑπατεύων, καὶ ὕστερον ὁσάκις [αὐτ]οκράτωρ** | προσηγορεύθην, τὰς **εἰς τὸν στέφανο[ν ἐ]παγγε|λίας οὐκ ἔλαβον** ψηφιζομένων τῶν *πολειτειῶν* | **καὶ ἀποικιῶν μετὰ τῆς αὐτῆς προθ[υμίας ὡ]ς τὸ** || *αὐτὸ πρὶν ἐψηφίσαντο.* |

22. 1 *Τρὶς μ*[ονο]**μαχ[ίας ἔδω]κα τῶι ἐμῶι ὀνόματι καὶ |** [**πεν**]*τάκις τῶν υἱῶν μου ἢ υἱωνῶν*, **ἐν αἷς μονο||μαχίαις ἐπύκτευσαν ὡς μύ]**ριοι. Δὶς ἀθλητῶν παν||*τόθεν* **με[τακεκλημένων τὴν το]ῦ** ἀγῶνος **θέαν ||[τῶι δήμ]***ωι παρέσχον τῶι* ἐμῶι ὀνόματι **καὶ τρίτ[ον] | τ[οῦ ἐμοῦ υἱωνοῦ. 2 Θέας ἐποίη|σα δι'ἐμοῦ** τετράκις, | διὰ δὲ τῶν *ἄλλων* **ἀρχῶν ἐν μέρει τρὶς καὶ εἰκοσάκις.** § | **Ὑπὲρ τῶν δεκαπέντε** *ἀνδρῶν*, ἔχων συνάρχοντα || **Μᾶρκον 'Αγρίππ[αν, θέας τ]ὰς [δ]ιὰ ἑκατὸν ἐτῶν** γεινο|μένας *ὀνομαζομένας* **σ[αι]κλάρεις ἐπο(ί)ησα Γαΐωι | Φουρνίωι κ[αὶ] Γαΐωι** Σειλανῶι ὑπάτοις. [§] Ὕπατος **τρ(ε)ισ|καιδέκατον [θέας Ἄρει πρ]ῶτος ἐπο(ί)ησα,** ἃς μετ' ἐ|κεῖνον χρόνον ἑξῆς *τοῖς* **μετέπειτα ἐνιαυτοῖς** || **δ[όγματι συνκλήτου καὶ νό]μωι ἐπόησαν** οἱ ὕπα|*τοι*. **3** *Θηρομαχίας τῶι δήμωι τῶν* **[ἐκ Λιβύ]ης θηρίων ἐ||μῶι ὀνόματι ἢ υἱῶν ἢ υἱων]***ῶν ἐν τῶι ἱπποδρόμωι* | *ἢ ἐν τῆι ἀγορᾶι ἢ ἐν τοῖς* **[ἀμφιθεάτροις ἔδωκα | ἑξάκις καὶ εἰκοσάκις, ἐν]** *αἷς κατεσφάγη θηρία* || ἐγγὺς *τρεισχείλια καὶ πεντακόσια.* |

23. Ν[αυμαχίας θέαν τῶι δήμ]*ωι ἔδωκα πέραν τοῦ* Τι*βέριδος ἐν ᾧι τό*[πω**]*ι* [**νῦν ἐστι**]**ν ἄλσος Καισά[ρω]**ν, | **ἐκκεχω[σμ]***ένης τῆς γῆς εἰς* μῆκος χειλίων ὀκτα**κο|σίων ποδ[ῶν,** *εἰς* **π]λάτ[ος] χ(ε)ιλίων διακο***σίων*. Ἐν ἧι || τριάκοντα ναῦς ἔμβολα ἔχ**ουσαι τριήρεις ἢ δί|κροτ[οι, αἱ]** δὲ **ἥσσονες πλείους** ἐναυμάχησαν. § | Ἐν *τούτωι* τῶι στόλωι ἠ**γωνίσαντο ἔξω τῶν ἐρετῶν | προσπ[ο]υ ἄνδρες** τρ*ισχείλιοι*. ||

24. 1 *Εἰς* ν**[αοὺ]ς π[ασ]ῶν πόλεω[ν] τῆς [Ἀ]σί[ας] νεικήσας** τὰ ἀναθέ|*ματα ἀποκατέστησα*, ἃ **[κατεσχήκει] ἱεροσυλήσας ὁ | ὑπ'[ἐμοῦ κατ]**αγωνισθεὶς πολέ*μιος*. **2** Ἀνδριάντες πε|ζοὶ καὶ **ἔφιπποί μου καὶ ἐφ' ἅρμασιν ἀργυροῖ** είστήκει|σαν ἐν τῆι πόλει ἐνγὺς ὀγδοήκοντα, **οὓς αὐτὸς ἦρα**, || **ἐκ τούτ**ου τε τοῦ χρήματος ἀναθέματα χρυσᾶ ἐν | τῶι ναῶι **τοῦ Ἀπόλλωνος τῶι τε ἐμῶι ὀ**νόματι καὶ | ἐκείνων, οἵτινές με τούτοις τοῖς ἀνδριά**σιν ἐτ(ε)ίμη|σαν, ἀνέθηκα**. |

25. 1 Θάλα*σσαν* πειρατευομένην ὑπὸ ἀποστατῶν δού||λων *εἰ*[**ρήν]ευσα· ἐξ ὧν τρεῖς που μυριάδ**ας τοῖς | δε*σπόταις* εἰς κόλασιν παρέδωκα. **2** Ὤμοσεν | **[εἰς τοὺς ἐμοὺ]ς λόγους** ἅπασα ἡ Ἰταλία ἑκοῦσα κα|*μὲ πολέμου*, ὧι ἐπ' Ἀκτίωι **ἐνε[ί]κησα, ἡγεμόνα** ἐξη|*τήσατο*. Ὤμοσαν εἰς τοὺς *αὐτοὺς* λόγους ἐ**πα[ρ]||χε[ίαι Γαλα]τία Ἱσπανία Λ**ιβύη *Σικελία Σαρδώ*. 3 Οἱ ὑπ' ἐ|*μαῖς σημέαις τότε* στρατευσά*με*[**νοι ἦσαν συνκλητι|κοὶ πλείους ἑπτ]α[κοσί]ων·** [**ἐ**]**ν** *αὐτοῖς οἳ ἢ πρότερον ἢ* | *μετέπει*[**τα**] **ἐγ[ένον]το [ὕπ]α[τοι ἄχρι ἐ**]*κείνης τῆς ἡμέ|ρας ἐν ἧι ταῦτα γέγραπται ὀγδοή*[**κ]οντα τρε[ῖ]ς, ἱερ[εῖ]ς || πρόσπου** ἑκατὸν ἑβδομήκοντα. |

26. 1 Πασῶν ἐπαρχειῶν δήμου *Ῥωμαίων*, αἷς ὅμορα | ἦν ἔθνη τὰ μὴ ὑποτασσό*μενα* τῆι ἡμετέραι ἡ|γεμονία(ι), τοὺς ὅρους ἐπεύξ*ησα*. [§] **2** Γαλατίας καὶ Ἰσ||πανίας, ὁμοίως δὲ καὶ Γερμανίαν καθὼς Ὠκεα|νὸς περικλείει ἀπὸ Γαδεί*ρων* μέχρι στόματος | Ἄλβιος ποταμο*ῦ ἐν* εἰρήνη(ι) κατέστησα. **3** Ἄλπης ἀπὸ | κλίματος τοῦ πλησίον Εἰονίου κόλπου μέχρι Τυ|ρηνικῆς θαλάσσης εἰρηνεύεσθαι πεπόηκα, [§] οὐδενὶ || ἔθνει ἀδίκως ἐπενεχθέντος πολέμου. [§] 4 Στόλος | ἐμὸς διὰ Ὠκεανοῦ ἀπὸ στόματος Ῥήνου ὡς πρὸς | ἀνατολὰς μέχρι ἔθνους Κίμβρων διέπλευσεν, οὗ οὔ|τε κατὰ γῆν οὔτε κατὰ θάλασσαν Ῥωμαίων τις πρὸ | τούτου τοῦ χρόνου προσῆλθεν· καὶ Κίμβροι καὶ Χάλυ||βες καὶ Σέμνονες ἄλλα τε πολλὰ ἔθνη Γερμανῶν | διὰ πρεσβειῶν τὴν ἐμὴν φιλίαν καὶ τὴν δήμου Ῥω|μαίων ἠτήσαντο. **5** Ἐμῆι ἐπιταγῆι καὶ οἰωνοῖς αἰσί|οις δύο στρατεύματα ἐπέβη Αἰθιοπίαι καὶ Ἀραβίαι | τῇ εὐδαίμονι καλουμένηι, μεγάλας τε τῶν πο||λεμίων δυνάμεις κατέκοψεν ἐν παρατάξει καὶ | πλείστας πόλεις δοριαλώτους ἔλαβεν καὶ προ|έβη ἐν Αἰθιοπίαι μέχρι πόλεως Ναβάτης, ἥτις | ἐστὶν ἔνγιστα Μερόη(ι), ἐν Ἀραβίαι δὲ μέχρι πόλε|ως Μαρίβας. ||

27. 1 Αἴγυπτον δήμου Ῥωμαίων ἡγεμονίαι προσέθηκα. | **2** Ἀρμενίαν τὴν *μείζονα* ἀναιρεθέντος τοῦ βασιλέ|ως δυνάμενος ἐπαρχείαν ποῆσαι μᾶλλον ἐβου|λήθην κατὰ τὰ πάτρια ἡμῶν ἔθη βασιλείαν Τιγρά||νηι Ἀρταουάσδου υἱῶι, υἱωνῶι δὲ Τιγράνου βασι|λέως δοῦναι διὰ Τιβερίου Νέρωνος, ὃς τότε μου | πρόγονος ἦν· καὶ τὸ αὐτὸ ἔθνος ἀφιστάμενον καὶ | ἀναπολεμοῦν δαμασθὲν ὑπὸ Γαΐου τοῦ υἱοῦ | μου βασιλεῖ Ἀριοβαρζάνει, βασιλέως Μήδων Ἀρτα||βάζου υἱῶι, παρέδωκα, καὶ μετὰ τὸν ἐκείνου θάνα|τον τῶι υἱῶι αὐτοῦ Ἀρταουάσδη(ι)· οὗ ἀναιρεθέντος | Τιγράνην, ὃς ἦν ἐκ γένους Ἀρμενίου βασιλικοῦ, εἰς | τὴν βασιλείαν ἔπεμψα. **3** Ἐπαρχείας ἁπάσας, ὅσαι | πέραν τοῦ Εἰονίου κόλπου διατείνουσι πρὸς ἀνα||τολάς, καὶ Κυρήνην ἐκ μείζονος μέρους ὑπὸ βασι|λέων κατεσχημένας καὶ ἔμπροσθεν Σικελίαν καὶ Σαρ|δωὶ προκατειλημένας πολέμωι δουλικῶι ἀνέλαβον. |

28. 1 Ἀποικίας ἐν Λιβύηι Σικελίαι Μακεδονίαι ἐν ἑκατέ|ρα(ι) τε Ἱσπανίαι Ἀχαίαι Ἀσίαι Συρία(ι) Γαλατίαι τῆι

πε||ρὶ Νάρβωνα Πισιδίαι στρατιωτῶν κατήγαγον. § 2 Ἰτα|λία δὲ εἴκοσι ὀκτὼ ἀποικίας ἔχει ὑπ' ἐμοῦ καταχθεί|σας, αἳ ἐμοῦ πειρίοντος πληθύουσαι ἐτύνχανον. |

29. 1 Σημέας στρατιωτικὰς *πλείστας* ὑπὸ ἄλλων ἡγεμό|νων ἀποβεβλημένας *νικῶν τοὺς* πολεμίους || ἀπέλαβον· ἐξ Ἱσπανίας καὶ Γαλατίας καὶ παρὰ | Δαλματῶν. **2** Πάρθους τριῶν στρατευμάτων Ῥωμαί|ων σκῦλα καὶ σημέας ἀποδοῦναι ἐμοὶ ἱκέτας τε φι|λίαν δήμου Ῥωμαίων ἀξιῶσαι ἠνάγκασα. [§] Ταύτας || δὲ τὰς σημέας ἐν τῶι Ἄρεως τοῦ Ἀμύντορος ναοῦ ἀ|δύτωι ἀπεθέμην. |

30. 1 Παννονίων ἔθνη, οἷς πρὸ ἐμοῦ ἡγεμόνος στράτευ|μα Ῥωμαίων οὐκ ἤγγισεν, ἡσσηθέντα ὑπὸ Τιβερίου | Νέρωνος ὃς τότε μου ἦν πρόγονος καὶ πρεσβευτής, || ἡγεμονίαι δήμου Ῥωμαίων ὑπέταξα [§] τά τε Ἰλλυρι|κοῦ ὅρια μέχρι Ἴστρου ποταμοῦ προήγαγον. **2** Οὗ ἐπεί|ταδε Δάκων διαβᾶσα πολλὴ δύναμις ἐμοῖς αἰσίοις οἰω|νοῖς κατεκόπη. Καὶ ὕστερον μεταχθὲν τὸ ἐμὸν στρά|τευμα πέραν Ἴστρου τὰ Δάκων ἔθνη προστάγματα || δήμου Ῥωμαίων ὑπομένειν ἠνάγκασεν. |

31. 1 Πρὸς ἐμὲ ἐξ Ἰνδίας βασιλέων πρεσβεῖαι πολλάκις ἀπε|στάλησαν, οὐδέποτε πρὸ τούτου χρόνου ὀφθεῖσαι παρὰ | Ῥωμαίων ἡγεμόνι. § **2** Τὴν ἡμετέραν φιλίαν ἠξίωσαν | διὰ πρέσβεων § Βαστάρναι καὶ Σκύθαι καὶ Σαρμα||τῶν οἱ ἐπίταδε ὄντες τοῦ Τανάιδος ποταμοῦ καὶ | οἱ πέραν δὲ βασιλεῖς, καὶ Ἀλβανῶν δὲ καὶ Ἰβήρων καὶ | Μήδων βασιλέες. |

32. 1 Πρὸς ἐμὲ ἱκέται κατέφυγον βασιλεῖς Πάρθων μὲν | Τειριδάτης καὶ μετέπειτα Φραάτης, βασιλέως § || Φράτου *υἱός*, *Μήδων* δὲ Ἀρταουάσδης, Ἀδιαβη|νῶν *Ἀρταξάρης*, *Βριταννῶν* Δομνοελλαῦνος | καὶ *Τινκόμμιος*, *Σουγάμβρων Μαίλων*, Μαρκο|μάνων *Σουήβων* .....ρος. § **2** *Πρὸς* ἐμὲ

βασιλεὺς || Πάρθων Φραάτης *Ὠρώδου* υἱὸς *υἱοὺς αὐτοῦ* υἱω|νούς τε πάντας ἔπεμψεν εἰς Ἰταλίαν, οὐ πολέμωι | λειφθείς, ἀλλὰ τὴν ἡμετέραν φιλίαν ἀξιῶν ἐπὶ τέ|κνων ἐνεχύροις. **3** Πλεῖστά τε ἄλλα ἔθνη πεῖραν ἔλα|βεν δήμου Ῥωμαίων πίστεως ἐπ' ἐμοῦ ἡγεμόνος, || οἷς τὸ πρὶν οὐδεμία ἦν πρὸς δῆμον Ῥωμαίων *πρεσ*|βειῶν καὶ φιλίας κοινωνία. |

33. Παρ' ἐμοῦ ἔθνη Πάρθων καὶ Μήδων διὰ πρέσβεων τῶν | παρ'αὐτοῖς πρώτων βασιλεῖς αἰτησάμενοι *ἔλαβον*. | Πάρθοι Οὐονώνην, βασιλέως Φράτου *υἱόν*, *βασιλέως* || Ὠρώδου υἱωνόν, Μῆδοι Ἀριοβαρζάνην, βασιλέως | Ἀρταβάζου υἱόν, βασιλέως Ἀριοβαρζ*άνου υἱωνόν*. |

34. 1 Ἐν ὑπατείαι ἕκτηι καὶ ἑβδόμηι μετὰ τὸ τοὺς ἐνφυ|λίους ζβέσαι με πολέμους, *κατὰ* τὰς εὐχὰς τῶν ἐ|μῶν πολειτῶν ἐνκρατὴς γενόμενος *πάντων* τῶν || πραγμάτων, ἐκ τῆς ἐμῆς ἐξουσίας εἰς τὴν τῆς συν|κλήτου καὶ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων μετήνεγκα | κυριήαν. **2** Ἐξ ἧς αἰτίας δόγματι συνκλήτου Σεβαστὸς | *προσηγορεύθην* καὶ δάφναις δημοσίαι τὰ πρόπυ|λ*ὰ μου ἐστέφθη*, ὅ τε δρύινος στέφανος ὁ διδόμενος || ἐπὶ σωτηρίαι τῶν πολειτῶν ὑπεράνω τοῦ πυλῶ|νος τῆς ἐμῆς οἰκίας ἀνετέθη, § ὅπλον τε χρυ|σοῦν ἐν τῶι βο*υλευτηρίωι* ἀνατεθὲν ὑπό τε τῆς | συνκλήτου καὶ τοῦ δήμου τῶν Ῥω*μαίων* διὰ τῆς || ἐπιγραφῆς ἀρετὴν καὶ ἐπείκειαν καὶ *δικαιοσύνην* | καὶ εὐσέβειαν ἐμοὶ μαρτυρεῖ. **3** Ἀξιώματι [§] *πάντων* | διήνεγκα, [§] ἐξουσίας δὲ οὐδὲν τι *πλεῖον* ἔσχον | τῶν συναρξάντων μοι. |

35. 1 Τρισκαιδεκάτην ὑπατείαν ἄγοντός μου ἥ τε σύν||κλητος καὶ τὸ ἱππικὸν τάγμα ὅ τε σύνπας δῆμος τῶν | Ῥωμαίων προσηγόρευσέ με πατέρα πατρίδος καὶ τοῦτο | ἐπὶ τοῦ προπύλου τῆς οἰκίας μου καὶ ἐν τῶι βουλευτη|ρίωι καὶ ἐν τῆι ἀγορᾶι τῆι Σεβαστῆι ὑπὸ τῶι ἅρματι, ὅ μοι | δόγματι συνκλήτου ἀνετέθη, ἐπιγραφῆναι ἐψηφί||σατο. **2** Ὅτε ἔγραφον ταῦτα, ἦγον ἔτος ἑβδομηκοστὸν | ἕκτον. § |

1. Συνκεφαλαίωσις [§] ἠριθμημένου χρήματος εἰς τὸ αἰρά|ριον ἢ εἰς τὸν δῆμον τὸν *Ῥωμαίων* ἢ εἰς τοὺς ἀπολε|λυμένους στρατιώτας [§] · ἓξ μυριάδες μυριάδων. § ||

2. Ἔργα καινὰ ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ ναοὶ μὲν Ἄρεως, Διὸς | Βροντησίου καὶ Τροπαιοφόρου, Πανὸς, Ἀπόλλω|νος, [§] θεοῦ Ἰουλίου, Κυρείνου, [§] *Ἀθηνᾶς*, [§] Ἥρας βασιλί|δος, [§] Διὸς Ἐλευθερίου, [§] *Ἡρώων, θεῶν πατρίων*, [§] Νε|ότητος, [§] Μητρὸς θεῶν, [§] *βουλευτήριον* σὺν χαλκι||δικῶι, [§] ἀγορὰ<ι> Σεβαστή<ι>, [§] θέατρον Μαρκέλλου, [§] βασι|λικὴ Ἰουλία, [§] ἄλσος Καισάρων, [§] στοαὶ ἐν Παλατίωι, | στοὰ ἐν ἱπποδρόμωι Φλαμινίωι.

3. Ἐπεσκευάσ*θη τὸ Κα*|πιτώλιον, [§] ναοὶ ὀγδοήκοντα δύο, [§] θέατρον Πομ||πηίου, [§] ὁδὸς Φλαμινία, [§] ἀγωγοὶ ὑδάτων.

4. Δαπάναι δὲ ˏ εἰς θέας καὶ μονομάχους καὶ ἀθλητὰς καὶ ναυμα|χίαν καὶ θηρομαχίαν δωρεαὶ *τε* ἀποικίαις πόλεσιν | ἐν Ἰταλίαι, πόλεσιν ἐν ἐπαρχείαις, [§] σεισμῶι καὶ ἐνπυ|ρισμοῖς πεπονηκυίαις ἢ κατ' ἄνδρα φίλοις καὶ συν||κλητικοῖς, ὧν τὰς τειμήσεις προσεξεπλήρωσεν, ἄ|πειρον πλῆθος.

NOTE ŞI COMENTARII

[1] ***diuus Augustus***: romanii făceau distincţie între zeii „consideraţi dintotdeauna locuitori ai cerului" şi „cei cărora meritele lor le-au conferit un loc în cer" („*«Diuos et eos qui caelestes semper habiti sunt colunto et ollos quos endo caelo merita locauerint»*") (Cic., *Leg.*, II, 8, 19). Primii erau desemnaţi în limbajul religios latin prin termenii *dei, dii, di* (sg. *deus, -ī*) şi *deae* (sg. *dea, -ae, deiua, dēua*) iar cei din urmă prin *diui* (sg. *diuus*) şi *diuae* (sg. *diua*) (Serv., *ad Aen.*, V, 45: *„diuom et deorum indifferenter plerumque pouit poeta, quamquam sit discretio ut deo perpetuos dicamus, diuos ex hominibus factus... sed Varro et Ateius contra sentiunt, dicentes diuos perpetuos, deos qui propter sui consacrationem timentur, ut sunt di manes*" - „poetul /Vergilius – n.n./ deseori utilizează indistinct cuvintele *diuus* şi *deus*, deşi între ele există o deosebire, în sensul că îi numim *dei* (zei) pe cei veşnici iar *diui* (divini) pe cei consacraţi de oameni, cu toate că Varro şi Ateius sunt de altă părere, afirmând, dimpotrivă, că *diui* sunt cei veşnici iar *dei* cei consacraţi datorită sfinţeniei lor, cum ar fi zeii mani") (Ernout-Meillet, p. 170-171, s.v. *deus, -ī, dea (deiua, dēua), -ae*; F. Fontanella, *Introduzione al De legibus di Cicerone. I.*, în *Athenaeum*, 85, 1997, 2, p. 487-530). Statutul de ***diuus*** era conferit după moarte prin procesul de *consecratio* săvârşit de Senat (J.-C. Richard, *Recherches sur certains aspects du culte impérial: Les funérailles des empereurs Romains aux deux premiers siècles de notre ère*, în ANRW, II/16.2, 1978, p. 1121-1134; A. Momigliano, *Come gli imperatori romani divennero dèi*, în idem, *Saggi di storia della religione romana. Studi e lezione 1983-1986*, a cura di R. Di Donato, Brescia, 1988, p. 87-100; G. Bonamente, *Il senato e l'apoteosi degli imperatori. Da Augusto a Teodosio il Grande*, în *Macht und Kultur im Rom der Kaiserzeit*, Herausgegeben von K. Rosen, Bonn, 1994 (Studium Universale 16), p. 137-164; E. Cizek, *Mentalităţi şi instituţii politice romane*, traducerea în limba română I. Câmpeanu, Bucureşti, 1998, p. 137). Divinizarea oficială a lui Augustus a avut loc la **17 septembrie 14 d.H.** (Tac., *Ann.*, I, 10; Dio Cass., LVI, 46; Aur. Vict., *Caes.*, 1, 6; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 28; Eutr., VII, 8, 2; 10, 5).

[2] Despre titlu şi despre semnificaţia sa vezi studiul introductiv; aici doar Mommsen, p. 1-2; Gagé, p. 9; Malcovati, p. 53; E.S. Ramage, *The Nature and Purpose of Augustus' "Res Gestae"*, Stuttgart, 1987

(Historia. Einzelschriften 54), p. 13-15, 152; C. Nicolet, *L'Inventaire du monde. Géographie et politique aux origines de l'Empire romain*, Paris, 1988, p. 40.

[3] Octavius împlinea 19 ani la **23 septembrie 44 î.H.** Totuşi, în unele izvoare istoriografice există un decalaj de un an (Vell., II, 61, 1; Flor., II, 15, 2; Eutr., VII, 1, 2), fapt care se explică prin utilizarea numeralului ordinal cu valoare de numeral cardinal şi care conduce la o diferenţă de o unitate – vezi J. Hellegouarc'h, *Introduction*, în Velleius Paterculus, *Histoire romaine*, I, *Livre I*, texte établi et traduit par J. Hellegouarc'h, Paris, 1982, p. XCI-XCIII; idem, *Notes complémentaires*, în *ibidem*, II, *Livre II*, texte établi et traduit par J. Hellegouarc'h, Paris, 1982, p. 210; idem, *Notes complémentaires*, în Eutrope, *Abrégé d'histoire romaine*, texte établi et traduit par J. Hellegouarc'h, Paris, 1999, p. 194.

[4] ***priuato consilio et priuata impensa***; cf. şi Vell., II, 61, 1: „*priuato consilio*"; Flor., II, 15: „*Octauius Caesar... priuatus – qui crederet – consulem adgreditur*"; Tac., *Ann.*, I, 10: „*paratum ab adulescente priuato exercitum*"; vezi discuţia despre acest paragraf în studiul introductiv; aici menţionăm doar bibliografia - J. Béranger, *L'accession d'Auguste et l'idéologie du «privatus»*, în idem, *Principatus. Études de notions et d'histoire politique dans l'Antiquité gréco-romaine*. Recueil publié en collaboration avec l'auteur par François Paschoud et Pierre Ducrey, Genève, 1973, p. 243-258, în special p. 243-244; N.A. Maşkin, *Principatul lui Augustus. Originea şi conţinutul său social*, traducător S. Samarian, Bucureşti, 1954, p. 285-286, 328; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 48, 152; W. Nippel, *Aufruhr und Polizei in der römischen Republik*, Stuttgart, 1988; idem, *Public Order in Ancient Rome*, Cambridge, 1995 (Key themes in ancient history); A. Pabst, *Comitia imperii. Ideelle Grundlagen des römischen Kaisertums*, Darmstadt, 1997, p. 46, 119-123.

Octombrie-noiembrie 44 î.H.: bazându-se pe partida caesarienilor, al cărei şef devenise între timp, şi pe sprijinul temporar al unor senatori în frunte cu Cicero, agasaţi de comportamentul tiranic al consulului Marcus Antonius, Octavius, care deja începuse să se numească C. Iulius Caesar (Cic., *ad fam.*, X, 23; 24), a recrutat 3.000 de veterani colonizaţi în *Campania*, acordând fiecărui soldat 500 de *denarii*, mai mult de două ori câştigul anual al unui legionar, şi promiţând, în caz de succes, alţi 5.000 de *denarii*. I s-au alăturat două dintre legiunile macedonene ale lui Antonius - *legio Martia* şi *legio IV* (Cic., *ad Att.*, XVI, 8; *Phil.*, III, 3; 6-7; 20; 24; V, 17; 52; XII, 8; XIII, 19; *ad fam.*, XI, 7; Liv., *Per.* CXVII;

Vell., II, 61, 1-3; Tac., *Ann.*, I, 10; Suet., *Aug.*, 10, 3; App., *Ciu.*, III, 40-48; Dio Cass., XLV, 12-15; 38). Senatul a ratificat această acţiune la **20 decembrie 44 î.H.**, producându-se, astfel, ruptura cu Antonius, consul în funcţie (***factio*** din *RG*) (vezi *infra*) – Mommsen, p. 2-3; Shipley, p. 345; Gagé, p. 73; R. Syme, *The Roman Revolution*, Oxford-New York, 1939 (1960), p. 125-127; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 127-133; Malcovati, p. 53-54; Brunt-Moore, p. 38; D. Kienast, *Augustus. Prinzeps und Monarch*, Darmstadt, 1982, p. 25-27; K. Christ, *Geschichte des römischen Kaiserzeit von Augustus bis zu Konstantin*, München, 1988, p. 47-54; F. Jacques, J. Scheid, *Rome et l'intégration de l'Empire (44 av. J.-C. – 260 ap. J.-C.)*, I, *Les structures de l'Empire romain*, Paris, 1990, p. 8; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *Histoire de Rome*, Paris, 1991, p. 147; U. Gotter, *Der Diktator ist tot! Politik in Rom zwischen den Iden des März und der Begründung des zweiten Triumvirats*, Stuttgart, 1996 (Historia. Einzelschriften 110), p. 15-105; J. Bleicken, *Augustus. Eine Biographie*, Berlin, 1998, p. 43-85; G.G. Fagan, *Augustus (31 B.C. – 14 A.D.)*, în DIR; M. Kober, *Die politischen Anfänge Octavians in der Darstellung des Velleius und dessen Verhältnis zur historiographischen Tradition. Ein philologischer Quellenvergleich: Nikolaos von Damaskus, Appianos von Alexandria, Velleius Paterculus*, Würzburg, 2000 (Epistemata Würzburger Wissenschaftliche Schriften 286); W. Dahlheim, *Augustus. 27 î.Hr. – 14 d.Hr.*, în *Împăraţi romani*. 55 de portrete de la Caesar la Iustinian editate de M. Clauss, traducere din limba germană şi note de A. Armbruster, Bucureşti, 2001, p. 31-32; P. Grimal, *Secolul lui Augustus*, traducere, note şi prefaţă de F. Mihuţ, Bucureşti, 2002, p. 21-22; K. Bringmann, Th. Schäfer, *Augustus und die Begründung des römischen Kaisertums*, Berlin, 2002, p. 25-43; E. Cizek, *Istoria Romei*, Bucureşti, 2002, p. 207; D. Shotter, *Augustus*, traducere de I. Ciornei-Sandu, Bucureşti, 2003, p. 35-36; M. Toher, *Octavian's Arrival in Rome, 44 B.C.*, în CQ, 54, 2004, 1, p. 174-184.

[5] ***in libertateam uindicaui*** - expresie cu încărcătură propagandistică, menită să sublimeze aportul tânărului Caesar la salvgardarea Republicii; *uindicare* < *uim dicere* - „a proclama utilizarea forţei" > *uindicare in libertatem* - „a reda libertatea unui cetăţean". Pentru semnificaţia termenului *libertas* la sfârşitul Republicii şi în *RG*, vezi L. Wickert, *Princeps*, în RE, 22/2, col. 2081; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 286; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 66-67, cu bibliografie; vezi studiul introductiv şi notele următoare.

[6] *rem... publicam*: după Horst Braunert, bazat pe Cic., *Phil.*, III, 1, ***res publica*** din acest paragraf nu se referă la statul roman, ci la *Vrbs* (H. Braunert, *Zum Eingangssatz der Res gestae divi Augusti*, în *Chiron*, 4, 1974, p. 343-358; idem, *Die Gesellschaft des römischen Reiches im Urteil des Augustus*, în *Saeculum Augustum*, I, *Herrschaft und Gesellschaft*, Herausgegeben von G. Binder, Darmstadt, 1987 (Wege der Forschung 266), p. 192-199), idee respinsă de Dietmar Kienast, *op. cit.*, p. 179 (nota 37), 417 (nota 236); cf. şi E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 39 (nota 69), 152.

Conceptul de ***res publica*** apare şi în **1.3**, **1.4**, **2**, **7.1**, **25.1** şi **34.1**, unde, aşa cum a arătat Edwin S. Ramage, *op. cit.*, p. 58-66, are o conotaţie strict republicană; vezi şi studiul introductiv.

[7] ***factio*** se referă, neîndoielnic, la Marcus Antonius şi partida sa. Legitimarea ca salvator al statului de către Octavius era cu atât mai îndreptăţită cu cât Cicero, purtătorul de cuvânt al Senatului, îl compara pe Antonius cu Spartacus şi Catilina (*Phil.*, IV, 6), acuzându-l de declanşarea unui „război nelegiuit" împotriva altarelor şi căminelor, a vieţii şi averii oamenilor („*bellum nefarium contra aras et focos, contra uitam fortunasque nostras*") (*Phil.*, III, 1) (cf. şi *Phil.*, XIII, 7, 16: „*bella contra patriam, contra deos penatos, contra aras et focos*"), contra statului (*Phil.*, V, 1; VI, 1) şi a patriei (*Phil.*, II, 22; XIII, 7), poporul roman şi întreaga Italie arzând de dorinţa de a apăra libertatea (*Phil.*, III, 13); în consecinţă, lăuda pe tânărul Caesar - „*diuinus adolescens*", cum îl numea în *Philippica* a V-a (16) -, care, pe speze proprii, va elibera statul (*Phil.*, III, 2; 8) şi cerea ca Antonius să fie declarat „*hostis publicus*" („duşman public") (*Phil.*, IV, 1); vezi şi Dio Cass., XLV, 18-47. Mai târziu, monedele din **28 î.H.** vor exalta calitatea de salvator a lui prin legenda *IMP(erator) CAESAR DIVI F(ilius) CO(n)S(ul) VI LIBERTATIS P(opuli) R(omani) VINDEX* (EJ, 18) – Mommsen, p. VI, 3; Shipley, p. 347; Gagé, p. 73-74; R. Syme, *op. cit.*, p. 162-167, 306; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 134, 286, 334, 336; Malcovati, p. 54; Brunt-Moore, p. 58; K.-W. Welwei, *Augustus als vindex libertatis. Freiheitsideologie und Propaganda im frühen Prinzipat*, în AU, 16, 1973, 3, p. 29-41; D. Kienast, *op. cit.*, p. 27, 317; W. Hoffmann, *Tradition und Gegenwart im Tatenbericht des Augustus*, în *Saeculum Augustum*, I, p. 97; H. Braunert, *op. cit.*, p. 192-194; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 68 (nota 149); M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 188; U. Gotter, *op. cit.*, p. 107-130; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 87-107; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 25-29, 135-141; E. Cizek, *op. cit.*

[8] ***me adlegit... mihi dedit***: despre valoarea exprimării la persoana întâi ca mijloc retoric de subliniere a activismului politic vezi E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 21-28 şi studiul introductiv.

[9] **Anul 43 î.H.**: **C. Vibius C. f. Pansa Caetronianus** – un *homo nouus* caesarian, provenind dintr-o familie aristocratică din *Perusia* pătrunsă în Senat (CIL, XI, 1994; ILS, 8890) şi înscrisă de Sylla pe listele de proscrişi (Dio Cass., XLV, 17); *tribunus* în 51 î.H. (Cic., *ad fam.*, VIII, 8); participant la războiul gallic al lui Caesar; deşi procaesarian, a afişat o atitudine moderată după asasinarea dictatorului; consul în 43 î.H. (ILS, 2338 = CIL, V, 5832; AÉ, 1895, 2 = CIL, VIII, 22640, 1 = X, 8093 = HD, 16698; CIL, VI, 37077 = AÉ, 1900, 90 = 1948, 42 = HD, 21552 = 28261) – R. Syme, *op. cit.*, p. 71, 90, 95, 114, 133-134, 527; U. Gotter, *op. cit.*, p. 33, 165-166.

A. Hirtius A. f. – de asemenea un *homo nouus* şi un caesarian; era, foarte probabil, fiul unui magistrat municipal din *Ferentinum* (*Latium*) (ILS, 5342); el a completat *Bellum Gallicum* al lui Caesar şi a compilat informaţiile care stau la baza lui *Bellum Alexandrinum*; şi el a fost un politician moderat; consul în 43 î.H. (ILS, 2338 = CIL, V, 5832; AÉ, 1895, 2 = CIL, VIII, 22640, 1 = X, 8093 = HD, 16698) – R. Syme, *op. cit.*, p. 71, 95, 133-134, 167, 527; U. Gotter, *op. cit.*, p. 33; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 112-114; W. Will, *Hirtius, Aulus*, în NP, 5, col. 616-617

[10] Despre conferirea *imperium*-ului în **43 î.H.**, cf. şi Cic., *Phil.*, XI, 8: „*At enim (nam id exaudio) C. Caesari adulescentulo* ***imperium extraordinarium*** *mea sententia dedi. Ille enim mihi praesidium extraordinarium dederat. Cum dico «mihi», senatui dico populoque Romano. A quo praesidium res publica ne cogitatum quidem tantum haberet, ut sine eo salua esse non posset, huic* ***extraordinarium imperium*** *non darem? Aut exercitus adimendus aut* ***imperium*** *dandum fuit. Quae est enim ratio, aut qui potest fieri, ut sine* ***imperio*** *teneatur exercitus? Non igitur, quod ereptum non est, id existimandum est datum. Eripuissetis C. Caesari, patres conscripti,* ***imperium****, nisi dedissetis. Milites ueterani, qui illius auctoritatem,* ***imperium****, nomen secuti pro re publica arma ceperant, uolebant sibi ab illo* ***imperari****; legio Martia et legio quarta ita se contulerant ad auctoritatem senatus et rei publicae dignitatem, ut deposcerent imperatorem et ducem C. Caesarem.* ***Imperium*** *C. Caesari belli necessitas, fasces senatus dedit. Otioso uero et nihil agenti priuato, obsecro te, L. Caesar (cum peritissimo homine mihi res est), quando* ***imperium*** *senatus dedit?*" („Aud însă discutându-se că, la propunerea

mea, s-au acordat tânărului Caius Caesar puteri extraordinare. Dar şi dânsul îmi dăduse mie un sprijin extraordinar. Când zic «mie», înţeleg Senatului şi poporului roman. Să nu atribui puterea extraordinară aceluia de la care republica a avut un sprijin pe cât de neaşteptat, pe atât de mare şi fără de care republica nu ar fi fost salvată? Trebuia ori să împrăştiem armata, ori să-i dăm un conducător. Care este însă raţiunea, sau care poate să fie, ca să se ţină o armată fără conducere? Ceea ce nu s-a luat nu trebuie considerat ca acordat. O, senatori, aţi fi ridicat comanda lui Caius Caesar dacă nu i-aţi fi acordat-o? Ostaşii veterani care, pentru republică, pentru autoritatea şi numele lui, au luat armele, voiau să fie comandaţi de dânsul. Legiunea Martia şi legiunea a IV-a erau atât de devotate autorităţii Senatului şi prestigiului republicii, încât îl cereau pe Caius Caesar general şi conducător. A încredinţa comanda lui Caius Caesar este o necesitate a războiului, de aceea Senatul i-a înmânat însemnele funcţiei. Te întreb, Lucius Caesar, ca fiind cel mai priceput în treburile militare, dacă vreodată Senatul a mai acordat comanda unui om cumpătat, unui sinplu particular, fără nici o funcţie publică?").

imperium: „putere suverană de a lua toate măsurile după propria voinţă, chiar în afara legilor; comandament; competenţă" < *imperō, -āre* („a lua măsuri, a face pregătiri pentru ca ceva să se poată realiza, a face să se producă, a comanda") (Ernout-Meillet, p. 310-311, s.v. *imperō, -ās, -āuī, -ātum, -āre*). Despre conceptul de *imperium* în general vezi W.F. Jashemski, *The Origins and History of the Proconsular and Propraetorian Imperium to 27 B.C.*, Chicago, 1950; A. Magdelain, *Ius imperium auctoritas. Études de droit romain*, Roma, 1990; L. de Libero, *Imperium*, în NP, 5, col. 957-958; E. Cizek, *Mentalităţi...*, p. 179-181. Despre discuţiile privitoare la caracterul ***imperium***-ului deţinut de Augustus de-a lungul carierei sale vezi J. Gagé, *De César à Auguste. Où en est le problème de l'origine du Principat?*, în RH, 177, 1936, p. 279-342, în special p. 338-339; M. Grant, *From Imperium to Auctoritas. A Historical Study of Aes Coinage in the Roman Empire, 49 B.C. – A.D. 14*, Cambridge, 1946; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 301-302, 304, 315-316, 319, 326-327, 337, 349-351; A.H.M. Jones, *Das Imperium des Augustus*, în *Augustus*, Herausgegeben von W. Schmitthenner, Darmstadt, 1969 (Wege der Forschung CXXVIII), p. 291-310; R. Syme, *op. cit.*, p. 314-315; idem, *Besprechung von:* H. Siber, *Das Führeramt des Augustus*, în *ibidem*, p. 153-175; W. Kunkel, *Über das Wesen des augusteischen Prinzipats*, în *ibidem*, p. 327-330; Brunt-Moore, p. 9, 82-83; J. Béranger, *À propos d'un imperium infinitum. Histoire et stylistique*, în idem, *Principatus...*, p. 97-106; idem, *Imperium, expression et conception du pouvoir impérial*, în REL, 55, 1977, p. 325-344; J. Deininger, *Von Republik zur Monarchie. Die Ursprunge der Herrschertitulatur des Prinzipats*, în ANRW, I/1, 1972, p. 982-997; A. Piganiol, *Die verfassungsmässigen Befungnisse und der Prinzipat des Augustus*, în *Saeculum Augustum*, I, p. 141-160, în special p. 141-151; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 51, 54-66; A. Pabst, *op. cit.*, p. 46, 47-48; Y. Roman, *Le Haut-Empire romain. 27 av. J.-C.-235 ap. J.-C.*, Paris, 1998, p. 12, 14, 15; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 326-328; E. Cizek, *op. cit.*, p. 227; idem, *Istoria Romei*, p. 245-246; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 50-52.

[11] Decretele amintite în **1.2** sunt din **2 ianuarie 43 î.H.**, fiind votate pe baza unei moţiuni propuse de Cicero; deşi nu avea vârsta legală şi nici nu exercitase praetura sau quaestura, tânărul Caesar a obţinut calitatea de *propraetor* – Cic., *Phil.*, V, 17: *„«senatui placere C. Caesarem C. f., pontificem, pro praetore, senatorem esse sententiamque loco quaestorio dicere, eiusque rationem, quemcumque magistratum petet, ita haberi, ut haberi per leges liceret, si anno superiore quaestor fuisset»"* („«Senatul hotărăşte ca pontiful şi propraetorul Octavius, fiul lui Caesar, să fie primit în rândurile senatorilor, unde să-şi poată spune părerea în rând cu quaestorii şi orice magistratură ar cere să i se dea, aşa cum s-a face după lege, dacă ar fi fost quaestor cu un an mai înainte»"). În sfârşit, aşa cum se arată în **1.3**, printr-un *senatus consultum ultimum* votat la **7 ianuarie 43 î.H.**, i s-a încredinţat, alături de consulii Hirtius şi Pansa, conducerea războiului contra lui Antonius, care pusese statul în primejdie (vezi expresia ***res publica ne quid detrimenti caperet***) prin operaţiunile declanşate la începutul anului împotriva lui Decimus Brutus, guvernatorul Galliei Cisalpine; din acest moment se consideră că moştenitorul lui Caesar a fost înzestrat cu *imperium* – ILS, 108: *VII IDVS IANVAR EO DIE CAESAR PRIMVM FASCES SVMPSIT*; Liv., *Per.* CXVIII: *„C. Caesari, qui priuatus rei p. arma sumpserat, pro praetore imperium a senatu datum est cum consularibus ornamentis adiectumque ut senator esset"* („Lui C. Caesar, care luase armele în numele Republicii, deşi simplu cetăţean, Senatul i-a acordat puterea de propraetor cu însemnele consulare şi cu titlul de senator"); Vell., II, 61, 3: *„Eum senatus honoratum equestri statua... pro praetore una cum consulibus designatis Hirtio et Pansa bellum cum Antonio gerere iussit"* („Pe el Senatul l-a onorat cu o statuie ecvestră... fiind propraetor, împreună cu consulii

desemnaţi Hirtius şi Pansa, a hotărât să se războiască cu Antonius"); Tac., *Ann.*, I, 10; Suet., *Aug.*, 10, 2-3; App., *Ciu.*, III, 51: „Senatorii... hotărâră... să încredinţeze lui Caesar, alături de consulii Hirtius şi Pansa, comanda comună asupra armatei pe care el o are recrutată şi să i se ridice o statuie aurită; Caesar putea, de asemenea, să-şi dea votul alături de foştii consuli şi să candideze la însăşi magistratura consulatului cu zece ani înainte de termenul legal"; Dio Cass., XLVI, 29: „Senatorii votară în cinstea lui Caesar ridicarea unei statui, îi acordară dreptul de a delibera în Senat în calitate de fost quaestor, de a candida la celelalte magistraturi cu zece ani mai devreme decât vârsta fixată de lege, de a primi din partea visteriei statului sumele de bani pe care le dăduse soldaţilor, sub cuvânt că, deşi acţionase cu de la sine putere, servise, de fapt, interesele statului atunci când îi recrutase"; 31; Eutr., VII, 1, 2 – Mommsen, p. 4; Shipley, p. 347; Gagé, p. 74, 163, 194; Malcovati, p. 54; R. Syme, *The Roman Revolution*, p. 162-176; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 134-135; Brunt-Moore, p. 58-59; D. Kienast, *op. cit.*, p. 27-28; W. Hoffman, *op. cit.*; K. Christ, *op. cit.*, p. 47-54; F. Jacques, J. Scheid, *op. cit.*, p. 8-9; U. Gotter, *op. cit.*, p. 146-172; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 87-107; G.G. Fagan, *op. cit.*; W. Dahlheim, *op. cit.*, p. 33; P. Grimal, *op. cit.*, p. 22; E. Cizek, *Mentalităţi...*, p. 223; idem, *Istoria Romei*, p. 207; A. Fraschetti, *Rome et le prince*, traduit par V. Jolivet, Belin, 1994, p. 33; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 25-29, 141-142; D. Shotter, *op. cit.*, p. 36.

[12] Consulii au murit în timpul operaţiunilor din **martie-aprilie 44 î.H.** desfăşurate împotriva lui Marcus Antonius la *Forum Gallorum*, lângă *Mutina* (Modena) (*bellum Mutinense*) (vezi *supra*, la care adaugă Liv., *Per.* CXIX; Vell., II, 57, 1; 62, 4; Flor., II, 15; Tac., *Ann.*, I, 10; Suet., *Aug.*, 9; 10, 2-3; 11; Plut., *Cic.*, 45, 4; *Ant.*, 17, 1; App., *Ciu.*, III, 50-76; Dio Cass., XLVI, 35-40; Eutr., VII, 1, 2; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 85, 2; Oros., VI, 18, 5) - Gagé, p. 74, 194; R. Syme, *op. cit.*, p. 169-175; Malcovati, p. 54-55; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 134-156; K. Christ, *op. cit.*, p. 54; D. Kienast, *op. cit.*, p. 28-30; F. Jacques, J. Scheid, *op. cit.*, p. 9; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 147-148; F. Chamoux, *Antoniu şi Cleopatra – ultimul principe al Orientului grec*, traducere de M. Ghivirigă, Bucureşti, 1993, p. 108-121; W. Will, *Antonius [I 9] M.*, în NP, 1, col. 811; idem, *Hirtius, Aulus*, în *ibidem*, 5, col. 616-617; U. Gotter, *op. cit.*, p. 155-172; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 107-114; P. Grimal, *op. cit.*, p. 22-23; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 29; E. Cizek, *op. cit.*, p. 207-208; D. Shotter, *op. cit.*, p. 36-37.

După aceste evenimente, Senatul a acordat tânărului Caesar doar insignele consulare, „pentru ca astfel să aibă dreptul de a participa la dezbaterile foştilor consuli", apoi dădu un decret prin care îl numea praetor (Dio Cass., XLVI, 41). Dar sub ameninţarea armatei conduse spre Roma de însuşi Caesar-fiul, Senatul a fost nevoit să-l aleagă consul pe **19 august 43 î.H.** împreună cu vărul său Q. Pedius; din acel moment el beneficia de *imperium consulare* (ILS, 108: *XIIII K SEPT EO DIE CAESAR PRIMVM CONSVLATVM INIIT*; Liv., *Per.* CXIX; Vell., II, 65, 2, care dă ca dată a acestui consulat **22 septembrie 43 î.H.**; Tac., *Ann.*, I, 9; 10; Suet., *Aug.*, 26, 1; Dio Cass., XLVI, 41-46; App., *Ciu.*, III, 90-94; Eutr., VII, 2, 1) – Mommsen, p. 5; Shipley, p. 347; Gagé, p. 74, 178; R. Syme, *op. cit.*, p. 176-186; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 155; Brunt-Moore, p. 39; K. Loewenstein, *Die konstitutionelle Monokratie des Augustus*, în *Augustus*, p. 533; D. Kienast, *op. cit.*, p. 31-32; W. Hoffmann, *op. cit.*; K. Christ, *op. cit.*, p. 54-55; F. Jacques, J. Scheid, *op. cit.*; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 148; G.G. Fagan, *op. cit.*; U. Gotter, *op. cit.*, p. 166-173; W. Diehlheim, *op. cit.*; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 121-137; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 30, 147-148; P. Grimal, *op. cit.*, p. 23-24; E. Cizek, *op. cit.*, p. 208; D. Shotter, *op. cit.*, p. 37.

[13] Vezi şi *infra*, **7.1.** ***Tresuiri*** sau ***triumuiri rei publicae constituendae*** („cei trei bărbaţi însărcinaţi cu reorganizarea statului") erau Marcus Antonius, C. Iulius Caesar (Octavius) şi M. Aemilius Lepidus (vezi *infra*); ei au format la **27 noiembrie 43 î.H.**, lângă *Bononia* (Bologna), cel de-al doilea triumvirat (*triumuiratus*), care a devenit oficial printr-o lege tribuniciară (*lex Titia*) votată în aceeaşi zi; acest triumvirat era valabil până la **31 decembrie 38 î.H.** (Liv., *Per.* CXIX-CXX; Vell., II, 65-73; Flor., II, 16; Suet., *Aug.*, 27, 1; Plut., *Cic.*, 46, 4; *Ant.*, 19, 1; App., *Ciu.*, III, 96; IV, 2-51; Dio Cass., XLVI, 54-56; XLVII, 2-19; Eutr., VII, 2, 2; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 85, 2-3; Aug., *Ciu.*, III, 30). El a fost reîntărit prin „tratatul" de la *Brundisium* din **40 î.H.** (Vell., II, 76, 3; App., *Ciu.*, V, 64-65; Dio Cass., XLVIII, 28-30) şi prelungit până la **31 decembrie 33 î.H.** (după Walther Kolbe, până la **31 decembrie 32 î.H.**, opinie combătută de Ulrich Wilcken şi, recent, de Joachen Bleicken) prin „tratatul" de la *Tarentum* din **septembrie** sau **octombrie 37 î.H.** (Liv., *Per.* CXXVII; Plut., *Ant.*, 35; App., *Ciu.*, V, 93-95; Dio Cass., XLVIII, 54). Pe timpul exercitării acestei magistraturi, triumvirii aveau în primul rând un *imperium proconsulare* asupra provinciilor şi armatelor partajate între ei şi care se baza în principal pe competenţele militare; cât priveşte

imperium domi, acesta era asimilat, probabil, cu o *consularis potestas*, triumvirii beneficiind, de asemenea, de *ius senatus habendi* şi de alte privilegii (conservarea lui *imperium militiae* în Roma, gardă praetoriană, numirea magistraţilor etc.) – Mommsen, p. 4, 31; Shipley, p. 347, 355; Gagé, p. 74, 83, 194; R. Syme, *op. cit.*, p. 187-201, 217, 225; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 156-175; Malcovati, p. 55; Brunt-Moore, p. 39, 48-49; W. Kolbe, *Der zweite Triumvirat*, în *Augustus*, p. 12-37; U. Wilcken, *Der angebliche Staatsstreich Octavians 32 v. Chr.*, în *ibidem*, p. 38-71; K. Loewenstein, *op. cit.*, p. 534-536; D. Kienast, *op. cit.*, p. 32 şi urm.; K. Christ, *op. cit.*, p. 55; F. Jacques, J. Scheid, *op. cit.*, p. 8-12; J. Bleicken, *Zwischen Republik und Prinzipat. Zum Charakter des zweiten Triumvirats*, Göttingen, 1990 (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse, dritte Folge 185); idem, *Augustus...*, p. 137-152; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 148-150; J. Rougé, *Les institutions romaines. De la Rome royale à la Rome chrétienne*, textes choisis et présentés par l'auteur, deuxième édition, Paris, 1991, p. 72; R.D. Weigel, *Lepidus. The Tarnished Triumvir*, London, 1992; F. Chamoux, *op. cit.*, p. 125-140, 189-192, 204-205; *Il triumvirato constituente alla fine della Repubblica romana. Scritti in onore di Mario Attilio Levi*, a cura di A. Gara e D. Foraboschi, Como, 1993 (Biblioteca di Athenaeum 20); W. Will, *Antonius [I 9] M.*, în NP, 1, col. 811-812; G.G. Fagan, *op. cit.*; H. Bellen, *Grundzüge der römischen Geschichte*, I, *Von der Königszeit bis zum Übergang der Republik in den Prinzipat*, Darmstadt, 1994, p. 149-161; U. Gotter, *op. cit.*, p. 173-194; Y. Roman, *Le Haut-Empire romain 27 av. J.-C. – 235 ap. J.-C.*, Paris, 1998 (L'Antiquité: une histoire), p. 12-13; M. Kober, *op. cit.*; W. Dahlheim, *op. cit.*, p. 34-37; L. de Libero, *Tresviri. [3] T. (bzw Triumviri) rei publicae constituendae*, în NP, 12/1, col. 786; W. Eder, *Triumvirat*, în *ibidem*, col. 848; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 29-33, 150-153; P. Grimal, *op. cit.*, p. 24; E. Cizek, *op. cit.*, p. 208-217; D. Shotter, *op. cit.*, p. 37.

[14] Izvoarele diferă în privinţa numărului celor care au alcătuit conjuraţia ce a dus la asasinarea lui Caesar la **15 martie 44 î.H.**. Astfel, Appianus enumeră 15 nume (*Ciu.*, II, 113), Suetonius (*Caes.*, 80, 4) şi Eutropius (VI, 25) vorbesc de peste 60 de persoane, pe când Nikolaus din *Damascus* (frg. 19) se referă la mai mult de 80 de cetăţeni. În fruntea asasinilor s-au aflat M. Iunius Brutus (79-42 î.H.), praetor urban în anul 44 î.H., fratele său D. Iunius Brutus Albinus (81-43 î.H.), praetor în 45 î.H., *consul designatus* pentru 42 î.H., C. Cassius Longinus, quaestor în 53 î.H., praetor urban în 44 î.H. şi *consul designatus* pentru 41 î.H., şi P. Servilius Casca Longus, tribun al plebei în 43 î.H. (D.F. Epstein, *Caesar's Personal Enemies on the Ides of March*, în *Latomus*, 46, 1987, 3, p. 566-570; K.-L. Elvers, *Cassius [I 10] Cassius Longinus, C.*, în NP, 2, col. 1008-1010; L. Canfora, *Caesar. Der demokratische Diktator. Eine Biographie*, aus dem Italienischen ins Deutsche übertragen von R. Seyß, München, 2001, p. 317-324). Augustus a evitat să amintească numele asasinilor lui Caesar, preferând o formulă neutră - ***qui parentem meum trucidauerunt*** (vezi şi Mommsen, p. VI; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 284; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 27).

parentem meum; cf. şi ***pater meus*** (**10.2**), ***patris mei*** (**15.1**), ***a patre meo*** (**20.3**); e interesant de observat aici aceeaşi atitudine de omisiune a numelui, întâlnită şi în cazul altor personaje politice republicane (Antonius, Brutus, Cassius, Lepidus, Sex. Pompeius) (vezi şi *infra*); Augustus nu-l pomeneşte pe tatăl său adoptiv decât în ipostaza divinizată – Diuus Iulius: cf. **19.1** (***aedem diui Iuli***) şi **21.2** (***in aede diui Iuli***); pentru motivaţia acestei atitudini, cf. E.S. Ramage, *Augustus' Treatment of Julius Caesar*, în *Historia*, 34, 1985, p. 230-231; idem, *The Nature...*, p. 27; vezi şi studiul introductiv.

[15] Asasinii lui Caesar au fost condamnaţi în contumacie la exil de un tribunal special creat pe baza unei legi propusă de consulul Q. Pedius (*lex Pedia*) şi votată în a doua parte a anului **43 î.H.** (Liv., *Per.* CXX; Vell., II, 69, 5: *„At lege Pedia, quam consul Pedius, collega Caesaris, tulerat, omnibus qui Caesarem patrem interfecerant aqua ignique damnatis interdictum erat"* („Dar prin legea Pedia pe care consulul Pedius, colegul lui Caesar, o impusese, tuturor celor care îl uciseseră pe Caesar tatăl, după ce au fost condamnaţi, li se interzisese apa şi focul"); Suet., *Aug.*, 10, 1; Dio Cass., XLVI, 48-49; App., *Ciu.*, III, 95) – Mommsen, p. 5; Shipley, p. 347; Gagé, p. 74-75; R. Syme, *op. cit.*, p. 187; Malcovati, p. 55; Brunt-Moore, p. 40; D. Kienast, *op. cit.*, p. 34; F. Jacques, J. Scheid, *op. cit.*, p. 9; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 154; E. Cizek, *op. cit.*, p. 210.

[16] ***bis acie***: cele două bătălii la care se referă Augustus au avut loc la un interval de aproape o lună şi s-au desfăşurat la *Philippi*, în *Macedonia*; prima dintre ele, indecisă, s-a soldat cu sinuciderea lui Cassius (Liv., *Per.* CXXIV; Val. Max., VI, 8, 4; Vell., II, 70, 1-2; Plin., VII, 148; Tac., *Ann.*, I, 10; Plut., *Brut.*, 43, 3-4; *Ant.*, 22, 2; *Caes.*, 69; Dio Cass., XLVII, 43-46; App., *Ciu.*, IV, 105-131) iar cea de-a doua,

desfăşurată la **23 octombrie 42 î.H.** (după unii, în **noiembrie 42 î.H.**), cu moartea lui Brutus (Liv., *Per.* CXXIV; Vell., II, 70, 3-5; Flor., II, 17, 14; Suet., *Aug.*, 13, 1; Tac., *Ann.*, I, 10; Plut., *Caes.*, 69; *Brut.*, 52, 7; Dio Cass., XLVII, 47-49; Eutr., VII, 3, 2; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 83, 6; Oros., VI, 18, 16); cât priveşte implicarea lui C. Caesar (Octavius), aceasta a fost mai mult decât modestă – Gagé, p. 75, 183-184; R. Syme, *op. cit.*, p. 202-206; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 175-187; Malcovati, p. 55; Brunt-Moore, p. 40; D. Kienast, *op. cit.*, p. 36-38; K. Christ, *op. cit.*, p. 58; G.G. Fagan, *op. cit.*; F. Jacques, J. Scheid, *op. cit.*; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 148; U. Gotter, *op. cit.*, p. 195-232; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 154-167; W. Dahlheim, *op. cit.*, p. 34-35; P. Grimal, *op. cit.*, p. 25; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 32; E. Cizek, *op. cit.*, p. 210-211; D. Shotter, *op. cit.*, p. 38.

În aceeaşi notă propagandistică, Augustus aruncă responsabilitatea declanşării acestui război civil pe umerii caesaricizilor; autorii antici nu ezită, însă, în a-l culpabiliza: Suet., *Aug.*, 10, 1: *„Omnium bellorum initium et causam hinc sumpsit: nihil conuenientius ducens quam necem auunculi uindicare tuerique acta, confestim ut Apollonia rediit, Brutum Cassiumque"* („Cauza tuturor acestor războaie /civile, despre care vorbeşte în capitolul al 9-lea – n.n./ a fost următoarea: socotind că prima sa îndatorire era să răzbune asasinarea unchiului său şi să-i apere opera, de îndată ce a revenit de la Apollonia a hotărât să-i atace prin forţă pe Brutus şi pe Cassius..."); Tac., *Ann.*, I, 10: *„sane Cassii et Brutorum exitus paternis inimicitiis datos, quamquam fas sit priuata odia publicis utilitatibus remittere"* („Uciderea lui Cassius şi Brutus au fost, să zicem, acte prin care-şi răzbuna părintele, deşi s-ar cuveni ca urile personale să fie sacrificate interesului general"); App., *Ciu.*, IV, 3: triumvirii „au convenit, de asemenea, ca Antonius şi Octavianus să continue lupta împotriva lui Cassius şi Brutus"; Dio Cass., XLVI, 48: „De îndată ce acest Caesar câştigă încrederea soldaţilor şi avu Senatul la picioarele sale /în 43 î.H. – n.n./, îşi întoarse gândurile spre răzbunarea tatălui său"; 56: triumvirii au hotărât „ca duşmanii fiecăruia să fie daţi pradă morţii", Antonius şi Caesar urmând „să se îndrepte cu armata împotriva lui Brutus şi Cassius".

[17] ***bella ciuilia***: cf. şi Suet., *Aug.*, 9: *„Bella ciuilia quinque gessit: Mutinense, Philippense, Perusinum, Siculum, Actiacum; e quibus primum ac nouissimum aduersus M. Antonium, secundum aduersus Brutum et Cassium, tertium aduersus L. Antonium triumuiri fratrem, quartum aduersus Sextum Pompeium CN. F."* („A purtat cinci războaie civile: la Mutina /vezi *supra*, **1.3-4** – n.n./, Philippi /vezi *supra*, **2** – n.n./, Perusia /în **40 î.H.** – n.n./, în Sicilia /vezi *infra*, **27.3** - n.n./ şi la Actium /vezi *infra*, **25.2-3** – n.n./; pe primul şi pe ultimul - împotriva lui Marcus Antonius, pe al doilea – împotriva lui Brutus şi Cassius, pe al treilea – împotriva lui Lucius Antonius, fratele triumvirului, pe al patrulea – împotriva lui Sextus Pompeius, fiul lui Gnaeus Pompeius") – Mommsen, p. 6; Malcovati, p. 55-56.

[18] ***bella externa***: vezi detaliat *infra*, **26-33**; este foarte posibil ca Augustus să aibă în vedere în acest paragraf doar războaiele externe purtate până la *Actium*; vezi şi studiul introductiv.

[19] Despre ***clementia*** ca virtute cardinală a principelui, cf. şi *infra*, **34.2**. Mulţi autori antici au apreciat, într-adevăr, blândeţea lui Augustus - Vell., II, 86, 2: *„Victoria uero fuit clementissima..."* („Victoria a fost într-adevăr plină de blândeţe..."); Suet., *Aug.*, 51, 1: *„Clementiae ciuilitatisque eius multa et magna documenta sunt"* („Există nenumărate dovezi ale spiritului său civic şi ale clemenţei sale"); Dio Cass., LIII, 4; 8; Aur. Vict., *Caes.*, 1, 6: *„pater patriae ob clementiam"* („părinte al patriei datorită blândeţii"); Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 15: *„Denique erga ciues clementissime uersatus est"* („în cele din urmă, s-a comportat cu foarte mare blândeţe faţă de cetăţeni"). Aşa cum mărturiseşte în **34.2**, el a primit o ***corona ciuica*** (coroană din frunze de stejar) pentru că s-a pus în slujba cetăţenilor (*ob ciuis seruatos*), de fapt pentru că şi-a arătat clemenţa faţă de ei. Însă toate acestea nu reflectă decât în parte realitatea, Octavianus dovedindu-se extrem de crud, cel puţin în perioada de început a carierei sale; episodul cel mai sângeros îl reprezintă, neîndoielnic, proscripţiile din **43 î.H.**, când, după unele surse, au fost omorâţi sute de senatori şi mii de cavaleri (Liv., *Per.* CXX; Plin., VII, 147; Flor., II, 16, 3; Tac., *Ann.*, I, 2; Dio Cass., XLVII, 3-14; App., *Ciu.*, IV, 3-51; Plut., *Cic.*, 46, 2; *Brut.*, 27, 6; *Ant.*, 20, 6; Eutr., VII, 2, 2; Oros., VI, 18, 10), dar se cunosc şi exemple din timpul războaielor civile – Sen., *Clem.*, I, 11, 1: *„Haec Augustus senex aut iam in senectutem annis uergentibus; in adulescentia caluit, arsit ira, multa fecit, ad quae inuitus oculos retorquebat. Comparare nemo mansuetudini tuae audebit diuum Augustum, etiam si in certamen iuuenilium annorum deduxerit senectutem plus quam maturam; fuerit moderatus et clemens, nempe post mare Actiacum Romano cruore infectum, nempe post fractas in Sicilia classes et suas et alienas, nempe post Perusinas aras et proscriptiones"*; Suet., *Aug.*, 13, 1-2: *„Inita cum*

Antonio et Lepido societate, Philippense quoque bellum, quamquam inualidus atque aeger, duplici proelio transegit, quorum priore castris exutus uix ad Antoni cornu fuga euaserat. Nec successum uictoriae moderatus est, sed capite Bruti Romam misso, ut statuae Caesaris subiceretur, in splendidissimum quemque captiuum non sine uerborum contumelia saeuiit; ut quidem uni suppliciter sepulturam precanti respondisse dicatur, «iam istam uolucrum fore potestatem»; alios, patrem et filium, pro uita rogantis sortiri uel micare iussisse, ut alterutri concederetur, ac spectasse utrumque morientem, cum patre, quia se optulerat, occiso filius quoque uoluntariam occubuisset necem" („Succesul repurtat /la *Philippi* – n.n./ nu l-a moderat, ci a trimis la Roma capul lui Brutus, ca să fie zvârlit la picioarele statuii lui Caesar, și s-a dezlănțuit împotriva tuturor prizonierilor nobili pe care nu i-a cruțat de vorbe jignitoare; se pare că i-a răspuns unuia dintre aceștia, atunci când l-a implorat să-i asigure un mormânt, că «asta va fi treaba vulturilor»; alți doi prizonieri, tată și fiu, i-au cerut să le cruțe viața; le-a poruncit să tragă la sorți între ei și i-a privit pe amândoi murind, căci tatăl s-a oferit el însuși să fie ucis iar fiul s-a sinucis după aceea"); 15: „*Perusia capta in plurimos animaduertit, orare ueniam uel excusare se conantibus una uoce occurrens, «moriendum esse». Scribunt quidam, trecentos ex dediticiis electos, utriusque ordinis ad aram Diuo Iulio extructam Idibus Martiis hostiarum more macta*" („După cucerirea Perusiei a ordonat foarte multe execuții; cei care căutau să se scuze sau îi cereau iertare primeau răspunsul că «trebuie să moară». Unii autori scriu că a ales trei sute de prizonieri din cele două ordine și i-a sacrificat pe altarul Divinului Iulius, de idele lui martie"); 17, 5: după cucerirea Egiptului, „*Antonium iuuenem, maiorem de duobus Fuluia genitis, simulacro Diui Iuli, ad quod post multas et irritas preces confugerat, abreptum interemit. Item Caesarionem, quem ex Caesare Cleopatra concepisse praedicabat, retractum e fuga supplicio adfecit*" („pe Antonius cel tânăr, mai vârstnicul dintre cei doi fii, l-a ucis smulgându-l de la picioarele statuii Divinului Iulius, la care se refugiase după multe și zadarnice rugăminți. De asemenea, pe Caesarion, fiul pe care Cleopatra se lăuda că l-a avut cu Caesar, l-a prins în timpul fugii și l-a omorât"); 27, 1: „*in quo restitit quidem aliquandiu collegis ne qua fieret proscriptio, sed inceptam utroque acerbius exercuit. Namque illis in multorum saepe personam per gratiam et preces exorabilibus, solus magnopere contendit ne cui parceretur, proscripsitque etiam C. Toranium tutorem suum, eudem collegam patris sui Octaui in aedilitate*" („o dată însă declanșate /proscripțiile – n.n./, s-a dovedit mai atroce decât ei /ceilalți doi triumviri – n.n./. Aceia, ținând adesea cont de prestigiul persoanelor, ar fi cedat recomandărilor și rugăminților, el singur se încăpățâna să nu cruțe pe nimeni și l-a proscris chiar și pe C. Toranius, tutorele său, care-i fusese coleg ca edil tatălui său Octavius"); Dio Cass., XLVIII, 14: „majoritatea senatorilor și a cavalerilor ce-l însoțeau /pe Lucius Antonius la *Perusia* – n.n./ au fost condamnați la moarte. Conform obiceiului, sentința nu a fost executată în chip obișnuit, ci un număr de patru sute de cavaleri, alături de senatori... au fost conduși la altarul închinat memoriei primului Caesar, unde au fost sacrificați"; XLIX, 12: după înfrângerea lui Sex. Pompeius, în **36 î.H.**, „dintre partizanii lui Sextus, cavalerii și senatorii și-au primit pedeapsa, cu puține excepții"; LI, 2: după *Actium*, „pe mulți dintre senatorii și cavalerii, precum și dintre cetățenii marcanți care pactizaseră cu Antonius, îi pedepsi cu o contribuție bănească, pe mulți alții îi și ucise"; vezi și Mommsen, p. 6; Gagé, p. 75; Malcovati, p. 56-57; Brunt-Moore, p. 40-41.

[20] Afirmația reprezintă o ilustrare a principiului războiului drept (*bellum iustum*) amintit și în **26.3** (cf. și Verg., *Aen.*, VI, 853: „«*parcere subiectis et debellare superbos*»" - „«Să-i cruți pe cei supuși, iar pe cei trufași să-i nimicești»"; Hor., *Carm. saec.*, 51-52: „*bellante prior, iacentem / lenis in hostem*" - „pe dușmani biruind, el este blând cu învinșii") (Gagé, p. 75-76) (despre conceptul de *bellum iustum*, cf. E. Gabba, *Aspetti culturali dell'imperialismo romano*, în *Athenaeum*, 55, 1977, 1-2, p. 49-74). Nonbeligenranța a fost una dintre liniile de conduită ale lui Augustus în politica externă; el a preferat războiului diplomația, luarea de ostatici, demonstrațiile de forță, alianțele matrimoniale între suveranii protejați, „romanizarea" prinților prin educarea lor la Roma etc. – Tac., *Ann.*, I, 9: „*pauca admodum ui tractata quo ceteris quies esset*" („puține chestiuni au fost rezolvate prin forță, aceasta, ca ceilalți să se bucure de liniște"); Suet., *Aug.*, 21, 2: „*Nec ulli genti sine iustis et necessariis causis bellum intulit, tantumque afuit a cupiditate quoquo modo imperium uel bellicam gloriam augendi, ut quorundam barbarorum principes in aede Martis Vltoris iurare coegerit mansuros se in fide ac pace quam peterent, a quibusdam uero nouum genus obsidum, feminas, exigere temptauerit, quod neglegere marum pignora sentiebat... Neque aut crebrius aut perfidiosius rebellantis grauiore umquam ultus est poena, quam ut captiuos sub lege uenundaret, ne in uicina regione seruirent neue*

intra tricensimum annum liberarentur" („N-a declaşat nici un război fără motive legitime şi întemeiate; de altminteri, a fost atât de puţin dornic de a extinde imperiul şi de a-şi spori gloria militară, încât i-a obligat pe principii unor popoare barbare să jure în templul lui Marte Răzbunătorul că vor respecta tratatele şi pacea pe care ei o ceruseră; a încercat şi o metodă nouă – anume de a lua ca ostatici nu bărbaţi, ci femei, deoarece a constatat că barbaţii nu reprezentau o garanţie suficientă... Atunci când reluau războiul prea des sau în chip perfid, s-a limitat ca represalii să-i facă pe prizonieri sclavi şi să-i trimită într-o regiune îndepărtată de a lor şi să nu fie eliberaţi înainte de treizeci de ani"); 48: „*Reges socios etiam inter semet ipsos necessitudinibus mutuis iunxit, promptissimus affinitatis cuiusque atque amicitiae conciliator et fautor... ac plurimorum liberos et educauit simul cum suis et instituit*" („În ceea ce îi priveşte pe regii aliaţi, i-a înrudit între ei, căci era susţinător şi partizan al apropierilor şi prieteniilor... pe mulţi copii ai regilor i-a educat şi i-a instruit împreună cu copiii săi"); vezi şi 25, 4; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 12; Gagé, p. 75-76; Malcovati, p. 57; Brunt-Moore, p. 41.

[21] Aşa cum apreciază specialiştii, cifra respectivă reprezintă totalul efectivului subordonat lui Octavianus din **44 î.H.** până în **14 d.H.**, respectiv veterani recrutaţi de el însuşi între **44-31 î.H.**, soldaţi de-ai lui Lepidus şi Antonius încadraţi în unităţile sale după **36**, respectiv după **31/0 î.H.**, legionari din cele 25 de legiuni, praetorieni din cele nouă cohorte praetoriene şi militari din cele trei cohorte urbane (*uigiles*) şi din cele două flote (*classis*) încadraţi până în momentul redactării *Res Gestae*-lor (Tac., *Ann.*, IV, 5) – despre toate acestea şi despre armata în vremea lui Augustus, vezi Mommsen, p. 7-9, 68-76; Gagé, p. 76-77; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 444-449; Malcovati, p. 57-58; Brunt-Moore, p. 41-43; D. Kienast, *op. cit.*, p. 264-274; K. Raaflaub, *Militärreformen des Augustus und die politische Problematik des frühen Prinzipats*, în *Saeculum Augustum*, I, p. 246-307; K. Christ, *op. cit.*, p. 86-93; C. Nicolet, *Rendre à César. Économie et société dans la Rome antique*, Paris, 1988, p. 304; Y. Le Bohec, *L'Armée romaine sous le Haut-Empire*, deuxième édition, Paris, 1990, *passim*; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 203-207; J. Rougé, *op. cit.*, p. 89-92; M. Le Glay, *L'Empire romain. Le Haut-Empire de la bataille d'Actium à la mort de Sévère Aléxandre (31 av. J.-C. – 235 ap. J.-C.)*, Paris, 1991, p. 96-99; R. Sablayrolles, *Libertinus miles. Les cohortes de vigiles*, Roma, 1996; H. Bellen, *op. cit.*, p. 162-185; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 541-563; *Les légions de Rome sous le Haut-Empire. Actes du Congrès de Lyon (17-19 septembre 1998)*, rassemblés et édités par Y. Le Bohec avec la collaboration de C. Wolff, I-II, Lyon, 2000, *passim*; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 69-73, 213-220; E. Cizek, *op. cit.*, p. 257-259; D. Shotter, *op. cit.*, p. 75-80.

[22] Despre ***colonia*** şi ***municipium*** în epoca lui Caesar şi a lui Augustus, vezi F. Jacques, J. Scheid, *op. cit.*, p. 230-245.

[23] Vezi *infra*, **15.3** şi **28.2**. Dintre cei 300.000 de veterani, 120.000 au fost stabiliţi în colonii sau au primit bani în **29 î.H.** (cf. **15.3**) (Dio Cass., LI, 4: „Caesar /Octavianus – n.n./ distribui unora bani, iar acelora care făcuseră toate campaniile de partea lui le dărui în plus şi pământ"). Diferenţa de 180.000 trebuie să fi cuprins veterani răsplătiţi fie înainte de această dată – de exemplu, în **41 î.H.** (Dio Cass., XLVIII, 6-8), fie, mai degrabă, după - de exemplu, în **36 î.H.** (Dio Cass., XLIX, 14) – Mommsen, p. 8; Shipley, p. 349; Gagé, p. 76-77; Brunt-Moore, p. 42; L. Keppie, *Colonisation and Veteran Settlement in Italy 47-14 B.C.*, London, 1983; D. Kienast, *op. cit.*, p. 264; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 48; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 541; E. Cizek, *op. cit.*, p. 222, 257.

[24] Octavianus a capturat peste 300 de nave ale lui Sextus Pompeius la *Mylai* (30) şi *Naulochos* (283) în **36 î.H.** (App., *Ciu.*, V, 108; 118; 121) şi 300 la *Actium* în **31 î.H.** (Plut., *Ant.*, 68) – Mommsen, p. 9; Shipley, p. 349; Gagé, p. 77; Malcovati, p. 58; Brunt-Moore, p. 43; D. Mannsperger, *Die Münzprägung des Augustus*, în *Saeculum Augustum*, III, *Kunst und Bildersprache*, Herausgegeben von G. Binder, Darmstadt, 1991 (Wege der Forschung 632), p. 354-362; despre războiul împotriva lui Sextus Pompeius, vezi *infra*, **25.1**.

[25] Cf. şi Suet., Aug., 22: „*Bis ouans ingressus est urbem, post Philippense et rursus post Siculum bellum*" („A intrat de două ori în Roma având onoarea ovaţiilor, după războiul de la Philippi şi, din nou, după cel din Sicilia"). Prima *ouatio*, acordată în urma unui decret al Adunării Poporului în toamna anului **40 î.H.**, celebra încheierea „tratatului" de la *Brundisium* cu Antonius (vezi *supra*), nu războiul de la *Philippi* (cf. şi Dio Cass., XLVIII, 31) (Mommsen, p. 10; Shipley, p. 349; Gagé, p. 77, 184-185; Malcovati, p. 58; Brunt-Moore, p. 43; D. Kienast, *op. cit.*, p. 42 (nota 180); F.V. Hickson, *Augustus Triumphator: Manipulation of the Triumphal Theme in the Political Program of Augustus*, în *Latomus*, 50, 1991, 1, p. 125). Cea de-a doua *ouatio* a fost sărbătorită la **13 noiembrie 36 î.H.** în cinstea victoriilor asupra lui Sextus Pompeius (cf. *infra*, **27, 3**)

(Dio Cass., XLIX, 15; App., *Ciu.*, V, 130; Oros., VI, 18) (Mommsen, p. 10; Shipley, p. 349; Gagé, p. 77, 185; Malcovati, p. 58; Brunt-Moore, p. 43; D. Kienast, *op. cit.*, p. 48). O altă *ouatio* a fost promisă lui Octavius în cinstea primei salutații ca *imperator* la **16 aprilie 43 î.H.** (Cic., *Phil.*, XIV, 10, 28; *ad Brut.*, I, 15, 9), dar n-a mai fost celebrată – Gagé, p. 172; R. Syme, *op. cit.*, p. 176 (nota 2).

Ouatio sau „triumful mic" era, după opinia lui Filippo Coarelli, o veche ceremonie latină de celebrare a victoriilor, anterioară regilor Tarquini și introducerii „marelui triumf" etrusc. Ea se desfășura la intrarea în Roma și era acordată atunci când războiul nu fusese declarat conform obiceiului (adică prin intermediul riturilor săvârșite de preoții fețiali – vezi *infra*, **7.3**, cu nota), victoria fusese obținută facil, „dușmanii erau de neam umil sau nepotrivit", precum sclavii sau pirații, sau conflictul avusese loc între cetățeni romani; comandantul, însoțit numai de Senat, purta o *oualis corona* („coroană ovațională") sau *corona myrtea* („coroană de mirt"), „fiindcă triumful nu fusese demn de Marte, ci oarecum de Venus /Myrtea – n.n./" (Gell., V, 6, 20-23 și 27; exemple vezi în L. Calpurnius Piso Frugi, *Ann.*, frg. 34 = Plin., XV, 125-126; Liv., III, 10; IV, 43; 53; V, 31, 11; Val. Max., II, 7; Plut., *Marc.*, 22, 1-4; *Crass.*, 11, 7-8) – Malcovati, p. 58; H.S. Versnel, *Triumphus. An inquiry into the origin, development and meaning of the Roman triumph*, Leiden, 1970, p. 166-168; H. Hays Scullard, *Römische Feste Kalendar und Kult*, Übersetzs von M. Buchholz, Redigiert und mit einem Vorwort versehen von H.G. Buchholz, Mainz am Rhein, 1985 (Kulturgeschichte der antiken Welt 25), p. 306-308; F. Coarelli, *Il Foro Boario dalle origini alla fine della Repubblica*, Roma, 1988, p. 415-437, în special p. 430-431; E. Künzl, *Der römischem Triumph. Siegesfeiern im antiken Rom*, München, 1988, p. 100-101, 149, 150; G. Guillaume-Coinèr, *Les couronnes militaires végétales à Rome: Vestiges indo-européens et croyances archaïques*, în RHR, 210, 1993, 4, p. 408-411; A. Carandini, *Ius iurandum e l'ovatio*, în *Roma. Romolo, Remo e la fondazione della citá*, a cura di A. Carandini e R. Cappelli, Milano, 2000, p. 327.

[26] Cele trei triumfuri s-au celebrat pe **13, 14, 15 august 29 î.H.** - cf. Liv., *Per.* CXXXIII: *„Caesar... in urbem reuersus tres triumphos egit, unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca uictoria, tertium de Cleopatra"* („Caesar... s-a înapoiat la Roma, unde a fost sărbătorit pentru un întreit triumf: primul, câștigat în Illyricum; cel de-al doilea, de pe urma victoriei sale de la Actium; cel de-al treilea – asupra Cleopatrei"); Suet., *Aug.*, 22:

„Curulis triumphos tris egit, Delmaticum, Actiacum, Alexandrinum, continuo triduo omnes" („A celebrat trei triumfuri curule – cel dalmatic, actiac și alexandrin, toate în trei zile una după alta"); Dio Cass., LI, 21: „Caesar, în prima zi a triumfului, și-a sărbătorit victoria asupra pannonilor, dalmaților, Iapydiei și vecinilor acestui ținut, precum și supunerea unor neamuri celtice și gallice... În ziua a doua a urmat comemorarea victoriei de la Actium iar în a treia s-a celebrat supunerea Egiptului"; Verg., *Aen.*, VIII, 714-715: *„at Caesar, triplici inuectus Romana triumpho / moenia"* („Prin poarta Romei / Purtat e Caesar după trei izbânde"); Prop., IV, 6, 65-66; Plin., XV, 137; Suet., *Tib.*, 8, 4; Oros., VI, 20, 1; Macr., *Sat.*, I, 12, 35; pentru războaiele care au condus la aceste triumfuri vezi *infra*; Mommsen, p. 10; Shipley, p. 351; Gagé, p. 77, 178; Malcovati, p. 58; Brunt-Moore, p. 43; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 46; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 45; E. Cizek, *op. cit.*, p. 221.

Triumphus curulis, *triumphus Capitolinus* sau „triumful cel deplin și mare" (Plut., *Marc.*, 22) a fost introdus la Roma de către regii etrusci. El era acordat în urma unui război purtat în toată regula. Generalul victorios, asimilat lui Iupiter Optimus Maximus sau Capitolinus, mergând pe carul triumfal aurit (*currus triumphalis*; *auratus currus*) (Liv., X, 7; Flor., I, 5, 6), era echipat asemenea divinității supreme (*ornatus Ioui optimi maximi*), respectiv cu *sceptrum*, *tunica palmata*, *toga purpurea* (mai apoi *picta*), *corona triumphalis et laurea* („coroană triumfală și de lauri") (Liv., X, 6; Plin., IX, 136; Festus, p. 315 P[1], 455 T[1]; Gell., V, 6, 5-7; Val. Max., II, 7; Macr., *Sat.*, I, 6, 7; Isid., *Etym.*, XVIII, 2, 4), și străbătea, împreună cu întregul cortegiu triumfal, așa-numita *via Triumphalis*, al cărei traseu sfârșea pe Capitoliu, la templul lui Iupiter Optimus Maximus (Iupiter Capitolinus) (exemple în Liv., III, 10; V, 23; 31; Plut., *Cam.*, 7; *Marc.*, 22) – Malcovati, p. 58-59; H.S. Versnel, *op. cit.*; H. Hays Scullard, *op. cit.*, p. 301-306; F. Coarelli, *op. cit.*, p. 415-437; idem, *Il Campo Marzio*, I, *Dalle origini alla fine della repubblica*, Roma, 1997, p. 118-135; E. Künzl, *op. cit.*; F.V. Hickson, *op. cit.*; G. Guillaume-Coinèr, *op. cit.*, p. 406-408; B. Linke, *Von der Verwandtschaft zum Staat. Die Entstehung politischer Organisationsformen in der frührömischen Geschichte*, Stuttgart, 1995, p. 129-130; G. Gustafsson, *Evocatio Deorum. Historical and Mythical Onterpretations of Ritualised Conquests in the Expansion of Ancient Rome*, Uppsala, 2000 (Acta Universitatis Upsaliensis. Historia Religionum 16), p. 30-32.

[27] Vezi şi Tac., *Ann.*, I, 9: „*nomen imperatoris semel atque uiciens partum*" („titlul de comandant suprem pe care-l obţinuse de douăzeci şi unu de ori"). Aclamaţiile armatei ca ***imperator*** au fost: *Imp.* I: **43 î.H.** (după *bellum Mutinense*) (ILS, 108; CIL, X, 8375; Dio Cass., XLVI, 38); *Imp.* II: **40 î.H.** (după *bellum Perusinum*) (App., *Ciu.*, III, 46); *Imp.* III: **38 î.H.** (cf. legendele monedelor); *Imp.* IV: **36 î.H.** (cf. *supra*, *ouatio* după războiul din *Sicilia*); *Imp.* V: **34** sau **33 î.H.** (după victoriile asupra dalmaţilor) (ILS, 78; CIL, V, 526; XI, 1330); *Imp.* VI: **31 î.H.** (după *Actium*) (ILS, 79; 80; CIL, X, 3826; X, 4830; Oros., VI, 19, 14); *Imp.* VII: **29 î.H.** (ILS, 84; 87; CIL, V, 873); *Imp.* VIII: **25 î.H.** (ILS, 85; CIL, II, 472; X, 5169; AÉ, 1964, 143 = HD, 15910); *Imp.* VIIII: **20 î.H.** (după recuperarea drapelelor de la parţi) (cf. legendele monetare); *Imp.* X: **15 î.H.** (după *bellum Raeticum*) (CIL, V, 8088); *Imp.* XI: **12 î.H.** (după *bellum Pannonicum* al lui Tiberius) (Dio Cass., LIV, 33); *Imp.* XII: **11 î.H.** (după victoria lui Drusus în *Germania*) (ILS, 91; CIL, III, 3117; VI, 7011; 701r; Dio Cass., LIV, 33); *Imp.* XIII: **9 î.H.** (după victoriile illyrice ale lui Tiberius) (ILS, 90; 93; 94; 100; CIL, V, 3325; AÉ, 1981, 547 = 1984, 584 (= HD, 2716); 1984, 583 (= HD, 2788); 1996, 907c); *Imp.* XIV: **8 î.H.** (după victoriile din *Hispania*) (ILS, 98; 100; 106; 5817; CIL, II, 4931; 4936; VI, 1244; XII, 5450; 5481-5487; 5497; 5500; 5667; 5669; 5671; EJ, 105b; AÉ, 1951, 205 (= HD, 21415); 1959, 28 (= HD, 19150); 1977, 450 (= HD, 16898); 1980, 610 (= HD, 4105); 1982, 627 = 1984, 598 (= HD, 1828); 1984, 585 (= HD, 2719); 1992, 61; HD, 3412); *Imp.* XV: **2 d.H.** (după victoria fiului adoptiv C. Caesar în *Armenia*) (ILS, 5828; CIL, III, 6074; 14185; X, 3827); *Imp.* XVI: **4 d.H.** (AÉ, 1964, 143 = HD, 15910?); *Imp.* XVII: **6 d.H.** (după războiul din *Germania* al lui Tiberius) (ILS, 106; 107; Dio Cass., LV, 28); *Imp.* XVIII: **8 d.H.** (probabil după o victorie în *Illyricum*); *Imp.* XIX: **9 d.H.** (după *bellum Dalmaticum*) (CIL, II, 2703; Dio Cass., LVI, 17); *Imp.* XXI: **11 î.H.** (după victoriile lui Tiberius şi Germanicus în *Germania*) (ILS, 113; CIL, II, 4868); *Imp.* XXI: **14 d.H.** (după succesele lui Tiberius în *Germania*) (CIL, III, 10768) – Mommsen, p. 11-18; Gagé, p. 193-194. Despre semnificaţia titlului ***imperator*** devenit *praenomen* din **40 î.H.** vezi R. Syme, *Imperator Caesar. Eine Studie zur Namengebung*, în *Augustus*, p. 264-290; A. Pabst, *op. cit.*, p. 48-49; C.J. Simpson, *Imp. Caesar Divi filius. His second imperatorial acclamation and the evolution of an allegedly «exorbitant» name*, în *Athenaeum*, 86, 1998, 2, p. 419-437.

[28] Se cunosc trei triumfuri refuzate: **1)** cel din **25 î.H.**, după victoriile împotriva cantabrilor şi a salassilor (vezi *infra*, **26.2-3**) (Flor., II, 34); **2)** cel din **20-19 î.H.**, după obţinerea drapelelor de la parţi (vezi *infra*, **29.2**); Dio Cassius (LIV, 8) vorbeşte despre acordarea unei *ouatio*, dar monedele îl reprezintă în ţinută triumfală; **3)** cel din **8 î.H.**, după victoriile lui Tiberius în *Germania* (Dio Cass., LV, 6) – Mommsen, p. 19; Gagé, p. 78; Malcovati, p. 59; Brunt-Moore, p. 43.

Respingerea triumfului ar părea bizară, dacă, aşa cum a arătat Frances V. Hickson, nu s-ar recunoaşte dimensiunea propagandistică a gestului. În istoria statului roman de până la Augustus se cunosc doar trei personaje care au celebrat mai mult de trei triumfuri – M. Furius Camillus (?-364 î.H.) şi M. Valerius Corvus (în 346, 343, 335, 301 î.H.) – câte patru, şi C. Iulius Caesar – cinci, dar toţi au fost dictatori. Or, Octavianus dorea să apară ca triumfatorul republican prin excelenţă. Pe de altă parte, primul general victorios din istoria romană care a celebrat trei triumfuri a fost, aşa cum arată *fasti triumphales*, însuşi Romulus în **753/2 î.H.** În altă ordine de idei, prin ceremonii şi gesturi cu impact deosebit asupra opiniei publice, întâiul *princeps* a urmărit să exalte imaginea de *triumphator* atât a sa, cât şi a celor desemnaţi să-i succeadă limitând triumful altor generali şi răsplătindu-i doar cu *ornamenta triumphalia* (vezi, totuşi, Dio Cass., LIV, 12 şi Suet., *Aug.*, 38, 1), oferind coroana de lauri (*depositio laurus*) lui Iupiter Optimus Maximus (vezi *supra*, **4.1**), asumându-şi praenomenul *imperator* (vezi *supra*), intrând în Roma îmbrăcat cu toga triumfală şi încoronat cu lauri (Dio Cass., XLVIII, 16; XLIX, 15), construind un forum în care a aşezat *triumphali effigie* (Suet., *Aug.*, 31, 5; Dio Cass., LV, 10; Plin., XXV, 27), cinstind în mod special pe Mars Vltor (Răzbunătorul) (vezi *infra*, **21.1**), ridicând arcuri de triumf (Plin., III, 136-137) (G.Ch. Picard, *Les Trophées romains. Contribution à l'histoire de la Religion et de l'Art triomphal de Rome*, Paris, 1957, p. 229-311; N. Hannestad, *Monumentele publice ale artei romane. Program iconografic şi mesaj*, I, traducere şi postfaţă de M. Gramatopol, Bucureşti, 1989, p. 108-115), emiţând monede cu imagini triumfale etc. – F.V. Hickson, *op. cit.*, p. 126, 137.

[29] ***Fasces*** („fascii"): mănunchi de nuiele din care ieşea o secure; fasciile erau unul dintre cele mai vechi însemne ale puterii supreme, fiind introduse la Roma din Etruria; purtate de *lictores* („lictori"), ele precedau, iniţial, pe regi, apoi pe magistraţii superiori republicani (consuli, dictatori, praetori) – Cic., *Rep.*, II, 17, 31; Liv., I, 8; Dion. Hal., III, 61; Str., V, 2, 2;

Plin., IX, 136; Flor., I, 5, 6; Plut., *Rom.*, 26, 2; Macr., *Sat.*, I, 6, 7; *Lictor (lictor)*, DCR, p. 118; L. de Libero, *Fasces*, în NP, 12/2, col. 962-963.

[30] Plin., XV, 134: „Adunat din fascii, laurul este depus la poalele lui Iupiter Optimus Maximus ori de câte ori o nouă victorie a adus bucurie". Sunt cunoscute două asemenea gesturi ale lui Augustus – în **13 î.H.**, după întoarcerea din campaniile vestice (vezi *infra*, **26.2-3**) (Dio Cass., LIV, 25: „după ce se sui pe Capitoliu, desprinse ghirlanda de lauri de pe fascii şi o depuse pe genunchii lui Iupiter"), şi în **8 î.H.**, când, „contrar obiceiului împământenit, depuse coroane de lauri în templul lui Iupiter Feretrius" (Dio Cass., LV, 5) – Gagé, p. 78.

[31] ***Votis quae quoque bello nuncupauerunt***: expresie din limbajul religios; îndeplinirea legămintelor făcute zeilor în formule solemne (*uota*) era obligatorie (*uotum soluere*) (Cic., *Leg.*, II, 9, 22; Verg., *Aen.*, XI, 4; Macr., *Sat.*, VI, 6, 4), cu atât mai mult cele asumate înaintea unei campanii (Liv., XLV, 39: „«*consul proficiscens praetorue paludatis lictoribus in prouinciam et ad bellum uota in Capitolio nuncupat: uictor perpetrato* <*bello*> *eodem in Capitolium triumphans ad eosdem deos, quibus uota nuncupauit, merita dona portans redit*»" - „«Când un consul sau un praetor pleacă în provincie înveşmântat în mantia de comandant şi însoţit de lictori, pentru a conduce o armată, el face făgăduinţe în Capitoliu pentru biruinţă iar, după ce a câştigat-o, se întoarce, triumfător, tot în Capitoliu, la aceiaşi zei de la care ceruse biruinţă şi le oferă ofrandele pe care ei le-au meritat»"; Obseq., LXIa – Mommsen, p. 19-21; Shirley, p. 351; Gagé, p. 78; Malcovati, p. 59; É. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, 2, *Pouvoir, droit, religion*, Paris, 1969, p. 235.

[32] ***Auspicia***, sg. ***auspicium*** („auspiciu; semn furnizat prin observarea păsărilor") < *auspex, auspicis* („cel ce examinează zborul păsărilor; cel care, vorbind cu zeii, furnizează auspiciile sub care un lucru este făcut") < *auis, -is* („pasăre") + *spex* < *spicere* („a privi, a cerceta, a examina") - Ernout-Meillet, p. 58, s.v. *auspex* şi *auspicium*. Auspiciile erau o formă de divinaţie prin care se consulta voinţa zeilor manifestată prin intermediul zborului păsărilor sau al apetitului aşa-numiţilor pui sacri. Luarea sau primirea auspiciilor (*ius auspicandi*) era apanajul exclusiv al preoţilor *augures* (vezi *infra*, **7.3**) şi al magistraţilor investiţi cu *imperium* (*consules, praetores*); nici o activitate publică sau privată, desfăşurată în vreme de pace sau de război, nu se putea întreprinde fără consultarea auspiciilor (Cic., *Diu.*, I, 2; 16; Val. Max., II, 1, 1; Plin., X; XXVIII). Acest ritual datează de la întemeierea Romei, fiind descris pe larg de Titus Livius (I, 6-7; 18; VI, 41); cf. şi Cic., *Rep.*, II, 10, 17; 14, 26; *Diu.*, I, 2; Flor., I, 1, 6-7.

Expresia ***per legatos meos auspicis meis*** (cf. şi **26.5**: ***meo... auspicio***; **30.2**: ***meis auspicis***) subliniază fără echivoc faptul că principele era singurul posesor al puterii suverane exercitate pe temeiului lui *ius imperium* şi al lui *ius auspicandi*, aşadar al lui *auctoritas* (Cic., *Diu.*, I, 17: „*auspiciorum auctoritatem*"; *Nat.*, II, 12: „*magna augurum auctoritas*") (E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 51, nota 97). Prin urmare, deşi nu participase nemijlocit la operaţiuni militare, numai el putea beneficia de *ius triumphandi*, ceilalţi generali romani neavând *imperium auspiciumque* („imperium şi auspicium"). Aşa se explică limitarea dreptului la triumf pentru alţi comandanţi victorioşi, care au fost răsplătiţi doar cu *ornamenta triumphalia*, sau refuzul de a acorda lui M. Licinius Crassus, proconsul al Macedoniei în **29 î.H.**, dreptul de a consacra lui Iupiter Feretrius aşa-numitele *spolia opima* (vezi *infra*, **19.2**), respectiv armele şi echipamentele luate de la regele Delton al bastarnilor, ucis în luptă de către însuşi generalul roman – pentru toate acestea, vezi Mommsen, p. 22; H.S. Versnel, *op. cit.*, p. 164-396; R. Syme, *The Roman Revolution*, p. 308-309; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 51; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 50-51; J.W. Rich, *Augustus and the spolia opima*, în *Chiron*, 26, 1996, p. 85-127; idem, *Drusus and the spolia opima*, în CQ, 49, 1999, 2, p. 544-555; J. Nitschke, *Dignitas und auctoritas. Der römische Senat und Augustus. Prosopographische Überlegungen zur Karriere der Konsuln und Statthalter 30 v. Chr. bis 14 n. Chr.*, Göttingen, 2001 (Quellen und Forschungen zur Antiken Welt 39), p. 60.

[33] ***Supplicandum esse*** (vezi şi ***supplicatum est*** în acest paragraf; ***supplicauerunt*** în **9.2**; ***supplices*** în **29.2**): expresie specifică vocabularului sacru latin; *supplicatio* < **plek* - „a îndoi"; *supplex* - „în genunchi, prosternându-se"; *supplico* - „a se ruga zeilor (aducând ofrande, sacrificii), a aduce jertfe" > *supplicatio* - „rugăciune adresată zeilor, ceremonie de mulţumire". În timpul ceremoniei, *supplicator*-ul („rugător, adorator") se prosterna în faţa statuii zeului, îmbrăţişa genunchii acestuia, îi săruta mâinile şi picioarele şi atingea cu fruntea pavimentul lăcaşului sacru – vezi J. Marquardt, *Le culte chez les Romains*, I, traduit de l'allemand avec l'autorisation de l'éditeur par M. Brissaud, Paris, 1889, p. 225; Ernout-Meiller, p. 669, s.v. *supplicatio*; É. Benveniste, *op. cit.*, p. 250-252; G. Freyburger, *La supplication d'action de grâce sous le Haut-Empire*, în

ANRW, II/16.2, 1978, p. 1418-1427; idem, *Supplication grecque et supplication romaine*, în *Latomus*, 47, 1988, 3, p. 515-523; *Implorări*, în DCR, p. 101.

[34] Exemple de rugăciuni decretate în cinstea unor victorii sau a altor evenimente: *Supplicatio Ioui sempiterno* pentru acordarea *imperium*-ului la **7 ianuarie 43 î.H.** (ILS, 108) (Gagé, p. 163); *Supplicatio Victoriae Augustae* pentru biruința din **14 aprilie 43 î.H.** în *bellum Mutinense* (ILS, 108; Cic., *Phil.*, XIV, 11; Dio Cass., XLVI, 39) (Mommsen, p. 22; Gagé, p. 79, 171); *Supplicatio Felicitati imperi* pentru prima salutație ca *imperator* la **16 aprilie 43 î.H.** (ILS, 108) (Gagé, p. 171); *Supplicatio* pentru primul consulat din **19 august 43 î.H.** (ILS, 108) (Gagé, p. 178); *Feriae et supplicationes ad omnia puluinaria q. e. d. Caesar August. in Sicilia uicit* la **3 septembrie 36 î.H.** (Gagé, p. 180); *Supplicatio Augusto* pentru acordarea *cognomen*-ului *Augustus* la **16 ianuarie 27 î.H.** (vezi *infra*, **34.2**) (ILS, 108) (Gagé, p. 164; A. Fraschetti, *op. cit.*); *Supplicatio* pentru succesele lui Tiberius în *Armenia* din **20 î.H.** (Dio Cass., LIV, 9) (Gagé, p. 79); *Supplicatio Molibus Martis* cu prilejul jocurilor lui Marte la **12 mai 19 î.H.** (ILS, 108) (Gagé, p. 172); *Supplicatio Vestae* pentru nașterea lui Germanicus la **24 mai 15 î.H.** (ILS, 108) (Gagé, p. 173); *Supplicatio Vestae, dis publicis Penatibus populi Romani Quiritium* pentru preluarea marelui pontificat la **6 martie 12 î.H.** (vezi *infra*, **7.3** și **10.2**) (ILS, 108) (Gagé, p. 168); ***Supplicatio Vestae*** pentru nașterea lui Drusus, fiul lui Tiberius, la **7 octombrie 15 î.H.** (ILS, 108) (Gagé, p. 182); *[Dis Immortalibus] supplicationes* pentru faptele legatului imperial P. Sulpicius Quirinius în Asia cândva între **20 î.H.–2 d.H.** (CIL, XIV, 3613 = HD, 31582) (Gagé, p. 79).

[35] Cu prilejul triplului triumf din **13, 14, 15 august 29 î.H.** (vezi *supra*, **4.1**) au figurat în cortegiul triumfal Alexandros Helios și Cleopatra Selene, fiii reginei Cleopatra VII Philopator a Egiptului (48-30 î.H.), a cărei efigie a fost arsă în timpul procesiunii (Dio Cass., LI, 21), tetrarhul galat Adiatorix împreună cu soția și copiii (Str., XII, 3, 7; 8, 20) și prințul Alexandros de *Emessa* (Dio Cass., LI, 2) – Mommsen, p. 23; Shipley, p. 351; R. Syme, *op. cit.*, p. 300; Gagé, p. 79; Malcovati, p. 60; Brunt-Moore, p. 44; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 46; E. Cizek, *op. cit.*, p. 222.

[36] Vezi și Tac., *Ann.*, I, 9: *„numerus etiam consulatuum celebrabatur, quo Valerium Coruum et C. Marium simul aequauerat”* („toată lumea vorbea de numărul consulatelor sale, prin care-i egalase pe Valerius Corvus și pe C. Marius laolaltă”); Suet., *Aug.*, 26. Consulatele au fost

deținute în următorii ani: **44 î.H.** (*consul suffectus* cu numele C. Iulius C. f. Caesar din 19 august), **33 î.H.** (din acest moment cu numele Imp. Caesar Divi f.), **31 î.H.**, **30 î.H.**, **29 î.H.**, **28 î.H.**, **27 î.H.**, **26 î.H.** (din acest moment cu numele Imp. Caesar Divi f. Augustus), **25 î.H.**, **24 î.H.**, **23 î.H.**, **5 î.H.**, **2 î.H.** – vezi Mommsen, p. 23; Gagé, p. 193; R. Syme, *op. cit.*, p. 527-528; Malcovati, p. 60; Brunt-Moore, p. 44; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 44.

[37] **Anul 14 d.H.** Cf. și Tac., *Ann.*, I, 9 *„continuata per septem et triginta annos tribunicia potestas”* („cei treizeci și șapte de ani în care avusese puterea tribuniciară fără întrerupere”). Despre acordarea puterii tribuniciare, vezi *infra*; conform acestui paragraf, calculul puterii tribuniciare începe în **23 î.H.** – Mommsen, p. 23; Gagé, p. 81, 193; Malcovati, p. 60.

[38] **Anul 22 î.H.** Propunerea de a fi numit dictator s-a făcut pe când Augustus se afla în Orient (***apsenti***), fiind repetată la întoarcerea acestuia în capitală (***praesenti***). Plebea a motivat acest gest prin credința că revărsarea Tibrului, epidemia și foametea ce se abătuseră asupra Romei și a Italiei (Plin., VII, 149) se datorau faptului că „în acel an nu-l mai aveau drept consul pe Augustus” (Dio Cass., LIV, 1). Forțat de mulțime, Senatul a votat un decret prin care Augustus a fost numit dictator și *curator annonae*, dar principele n-a primit decât cea din urmă însărcinare; l-au îndemnat la prudență și la evitarea suspiciunilor nu numai soarta nefericită a lui Caesar, fost *dictator perpetuus*, la moartea căruia dictatura fusese abolită (App., *Ciu.*, III, 25; Dio Cass., XLV, 24), ci și puterea efectivă și onorurile deținute deja și amplificate în **23 î.H.**, care-l ridicau deasupra competențelor unui dictator (Suet., *Aug.*, 52: *„Dictaturam magna ui offerente populo genu nixus deiecta ab umeris toga nudo pectore deprecatus est”* - „Când, cu mare insistență, poporul i-a oferit dictatura, s-a așezat în genunchi, și-a aruncat de pe umeri toga și l-a rugat insistent să nu i-o impună”; Vell., II, 89, 5: *„nam dictaturam quam pertinaciter ei deferebat populus, tam constanter repulit”* - „căci pe cât de îndârjit îi oferea poporul dictatura, pe atât de ferm a respins-o el”; Flor., II, 13; 34 (scrie despre o numire efectivă ca *dictator perpetuus*); Tac., *Ann.*, I, 9; Dio Cass., LIV, 1: „Dictatura însă nu se învoi s-o primească, ci ajunse până acolo că își smulse hainele de pe el, deoarece, indiferent de mijlocul încercat, s-a dovedit neputincios să țină în frâu prin argumente convingătoare sau prin rugăminți presiunile exercitate asupra lui. De fapt, posedând o putere și onoruri care depășeau treapta unui dictator, avea

toată dreptatea să se ferească de invidia şi ura ce i-ar fi atras o asemenea denumire") – Mommsen, p. 23-24; Shipley, p. 353; Gagé, p. 80-81, 195; R. Syme, *op. cit.*, p. 339; Malcovati, p. 60; K. Loewenstein, *op. cit.*, p. 539-542; G. Alföldy, *Die Ablehnung der Diktatur durch Augustus*, în *Gymansium*, 79, 1972, p. 1-12; D. Kienast, *op. cit.*, p. 92-93; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 153; G.G. Fagan, *op. cit.*; D. Shotter, *op. cit.*, p. 47-48, 50.

Consulii: **M. Claudius M. f. Marcellus Aeserninus** era membru al unei familii de *nobiles*; şi-a început cariera în 48 î.H. ca quaestor al lui Q. Cassius Longinus în *Hispania Vlterior* (*Bell. Alex.*, 57; Dio Cass., XLII, 15-16). În timpul războiului civil dintre Caesar şi Pompeius a adoptat o atitudine ambiguă, dar în cele din urmă s-a bucurat de preţuirea dictatorului (Dio Cass., XLII, 15-16). A fost consul în anul 22 î.H. (CIL, VI, 32323; VIII, 22640 = AÉ, 1895, 6 = HD, 18245; Dio Cass., LIV, 1) şi *XVuir sacris faciundis* (ILS, 5050); vezi şi AÉ, 1982, 236 = HD, 1250; PIR², C, 926; R. Syme, *op. cit.*, p. 64, 339, 423, 492, 528; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 39-40.

L. Arruntius L. f. făcea parte din partida pompeienilor. În timpul celui de-al doilea triumvirat, a fost trecut pe lista proscrişilor, dar a fost reabilitat prin pacea încheiată de Octavianus şi Antonius cu Sex. Pompeius la *Misenum*, în 39 î.H. (Vell., II, 77, 3; App., *Ciu.*, IV, 46). La *Actium*, a comandat aripa stângă a flotei lui Octavianus (Vell., II, 85, 2). A fost consul în 22 î.H. (Dio Cass., LIV, 1; CIL, VIII, 22640 = AÉ, 1895, 6 = HD, 18245) şi *XVuir sacris faciundis* (CIL, VI, 32323; X, 5055). După cum ne informează Seneca, a scris o istorie a războaielor punice în maniera lui Sallustius (Sen., *Ep. ad Luc.*, IX, 114, 17) - PIR², A, 1129; R. Syme, *op. cit.*, p. 227, 282, 297, 330, 339, 372, 425, 434, 528; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 28, 111.

[39] Paragraful respectiv se referă la criza de grâu din **22 î.H.** (vezi nota anterioară); poporul l-a rugat pe Augustus nu numai să fie dictator, ci să preia şi sarcina aprovizionării cu grâu a Capitalei (*cura annonae*), aşa cum fusese Pompeius în anul **57 î.H.** (Dio Cass., XXXIX, 9): „Augustus s-a văzut nevoit să accepte ultima magistratură şi porunci ca în fiecare an să fie aleşi doi bărbaţi în vederea împărţirii de grâne din mijlocul acelora care îndepliniseră cu cinci ani mai înainte sarcina de praetori" (Dio Cass., LIV, 1). După o altă foamete din **6-7 d.H.** (Suet., *Aug.*, 42, 3; Dio Cass., LV, 26-27; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 29-30), în anul **8 d.H.** a numit doi consulari însărcinaţi cu strângerea de grâne (*curatores annonae*) (Dio Cass., LV, 31) şi un *praefectus* al aprovizionării din ordinul ecvestru (Tac., *Ann.*, I, 7). Principala provincie frumentară era Egiptul (Suet., *Aug.*, 18, 2; Tac., *Hist.*, I, 11, 1; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 6), de unde, după aprecierile specialiştilor, pe vremea întemeietorului Imperiului se exportau spre Roma aproximativ 135.000 tone de grâu anual din necesarul de 150.000 / 200.000 tone (după alţii, 400.000 tone). Cât priveşte liberalităţile frumentare ale lui Augustus, vezi *infra*, **15.1** şi **18** iar în general Suet., *Aug.*, 41, 2 şi 42 – despre toate acestea, Mommsen, p. 25-27; Shipley, p. 353; Gagé, p. 81; R. Syme, *op. cit.*, p. 357, 403; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 348, 400-401; Malcovati, p. 60; Brunt-Moore, p. 44-45; H. Pavis D'Escurac, *La préfecture de l'Annone. Service administratif impérial d'Auguste à Constantin*, Rome, 1976, *passim*; D. Kienast, *op. cit.*, p. 76, 93, 119, 131, 148, 157, 161, 312 (nota 5), 443; H. Kloft, *Freigebigkeit und Finanzen, der soziale und finanzielle Aspekt der augusteischen Liberalitas*, în *Saeculum Augustum*, I, p. 361-388; F. Jacques, J. Scheid, *op. cit.*, p. 20; J. Rougé, *op. cit.*, p. 77; P. Garnsey, R. Saller, *L'Empire romain, économie, société, culture*, Paris, 1994, p. 147-150; G.G. Fagan, *op. cit.*; *Le ravitaillement en blé de Rome et des centres urbains des débuts de la République jusqu'au Haut Empire. Actes du colloque international organisé par le Centre Jean Bérard et l'URA 994 du CNRS, Naples, 14-16 Février 1991*, Naples-Rome, 1994, *passim*; M. Tarpin, *L'Italie, la Sicile et la Sardaigne*, în *Rome et l'intégration de l'Empire. 44 av. J.-C. – 260 ap. J.-C.*, 2, *Approches régionales du Haut-Empire romain*, sous la direction de C. Lepelley, Paris, 1998 (Nouvelle Clio. L'Histoire et ses problèmes), p. 52-54; E. Cizek, *Mentalităţi...*, p. 228, 248; idem, *Istoria Romei*, p. 254.

[40] Într-adevăr, după ce deţinuse consulatul timp de nouă ani consecutivi (**31-23 î.H.**) (Vell., II, 89, 5; Suet., *Aug.*, 26, 2), fapt care a generat o puternică criză în raporturile cu aristocraţia senatorială (**27-23 î.H.**), criză ce a culminat cu tentativa de asasinat din **23 î.H.**, în care – se spunea - a fost implicat şi colegul de consulat, A. Terrentius Varro Murena (Str., XIV, 5, 4; Vell., II, 91, 2; Sen., *Breu.*, IV, 5; *Clem.*, LI, 4, 6; Tac., *Ann.*, I, 10; Suet., *Aug.*, 19, 1; *Tib.*, 8, 1; Dio Cass., LIV, 3) (R. Syme, *op. cit.*, p. 313-348; K.M. Atkinson, *Constitutional and legal aspects of the trial of M. Primus and Varro Murena*, în *Historia*, 9, 1960, p. 440-473; D. Stockton, *Primus and Murena*, în *ibidem*, 14, 1965, p. 18-40; W. Schmitthenner, *Augustus' spanischer Feldzug und der Kampf um den Prinzipat*, în *Augustus*, p. 404-485; D. Kienast, *op. cit.*, p. 84-92; F.

Jacques, J. Scheid, *op. cit.*, p. 16; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 56-58, 75; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 185-189; E. Cizek, *op. cit.*, p. 250-252; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 194-197, 321; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 83; D. Shotter, *op. cit.*, p. 46-47), Augustus a renunţat la consulat până în anii **5** şi **2 î.H.**, când, aşa cum scria Suetonius, „a vrut să fie în posesia magistraturii supreme pentru a-i prezenta în for pe fiii săi Gaius şi Lucius, când aceştia şi-au făcut debutul" („*ut C. et Lucium filios amplissimo praeditus magistratu suo quemque tirocinio deduceret in forum*") (*Aug.*, 26, 2). Totuşi, Dio Cassius scria că în anul **19 î.H.** Augustus a primit „puterea consulară pe viaţă"; „aşa s-a făcut – continua acelaşi istoric - că el mergea întotdeauna şi pretutindeni însoţit de doisprezece lictori şi se aşeza pe scaunul *currulis* între consuli, indiferent de trecerea timpului" (LIV, 10). Această informaţie, respinsă de către unii exegeţi, întrucât nu e conformă cu *RG*, a declanşat discuţii aprinse în literatura de specialitate, respectiv dacă, într-adevăr, Augustus a beneficiat din acel moment fie de un *imperium consulare perpetuus* sau *maius*, fie doar de dreptul de a numi consuli, fie doar de *potestas consularis* – vezi *supra*, **1.2** şi Mommsen, p. 27; Gagé, p. 81; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 348, 349, 383-384; A.H.M. Jones, *op. cit.*, p. 303-305; Malcovati, p. 60-61; Brunt-Moore, p. 13, 45; D. Kienast, *op. cit.*, p. 95; F. Jacques, J. Scheid, *op. cit.*, p. 19-20; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 58, 60; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 190; G.G. Fagan, *op. cit.*; E. Cizek, *Mentalităţi...*, p. 226, 227; idem, *Istoria Romei*, p. 252; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 197.

[41] **Anul 19 î.H.**: **M. Vinicius P. f.** era un *homo nouus* originar dintr-o familie de cavaleri din *Cales* (Calvi, în Campania) (Tac., *Ann.*, VI, 15). A fost unul dintre apropiaţii lui Augustus (Suet., *Aug.*, 71, 2), îndeplinind mai multe însărcinări civile şi militare. Astfel, în 25 î.H., a fost *legatus Augusti pro praetore* în *Gallia Comata*, magistratură în timpul căreia a atacat nişte triburi germane responsabile de omorârea unor cetăţeni romani pătrunşi în ţinuturile lor cu scopul de a face comerţ (Dio Cass., LIII, 26). În 19 î.H. a devenit consul *suffectus* (CIL, XV, 4590; IDRE, I, 102; Vell., II, 96, 2). A participat la războiul împotriva pannonilor din 14/3 alături de M. Agrippa (Vell., II, 96, 2; Flor., II, 24). În 10/9 î.H. a fost proconsul în *Illyricum* şi, poate, în *Macedonia* (?) (AÉ, 1919, 2; IDRE, I, 102), prilej cu care a condus în anul 10 î.H. o expediţie dincolo de Dunăre împotriva quazilor (dacilor?) şi bastarnilor (IDRE, I, 102; Dio Cass., LIV, 36?; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 7), care, anterior,

invadaseră Imperiul (Verg., *Georg.*, II, 497). Între 1-3/4 d.H. a fost legat în *Germania* (Vell., II, 104, 2), fiind răsplătit cu *ornamenta triumphalia*. A făcut parte din colegiul preoţilor *XVuiri sacris faciundis* (CIL, VI, 877a = AÉ, 1988, 20-21 = 1994, 178 = HD, 3420; IDRE, I, 102) – PIR[1], V, 445; R. Syme, *op. cit.*, p. 194, 329 (nota 5), 330 (nota 4), 339, 362, 372, 376, 390, 393, 394, 397, 400, 401, 413, 425, 431, 509, 528; O. Toropu, *Vinicius Marcus*, în ECR, p. 817; D. Kienast, *op. cit.*, p. 207, 302; C.C. Petolescu, *Decebal, regele dacilor*, Bucureşti, 1991, p. 10; idem, *Dacia şi Imperiul Roman. De la Burebista până la sfârşitul Antichităţii*, Bucureşti, 2000, p. 69; idem, în *Istoria românilor*, I, *Moştenirea timpurilor îndepărtate*, Bucureşti, 2001, p. 670; V. Lica, *The Coming of Rome in the Dacian World*, translation by C. Patac and M. Neagu, revised by A.R. Birley, Konstanz, 2000 (*Xenia*. Konstanzer Althistorische Vorträge und Forschungen 44), p. 128, 130; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 90.

Q. Lucretius Q. f. Vespillo făcea parte din ginta patriciană a *Lucretii*-lor. În timpul războiului civil dintre Caesar şi Pompeius, a făcut parte din partida celui din urmă (Caes., *Ciu.*, I, 18). În 43 î.H. a fost trecut pe lista proscrişilor, dar a scăpat datorită devotamentului unui sclav şi al soţiei sale Turia (Val. Max., VI, 7; Dio Cass., LIV, 10; App., *Ciu.*, IV, 44). Nu se cunosc alte magistraturi îndeplinite în afara consulatului din 19 î.H. (CIL, VIII, 22640; XV, 4590; Dio Cass., LIV, 10; App., *Ciu.*, IV, 44) – PIR[2], L, 412; R. Syme, *op. cit.*, p. 528; D. Kienast, *op. cit.*, p. 35 (nota 154), 94, 97; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 63.

[42] **Anul 18 î.H.**: **P. Cornelius P.f. Lentulus Marcellinus** făcea partea din ramura *Cornelii Lentuli* a gintei patriciene a *Cornelii*-lor. A fost printre puţinii *nobiles* care s-au raliat imediat politicii augustane. Şi-a început cariera pe la 38 î.H. ca *triumuir monetalis*; în 29 î.H. a fost, probabil, praetor iar în 18 î.H. – consul (ILS, 8580; CIL, VI, 877a = AÉ, 1988, 20-21 = 1994, 178 = HD, 3420; Dio Cass., LIV, 12) – PIR[2], C, 1396; R. Syme, *op. cit.*, p. 528; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 47-48.

Cn. Cornelius L. f. Lentulus. Nu există prea multe date despre el înainte de consulatul din 18 î.H. (CIL, VI, 877a = AÉ, 1988, 20-21 = 1994, 178 = HD, 3420; Dio Cass., LIV, 12). În 3 d.H. a fost *proconsul Africae* (CIL, VIII, 16456) – PIR[2], C, 1378; R. Syme, *op. cit.*, p. 373, 528; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 45.

[43] **Anul 11 î.H.**: **Paullus Fabius Q. f. Maximus** provenea din vechea familie patriciană a *Fabii*-lor. Era fiul lui Q. Fabius Maximus, consul în 45 î.H., şi fratele lui Africanus Fabius Maximus, consul în 10

î.H. (PIR[2], F, 46; R. Syme, *op. cit.*, p. 528; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 50). S-a bucurat de *amicitia* specială a lui Augustus, căsătorindu-se cu Marcia, rudă a acestuia (Ovid., *Ep. ex Ponto*, I, 2, 138; Tac., *Ann.*, I, 5). Despre magistraturile îndeplinite până la consulatul din 11 î.H. (Obseq., LXXII; Dio Cass., LIV, 32) nu există date sigure. În 10-9 î.H. a fost proconsul în *Asia*, unde a contribuit la propagarea cultului imperial, iar în 3-2 (sau 4-1) î.H. – *legatus Caesaris* în *Hispania* (IRLugo, 19; 20; 21?; ILER, 1019; 1020). A fost *pontifex* și *frater arualis*. A dat dovadă de talent literar, patronând literatura și implantând la Roma stilul retoric asianic; lui i-a adresat Ovidius epistole din exil (Ovid., *Ep. ex Ponto*, I, 2; III, 3 și 8) – PIR[2], F, 47; R. Syme, *op. cit.*, p. 375, 376, 377, 379, 401, 405, 420, 421, 425, 460, 474, 487, 511, 528; D. Kienast, *op. cit.*, p. 122, 204, 207; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 50-51.

Q. Aelius Q. f. Tubero. În afară de consulatul din 17 î.H. (Obseq., LXXII; Dio Cass., LIV, 32), a fost *XVuir sacris faciundis* (CIL, VI, 877a = AÉ, 1988, 20-21 = 1994, 178 = HD, 3420) - PIR[2], A, 274; R. Syme, *op. cit.*, p. 528.

[44] ***Curator legum et morum***: informația din *RG* este diferită de cea a lui Suetonius și Dio Cassius. După istoricul latin, principele a deținut *cura legum et morum* pe viață – Suet., *Aug.*, 27, 5: *„Recepit et morum legumque regimen aeque perpetuum, quo iure, quamquam sine censurae honore, censum tamen populi ter egit*" („A primit și misiunea de a controla moravurile și legile, de asemenea pe vecie, și în virtutea acestei misiuni, deși nu avea funcția de censor, a organizat de trei ori recensământul poporului"). În schimb, istoricul grec scria că în **19 î.H.** „Augustus a fost numit, în urma unei recomandări, *praefectus morum* pe o durată de cinci ani și căpătă magistratura censurii pe tot atâta timp" (LIV, 10); în **12 î.H.**, această funcție i-a fost prelungită cu încă cinci ani (LIV, 30). Cei mai mulți cercetători contemporani resping ideea că Augustus ar fi deținut vreodată „grija" perpetuă a moravurilor și legilor, pe care i-o atribuie Suetonius, considerând că suveranul a exercitat doar puterea censorială (*censoria potestas*) acordată o dată la cinci ani; el însuși mărturisește că n-a îndeplinit nici o magistratură contrară „obiceiurilor strămoșești" (*mores maiorum*); *cura legum et morum* s-ar traduce doar în dreptul de a însănătoși moravurile printr-o serie de legi în virtutea puterii tribuniciare (vezi *infra*, **8.5**) – Mommsen, p. 28-30; Shipley, p. 354-355; Gagé, p. 81-82, 195; J. Béranger, *op. cit.*, p. 186-217; R. Syme, *op. cit.*, p. 443; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 348-349; Malcovati, p. 61; Brunt-Moore, p. 45-46;

A.H.M. Jones, *op. cit.*, p. 307; D. Kienast, *op. cit.*, p. 95, 98, 100 (nota 132); H. Bellen, *Novus status – novae leges*, în *Saeculum Augustum*, I, p. 311-315; K. Christ, *op. cit.*, p. 115; F. Jacques, J. Scheid, *op. cit.*, p. 20; J. Rougé, *op. cit.*, p. 77; G.G. Fagan, *op. cit.*; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 398, 520; E. Cizek, *Mentalități...*, p. 228. idem, *Istoria Romei*, p. 247; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 197; D. Shotter, *op. cit.*, p. 50.

[45] Despre puterea tribuniciară, vezi *infra*, **10.1**. Despre legile propuse în virtutea acestei funcții legislative, vezi *infra*, **8.5**.

[46] ***Cuius potestatis conlegam... accepi***: cf. și Suet., *Aug.*, 27, 5: *„Tribuniciam potestatem perpetuam recepit, in qua semel atque iterum per singular lustra collegam sibi cooptauit. Recepit et morum legumque regimen aeque perpetuum, quo iure, quamquam sine censurae honore, censum tamen populi ter egit; primum ac tertium cum collega, medium solus*" („Augustus a primit puterea de tribun pentru vecie; de două ori pentru două lustre a exercitat-o cu un coleg. A primit și misiunea de a controla moravurile și legile, de asemenea pe vecie, și în virtutea acestei misiuni, deși nu avea funcția de censor, a organizat de trei ori recensământul poporului, prima și a treia oară cu un coleg, a doua oară singur"). *Princeps* a avut drept colegi cu *tribunicia potestas* pe M. Vipsanius Agrippa între **18** și **13 î.H.** (Vell., II, 90, 1; Tac., *Ann.*, III, 56; Dio Cass., LIV, 12; 28; vezi bibliografia *infra*, **8.2**) și pe Tiberius în **6 î.H.**, apoi din **4 d.H.** pentru zece ani, reînnoită în **13 d.H.** (Vell., II, 99, 1; Tac., *Ann.*, I, 3; 10; Suet., *Tib.*, 9, 3; Dio Cass., LV, 9; vezi bibliografia *infra*, **8.4**) – Mommsen, p. 30-31; Shipley, p. 355; Gagé, p. 82; Malcovati, p. 61; Brunt-Moore, p. 47.

[47] Vezi *supra*, **1.4** și ILS, 76-78; AÉ, 1989, 342b = HD, 15216.

[48] ***princeps senatus*** (gr. **πρῶτον ἀξιώματος τόπον ἔσχον τῆς συνκλήτου**) („fruntașul Senatului") era un titlu republican care-l desemna pe cel dintâi dintre senatori înscris pe lista membrilor înaltului ordin (*album*) (E. Cizek, *Mentalități...*, p. 114). Octavianus a primit acest titlu în **28 î.H.**, o dată cu revizuirea listei senatorilor (vezi *infra*, **8.2**). Denominația respectivă nu trebuie echivalată în mod automat cu ***princeps*** (gr. **ἡγεμών**) (*princeps ciuitatis*) („cel dintâi, primul, fruntaș, cap al statului") (vezi Tac., *Ann.*, I, 1; 4; 9; III, 28) (cf. **13**: ***me principe*** (gr. **ἐπὶ δὲ ἐμοῦ ἡγεμόνος**), **30.1**: ***ante me principem*** (gr. **πρὸ ἐμοῦ ἡγεμόνος**), **32.3**: ***me principe*** (gr. **ἐπ' ἐμοῦ ἡγεμόνος**)), care reprezintă un concept teoretizat de Cicero, prin care marele orator imagina pe noul om politic republican (H. Wagenvoort, *Princeps I-II*, în *Philologus*, 91, 1936, p. 206-221, 323-

345; J. Gagé, *De César à Auguste*, în RH, 177, 1936, p. 279-342; A. Piganiol, *op. cit.*, p. 152-158; E. Lepore, *Il princeps ciceroniano e gli ideali politici della tarda repubblica*, Napoli, 1954; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 289; J. Hellegouarc'h, *Le vocabulaire latin des relations et des partis politiques sous la République*, Paris, 1963 [= 1972], p. 327-363; W. Kunkel, *op. cit.*, p. 331-335; H.W. Benario, *Augustus Princeps*, în ANRW, II/2, 1975, p. 75-85; A. Marcone, *Il nuovo stile dell' uomo politico: Pompeo 'princeps civilis'*, în *Athenaeum*, 79, 1990, 2, p. 475-481; A. Pabst, *op. cit.*, p. 53-54; L. de Libero, *Princeps*, în NP, 10, col. 337-338); vezi şi Mommsen, p. 32; Shipley, p. 355; Gagé, p. 83-84; Malcovati, p. 61; Brunt-Moore, p. 49, 273-274; vezi şi studiul introductiv.

Princeps ca element al titulaturii imperiale apare abia sub Tiberius, într-o inscripţie din **20 d.H.** de la *Gemello*, în *Baetica*, cunoscută sub numele de *senatus consultum de Cn Pisone patre* – CIL, $II^2/5$, 900 = AÉ, 1996, 885 = HD, 30785: *princeps noster*; vezi şi Dora Alba Musca, *Le denominazioni del principe nei documenti epigrafici romani. Contributo alla storia politico-sociale dell' Impero*, Bari, 1979, p. 40; E. Cizek, *op. cit.*, p. 238. Despre această inscripţie, cf. şi. W.D. Lebek, *Intenzione e compozizione della „Rogatio Valeria Aurelia"*, în ZPE, 98, 1992, p. 77-95.

49 ***Pontifices*** („pontifici") (sg. ***pontifex*** - „pontif") – cuvânt cu o etimologie încă neclară. Anticarii latini îl derivau de la *posse* - „a putea" + *facere* - „a face" sau de la *pontem facere* - „a face poduri" (Varr., *Lat.*, V, 15, 83, 2-3; cf. şi Dion. Hal., II, 73; Plut., *Numa*, 9; Serv., *ad Aen.*, II, 166) (Ernout-Meillet, p. 521, s.v. *pontifex, -ficis*). Nici în cercetarea modernă nu s-a ajuns la un acord, Renato Del Ponte considerând că toate etimologiile propuse au o anumită justificare, bazată pe complexitatea funcţiei pontificale, respectiv „cel care face poduri" (*pontem facere*), „cel care poate să facă" (*posse facere*) (în sensul de a crea condiţiile oportune manifestării actului sacru), „cel care are competenţă totală şi universală" (*pomptis*) (J. Marquardt, *op. cit.*, p. 282-286; R. Del Ponte, *La religione dei Romani. La religione e il sacro in Roma antica*, Milano, 1992, p. 108-111, 115-116). Iniţial, au fost trei *pontifices*, respectiv câte unul pentru fiecare dintre cele trei triburi primitive care au realizat sinecismul roman (*Ramnes, Tities* şi *Luceres*) (Liv., X, 6; Plut., *Numa*, 9; Flor., I, 2, 2), în secolul al III-lea î.H. numărul lor a crescut la nouă (Liv., X, 9) iar sub Sylla la cincisprezece (Liv., *Per.* LXXXIX); Caesar a adăugat încă un membru *supra numerum* (Dio Cass., XLII, 51). După cum arăta Cicero în tratatul *De domo sua*, I, 2, *pontifices* erau „*interpretes religionum*", aşadar cei care aveau în grijă toate problemele religioase publice şi private (cf. şi Cic., *Rep.*, II, 14, 26; *Leg.*, II, 8, 20; 12, 30; *Har.*, VII; 14; *Nat.*, III, 2 şi 5; Val. Max., I, 1; Liv., I, 20; V, 52; Aug., *Ciu.*, VI, 3). În epoca istorică, acest colegiu cuprindea, pe lângă *pontifices* propriu-zişi, aşa-numiţii *flamines maiores* (*flamen Dialis*, *flamen Martialis* şi *flamen Quirinalis*), *rex sacrorum* („regele sacrului") şi *uirgines Vestales* („fecioarele vestale"). În fruntea lor se afla *pontifex maximus* – supraveghetorul suprem al tuturor cultelor, ceremoniilor, riturilor (*sacra*), regulatorul calendarului, observatorul respectării dreptului divin (*fas*; *ius diuinum*), şeful inconstestabil al celorlalte sacerdoţii sau confrerii religioase etc. (Festus, p. 254 M^1); totuşi, după vechime şi demnitate, el ocupa doar poziţia a cincea în riguroasa ierahie sacerdotală romană (*ordo sacerdotum*) (Festus, p. 299-300 O^1) – J. Marquardt, *op. cit.*, p. 281-384; N. Turchi, *La religione di Roma antica*, Bologna, 1939, p. 40-46; G. Dumézil, *La religion romaine archaïque avec un appendice sur la religion des Étrusques*, deuxième édition revue et corrigée, Paris, 1974, p. 573-576; P. Catalano, *Aspetti spaziali del sistema giuridico-religioso romano. Mundus, templum, urbs, ager, Latium, Italia*, în ANRW, II/16.1, 1978, p. 440-453; R. Schilling, *Rites, cultes, deux de Rome*, Paris, 1979, p. 35-36; S. Sanie, *pontifices*, în ECR, p. 603; M. Beard, *Priesthood in the Roman Republic*, în *Pagan Priest. Religion and Power in the Ancient World*, edited by M. Beard and J. North, Worcester, 1990, p. 36-40; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 107-116; F. Fontanella, *Introduzione al De legibus di Cicerone. I.*, în *Athenaeum*, 85, 1997, 2, p. 523-525; M. Beard, J. North, S. Price, *Religions of Rome*, I, *A History*, Cambridge, 1998, p. 19, 24-25; E. Cizek, *Mentalităţi...*, p. 178; *Pontif*, în DCR, p. 155.

Prin grija lui Caesar, Octavius era *pontifex* încă din anul **48 î.H.** (Cic., *Phil.*, V, 17; Nik. Dam., frg. 9; Vell., II, 59, 3; CIL, V, 43) (Mommsen, p. 32; Gagé, p. 84; D. Kienast, *op. cit.*, p. 3, 185). A devenit *pontifex maximus* abia în **12 î.H.**, după decesul lui Lepidus (vezi *infra*, **10.2**). Augustus a instituit ereditatea pontificatului. Magistratura de ***pontifex maximus*** i-a îngăduit să pună în practică *restauratio* religioasă, să influenţeze şi să controleze structura colegiilor sacerdotale. În această calitate a dăruit vestalelor *Regia* – casa „regelui sacrificiilor", aflată lângă a sa (Dio Cass., LIV, 27), pe care o reclădise şi o reconsacrase (Dio Cass., XLVIII, 42), a pus la dispoziţia publicului propria-i locuinţă (Dio Cass., LV, 12), a revizuit literatura oraculară, păstrând doar cărţile sibylline, care

au fost recopiate de preoţii quindecimviri şi puse în două capele din templul lui Apollo Palatinul (Suet., *Aug.*, 31, 1; Tac., *Ann.*, VI, 12; Dio Cass., LIV, 17), a restabilit în anul **8 î.H.** calendarul iulian „care fusese complet dat peste cap între timp din cauza neglijenţei" şi, printr-un *senatus consultum*, luna *sextilis* a fost numită după *congnomen*-ul său - *August* (Suet., *Aug.*, 31, 2; Dio Cass., LV, 6; Cens., *Nat.*, 22, 16; Macr., *Sat.*, I, 12, 35 = *Fontes iuris Romani antejustiniani*, I , *Leges iterum* edidit S. Riccobono, Florenza, 1941, nr. 42, p. 280-281), „a sporit numărul, prestigiul şi prerogativele preoţilor, în special pe cele ale fecioarelor vestale" („*Sacerdotum et numerum et dignitatem sed et commoda auxit, praecipue Vestalium uirginum*") (Suet., *Aug.*, 31, 3), „a restabilit unele din ceremoniile şi funcţiile religioase din vechime căzute treptat în desuetudine, ca, de pildă, augurul Salvării, flamenul lui Iupiter, ceremonia Lupercaliilor, jocurile seculare şi compitale" („*Nonnulla etiam ex antiquis caerimoniis paulatim abolita restituit, ut Salutis augurium, Diale flamonium, sacrum Lupercale, ludos Saeculares et Compitalicios*") (Suet., *Aug.*, 31, 4; Dio Cass., LIV, 36), „a hotărât ca Larii compitali să fie împodobiţi cu flori de două ori pe an, primăvara şi vara" („*Compitales Lares ornari bis anno instituit uernis floribus et aestiuis*") (Suet., *Aug.*, 31, 4), a sfinţit numeroase temple (vezi *infra*, **19-21**) etc. După Augustus, toţi principii au monopolizat demnitatea de mare pontif, care va intra şi în titulatura imperială – Shipley, p. 357; M.W. Hoffman Lewis, *The official Priests of Rome under the Julio-Claudians. A Study of the Nobility from 44 B.C. to 68 A.D.*, Roma, 1955; Malcovati, p. 62; Brunt-Moore, p. 49; J. Scheid, *Les prêtres officiels sous les empereurs julio-claudiens*, în ANRW, II/16.1, 1978, p. 610-654; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 51; D. Kienast, *op. cit.*, p. 103-104, 189, 195, 196; M. Beard, *op. cit.*, p. 47-48; F. Jacques, J. Scheid, *op. cit.*, p. 20; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 190; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 64, 84; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 386-389; R. Stepper, *Der Oberpontifikat von Caesar bis Nerva: Zwischen Tradition und Innovation*, în Ch. Batsch, U. Egelhaaf-Gaiser und R. Stepper (Hg.), *Zwischen Krise und Alltag. Antike Religionen in Mittelmeerraum. Conflit et normalité. Religions anciennes dans l'espace méditerranéen*, Stuttgart, 1999, p. 171-185; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 88-89; E. Cizek, *Istoria Romei*, p. 247. Vezi şi *infra*, **10.2**.

[50] ***Augur*** (pl. **augures**) < *augeō, -ēre* - „a face să crească, a spori, a amplifica" – cf. Ernout-Meillet, p. 56-58, s.v. *augeō, -ēs, auxī, auctum, augēre*; G. Dumézil, *op. cit.*, p. 340-341; idem, *Idées romaines*, deuxième édition, Paris, 1969, p. 79-102; R. Schilling, *op. cit.*, p. 36-37. Ca şi *pontifices*, *augures* alcătuiau un colegiu compus, iniţial, din trei membri, apoi din nouă, apoi din cincisprezece; Caesar a adăugat încă un membru (vezi nota anterioară). *Augures* erau „*interpretes... Ioui optumi maxumi*" („interpreţii lui Iupiter Optimus Maximus") (Cic., *Leg.*, II, 8, 20), observând (*obseruatio*) şi interpretând (*interpretatio*) semnele trimise de divinitate (*signa*) în special prin intermediul păsărilor (*auspicia*) şi care constituiau garanţia întreprinderii favorabile a unei acţiuni – cf. Cic., *Har.*, IX, 18: „*rerum bene gerendarum auctoritas augurio contineri*" („garanţia înfăptuirii reuşite a unor acţiuni este stabilită de un augurium"); *Leg.*, II, 8, 20-21; 13, 32; III, 19, 43; *Nat.*, III, 2 şi 5; *Diu.*, I, 17; Val. Max., I, 1, 1a; Liu, X, 6-7; Plin., X, 41-51; Sen., *Nat.*, II, 32, 3-6; Plut., *Quaest. Rom.*, 72 şi 99; Serv., *ad Aen.*, III, 374; Isid., *Etym.*, VIII, 9, 18-19. De asemenea, ei erau depozitarii ştiinţei augurale, conservată în *libri augurum* sau *augurales*, *commentarii augurum* sau *augurales* şi *libri reconditi*, şi ai dreptului augural (*ius augurum / augurale / augurium*); tot ei săvârşeau ritualul *inauguratio* a locurilor (în special *templa*) şi a persoanelor - J. Marquardt, *op. cit.*, II, traduit de l'allemand avec l'autorisation de l'éditeur par M. Brissaud, Paris, 1890, p. 107-127; K. Latte, *Die Religion der Römer und der Synkretismus der Kaiserzeit*, Tübingen, 1927, p. 9; N. Turchi, *op. cit.*, p. 57-61; M.W. Hoffman Lewis, *op. cit.*, p. 9, 12; R. Schilling, *op. cit.*; G. Dumézil, *La religion romaine...*, p. 584-587; P. Caralano, *op. cit.*; S. Sanie, *augurii*, în ECR, p. 113; J. Linderski, *The Augural Law*, în ANRW, II/16.3, 1986, p. 2146-2312; M. Beard, *op. cit.*, p. 34, 40; H. Cancik, *La religione*, în *Princeps urbium. Cultura e vita sociale all' Italia romana*, Milano, 1991, p. 340-341; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 42-51, 147-156; D. Briquel, *Augures*, în NP, 2, col. 279-281; *Augur*, în DCR, p. 29; Ch. Hänger, *Die Welt im Kopf. Raumbilder und Strategie im römischen Kaiserreich*, Göttingen, 2001 (Hypomnemata 136), p. 65-79.

Aşa cum arată monedele, Octavianus deţinea auguratul încă din **41 î.H.** (Mommsen, p. 32-33; Shipley, p. 357; Gagé, p. 84; Malcovati, p. 62; D. Kienast, *op. cit.*, p. 195). În **29 î.H.**, an în care Senatul i-a dat dreptul de a numi preoţi depăşind chiar numărul legal (Dio Cass., LI, 20), el a restabilit *augurium salutis* (Dio Cass., LI, 20; Suet., *Aug.*, 31, 4), respectiv consultarea, prin intermediul zborului păsărilor, a bunăvoinţei divinităţii cu privire la prosperitatea şi sănătatea cetăţii; această ceremonie fusese săvârşită ultima dată în **63 î.H.** (Dio Cass., XXXVII, 24-25). De

asemenea, a urmărit sporirea prestigiului colegiului augurilor, ridicând numărul de membri (Dio Cass., XLIX, 16; LI, 20), stabilind exercitarea preoţiei de către patricieni şi insituind ereditatea ei (J. Scheid, *op. cit.*, p. 631; D. Kienast, *op. cit.*, p. 133, 134, 186-187; A. Fraschetti, *op. cit.*, p. 262; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 387; M. Beard, *op. cit.*; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 267). Importanţa acordată acestei preoţii ca element al ideologiei şi propagandei oficiale reiese şi din faptul că pe friza de pe latura sudică a Altarului Păcii, care înfăţişează procesiunea sacrificială din **4 iulie 13 î.H.** (data consacrării altarului) (vezi *infra*, **12.2**), Augustus ţine în mâna dreaptă un *lituus* – „baston drept şi doar uşor încovoiat în partea de sus, al cărui nume provine de la asemănarea cu *litus*-ul, trompeta" (Cic., *Diu.*, I, 17), instrument sacru al augurilor (Cic., *Diu.*, I, 17; Festus, p. 241 L[1]: „*Lituus*") şi al lui Romulus - „regele-augur" (R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 42), păstrat în curia salienilor de pe Palatin (Cic., *Diu.*, I, 17), cu ajutorul căruia împăratul săvârşeşte ritualul ce simbolizează *inauguratio* a unei noi ere (N. Hannestad, *op. cit.*, p. 121-122; E. Cizek, *op. cit.*, p. 247); tot în ipostaza de augur este înfăţişat şi pe Altarul Larilor lui Augustus (J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *Roma şi destinul ei*, II, traducere şi note de B. şi D. Sluşanschi, Bucureşti, 1985, p. 220, fig. 38), pe monede (N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 335, pl. V/1) şi pe *Gemma Augustea* (N. Hannestad, *op. cit.*, p. 136, fig. 51).

[51] ***quindecimuir sacris faciundis*** < *sacra facere* - „a face / a îndeplini ceremoniile sacre" (C. Santi, *Divinazione e civitas*, în *The notion of „religion" in comparative research. Sellected proceedings of the XVIth Congress of the International Association of the History of Religions, Rome, 3rd – 8th September, 1990*, edited by U. Bianchi with the cooperation of F. Mora and L. Bianchi, Roma, 1994, p. 328). Conform tradiţiei, acest colegiu sacerdotal a fost instituit de către regele Tarquinius Superbus (534-509 î.H.) şi cuprindea, iniţial, doi membri (*IIuiri sacris faciundis*) (Dion. Hal., IV, 62; Val. Max., I, 1, 13; Liv., V, 13). Abia în 369-367 î.H., prin **lex Licinia Sextia de decimuiris sacris faciundis*, s-a instituit colegiul celor zece (*Xuiri sacris faciundis*) (Liv., VI, 37; 42; X, 8); în 51 î.H. numărul lor a fost sporit la cincisprezece (*XVuiri sacris faciundis*) (Cic., *ad fam.*, VIII, 4, 1; Serv., *ad Aen.*, VI, 83; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 75, 10). Caesar a mai adăugat un membru (Dio Cass., XLII, 51; XLIII, 51). Sarcina lor principală era aceea de a descifra înţelesul profeţiilor, oracolelor (*praedictiones*) şi al semnelor ce dezvăluiau mânia zeilor (*ira deorum*) (epidemii, inundaţii, cutremure etc.) prin consultarea cărţilor

destinului poporului roman (*libri Sibyllini, libri fatales*) (Cic., *Har.*, IX, 18; *Leg.*, II, 8, 20; *Nat.*, III, 2 şi 5; *Diu.*, I, 2; Val. Max., I, 1, 1a) - J. Marquardt, *op. cit.*, p. 102; N. Turchi, *op. cit.*, p. 63-65; M.W. Hoffman Lewis, *op. cit.*, p. 8, 9, 12; G. Dumézil, *op. cit.*, p. 593-595; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 231-237; S. Montero, *La religión romana durante la República*, în J. M. Blázquez, J. Martínez Pinna, S. Montero, *Historia de las religiones antiques. Oriente, Grecia y Roma*, Madrid, 1993, p. 497-500; H. Cancik, *op. cit.*; D. Flach, *Die Gesetze der frühen römischen Republik. Text und Kommentar*. In Zusammenarbeit mit S. van der Lahr, Darmstadt, 1994, nr. 62a (p. 282-283); *Quindecemviri sacris faciundis*, în DCR, p. 165.

Monedele arată că în anii **37-35 î.H.** Octavianus deţinea deja insignele quindecimviratului (Mommsen, p. 33; Shipley, p. 357; Gagé, p. 84; Malcovati, p. 62; D. Kienast, *op. cit.*, p. 185). El a procedat la reorganizarea colegiului, urmărind ca aceştia să provină numai dintre consulari şi senatori de rang înalt. În calitate de *magister* al colegiului a prezidat jocurile seculare din anul **17 î.H.** (vezi *infra*, **22.2**). De asemenea, a însărcinat colegiul cu cercetarea şi recopierea cărţilor profetice privitoare la destinul Romei – ILS, 107; J. Scheid, *op. cit.*; D. Kienast, *op. cit.*, p. 133, 134, 188, 196 (nota 103); R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 236; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 387; E. Cizek, *op. cit.*, p. 247; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 88, 267.

[52] Colegiul preoţilor ***epulones***, format iniţial din trei membri de origine plebeiană, a fost înfiinţat în anul **196 î.H.** şi avea sarcina de a asista pe *pontifices* la banchetul sacru oferit lui Iupiter Capitolinus (*epulum Iouis in Capitolio*) la 13 noiembrie (Cic., *De or.*, III, 19, 73; *Har.*, XXI; Liv., XXXIII, 42; Dio Cass., XLVIII, 32). Cu timpul, numărul lor a crescut la şapte, ajungând sub Caesar la zece (Dio Cass., XLIII, 51); denumirea colegiului a rămas, însă, aceeaşi – *septemuiri epulones*. Aceşti preoţi au ajuns să se ocupe de toate *epulae publicae*, inclusiv cele oferite de împăraţi – J. Marquardt, *op. cit.*, p. 37-40; N. Turchi, *op. cit.*, p. 65-66; M.W. Hoffman Lewis, *op. cit.*, p. 8; S. Sanie, *epulones*, în ECR, p. 302; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 160-161; *Epuloni*, în DCR, p. 81.

Octavianus a intrat în colegiul preoţilor *septemuiri epulones* înainte de anul **17 î.H.** El a ridicat acest colegiu printre *amplissima collegia*; de asemenea, a sporit numărul membrilor (vezi *infra*, **9.1**; Dio Cass., LIII, 1) – ILS, 107; CIL, V, 6416; Mommsen, p. 33; Shipley, p. 357; Gagé, p. 84, 163; N. Turchi, *op. cit.*, p. 40-46; M.W. Hoffman Lewis,

op. cit., p. 11; Malcovati, p. 62; Brunt-Moore, p. 52; J. Scheid, *op. cit.*, p. 610-654; D. Kienast, *op. cit.*, p. 133, 185; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 388; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 89, 268-269.

[53] ***Fratres aruales*** („frații arvali") formau una dintre cele mai vechi confrerii religioase romane, anterioare întemeierii Romei. Conform tradiției, frații arvali erau cei doisprezece fii ai lui Acca Larentia, *mater nutrix Romuli* și soția lui Faustulus, care ofereau anual un sacrificiu pentru fertilitatea câmpurilor; murind unul dintre frați, Romulus i-a luat locul (Gell., VII, 7, 8; Plin., XVIII, 6). Marele anticar latin Marcus Terentius Varro (116-27 î.H.) dădea următoarele explicații în legătură cu numele colegiului – *Lat.*, V, 15, 85, 3-4: *„Fratres Aruales dicti qui sacra publica faciunt propterea ut fruges ferant arua, a ferendo et aruis Fratres Aruales dicti. Sunt qui a fratria dicunt; fratria est graecum uocabulum partis hominum, ut Neapoli etiamnunc"*. Sarcina cultuală principală a fraților arvali era de a celebra timp de trei zile un sacrificiu în cinstea divinității *dea Dia*. Imnul pe care-l rosteau în timpul acestei ceremonii religioase (*carmen fratrum Arualium*) s-a conservat pe o epigrafă datată în jurul anului **500 î.H.** (CIL, I^2, 2 = VI, 32388 = ILS, 5039 = ILLRP 1, 4; *Fragmenta poetarum Latinarum epicorum et lyricorum praeter Ennium et Lucilium*, post W. Morel novis curis adhibitis edidit C. Buechner, editionem tertiam auctam curavit J. Blänsdorf, Stuttgart-Leipzig, 1995, p. 9-11). Prin **31** sau **29/8 î.H.**, Octavianus a procedat la o reformă radicală a activității acestui colegiu, prin care se urmărea, așa cum a arătat J. Scheid, paralel cu reactivarea serviciile religioase tradiționale, o dimensionare politică a liturghiei, respectiv săvârșirea unor sacrificii circumstanțiale dedicate casei imperiale - *dies imperii*, magistraturi, plecări în războaie și victorii, aniversări, comploturi și pericole etc. – Mommsen, p. 33; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 188-206; Ernout-Meillet, p. 50, s.v. *aruom (aruum)*, *-i*; Shipley, p. 357; K. Latte, *op. cit.*, p. 15-18; Gagé, p. 84; N. Turchi, *op. cit.*, p. 66-70; M.W. Hoffman Lewis, *op. cit.*; Malcovati, p. 62; G. Radke, *Acca Larentia und die fratres Arvales. Ein Stück römisch-sabinischer Frühgeschichte*, în ANRW, I/2, 1972, p. 421-441; J. Scheid, *Les Frères Arvales. Recrutement et origine sociale sous les empereurs julio-claudiens*, Paris, 1975; idem, *op. cit.*, în ANRW, II/16.1, 1978, p. 610-654; idem, *Romulus et ses frères. Le collège des frères arvales, modèle du culte public dans la Rome des empereurs*, Roma, 1990; idem, *Le collège des Frères Arvales. Étude prosopographique du recrutement (69-304)*, Roma, 1990; idem, *Arvales fratres*, în NP, 2, col. 67-70; idem, *L'investiture impériale d'après les commentaires des arvales*, în CCG, 3, 1992, p. 221-237; S. Sanie, *fratres Arvales*, în ECR, p. 336; D. Kienast, *op. cit.*, p. 133, 185, 186, 202; F. Coarelli, *Il Foro Romano*, I, *Periodo arcaico*, Roma, 1983, p. 261-282; I. Paladino, *Fratres Arvales. Storia di un collegio sacerdotale romano*, Roma, 1988 (Problemi e richerche di storia antica 11); R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 163; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 389; *Recherches archéologique à la Magliana. Commentarii Fratrum Arvalium qui supersunt. Les copies épigraphiques des protocoles annuels de la confrérie arvale (21 av. – 304 ap. J.-C.)*, par J. Scheid avec la collaboration de P. Tassini et J. Rüpke, Roma, 1998; *Frații Arvales*, în DCR, p. 89; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 89, 269; E. Cizek, *op. cit.*

[54] ***Sodales Titii*** reprezintă o confrerie despre ale cărei atribuții domnește un adevărat mister (vezi Varr., *Lat.*, V, 15, 85, 6). Tacitus consemnează tradiția după care colegiul respectiv a fost creat de Titus Tatius, coregentul lui Romulus, pentru a păstra riturile sabinilor uniți cu romanii (Tac., *Ann.*, I, 54). Același istoric (*Hist.*, II, 95, 1) menționa, însă, și opinia că sacerdoții amintiți ar fi fost instituiți de Romulus pentru a comemora pe regele Titus Tatius (vezi și Dion. Hal., II, 52). După Jacques Heurgon, în timpurile arhaice ale Romei, *sodales Titii* erau deservanții cultului de pe *Collis Quirinalis*, unde se cinsteau divinități de origine sabină (Sermo Sancus, Dius Fidius). Informațiile despre această sodalitate exclusiv aristocratică sunt extrem de puține. La sfârșitul Republicii era cazută în uitare, Octavianus fiind cel care a reînființat-o (cf. acest paragraf din *RG* și Suet., *Aug.*, 31, 4). Mai multe epigrafe demonstrează că pe vremea Imperiului această sacerdoție era încă îndeplinită, inclusiv de către unii împărați (AÉ, 1952, 168 = 1979, 399 (= HD, 4472); 1972, 174 =1982, 268 (= HD, 2116); 1972, 175 (= HD, 9016); 1972, 598 (= HD, 9955); 1973, 200 (= HD, 10613); 1973, 500 (= HD, 11519); 1978, 292 (= HD, 5024); 1980, 41 (= HD, 4996); 1982, 403 = 1986, 259 (= HD, 1966); 1983, 142 (= HD, 565) etc.) – vezi Mommsen, p. 33; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 184-185; Shipley, p. 357; Gagé, p. 84; N. Turchi, *op. cit.*, p. 73; Malcovati, p. 62; D. Kienast, *op. cit.*, p. 185; J. Heurgon, *Rome et la Méditerranée occidentale jusqu'aux Guerres puniques*, 3e édition à jour, Paris, 1993, p. 91; E. Cizek, *op. cit.*; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 89, 269.

[55] ***Fetialis*** < **fēti* < *for, fārī, fatum sum* - „a declara, a vorbi, a stipula" (G. Dumézil, *Remarques sur le „ius fetiale"*, în RÉL, 34, 1956, p.

93-111, în special 93-99; idem, *Idées romaines*, p. 63; vezi şi J. Marquardt, *op. cit.*, p. 145; Ernout-Meillet, p. 231, s.v. *fētialis, -is*; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 156). Tradiţia istoriografică antică atribuie crearea acestui colegiu sacerdotal format din 20 de membri fie lui Numa Pompilius (715-672 î.H.) (Cn. Gellius, *Ann.*, frg. 16 = Dion. Hal., II, 72, 1-3; Liv., I, 32; Plut., *Numa*, 12; *Cam.*, 18), fie lui Tullus Hostilius (672-640 î.H.) (Cn. Gellius, *Ann.*, 16; Cic., *Rep.*, II, 17, 31; Liv., I, 24), fie lui Ancus Marcius (640-616 î.H.) (Liv., I, 32; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 5, 4). Feţialii erau preoţii experţi în „dreptul internaţional" şi al suveranităţii romane asupra unui teritoriu (*ius fetiale*); ei erau cei care, rostind formule şi săvârşind anumite gesturi ritualice, sanctificau declaraţiile de război şi raporturile de bună-credinţă (*fides*) cu alte populaţii (Pol., III, 24; Cic., *Off.*, I, 11; 13; III, 31; Varr., *Lat.*, V, 15, 86, 1; Dion. Hal., II, 72; Liv., I, 32; IX, 5; XXX, 26; XXXVI, 1; XLII, 30; Val. Max., VI, 6; Gell., XVI, 4). Sub Imperiu, rolul lor a căzut în desuetudine – vezi J. Marquardt, *op. cit.*, p. 143-157; K. Latte, *op. cit.*, p. 7-9; N. Turchi, *op. cit.*, p. 73-74; G. Dumézil, *op. cit.*, în RÉL, 34, 1956, p. 93-111; idem, *Idées romaines*, p. 61-78; P. Catalano, *op. cit.*; A. Magdelain, *op. cit.*, p. 245-252; C. Auliard, *Les Fétiaux, une collège religieux au service du droit sacré international ou de la politique extérieure romaine?*, în *Mélanges Pierre Lévêque*, 6, *Religion*, édités par M.-M. Mactoux et E. Geny, Besançon, 1992, p. 9-10; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 156-160; J.-L. Ferrary, *Ius fetiale et diplomatie*, în *Les relations internationales. Actes du Colloque de Strasbourg 15-17 juin 1993*, édités par E. Frézouls et A. Jacquemin, Paris, 1995, p. 411-432; L. Cappelletti, *Il ruolo dei fetiales e il concetto di civitas in Liv. IX 45, 5-9*, în *Tyche*, 12, 1997, p. 7-13; A. Giovannini, *Le droit fécial et la déclaration de guerre de Rome à Carthage en 218 avant J.-C.*, în *Athenaeum*, 88, 2000, 1, p. 69-116; G. Gusrafsson, *op. cit.*, p. 25-29; F. Prescendi, *Fetiales*, în NP, 4, col. 496-497; *Feţiali (fetialis)*, în DCR, p. 85; Ch. Hänger, *op. cit.*, p. 80-82.

Octavianus era deja *fetialis* în **32 î.H.**, întrucât a declarat război Cleopatrei în conformitate cu străvechiul ritual practicat de preoţii feţiali (Dio Cass., L, 4) – Mommsen, p. 33-34; Shipley, p. 357; Gagé, p. 84; M.W. Hoffman Lewis, *op. cit.*; Malcovati, p. 62; Brunt-Moore, p. 50; J. Scheid, *op. cit.*, în ANRW, II/16.1, 1978, p. 610-654; D. Kienast, *op. cit.*, p. 185; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 389; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 180-181, 269; E. Cizek, *op. cit.*

[56] **Anul 29 î.H.** În acest consulat i-a avut drept colegi pe Sex. Appuleius Sex. f. (Dio Cass., LI, 21; PIR², A, 961; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 26) şi apoi pe Potitus Valerius M. f. Messalla (Dio Cass., LI, 21; PIR¹, V, 96).

[57] ***Patricii*** (gr. **οἱ πατρίκιοι**) (patricienii) erau membrii acelor *gentes* care au dat magistraţi supremi la *imperium* (consuli, dictatori) de la începutul Republicii şi până la accesul plebeilor în Senat; lor li se adăugau cei proveniţi din rândurile familiilor plebeiene care, de asemenea, au dat consuli. Conform eruditilor antici, au existat 136 de *gentes* patriciene, dar la sfârşitul Republicii mai subzistau doar 15-16. Atât în vremurile primare ale statului, cât şi în perioadele mai recente, patricienii au format un grup restrâns, a cărui principală prerogativă era de natură religioasă (numai ei puteau îndeplini preoţii ca *rex sacrorum*, *flamines maiores*, *salii* etc.) (Liv., X, 6; 8) (G.J. Szemler, *The Priests of the Roman Republic. A Study of Interactions Between Priesthoods and Magistracies*, Bruxelles, 1972 (Collection Latomus 127), p. 28-33; H. Bellen, *Grundzüge der römischen Geschichte*, I, p. 15-24; T.J. Cornell, *The Beginnings of Rome. Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC)*, London and New York, 1995, p. 245-256; B. Linke, *op. cit.*, p. 149-152; E. Cizek, *Mentalităţi...*, p. 115-116). „Casta" patricienilor a fost „spartă" de Caesar în anul **45 î.H.** prin *lex Cassia* (Tac., *Ann.*, XI, 25; Suet., *Caes.*, 41, 1; Dio Cass., XLIII, 47) şi de Octavianus în **29 î.H.** prin *lex Saenia* (R. Syme, *op. cit.*, p. 68, 244, 306, 376, 382; A. Chastagnol, *Le Sénat romain à l'époque impériale. Recherches sur la composition de l'Assemblée et le statut de ses membres*, Paris, 1992, p. 156-157; E. Cizek, *op. cit.*, 123-124). Crearea de noi patricieni (*adlectio inter patricios*) se explică prin pierderile suferite de vechea aristocraţie senatorială în timpul războaielor civile (Dio Cass., XLVI, 33: „Pe atunci /**43 î.H.** – n.n./ ... au pierit ... numeroşi oameni din rândul cavalerilor şi al Senatului, mai ales fruntaşii acestor ordine. Pe de o parte luptele, pe de alta proscripţiile de la Roma, reintroduse după modelul lui Sulla, au secerat tot ce însemna floarea ordinelor senatorial şi ecvestru, cruţând numai pe făptaşii lor"); ea a fost efectuată în virtutea atribuţiilor speciale conferite lui Octavianus la sfârşitul anului **30 î.H.** prin *lex Saenia* (Tac., *Ann.*, XI, 25; Dio Cass., LII, 42: „Completă, de asemenea, ordinul patricienilor, după ce avu încuviinţarea Senatului, deoarece cea mai mare parte a acestui ordin pierise (căci nimic altceva nu răreşte mai mult rândurile nobilimii ca războaiele civile) ţinând seama şi de faptul că patricienii sunt consideraţi

necesari pentru îndeplinirea riturilor de cult religios"). Cu acest prilej, au intrat în rândurile patricienilor membri ai familiilor plebeiene *Calpurnia, Claudia, Marcella, Domitia, Iulia Silana* etc. – Mommsen, p. 34-35; Gagé, p. 85; R, Syme, *op. cit.*, p. 244, 306, 376, 382; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 383; Malcovati, p. 62-63; Brunt-Moore, p. 50; D. Kienast, *op. cit.*, p. 68, 128; H. Braunert, *op. cit.*, p. 168, 170, 184; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 63, 205.

[58] ***Lectio senatus*** („alegere a (membrilor) Senatului") se înscrie în vasta operă promovată de Octavianus de reabilitare socială, politică şi morală a vechii instituţii republicane a Senatului. În ultimul secol al erei vechi, ca urmare a tulburărilor intestine care au afectat statul roman şi a răsturnărilor suferite de clasa politică, efectivul senatorilor crescuse de la 300 la 1.000, printre *noui senatores* aflându-se nu doar italici, ci şi unii ieşiţi din rândurile cavalerilor, romani provinciali (în special din *Hispania* şi *Gallia*), ofiţeri, simpli soldaţi, fii de liberţi şi chiar sclavi (Cic., *Phil.*, III, 25; XI, 5; 13; Suet., *Caes.*, 41, 1; 76, 3; 80, 2; *Aug.*, 35, 1; Dio Cass., XLIII, 47; XLVIII, 34; LII, 42; App., *Ciu.*, I, 96-100; Macr., *Sat.*, II, 3, 10) - R. Syme, *op. cit.*, p. 78-96, 196; idem, *The Provincial at Rome and Rome and the Balkans. 80 BC – AD 14*, edited by A. Birley, University of Exeter Press, 1999, p. 18-25; J. Rougé, *op. cit.*, p. 60-61, 69; A. Chastagnol, *op. cit.*, p. 18-21; E. Cizek, *op. cit.*, p. 121-124; idem, *Istoria Romei*, p. 149-150, 196-197; L. Canfora, *op. cit.*; K. Christ, *Sulla. Eine römische Karriere*, München, 2002, p. 124-129.

Octavianus a procedat, pe de o parte, la diminuarea numărului de senatori de la 1.000 la 600, expulzând pe cei intraţi fraudulos, şi ridicând censul de la 800.000 la 1.200.000 de sesterţi (Suet., *Aug.*, 41, 1; Dio Cass., LIV, 17; LV, 13), şi, pe de alta, la restrângerea dreptului de acces în Senat al provincialilor, acest organism fiind rezervat aproape în exclusivitate italicilor (Tac., *Ann.*, XI, 24). În acest sens, s-au realizat mai multe *lectiones senatus*, deşi Augustus aminteşte doar trei (două la Suet., *Aug.*, 35, 1); sursele menţionează pe cele din **28 î.H.** (Vell., II, 89, 4; Suet., *Aug.*, 35, 1; Dio Cass., LII, 42), **18 î.H.** (Suet., *Aug.*, 35, 1; 54; Dio Cass., LIV, 13-14), **13 î.H.** (Dio Cass., LIV, 26), **11 î.H.** (Dio Cass., LIV, 35), **4 d.H.** (Dio Cass., LV, 13); altele au avut loc în **8 î.H.** şi **14 d.H.**, când s-a efectuat *census* (vezi *infra*); de asemenea, în **33 î.H.** a trecut în ordinul senatorial câteva persoane din rândul plebeilor (Dio Cass., XLIX, 43) – despre toate acestea, ca şi despre Senat în timpul lui Augustus în general, vezi Mommsen, p. 35-36; Shipley, p. 357; Gagé, p. 85; R. Syme,

The Roman Revolution, p. 358-359, 370-371; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 377-394; Malcovati, p. 63; Brunt-Moore, p. 50-51; C. Nicolet, *Le cens sénatorial sous la république et sous Auguste*, în JRS, 66, 1976, p. 20-38; K. Loewenstein, *op. cit.*, p. 548-552; D. Kienast, *op. cit.*, p. 68, 97-98, 102, 126-151; P.A. Brunt, *The role of the senate in the Augustan regime*, în CQ, 34, 1984, p. 423-444; H. Braunert, *op. cit.*, p. 184-185; K. Christ, *Geschichte des römischer Kaiserzeit...*, p. 93-104; J. Gagé, *op. cit.*, p. 80-81; F. Jacques, J. Scheid, *op. cit.*, p. 63-67; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 187, 197-199; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 49-51, 65, 66-68, 90-91, A. Chastagnol, *op. cit.*, p. 23-52; G. Ziethen, *Gesandte vor Kaiser und Senat. Studien zum römischen Gesandschaftswesen zwischen 30 v.Chr. und 117 n.Chr.*, St. Katharinen, 1994 (PHAROS 2), p. 5-30; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 398-404; Y. Roman, *op. cit.*, p. 26-27; E. Cizek, *Mentalităţi...*, p. 124-126, 127; idem, *Istoria Romei*, p. 223-224, 259-260; J. Nitschke, *op. cit.*; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 54, 63, 205-213; D. Shotter, *op. cit.*, p. 65-66.

[59] **Anul 28 î.H.** – cf. şi ILS, 6123; Suet., *Aug.*, 27, 5; Dio Cass., LIII, 1. **M. Vipsanius L. f. Agrippa** s-a născut în anul 63 î.H., fiind de „obârşie modestă" (Tac., *Ann.*, I, 3: *„ignobilem loco"*). Prieten cu Octavius încă din tinereţe, a fost cel mai devotat şi mai dezinteresat colaborator al principelui, îndeplinind cele mai dificile însărcinări militare, contribuind prin diferite mijloace la întărirea noului regim politic, îndeplinind consulatul în trei rânduri (37, 28 şi 27 î.H.), fiind asociat la putere şi primind *imperium proconsulare* şi *tribunicia potestas* între 18 şi 13 î.H., considerat succesor prezumtiv. A murit în 12 î.H. în *Campania*. Velleius Paterculus, II, 79, 1, îl caracteriza astfel: *„uirtutis nobilissimae, labore, uigilia, periculo inuictus parendique, sed uni, scientissimus, aliis sane imperandi cupidus et per omnia extra dilationes positus consultisque facta coniungens"* („Agrippa, om de vestită virtute, ce nu se lăsa învins de oboseală, de veghe sau de primejdie, prea ştiutor să se supună, dar numai unuia, era peste măsură de lacom să comande altora şi, în toate nesuferind amânare, trecea de la hotărâre la fapte") – PIR[1], V, 457; R. Syme, *op. cit.*, *passim*; D. Kienast, *op. cit.*, *passim*; J.-M. Roddaz, *Marcus Agrippa*, Roma, 1984; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 620-631; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 90-91, 110.

[60] ***Lustrum*** (< *luere* - „a purifica" sau „a achita"; Varr., *Lat.*, VI, 2, 11; 3, 22; Ernout-Meillet, p. 371, s.v. *lūstrum, -i*) - sacrificiu expiatoriu sau ceremonie purificatoare care închidea *census* (< *cēnseō* - „a declara de

o manieră formală sau solemnă" < i.-e. **kens-* „a afirma cu autoritate un adevăr (care face legea)"; Ernout-Meillet, p. 112, s.v. *cēnseō, -ēs, -uī, -cēnsum, -ēre*; G. Dumézil, *op. cit.*, p. 103-124; É. Benveniste, *op. cit.*, p. 143-148), respectiv operația prin care, după epoci, regii, consulii și censorii stabileau lista cetățenilor, evaluau averea lor și îi înscriau în cele cinci clase censitare; ceremonia, care consta, printre altele, în jertfirea unui porc (*sus*), a unei oi (*ouis*) și a unui taur (*taurus*) (de unde, denumirea de *suouetaurilia*), sacraliza rezultatele; pe latinește, acest ritual religios era desemnat prin expresia *lustrum condere* sau *lustrum facere* (< *sacrum facere*). *Lustrum* mai desemna și intervalul care separa două censuri (Festus, p. 107 L[1]), interval pentru care se mai folosea termenul *quinquennium* - „perioadă de cinci ani" (Varr., *Lat.*, VI, 2, 9). Conform analisticii, primul care a organizat un recensământ urmat de *lustrum* a fost regele Servius Tullius (578-534 î.H.) (*Ann. Pont.*, frg. 14 = Liv., I, 44; Gell., X, 28) - pentru toate acestea, cf. B. Liou-Gille, *Le lustrum: périodicité et durée*, în *Latomus*, 60, 2001, 3, p. 573-602; vezi și A. Suceveanu, *censul*, în ECR, p. 180-181; DCR, p. 45 (*census*), 46-47 (*cenzor*), 122 (*lustrație*).

[61] Ultimul recensământ fusese făcut în **70/69 î.H.** de censorii Cn. Lentulus și L. Gellius, fiind înregistrați 900.000 cetățeni - Liv., *Per.* XCVIII; Gagé, p. 85; Brunt-Moore, p. 51.

[62] În variantă grecească apare cifra greșită 4.603.000; despre acest recensământ - Mommsen, p. 36-38; Gagé, p. 85, 194; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 404; Malcovati, p. 63; Brunt-Moore, p. 51; D. Kienast, *op. cit.*, p. 70; P.A. Brunt, *Die Ergebnisse der Augusteischen Volkszählungen*, în *Saeculum Augustum*, I, p. 210-222, în special 210, 215, 217; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 187; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 49; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 426-434; E. Cizek, *op. cit.*, p. 279.

[63] **Anul 8 î.H.: C. Marcius L. f. Censorinus** făcea parte din familia patriciană a *Marcii*-lor. Și-a început *cursus honorum* fiind *triumuir monetalis* în 21-20 î.H., timp în care este menționat și ca *augur* (CIL, X, 5396). După pretură, în 13-2 î.H., este *legatus Caesaris* în *Asia* (Ios., *AI*, XVI). În 8 î.H. a fost consul (CIL, VI, 458; 31541; 40859 (= HD, 20141); 40860 (= AÉ, 1947, 154 = HD, 19607); 40861 = HD, 27392; ILS, 8894; AÉ, 1904, 84 = HD, 33228; AÉ, 1951, 182a; Dio Cass., LV, 5). În 2-3 d.H. a îndeplinit proconsulatul în *Asia* (SEG, II, 549; Ios., *AI*, XVI) iar la o dată necunoscută - guvernatoratul Bithyniei (AÉ, 1906, 1); în aceste magistraturi a contribuit la propagarea cultului imperial în provinciile

microasiatice. Lui i-a dedicat Horatius una dintre ode (*Carm.*, IV, 8). Conform lui Velleius Paterculus, care îl caracteriza „*uirum demerendis hominibus genitum*" („bărbat născut ca să atragă bunăvoința oamenilor"), a murit prin 2-3 d.H. (II, 102, 1) - PIR[2], M, 222; R. Syme, *op. cit.*, p. 528; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 63-64; D. Kienast, *op. cit.*, p. 207.

C. Asinius C. f. Gallus provenea din familia aristocratică italică a *Asinii*-lor, apropiată lui Caesar; tatăl său, istoricul C. Asinius Pollio, a fost consul în 40 î.H., jucând un rol important în încheierea „tratatului" de la *Brundisium* dintre Octavianus și Antonius. Și-a început viața politică fiind *triumuir aere argento auro flando feriundo* între 23 și 20 î.H. Trei ani mai târziu este amintit ca unul dintre *XVuiri sacris faciundis* (CIL, VI, 32323; 40321 = AÉ, 1985, 50 = 1992, 182 = HD, 2169). După consulatul din anul 8 î.H. (CIL, VI, 458; 1235; 40859 (= HD, 20141); 40860 (= AÉ, 1947, 154 = HD, 19607); 40861 = HD, 27392; ILS, 4902, 8894; AÉ, 1904, 84 = HD, 33228; Plin., XXXIII, 135; Dio Cass., LV, 5), a exercitat prin 6/5 î.H. (?) proconsulatul în *Asia* (ILS, 97). A fost un apropiat al familiei imperiale, căsătorindu-se cu Vipsania Agrippina, prima soție a lui Tiberius (Tac., *Ann.*, I, 12), manifestând anumite ambiții privitoare la succesiunea lui Augustus (Tac., *Ann.*, I, 12-13). În anul 15 d.H., în timpul unor ploi necontenite, urmată de revărsarea Tibrului și inundarea locurilor joase ale Orașului, a cerut consultarea cărților sibylline (Tac., *Ann.*, I, 76) - PIR[2], A, 1229; R. Syme, *op. cit.*, p. 375, 378, 395, 433, 439, 512, 528; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 29-30; D. Kienast, *op. cit.*, p. 106, 143, 240, 417.

[64] Alte surse nu menționează acest *lustrum* - Mommsen, p. 39; Gagé, p. 85, 195; N.A. Mașkin, *op. cit.*; Malcovati, p. 63; P.A. Brunt, *op. cit.*, p. 210, 215; E. Cizek, *op. cit.*

[65] Vezi și **12.2**; **16.2**; **27.2**; **30.1**: **Tib. Claudius Nero** s-a născut la 16 noiembrie 42 î.H. la Roma, ca fiu al lui Tib. Claudius Nero, praetor în 42 î.H., și al Liviei Drusilla. După căsătoria acesteia cu Octavianus, în 38 î.H., a rămas la tatăl natural, dar după moartea lui în 33 î.H. a intrat în casa părintelui adoptiv. În 33/2 î.H. s-a căsătorit cu Vipsania Agrippina, în 27 î.H. a îmbrăcat *toga uirilis* iar în 26 î.H. și-a început cariera militară ca *tribunus militum* în războiul cantabric. În 24 î.H., a obținut dreptul de a ocupa magistraturi cu cinci ani mai devreme decât vârsta legală, fiind numit imediat *aedilis curulis*. În 19 î.H. a primit *ornamenta praetoria*, îndeplinind praetura abia în 16 î.H. În 16-15 î.H. a fost *legatus Augusti pro praetore* în *Gallia*. În 13 î.H. a ajuns consul. În 12 î.H. a fost obligat să divorțeze de Vipsania și să se căsătorească cu Iulia, fiica lui

Octavianus. Între 12 şi 9 î.H. a condus operaţiunile împotriva dalmaţilor şi pannonilor, fiind răsplătit cu *ouatio ex Pannonia*. În 8 î.H. a primit *imperium proconsulare* cu misiunea de a rezolva problemele din *Germania*, un an mai târziu sărbătorindu-şi triumful *ex Germania*. Tot atunci a exercitat cel de-al doilea consulat. În 6 î.H. a fost investit cu *tribunicia potestas* pentru cinci ani, dar, din motive încă obscure, s-a retras în insula Rhodos, de unde a revenit abia în 2 d.H. La 26 iunie 4 d.H. a fost adoptat de către Augustus, primind numele Tiberius Iulius Caesar. O dată cu adopţia, i s-a acordat *tribunicia potestas* pe zece ani şi *imperium proconsulare* pentru războiul din *Germania*, desfăşurat cu succes între 4-6 d.H. Între 6-9 d.H., în fruntea a zece legiuni şi a şaptezeci de cohorte, a înăbuşit răscoala dalmaţilor şi pannonilor. Între 10-12 d.H. s-a aflat în *Germania*, unde a stabilizat definitiv situaţia, în 12 d.H. celebrându-şi triumful *ex Pannonis Dalmatisque*. În 13 d.H. i s-a înnoit *tribunicia potestas* şi *imperium proconsulare aequum* pe zece ani. La **19 august 14 d.H.** a devenit *princeps* cu numele Tiberius Caesar Augustus, apoi Imperator Tiberius Caesar Augustus. Senatul i-a acordat *imperium proconsulare* pe viaţă iar în 15 martie 15 d.H. – pontificatul suprem. A domnit până la **16 martie 37** (Suet., *Aug.*; *Tib.*; Tac., *Ann.*) - PIR[2], C 941; R. Syme, *op. cit.*, *passim*; P. Sattler, *Julia und Tiberius. Beiträge zur römischen Innerpolitik zwischen den Jahren 12 vor und 2 nach Chr.*, în *Augustus*, p. 486-530; M.A. Gina, *Sulla biografia suetoniana di Tiberio: tradizione e struttura*, în *Athenaeum*, 56, 1978, 3-4, p. 329-345; D. Kienast, *op. cit.*, *passim*; O. Totopu, *Tiberius (Tiberius Claudius Nero) (Tiberius Iulius Caesar Augustus)*, în ECR, p. 763-765; P. Schrömbges, *Tiberius und die Res publica Romana. Untersuchungen zur Institutionalisierung des frühen römischen Principats*, Bonn, 1986; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 227-230; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 131-153; C.-M. Perkounig, *Livia Drusilla-Iulia Augusta. Das politische Porträt der ersten Kaiserin Roms*, Wien-Köln-Weimar, 1995; G.G. Fagan, *Tiberius (A.D. 14-34)*, în DIR; F. Zosso, Ch. Zingg, *Les empereurs romains. 27 av. J.-C. – 476 ap. J.-C.*, 2e tirage, Paris, 1995 (Collection des Hesperides), p. 12-17; Z. Yavetz, *Tiberius. Der traurige Kaiser Biographie*, aus dem Hebräischen von D. Ajchenrand, München, 1999; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 40-41; R. von Haehling, *Tiberius*, în *Împăraţi romani...*, p. 56-70; H. Temporini-Gräfin Vitzthum, *Die iulisch-claudische Familie: Frauen neben Augustus und Tiberius*, în *Die Kaiserinnen Roms. Von Livia bis Theodora*, Herausgegeben von H. Temporini-Gräfin Vitzthum, München,

2002, p. 21-102; W. Eck, *Tiberius [1] Imp. T. Caesar Augustus*, în NP, 12/1, col. 532-535.

[66] **Anul 14 d.H.** Despre acest *lustrum*, cf. şi Suet., *Aug.*, 97, 1; *Tib.*, 21, 1. **Consulii: Sex. Pompeius Sex. f.** făcea parte din familia plebeiană a *Pompeii*-lor, fiind fiul lui Sex. Pompeius, consul *suffectus* în 5 î.H., şi nepotul unui Cn. Pompeius, consul *suffectus* în 31 î.H. În 8/9 d.H., pe când era guvernator al Macedoniei, Ovidius se îndrepta spre exilul său tomitan (Ovid., *Ep. ex Ponto*, IV, 5, 34). În timpul consulatului lui (ILS, 4055; AÉ, 1967, 239 = HD, 14569) a murit Augustus (Vell., II, 123, 2; Suet., *Aug.*, 100, 1; Dio Cass., LVI, 29), depunând apoi, împreună cu Sex. Appuleius, colegul de consulat, jurământul de credinţă lui Tiberius (Tac., *Ann.*, I, 7). În 21 d.H. l-a acuzat pe M. Lepidus de indolenţă (Tac., *Ann.*, III, 32). Între 27 şi 30 d.H. a îndeplinit proconsulatul Asiei (Val. Max., II, 6, 8) – PIR[1], P, 450; R. Syme, *op. cit.*, p. 279, 328, 529; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 70.

Sex. Appuleius Sex. f. avea ca bunică pe Octavia maior, sora vitregă a lui Octavius, fiind, deci, înrudit cu *domus Augusta* (Dio Cass., LVI, 29). Tatăl său fusese consul în 29 î.H. (PIR[2], A, 961; R. Syme, *op. cit.*, p. 527; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 26). S-a căsătorit cu Fabia Numantina, fiica lui Fabius Paullus Maximus (ILS, 935). Nu se cunosc magistraturile exercitate până la consulatul din 14 d.H. (ILS, 4055; 5283; AÉ, 1967, 239 = HD, 14569; Vell., II, 123, 2; Suet., *Aug.*, 100, 1; Tac., *Ann.*, I, 7) – PIR[2], A, 961-962; R. Syme, *op. cit.*, p. 421, 496, 529; D. Kienast, *op. cit.*, p. 143-144; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 26-27.

[67] *Fasti Ostienses* menţionează doar 4.100.900 (EJ, p. 40), explicaţia avansată de cercetători fiind aceea că în *Fasti* s-au menţionat numai cetăţenii aflaţi în Italia – Mommsen, p. 39-40; Gagé, p. 86, 196; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 404-405; Brunt-Moore, p. 51; M. Tarpin, *op. cit.*, p. 31.

[68] ***Me auctore***; *auctor*: cuvânt din aceeaşi familie cu *auspicium*, *augustus*, *auctoritas* etc., derivând din radicalul **aug* prezent în verbul *augere* - „a face să crească, a spori, a amplifica" (Ernout-Meillet, p. 56-57, s.v. *augeō, -ēs, -ăuxī, auctum, augēre*; V. Mannino, *L'"auctoritas patrum"*, Milano, 1979, p. 1-7); aşadar, el înseamnă „cel ce face să crească, cel ce iniţiază, autor, fondator, garant" (Cic., *Inu.*, I, 28, 43: *„auctores eius facti qui sint principes et inuentores, qui denique auctoritatis eius et inuentionis probatores"* - „auctori sunt cei care sunt responsabilii şi iniţiatorii unui act şi care devin astfel garanţi ai

prestigiului şi iniţierii lui"); în vocabularul politic latin, *auctor* desemna „le leader qui exerce sur son entourage une forte influence due à ses qualités personnelles et à sa puissance matérielle" (J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 321-323, citatul fiind de la p. 323); vezi şi studiul introductiv.

[69] ***Exempla maiorum***: expresie sinonimă cu *mores maiorum* - „chintesenţă a conservatorismului moral roman": L.R. Lind, *The Tradition of Roman Moral Conservatorism*, în *Studies in Latin Literature and Roman History*, I, Edited by C. Deroux, Bruxelles, 1979 (Collection Latomus 164), p. 48-56, citatul fiind de la p. 48.

[70] *Nouae leges*. În literatura ultimului secol al Republicii, această expresie, ca şi *noua iura*, *res nouae*, *tabulae nouae*, *noua senatus decreta*, avea o conotaţie negativă, fiind asociată cu inovaţia periculoasă, urmărind schimbarea ordinii de stat, şi generatoare de comportamente incompatibile cu *mores maiorum* şi cu *ueterae leges* (vezi H. Bellen, *Novus status – novae leges*, p. 308-309, cu exemple). Măsurile legislative ale lui Augustus decurgeau din realităţile cu totul noi pe care le cunoştea statul roman în vremea sa („*nouus status*"), fapt pe care suveranul l-a afirmat explicit într-un edict conservat de Suetonius (*Aug.*, 28, 2 = Malcovati$_2$, p. 65: *Edicta*, X): „*«Ita mihi saluam ac sospitem rem p. sistere in sua sede liceat atque eius rei fructum percipere, quem peto, ut optimi status auctor dicar et moriens ut feram mecum spem, mansura in uestigio suo fundamenta rei p. quae iecero»*" („«Fie ca statul să fie prosper în sediul său şi ca eu să culeg rodul pe care-l doresc de a fi desemnat drept autorul celei mai bune forme de guvernământ; şi, murind, să duc cu mine speranţa că fundamentele statului vor rămâne cele pe care le-am aşezat eu»"); şi istoricul latin adaugă (*ibidem*): „*Fecitque ipse se compotem uoti nisus omni modo, ne quem* ***noui status*** *paeniteret*" („El însuşi s-a achitat de această dorinţă, străduindu-se ca nimeni să nu se poată plânge de noua **stare de lucruri**") (subl. n.) (P. Ceauşescu, *Das programmatische Edikt des Augustus*, în RhM, 124, 1981, p. 348-352; H. Bellen, *op. cit.*, p. 310). Primenirea legislativă şi morală era, prin urmare, o necesitate solicitată de însuşi interesul de stat („*rei publicae causa*" - Suet., *Tib.*, 21, 3; Vell., II, 104, 1) (H. Bellen, *op. cit.*, p. 312, nota 26). Ea s-a făcut în virtutea puterii tribuniciare conferită de Senat în **19 î.H.** (vezi *supra*, **6.2**) şi a purtat în întregime pecetea personalităţii principelui (vezi expresia ***me auctoritate latis***; cf. şi Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 18: „*Leges alias nouas, alias correctas potulit suo nomine*" („A dat în numele său legi, unele noi, altele îmbunătăţite"); Tac., *Ann.*, III, 28: „*sexto demum consulatu Caesar Augustus, potentiae securus, quae triumuiratu iusserat aboleuit deditque iura quis pace et principe uteremur*" - „în cel de-al şaselea consulat al său, Caesar Augustus, sigur pe putere, a anulat cele ce decretase în timpul triumviratului şi a dat legi prin care să putem avea pace şi un conducător"); de aceea, aceste legi au fost numite *leges Augustae* (normal, *leges Iuliae*) (Dio Cass., LIV, 10: „Viitoarele legi, care urmau să fie redactate de el, /senatorii – n.n./ au hotărât să le numească pe loc, chiar din acel moment, legi augustane") (H. Bellen, *op. cit.*, p. 311). Dintre *leges Iuliae* amintim: *de adulteriis et de pudicitia*, *de sumptu*, *de maritandis ordinibus* în **18 î.H.** (cea din urmă fiind completată în **9 d.H.** prin *lex Papia Poppaea*), *de uestitu et habitu*, *lex iudiciorum publicorum*, *lex iudiciorum priuatorum* (ambele în **17 î.H.**) – cf. Suet., *Aug.*, 34, 1-2: „*Leges retractauit et quasdam ex integro sanxit, ut sumptuariam et de adulteriis et de pudicitia, de ambitu, de maritandis ordinibus. Hanc cum aliquanto seuerius quam ceteras emendasset, prae tumultu recusantium perferre non potuit nisi adempta demum lenitaue parte poenarum et uacatione trienni data auctisque praemiis. Sic quoque abolitionem eius publico spectaculo pertinaciter postulante equite, accitos Germanici liberos receptosque partim ad se partim in patris gremium ostentauit, manu uultuque significans ne grauarentur imitari iuuenis exemplum. Cumque etiam inmaturitate sponsarum et matrimoniorum crebra mutatione uim legis eludi sentiret, tempus sponsas habendi coartauit, diuortiis modum imposuit*" („A revizuit legi şi a refăcut unele în totalitate, cum ar fi legea privind cheltuielile, despre adulter, despre sodomie, despre corupţie, despre căsătoriile între membrii diferitelor ordine. Cum pe aceasta din urmă a amendat-o cu mai mare severitate decât pe celelalte, n-a putut s-o impună din pricina protestelor, fără să-i atenueze prevederile pentru o parte de pedepse, fără să acorde un termen de trei ani pentru aplicarea ei şi fără să augmenteze răsplăţile. Cu toate acestea, când a observat că în timpul unui spectacol cavalerii cer insistent abolirea legii, i-a arătat pe copiii lui Germanicus – pe unii îi ţinea la el în braţe, pe alţii tatăl lor -, arătându-le prin gesturi şi priviri să nu ezite să-l imite pe acest tânăr. Când a văzut că se eludează legea prin logodne cu fete prea tinere sau prin schimbarea foarte deasă a femeilor, a redus timpul de logodnă şi a reglementat divorţurile"); Dio Cass., LIV, 16; 18; LVI, 1-10; vezi şi Hor., *Carm. saec.*, 16-20; Flor., II, 34, 65; Vell., II, 89, 4; Tac., *Ann.*, III, 28; Macr., *Sat.*, I, 10, 4; G. Rotondi, *Leges publicae populi romani. Elenco cronologica con una introduzione sull'attivitá legislativa dei comizi*

romani (Estratto della *Enciclopedia Giuridica Italiana*), Hildesheim-Zürich-New York, 1990, p. 443, 445, 447; A. Mette-Dittmann, *Die Ehegesetze des Augustus. Eine Untersuchungen im Rahmen des Gesellschaftspolitik des Princeps*, Stuttgart, 1991 (Historia. Einzelschriften 67), p. 33-130, 131-197; *Roman Statutes*, edited by M.H. Crawford, II, London, 1996, nr. 60 (p. 781-786) şi 64 (p. 801-809)). Că prin aceste legi Augustus urmărea să reînvie tradiţiile romane (***exempla maiorum***) şi să corijeze moravurile (*correctio morum*) unei societăţi ieşite dintr-un prelungit marasm politic şi social, rezultă fără echivoc din izvoarele antice. Astfel, Titus Livius, scriind despre censorul Q. Metellus Macedonicus, arăta că discursul acestuia, prin care în anul **131 î.H.** şi-a susţinut legea despre obligativitatea căsătoriei (*de prole augenda*) (conservat fragmentar în Gell., I, 6), a fost citit de Augustus în Senat atunci când a propus *lex de maritandis ordinibus* - *„Extat oratio eius, quam Augustus Caesar, cum de maritandis ordinibus ageret, uelut in haec tempora scriptam in senatu recitauit*" („Ne-a rămas cuvântarea lui, căreia Augustus Caesar, atunci când a fost vorba de căsătoriile dintre categoriile sociale, i-a dat citire în Senat, ca şi cum ar fi fost scris pentru aceste vremuri") (*Per.* LIX) (H. Bellen, *op. cit.*, p. 330). La rândul său, Suetonius, vorbind despre pasiunea principelui pentru literatura greacă şi latină, menţiona: *„In euoluendis utriusque linguae auctoribus nihil aeque sectabatur, quam praecepta et exempla publice uel priuatim salubria, eaque ad uer bum excerpta aut ad domesticos aut ad exercituum prouinciarumque rectores aut ad urbis magistratus plerumque mittebat, prout quique monitione indigerent. Etiam libros totos et senatui recitauit et populo notos per edictum saepe fecit, ut orationes Q. Metelli «de prole augenda» et Rutili «de modo aedificiorum», quo magis persuaderet utramque rem non a se primo animaduersam, sed antiquis iam tunc curae fuisse*" („Ceea ce urmărea el în special la autorii greci şi latini erau exemple utile pentru viaţa publică şi particulară; pe acestea le copia cuvânt cu cuvânt şi le trimitea sub această formă ca avertismente fie celor din familie, fie comandanţilor de armate, guvernatorilor de provincii sau magistraţilor Romei. Ba chiar a citit cărţi întregi în Senat şi a făcut cunoscute poporului prin edicte o serie de lucrări cum ar fi discursurile lui Quintus Metellus *Despre sporirea populaţiei* şi cele ale lui Rutilius *Despre somptuozitatea excesivă a edificiilor*, pentru a demonstra mai clar că amândouă problemele n-au fost numai preocuparea sa, ci au stat în atenţia şi a celor vechi") (*Aug.*, 89, 2) (H. Bellen, *op. cit.*, p. 331). În acest

context, ***multarum rerum exempla imitanda*** despre care vorbeşte în partea finală a paragrafului erau, în bună măsură, ***exempla maiorum***. De altfel, literatura oficială a dat glas acestei preocupări constante a principelui pentru reînvierea tradiţiilor autentice şi pentru regăsirea identităţii „naţionale" punând accentul pe ecuaţia *mos mariorum-uirtutes-exempla uetera* (B. Feichtinger, *Ad maiorem gloriam Romae. Ideologie und Fiktion in der Historiograohie des Livius*, în *Latomus*, 51, 1992, 1, p. 3-33; J. Engels, *Die Exempla-Reihe De iure triumphandi – Römisch-republikanische Werte und Institutionem im frühkaiserzeitlichen Spiegel der Facta et dicta memorabilia des Valerius Maximus*, în *Identità e valori: fattori di aggregazioni e fattori di crisi nell'esperienza politica antica, Bergamo, 16-18 dicembre 1998*, a cura di A. Barzanò, C. Bearzot, F. Landucci, L. Prandi, G. Zecchini, Roma, 2001, p. 139-169). Nu e mai puţin adevărat, însă, că Augustus a oferit - atât în viaţa familială, cât şi în cea publică – numeroase *noua exempla*, care se înscriau pe linia aceluiaşi conservatorism moral al principelui (Vell., II, 100, 5; Suet., *Aug.*, 31, 4; 65; 101, 3; *Tib.*, 12, 4; Tac., *Ann.*, III, 24; IV, 44; Dio Cass., LIV, 27; LV, 10; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 24) (H. Bellen, *op. cit.*, p. 322-348). Pentru problemele discutate în această notă, în afara bibliografiei menţionate *supra*, vezi şi Mommsen, p. 40; Shipley, p. 359; Gagé, p. 87; R. Syme, *op. cit.*, p. 443-444, 452; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 370-377; Malcovati, p. 63-64; Brunt-Moore, p. 52; L.F. Raditsa, *Augustus' Legislation Concerning Marriage, Procreation, Love Affairs and Adultery*, în ANRW, II/13, 1980, p. 278-339; K. Galinsky, *Augustus' Legislation on Morals and Marriage*, în *Philologus*, 125, 1981, p. 126-144; D. Kienast, *op. cit.*, p. 71, 98, 111-112, 137-139; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 115; K. Christ, *op. cit.*, p. 115-117; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 520; E. Cizek, *op. cit.*, p. 275-276; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 90-91; D. Shotter, *op. cit.*, p. 71.

[71] ***Votum suspicere*** – expresie din limbajul religios însemnând promisiune sancţionată printr-o autorizaţie oficială – cf. É. Benveniste, *op. cit.*, p. 257.

[72] ***sacerdotes*** (gr. ἱερεῖς) (cf. şi **12.2**; **25.3**), sg. ***sacerdos*** („sacerdot, preot") < *sacer-dōt-s* (*sacer* + *dare*) < **sakro-dhō-ts* - cel care pune în lumină (arată, produce) sacrul, cel însărcinat cu îndeplinirea ceremoniilor religioare (*sacra*) (Varr., *Lat.*, V, 15, 83, 1; Isid., *Etym.*, IX, 3, 4) - Ernout-Meillet, p. 586, s.v. *sacer*, *-cra*, *-crum*.

[73] Un decret al Senatului din anul **30 î.H.** prevedea: „preoții și preotesele trebuiau să-i pomenească numele în toate rugăciunile înălțate pentru popor, pentru Senat și pentru el personal" (Dio Cass., LI, 19) (Gagé, p. 89). Rugăciunile *pro ualetudine* sunt în legătură și cu sănătatea constant șubredă a principelui – Plin., VII, 148; 149; XVIII, 139; XIX, 128; XXIX, 6; Dio Cass., XLVII, 41; LI, 22; LIII, 1; 30; Suet., *Aug.*, 28, 1; 59; 72, 1; 81-82; 91, 1; vezi și *infra*, **9.2**. În propaganda augustană apare și *salus Augusti*, asociată cu *felicitas imperii*; astfel s-au pus bazele componentei civic-politice a cultului abstracțiunii divinizate Salus – cf. M. Le Glay, *Remarques sur la notion de Salus dans la religion romaine*, în *La soteriologia dei culti orientali nell'Impero Romano. Atti del Colloquio Internazionale su La soteriologia dei culti orientali nell'Impero Romano, Roma, 24-28 Settembre 1979*, publicati a cura di U. Bianchi e M.J. Vermaseren, Leiden, 1982, p. 427-444, în special p. 428, 433.

[74] ***Ludi*** (sg. ***ludus***) - „jocuri", instituite din vechime cu scopuri religioase. Eruditii antici considerau că termenul *ludi* provine din *Lydis* (*Lydia* din Asia Mică, de unde ar fi venit etruscii) (Tert., *Spect.*, V, 2; Isid., *Etym.*, XVIII, 16, 2: *„et inde ludi a Lydis uocati sunt"*) - Ernout-Meillet, s.v. *lūdus, -ī*, p. 368-369; D. Briquel, *Ludi / Lydi: jeux romains et origines étrusques*, în *Ktèma*, 11, 1986, p. 161-167; F. Bernstein, *Ludi publici. Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung der öffentlichen Spiele im republikanischen Rom*, Stuttgart, 1998 (Historia. Einzelschriften 119), p. 124-125.

[75] ***sacerdotum quattuor amplissima collegia*** - vezi și Suet., *Aug.*, 100, 2: *„sacerdotes summorum collegiorum"* („preoți aparținând colegiilor superioare"), adică *pontifices, augures, quindecimuiri sacris faciundis* și *septemuiri epulones* (vezi și Dio Cass., LIII, 1 în nota următoare). Foarte probabil prin *ludi pontificales* („jocuri pontificale") menționate de Suetonius (*Aug.*, 44, 3) trebuie să înțelegem jocurile organizate de aceste colegii preoțești; vezi și CIL, VI, 32324: *summae [sacerdotibus pro ludis] quos pro salute Caesaris fecerunt, lucaris nomine* – Gagé, p. 88.

[76] Este vorba despre jocurile oferite în cinstea victoriei de la *Actium*, care se desfășurau din cinci în cinci ani; primele au avut loc în **28 î.H.**, fiind organizate de Octavianus Caesar și M. Vipsanius Agrippa în calitate de consuli – Dio Cass., LIII, 1: „Această serbare se celebra din cinci în cinci ani, atâta vreme cât s-a ținut, trecând pe rând în sarcina celor patru colegii de preoți, ma refer la pontifici, la auguri, la septemviri și la quindecimviri". În **16 î.H.**, aceste jocuri (vezi și CIL, VI, 386) au căzut în sarcina quindecimvirilor – Dio Cass., LIV, 19: „Tot pe acea vreme s-au ținut și jocurile cincinale în cinstea domniei lui Augustus, jocuri pe care Agrippa le organiză pe cheltuiala lui, prin mijlocirea colegilor săi, quindecimviri (căci colegiul quindecimvirilor, căruia îi revine, pe rând, sarcina organizării acestor jocuri îl adoptase de curând ca membru)". În schimb, nu se știe care colegiu a organizat jocurile din anul **9 d.H.** „consacrate în sănătatea divinului Augustus" (Plin., VII, 158).

Aceste jocuri erau în strânsă relație cu devoțiunea specială a lui Octavianus pentru Apollo, care în ziua bătăliei de la *Actium* a săvârșit un miracol (Prop., IV, 6, 31-54) (pe monedele din **16 î.H.** apare legenda *Apollini Actio*) – cf. Dio Cas., LI, 1: „Și tot în cinstea acelei zile /**2 septembrie 31 î.H.**, ziua victoriei de la *Actium* – n.n./ Octavianus Caesar a adus ca prinos lui Apollo din Actium o corabie cu trei rânduri de rame, una cu patru rânduri, altele cu șase rânduri, altele până la zece rânduri de rame, alese din șirul celor capturate. De asemenea, a ridicat un templu în cinstea zeului, mai mare încă decât cel care se afla pe acele meleaguri /vezi *infra*, **19.1** – n.n./, și a instituit concursuri de poezie, muzică și atletism, alergări de care, concursurile care se țin din cinci în cinci ani denumite «sacre» (căci sub acest nume sunt cunoscute acele concursuri însoțite de banchete). Acestor jocuri Octavianus Caesar le-a dat numele de «actiace»"; vezi și Str., VII, 7, 6; Suet., *Tib.*, 6, 4; EJ, 12 = AÉ, 1928, 15 = 1992, 1534: *[ad hostem in]seq[uendam egr]essu[s / est navalibus spoli]is /5/ [exorna]ta c[onsacravit]*; J. Gagé, *Apollon romain. Essai sur le culte d'Apollon et le développement du «ritus Graecus» à Rome des origines à Auguste*, Paris, 1955, p. 479-522; M. Clavel-Lévêque, *L'espace des jeux dans le monde romain: hégémonie, symbolique et pratique sociale*, în ANRW, II/16.3, 1986, p. 2426; D. Mannsperger, *op. cit.*, p. 363-375; J. Liegle, *Die Münzprägung Octavians nach dem Siege von Actium*, în *Saeculum Augustus*, III, p. 308-347.

Tot în cinstea victoriei de la *Actium*, la Roma s-a organizat *lusus Troiae* („jocul sau cavalcada de la Troia") (Suet., *Aug.*, 43, 2; *Tib.*, 6, 4; Dio Cass., LI, 22; LIII, 1), considerat cel mai vechi joc cultic roman, instituit de însuși Aeneas – Verg., *Aen.*, V, 545-603; Plut., *Cat. min.*, 3, 1; Festus, p. 504 L, *Troia*; Dio Cass., XLIII, 23; Serv., *ad Aen.*, 560; L. Friedlaender, *Les jeux*, în J. Marquardt, *op. cit.*, p. 300-302; A. Alföldy, *Early Rome and the Latins*, Ann Arbor, 1964, p. 281-283; L. Bouke van der Meer, *Le jeu de Truia. Le programme iconographique de l'oenochoé*

de Tragliatella, în *Ktèma*, 11, 1986, p. 169-178; G. Pfister, *Lusus Troiae*, în *Klassisches Alterum, Spätantike und frühes Christentum. Adolf Lippold zu 65. Geburstag gewidnet*, Würzburg, 1993, p. 177-189; M. Stemmler, *Eques Romanus – Reiter und Ritter. Begriffsgeschichtliche Untersuchungen zu den Entstehungsbedingungen einer römischen Adelskategorie im Heer und in den comitia centuriata*, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien, 1997 (Prismata 8), p. 235-237.

Despre problemele discutate în acest paragraf, vezi şi Mommsen, p. 41-43; Shipley, p. 359; Gagé, p. 87-89; R. Syme, *op. cit.*, p. 445; Malcovati, p. 64; D. Kienast, *op. cit.*, p. 70, 93, 134.

[77] Vezi şi Suetonius, *Aug.*, 59: *„Nonnulli patrum familiarum testamento cauerunt, ut ab heredibus suis praelato titulo uictumae in Capitolium ducerentur uotumque pro se solueretur, quod superstitem Augustum reliquissent*" („Unii şefi de familie au prescris prin testament moştenitorilor să conducă pe Capitoliu victime pentru sacrificiu precedate de un afiş, pentru împlinirea jurământului pe care-l făcuseră, dacă Augustus le supravieţuieşte"); Dio Cass., LI, 19: în anul **30 î.H.**, Senatul a decretat ca „în orice adunare festivă, la banchete, nu numai la cele publice, ci şi la cele particulare, toţi oaspeţii aveau datoria să aducă libaţii pentru Octavianus Caesar"; Dio Cass., LIII, 28: în anul **24 î.H.**, după întoarcerea din războiul împotriva cantabrilor, „în cinstea lui s-au decretat alte hotărâri pentru a i se celebra însănătoşirea"; Dio Cass., LIV, 19: în anul **16 î.H.**, după plecarea împăratului în Gallia, „oamenii au fost îndemnaţi să înalţe rugi pentru reîntoarcerea lui Augustus"; Suet., *Aug.*, 57, 1: *„Omnes ordines in lacum Curti quotannis ex uoto pro salute eius stipem iaciebant*" („Toate clasele statului aruncau în fiecare an monede în lacul Curtius, o făgăduială făcută zeilor pentru sănătatea sa"); Hor., *Carm.*, IV, 5, 33; Mommsen, p. 43-44; Gagé, p. 88-89; M. Le Glay, *L'Empire romain...*, p. 25.

Puluinarum < *puluinus* - „pernă" aşezată pe un *lectus* („pat") pe care se afla statuia unui zeu căruia i se oferea un ospăţ sacru la ceremonia numită *lectisternium* (*lectus* - „pat" + *sterno* - „a se întinde") – cf. J. Marquardt, *op. cit.*, I, p. 55; D. Tudor, *Pulvinar 2.*, în ECR, p. 633; *Pulvinar*, în DCR, p. 164. Expresia ***apud omnia puluinaria*** arată că rugăciunile (*supplicationes*) pentru sănătatea lui Octavianus au avut loc în locurile sau templele unde se celebrau *lectisternia* – cf. Serv., *ad Georg.*, III, 533 – *apud* J. Marquardt, *op. cit.*, p. 59, nota 7; vezi şi Liv., XXII, 1: *„uti supplicatio per triduum **ad** omnia **puluinaria** haneretur*" („şi să se facă rugăciuni publice tuturor zeilor vreme de trei zile de-a rândul"); XXIV, 10: *„et supplicatio omnibus diis, quorum **puluinaria** Romae essent, indicta est*" („s-au hotărât rugăciuni publice pentru toţi zeii care îşi aveau sanctuarele la Roma"); XXVII, 4: *„et supplicatio diem unum Romae **ad** omnia **puluinaria***" („şi rugăciuni publice vreme de o zi întreagă la toate altarele"); XXVII, 11: *„et supplicatio **circa omnia** puluinaria, obsecratio in unum diem indicta*" („s-au decretat şi oficierea de slujbe în jurul tuturor sanctuarelor, precum şi rugăciuni publice vreme de o zi întreagă"); XXXIV, 55: *„coronati ad omnia **puluinaria** supplicauerunt*" („cu cununi pe cap, ei au făcut slujbe la toate altarele") etc.; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 59, nota 6.

Supplicationes la „toate *puluinaria*" au mai avut loc şi în cinstea victoriei din *Sicilia* din **36 î.H.** asupra lui Sex. Pompeius – *Feriae et supplicationes ad **omnia puluinaria** q. e. d. Caesar August. in Sicilia uicit; Fer. et supplicationes aput **omnia puluinaria** quod eo die Caes. Diui f. uicit in Sicilia Censorin. et Caluisio cos.* – *apud* Gagé, p. 180, subl. n.; Malcovati, p. 64.

[78] Foarte probabil în **30** sau **29 î.H.** – cf. şi Dio Cass., LI, 20: „În anul când Octavianus Caesar era consul împreună cu Sextus Appuleius, toate înfăptuirile sale au fost confirmate prin depunere de jurământ la începutul lunii ianuarie. Ceva mai târziu, după sosirea documentelor privitoare la parţi, Senatul a hotărât ca numele lui Octavianus Caesar să fie citat în cântările religioase alături de cele ale zeilor..." – Mommsen, p. 44; Shipley, p. 361; Gagé, p. 89; Malcovati, p. 64; Brunt-Moore, p. 52; D. Kienast, *op. cit.*, p. 202; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 220; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 84.

Salii < *salio, ire* - „a dansa" – cf. Varr., *Lat.*, V, 15, 85, 1; Ernout-Meillet, p. 590, s.v. *Saliī, -ōrum*. Conform tradiţiei, colegiul salienilor fusese înfiinţat de regele Numa Pompilius (715-672 î.H.) pentru zeul Mars Gradiuus (*salii Palatini*) (Cic., *Rep.*, II, 10, 26; Liv., I, 20; Dion. Hal., II, 70; Ovid., *Fast.*, III, 259-294; Flor., I, 2, 2; Plut., *Numa*, 13; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 3, 1) şi amplificat de Tullus Hostilius (672-640 î.H.) (*salii agonales* saŭ *collines*) (Liv., I, 27; Dion. Hal., II, 70; Dio Cass., II, frag. B 7_5 = M 6_5). Aceşti preoţi aveau în grijă scuturile sacre căzute din cer (*ancilia*) (Varr., *Lat.*, VI, 6, 45; Liv., XXXVII, 33; Dion. Hal., II, 70; Verg., *Aen.*, VIII, 663; Ovid., *Fast.*, III, 357-392; Flor., I, 2, 3; Festus, p. 115 A[1]; Plut., *Numa*, 13; Tac., *Hist.*, I, 89, 3; Serv., *ad Aen.*, VII, 603). În luna martie a fiecărui an, îmbrăcaţi în *tunica picta* iar pe

deasupra cu platoşă de aramă, având pe cap o bonetă ţuguiată (*pileus*), purtând în mâna stângă o sabie, în dreapta o lance iar pe braţul stâng scutul, ei străbăteau oraşul cântând imnuri, jucând dansul armelor şi izbind cu lăncile în scuturi (Liv., I, 20; Ovid., *Fast.*, III, 259-294, 357-392). *Saliorum carmina* sau *carmen Saliare* („imnul salienilor") e una dintre cele mai vechi creaţii de limbă latină păstrate (vezi *Fragmenta poetarum Latinarum epicorum et lyricorum...*, fr. 1-21, p. 2-9), forma lui rămânând neschimbată de-a lungul secolelor (cf. Quint., *Inst.*, I, 6, 40-41: *„Saliorum carmina uix sacerdotibus suis satis intellecta. Sed illa mutari uetat religio et consecratis utentum est"* - „Versurile salienilor sunt prost înţelese chiar de preoţii înşişi, dar religia le interzice să schimbe ceva consacrat") – pentru toate acestea, J. Marquardt, *op. cit.*, II, p. 158-172; N. Turchi, *op. cit.*, p. 70-72; DCR, p. 176.

[79] ***Sacrosanctus*** („inviolabil") < *sanciō, -īre* - „a face sacru sau inviolabil, a stabili solemn printr-o lege (*lege ut*), a ratifica, a sancţiona" (Ernout-Meillet, p. 587, s.v. *sanciō, īs, sānxī, sānctum, sancīre*; M. Morani, *Lat. «sacer» e il rapporto uomo-dio nel lessico religioso latino*, în *Aevum*, 55, 1981, 1, p. 30-46, în special p. 44-46; É. Benveniste, *op. cit.*, p. 187-192). Inviolabilitatea unei lucru sau a unei persoane era stabilită printr-o lege numită *lex sancta* sau *sacrata*; cei care o încălcau deveneau pasibili de pedeapsa capitală (*capitis consecratio*) (Festus, p. 413 S[1]; Macr., *Sat.*, III, 3, 6; Serv., *ad Aen.*, VIII, 382; Ernout-Meillet, p. 587, s.v. *sanciō, īs, sānxī, sānctum, sancīre*; B. Liou-Gille, *Les leges sacratae: esquisse historique*, în *Euphrosyne*, 24, 1997, p. 61-84; Z. Bujulić, *Leges regiae: pro et contra*, în RIDA, 45, 1998, p. 89-142; J. Ries, *Sacrul în istoria religioasă a omenirii*, traducere din limba italiană de R. Utale, Iaşi, 2000, p. 148).

[80] Tribunii plebei erau persoane sacrosancte, aşa cum se hotărâse prin **lex sacrata de tribunorum plebei potestate et sacrosanctitate* din **493 î.H.** şi prin **lex Sicinia de tribunorum plebei sanctitate uel de tribunorum plebei iure contionandi apud populum* din **492 î.H.** (L. Calpurnius Piso Frugi, *Ann.*, frg. 25; C. Sempronius Tuditanus, *Ann.*, frg. 4; Liv., II, 33; III, 55: *„tribunis, ut sacrosancti uiderentur... cum religione inuiolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo ut qui tribunis plebis aedilibus iudicibus decemuiris nocuisset, eius caput Ioui sacrum esset, familia ad aedem Cereris Liberi Liberaeque uenum iret... tribunos uetere iure iurando plebis, cum primum eam potestatem creauit, sacrosanctos esse"* - „Tribunii au devenit inviolabili, nu prin mijlocirea religiei, ci

printr-o lege care dispunea următoarele: «Acela care face vreun rău unui tribun al poporului, vreunui edil, judecător sau decimvir, capul lui să fie jertfit lui Iupiter; familia şi bunurile sale să fie vândute în folosul templului zeiţei Ceres, al lui Liber şi Libera»... tribunii sunt inviolabili, datorită vechiului jurământ depus în faţa poporului, când s-au ales pentru prima oară tribunii investiţi cu această putere"; Dion. Hal., VI, 89; VII, 17; IX, 47; 48; Val. Max., IX, 9, 5; Festus, p. 413 S[1], 414 S[1]; Gell., XVII, 21, 11) - G. Rotondi, *op. cit.*, p. 192-193; B. Liou-Gille, op. cit., p. 75-83; D. Flach, *op. cit.*, p. 14 (p. 73-79) şi 15 (p. 79-82); B. Linke, *Von der Verwandtschaft zum Staat. Die Entstehung politischer Organisationsformen in der frührömischen Geschichte*, Stuttgart, 1995, p. 160-161.

Sacrosanctitatea tribuniciară fusese acordată şi lui Caesar în anul **45 î.H.** (Liv., *Per.* CXVI: *„Et cum plurimi maximique honores a senatu decreti essent, inter quos... et sacrosanctus"* - „După ce i s-au decretat de către Senat foarte multe şi mari onoruri, între care... şi acela de a fi inviolabil"; Dio Cass., XLIV, 5: „Printr-un alt decret, i s-a acordat lui Caesar... dreptul de a se bucura de privilegiile acordate tribunilor plebei, adică de faptul că acela care i-ar fi adus vreun prejudiciu cu fapta sau cu vorba, să fie învinuit de sacrilegiu şi expus blamului public"; App., *Ciu.*, II, 106: „Propria sa persoană era considerată sacrosanctă") - Gagé, p. 89; L. Canfora, *op. cit.*, p. 280-288.

Nefiind plebeu şi, deci, neputând îndeplini tribunatul plebei, lui Octavianus i-a fost conferită doar puterea tribuniciară în anul **36 î.H.** (Dio Cass., XLIX, 15: „Aşadar, printr-un decret, i s-a dăruit... dreptul de a nu fi insultat nici cu fapta, nici prin cuvinte. În caz contrariu, cei găsiţi vinovaţi de a fi încălcat decretul erau pasibili de a suferi aceeaşi pedeapsă cu cei care insultau un tribun. Ceva mai mult chiar, i s-a îngăduit să se aşeze pe aceeaşi bancă cu tribunii plebei"; App., *Ciu.*, V, 132: „Caesar a fost ales tribun al poporului pe viaţă"). Ea a fost, foarte probabil, reînnoită anual, cum s-a întâmplat, de exemplu, în **30 î.H.**, când a fost completată cu *ius auxilii* (Dio Cass., LI, 19: „Octavianus Caesar a obţinut dreptul de a fi tribun pe viaţă şi de a acorda asistenţă acelora care ar fi apelat la bunăvoinţa lui atât în incinta *pomoerium*-ului cât şi în afara lui, pe o distanţă de opt jumătăţi de stadiu, autoritate pe care nu o mai deţinea nici unul din ceilalţi tribuni"), până când în **23 î.H.** a devenit perpetuă (***perpetum***) (Suet., *Aug.*, 27, 5: *„Tribuniciam potestatem perpetuam recepit"* - „Augustus a primit puterea de tribun pentru vecie"; Dio Cass., LIII, 32: „Senatul decretă ca Augustus să devină tribun pe viaţă... Aşa se

face că şi el, şi împărații care i-au urmat, şi-au execitat oarecum legal, alături de celelalte puteri, şi puterea tribuniciară, fără ca Augustus sau indiferent care alt împărat să fi posedat titlul de tribun"; Aur. Vict., *Caes.*, 1, 6; Oros., VI, 18, 34: „*ut in perpetuum tribuniciae potestatis esset*"). ***Tribunicia potestas*** a reprezentat una dintre „pârghiile" cele mai importante ale puterii lui Augustus - vezi Mommsen, p. 44-45; L. Wickert, *op. cit.*, col. 2283-2284; Gagé, p. 89-89; Malcovati, p. 65; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 302, 306, 319, 321-322, 348, 351-352; H. Last, *Über die Tribunicia Potestas des Augustus*, în *Augustus*, p. 241-263; W. Kunkel, *op. cit.*, p. 324-327; Y. Roman, *op. cit.*, p. 13, 14, 15; E. Cizek, *Mentalități...*, p. 226-227; idem, *Istoria Romei*, p. 244-245.

[81] ***recusaui***: despre *recusatio*, cf. L. Wickert, *op. cit.*, col. 2260-2261.

[82] Este vorba despre **M. Aemilius Lepidus**, numit *pontifex maximus* în **44 î.H.** datorită maşinațiunile lui M. Antonius (Liv., *Per.* CXVII: „*In confusione rerum ac tumultu M. Lepidus pontificatum maximum intercepit*" - „În toiul învălmăşelii şi tulburărilor, M. Lepidus a pus mâna pe funcțiunea de *pontifex maximus*"; Vell., II, 63, 1: „*pontifex maximus in C. Caesaris locum furto creatus*" - „a fost ales printr-o înşelătorie *pontifex maximus* în locul lui C. Caesar"; Dio Cass., XLIV, 53: „Deoarece Lepidus se bucura încă de multă trecere şi îi inspira teamă, Antonius îşi căsători fiica cu fiul acestuia şi mânui lucrurile în aşa fel, încât Lepidus să fie numit *pontifex maximus*, luându-i astfel orice putință de a-i controla acțiunile. Pentru a îndeplini cât mai lesne acest plan, trecu din nou dreptul de alegere a pontificelui suprem de la Adunarea Poporului la colegiile de preoți şi, fără să fi îndeplinit nici una sau măcar câteva din prescripțiile legale, îl numi pe Lepidus mare pontifice, deşi i-ar fi stat în putere să ia pentru el acest sacerdoțiu"; XLV, 17; App., *Ciu.*, II, 132; Cic., *Phil.*, XIII, 7) - Mommsen, p. 45; Shipley, p. 363; Gagé, p. 91; U. Gotter, *op. cit.*, p. 34-35; W. Will, *Aemilius [I 12] Ae. Lepidus, M.*, în NP, 1, col. 178-179; R.D. Weigel, *op. cit.*, p. 68-73.

Conlegae mei: fiind *pontifex* încă din **48 î.H.** (vezi *supra*, **7.3**), Octavius era coleg de pontificat cu Lepidus - Gagé, p. 91.

[83] În **36 î.H.**, imediat după înfrângerea lui Sex. Pompeius, pe care M. Lepidus l-a sprijinit; acesta şi-a păstrat sacerdoțiul până la moartea sa, în **13 î.H.** - ILS, 108; Liv., *Per.* CXXIX; Dio Cass., XLIX, 8; 11-12; 15: „refuză să accepte pontificatul lui Lepidus care i se atribuise (căci legea străbună interzicea ca sacerdoțiul să fie preluat de la un pontif încă în viață)"; LIV, 15: „Adevărul este că adesea, şi în particular şi în public, când fusese invitat să preia acest sacerdoțiu, Augustus n-a considerat c-ar fi drept să-l preia atâta vreme cât Lepidus mai trăia încă"; App. *Ciu.*, V, 126; 131: „Cu toate că poporul a vrut ca, luând funcția de mare pontif de la Lepidus, să-i acorde lui Caesar demnitatea pe care legea o acordă pe viață, el nu a primit. De asemenea, cu toate că poporul a vrut să-l omoare pe Lepidus ca pe un duşman al patriei, el s-a opus"; vezi şi Mommsen, p. 45; Gagé, p. 91, 108; R. Syme, *op. cit.*, p. 447.

[84] ***Quod pater meus habuerat***: C. Iulius Caesar primise pontificatul suprem în **63 î.H.** (Dio Cass., XXXVII, 38; XLIV, 48-49; L. Canfora, *op. cit.*, p. 36-38; E. Cizek, *op. cit.*, p. 166; Y. Le Bohec, *Caesar*, traducere de G. Trohani, prefață de A. Barnea, Bucureşti, 2001, p. 37; R. Stepper, *op. cit.*, p. 171-172), care, conform unui decret al Senatului din **45 î.H.**, era considerat o demnitate ereditară - Dio Cass., XLIV, 5: „Fiul lui Caesar, dacă i s-ar fi născut un fiu sau dacă ar fi adoptat pe cineva, urma să fie numit mare pontif"; Gagé, p. 91; Malcovati, p. 65; Brunt-Moore, p. 52-53; L. Canfora, *op. cit.*; R. Stepper, *op. cit.*

[85] **Anul 12 î.H.**: **P. Sulpicius P. f. Quirinius**. Aşa cum scria Tacitus, acest consul nu avea nici o legătură cu familia patriciană a *Sulpicii*-lor, fiind născut în oraşul *Lanuuium* (Tac., *Ann.*, III, 48) din „*obscurissima domus*" („cea mai de jos familie") (Tac., *Ann.*, III, 23). A fost probabil adoptat de un P. Sulpicius. S-a dovedit, însă, un excelent militar (Tac., *Ann.*, III, 48), care a atras atenția lui Augustus, fiind însărcinat cu numeroase magistraturi - proconsul în *Creta et Cyrenae* în cca 15 î.H., prilej cu care a dus o campanie împotriva triburilor africane ale marmarizilor şi garamanților (Flor., II, 31); *consul* în 12 î.H. (CIL, VII, 68 = ILS, 6095 = HD, 25860; Tac., *Ann.*, III, 48; Dio Cass., LIV, 28); *legatus Augusti pro praetore* în *Galatia* cândva după consulat (prin 9-8?, 11-7?, 6-1? 4-3?), când a cucerit fortificațiile homonadeilor, o populație de pe muntele Taurus, fapt în urma căruia a primit *ornamenta triumphalia* (Str., XII, 6, 5; Tac., *Ann.*, III, 48); proconsul în *Asia* prin 1-4 d.H., din 2 d.H. devenind şi sfetnicul lui Gaius Caesar, trimis să rezolve problemele din Orient (Tac., *Ann.*, III, 48) (vezi şi *infra*); proconsul al *Syriei* în 6-7 d.H., calitate în care a anexat *Iudaea* după depunerea etnarhului Archelaos (4 î.H -6 d.H.), a ordonat efectuarea unui *census* şi a crucificat insurgenții nemulțumiți de o asemenea măsură (Ios., *AI*, XVII, 13, 5; XVIII, 1, 1 şi 5; 2, 1-2; XX, 5, 2; *BI*, II, 8, 1; Dio Cass., LV, 27; Eus., *HE*, I, 5, 3-6). A murit în 21 d.H., bogat şi lipsit de urmaşi, deşi fusese căsătorit de două ori

(Tac., *Ann.*, III, 22-23; 48; Suet., *Tib.*, 49, 1) – PIR[1], S, 732; R. Syme, *op. cit.*, p. 236, 362, 376, 379, 381, 393, 399, 419, 425, 429, 434, 435, 452, 476, 499, 528; idem, *Anatolica. Studies in Strabo*, edited by A. Birley, Oxford, 1995, p. 216-224, 257-269; D. Kienast, *op. cit.*, p. 127, 279 (nota 66), 288; M. Ghiretti, *Lo «status» della Giudea dall'età Augustea all'età Claudia*, în *Latomus*, 44, 1985, 4, p. 751-766; P. Schäfer, *Histoire des Juifs dans l'Antiquité*, traduit de l'allemand par P. Schulte, Paris, 1989, p. 129-130; M. Sartre, *Les provinces anatoliennes*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 337; idem, *L'Orient sémitique*, în *ibidem*, p. 419; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 81; W. Ball, *Rome in the East. The transformation of an empire*, London and New Yor, 2001, p. 53-56; W. Eck, *Sulpicius [II 13] P.S. Quirinius*, în NP, 11, col. 1105.

C. Valgius C. f. Rufus. Despre acest *consul suffectus* din anul 12 î.H. (CIL, VII, 68 = ILS, 6095 = HD, 25860; Dio Cass., LIV, 28) nu se cunosc prea multe. Era, fără îndoială, un *homo nouus*, o persoană erudită, autor al unor poeme şi al unui tratat de botanică neterminat, închinat lui Augustus (Plin., XXV, 4). Horatius i-a dedicat una dintre ode (*Carm.*, II, 9) – PIR[1], V, 169; R. Syme, *The Roman Revolution*, p. 362, 375, 528; D. Kienast, *op. cit.*, p. 225 (nota 219), 245, 256 (nota 335); J. Nitschke, *op. cit.*, p. 87, 113.

[86] ***eo mortuo qui ciuilis motus occasione ocupauerat***: de observat faptul că, la fel ca şi în cazul lui M. Antonius (vezi **1.1**, **24.1**, **25.2**) sau Sex. Pompeius (vezi *infra*, **25.1**), Augustus evită numele lui M. Lepidus – Mommsen, p. VI; Malcovati, p. 65; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 284-285; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 27.

[87] ***Tota Italia*** (cf. şi **25.2**): sintagma apare pentru prima dată la Cicero (*ad Q. fr.*, I, 5, 16; *Dom.*, 75), unde desemnează elitele coloniilor şi municipiilor din Italia şi Cisalpina. Aşa cum au remarcat specialiştii, în literatura latină a perioadei republicane *Italia* a fost un concept ambiguu, reflectând, în ciuda progreselor romanizării şi ale uniformizării culturale şi instituţionale, mai degrabă un sentiment moral decât o conştiinţă etnică (C. Nicolet, *Rome et la conquête du monde méditerranéen. 264-27 avant J.-C.*, I, *Les structures de l'Italie romaine*, Paris, 1977, p. 75-76; M. Pallottino, *L'Italia prima della romanizzazione: proposta di una sintesi storica*, în *Popoli e civiltà dell' Italia antica*, 7, a cura di M. Pallottino, Roma, 1978, p. 371-390; idem, *Histoire de la première Italie*, traduction et introduction de E. Frézouls, Strasbourg, 1993, în special p. 17-170; idem, *Storia della prima Italia*, Milano, 1994, p. 115-200; L. de Libero, *Italia*, în *Klio*, 76, 1994, p. 303-325; M. Tarpin, *op. cit.*, p. 11-12). Abia războiul social şi generalizarea dreptului de cetate au creat premisele afirmării identităţii şi ale unei unităţi politice (C. Nicolet, *op. cit.*, p. 290-295; D. Briquel, *Le regard des autres. Les origines de Rome vues par ses ennemis (début du IVe siècle / début du Ier siècle av. J.-C.)*, Besançon, 1997, p. 153-185; L. Cappelletti, *Il giuramento degli Italici sulle monete del 90 a. C.*, în ZPE, 127, 1999, p. 85-92), devenită „coerentă" sub întâiul *princeps*, aşa cum o dovedesc, printre altele, *consensus uniuersorum* din **32 î.H.** (vezi *infra*, **25.2**), asentimentul general pentru acordarea marelui pontificat în **12 î.H.** şi informaţia lui Velleius Paterculus (II, 15, 2) despre italici ca „*homines eiusdem gentis et sanguinis*" (R. Syme, *op. cit.*, p. 276-293; F. De Martino, *Note sull' Italia augustea*, în *Athenaeum*, 53, 1975, p. 245-261; C. Nicolet, *L'origine des regiones Italiae augustéennes*, în CCG, 2, 1991, p. 73-97; *L'Italie d'Auguste à Dioclétien. Actes du colloque international organisé par l'École française de Rome, l'École des hautes études en sciences sociales, le Dipartimento di scienze storiche, archeologiche, antropologiche dell'Antichità dell' Università di Roma-La Sapienza et le Dipartimento di scienze dell' Antichità dell' Università di Trieste (Rome, 25-28 mars 1992)*, Roma, 1994, *passim*; M. Tarpin, *op. cit.*, p. 12-16; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 452-457).

[88] Augustus a fost ales ***pontifex maximus*** la **6 martie 12 î.H.** (vezi *supra*, **7.3**) – ILS, 108: *EO DIE CAESAR PONTIFEX MAXIMVS CREATVS EST. SVPPLICATIO VESTAE, DIS PVB(LICIS) P(ENATIBVS) P(OPVLI) R(OMANI) Q(VIRITIVM)*; CIL, VI, 2299 – Mommsen, p. 45; Shipley, p. 363; Gagé, p. 91, 168, 195; R. Syme, *op. cit.*, p. 447, 469; K. Loewenstein, *op. cit.*, p. 540; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 64; A. Fraschetti, *op. cit.*, p. 345-359; idem, *Augusto e Vesta sul Palatino*, în AfR, 1, 1999, 2, p. 174-173; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 386; E. Cizek, *Mentalităţi...*, p. 227; idem, *Istoria Romei*, p. 246-247; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 52; D. Shotter, *op. cit.*, p. 73; vezi şi *supra*.

[89] Timp de trei ani (**22-19 î.H.**), Augustus fusese plecat în Sicilia şi apoi în *Achaia* (unde s-a iniţiat în misterele de la *Eleusis*), provinciile microasiatice şi *Syria*. În acest timp, la Roma s-au produs tulburări provocate de republicanii întârziaţi. Cum Augustus a refuzat să revină în Oraş, în anul **21 î.H.** l-a însărcinat pe Agrippa să potolească spiritele; cu acest prilej au fost desfiinţate colegiile constituite ilegal, inclusiv asociaţia închinătorilor divinităţilor egiptene. Doi ani mai târziu, însă, „răzmeriţa se aprinse iarăşi la Roma", consulatul fiind uzurpat de M.

Egnatius Rufus, un demagog, fost *aedilis* în **26 î.H.**; Augustus a fost nevoit să numească *consul* pe Q. Lucretius (menţionat în acest paragraf şi *infra*, **12.1**) şi, în cele din urmă, să se întoarcă în capitală (Str., XVII, 1, 54; Vell., II, 92; Suet., *Aug.*, 32, 1; Dio Cass., LIII, 24; LIV, 6-10) - Gagé, p. 91-92; R. Syme, *op. cit.*, p. 371, 402-403; Malcovati, p. 65; Brunt-Moore, p. 53; D. Kienast, *op. cit.*, p. 92-95; K. Clinton, *The Eleusinian Mysteries: Roman Initiates and Benefactors, Second Century B.C. to A.D. 267*, în ANRW, II/18.2, 1989, p. 1507-1509; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 62; A. Grimm, *Iside imperiale. Aspetti storico-culturali del culto isiaco al tempo degli imperatori romani*, în *Iside. Il mito, il mistero, la magia*, a cura di E.A. Arslan, con F. Tiradritti, M. Abbiati Brida, A. Magni, Milano, 1997, p. 124.

[90] Altarul a fost consacrat pe **12 octombrie 19 î.H.** şi inaugurat pe **15 decembrie 19 î.H.** (ILS, 108: *XVIII K IANVAR EO DIE ARA FORTVNAE REDVCIS DEDICAST QVAE CAESAREM AVGVSTVM EX TRANSMARINIS PROVINCIIS REDVXIT*; Dio Cass., LIV, 10: „în onoarea lui Augustus au fost date fel de fel de decrete, dintre care nu acceptă nimic, afară de înălţarea unui altar închinat Fortunei (Zeiţa Bunei Întoarceri) (căci aşa a fost denumită)") – Mommsen, p. 46-47; Shipley, p. 363; EJ, p. 53, 55; Gagé, p. 92, 182, 185, 195; Malcovati, p. 65-66; Brunt-Moore, p. 53; D. Kienast, *op. cit.*, p. 94, 198.

Fortuna era una dintre vechile divinităţi romane, adorată de pe vremea regilor etrusci; cu timpul, a avut loc multiplicarea şi specializarea acestei divinităţi, apărând *Fortuna Mulieribus*, *Fortuna Virilis*, *Fortuna Viscata*, *Fortuna Virgo* (*Virginalis*) etc.; cea mai arhaică era *Fortuna* din *Forum Boarium*, care a devenit *Fortuna Publica populi Romani* în timpul Republicii şi *Fortuna Augusta* sub Imperiu – vezi J. Champeaux, *Fortuna. Recherche sur le culte de la Fortune à Rome et dans le monde romain des origines à la mort de César*, I, *Fortuna dans la religion archaïque*, Roma, 1982; II, *Les transformations de Fortuna sous la République*, Roma, 1987; N. Boëls-Janssen, *La vie religieuse des matrones dans la Rome archaïque*, Roma, 1993, p. 49-83, 321-335, 353-369, 373-388. Cultul lui ***Fortuna Redux*** – Fortuna / Soarta care te readuce (teafăr / acasă) s-a dezvoltat mai ales în perioada imperială, fiind strâns legat de cel al altor abstracţiuni divinizate din sfera virtuţilor – *Victoria*, *Virtus* etc. – cf. J. Rufus Fears, *The Theology of Victory at Rome: Approches and Problems*, în ANRW, II/17.2, 1981, p. 808-824; idem, *The Cult of Virtues and Roman Imperial Ideology*, în *ibidem*, p. 885, 889.

[91] ***Aedes Honoris et Virtutis*** fusese promis în anul **222 î.H.** de consulul şi augurul M. Claudius Marcellus, care câştigase *opima spolia* în bătălia de la *Clastidium* şi triumfase asupra gallilor insubri şi a germanilor; din motive religioase, pontificii au respins ridicarea lui, fiind dedicat abia în **205 î.H.** de M. Marcellus, fiul fostului consul (Liv., XXVI, 31; 32; XXVII, 25; XXIX, 11; Val. Max., I, 1, 8; Cic., *Nat.*, II, 61; Plut., *Marc.*, 48) (R.D. Weigel, *Roman generals and the vowing of temples, 500-100 BC*, în CM, 49, 1997, p. 128). Acest *aedes* se găsea „*ad portam Capenam*" (Liv., XXV, 40; XXVI, 32; XXIX, 11), foarte probabil pe latura nordică a cunoscutei *uia Appia* – TDAR, p. 258-259; F. Kolb, *Rom. Die Geschichte der Stadt in der Antike*, München, 1995 (Beck's Historische Bibliothek), p. 196-198; C.J. Classen, *Virtutes imperatoriae*, în idem, *Zur Literatur und Gesellschaft der Römer*, Stuttgart, 1998, p. 258.

[92] ***Porta Capena*** se afla pe panta sud-vestică a colinei *Caelius*, la ieşirea spre *uia Appia* (Liv., I, 26; III, 22; Ovid., *Fast.*, IV, 343; V, 673; VI, 192; Serv., *ad Aen.*, VII, 697) - TDAR, p. 405.

[93] ***pontifices*** – vezi *supra*, **7.3**; e interesant de observat că în versiunea grecească se foloseşte acelaşi termen ca şi pentru ***sacerdotes*** - **ἱερεῖς** (vezi *supra*, **9.1**).

[94] ***uirgines Vestales*** (gr. **ἱερεῖαι**) (cf. şi **12.2**), numite şi ***uirgines Vestae*** sau ***sacerdotes Vestales***, erau cele şase preotese fecioare care întreţineau focul sacru al cetăţii în templul zeiţei Vesta (*aedes Vestae*); originea lor coboară în vremurile primitive ale Romei; erau subordonate lui *pontifex maximus*, sacerdoţiul lor desfăşurându-se sub semnul a numeroase rituri şi obligaţii (L. Calpurnius Piso Frugi, *Ann.*, 48; Cic., *Leg.*, II, 8, 20; 12, 29; Dion. Hal., II, 64; Liv., I, 20; Ovid., *Fast.*, IV, 296; Festus, p. 435 S[1]; Plut., *Rom.*, 22, 1; *Numa*, 9, 9; Gell., I, 12, 10; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 3, 1) - J. Marquardt, *op. cit.*, p. 21-36; K. Latte, *op. cit.*, p. 11; N. Turchi, *op. cit.*, p. 54-56; H. Hommel, *Vesta und die frührömische Religion*, în ANRW, I/2, 1972, p. 397-420; G. Dumézil, *La religion romaine...*, p. 318-326; T.J. Cornell, *Some observations on the «crimen incesti»*, în *Le délit religieux dans la cité antique (Table ronde, Rome, 6-7 avril 1978)*, Roma, 1981, p. 27-37; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 51-59; M.C. Martini, *Carattere e struttura del sacerdozio delle Vestali: un approccio storico-religioso*, în *Latomus*, 56, 1998, 2, p. 245-263; *(II)*, în *ibidem*, 3, p. 477-503; A. Staples, *From Good Goddess to Vestal Virgins: Sex and Category in Roman Religion*, London and New York, 1998, p. 127-156;

R. Lorsch Wildfang, *The Vestal Virgins' Ritual Function in Roman Religion*, în CM, 50, 1999, p. 227-234.

[95] **Anul 19 î.H.** – vezi *supra*, **6.1**.

[96] **12 octombrie 19 î.H.** - Dio Cass., LIV, 10: „ziua înapoierii sale era trecută în rândul zilelor sfinte sub titlul *Augustalia*"; în **14 d.H.**, în această zi au fost instituite jocuri (*ludi diuo Augusto et Fortunae Reduci committuntur*), devenite anuale din **14 d.H.** (Dio Cass., LIV, 34; Tac., *Ann.*, I, 15) – Gagé, p. 92-93, 183; Malcovati, p. 66; D. Kienast, *op. cit.*, p. 94, 189, 198; A. Fraschetti, *Rome et le prince*.

Ex cognomine nostro: despre ***cognomen***-ul ***Augustus*** vezi *infra*, **34.2**; despre valoarea de *pluralis maiestatis* a lui ***noster*** din acest paragraf, comparativ cu **8.5**; **13**; **26.1**; **27.2**; **31.2**; **32.2**, vezi H. Volkmann, *Bemerkungen zu den Res gestae divi Augusti*, în *Historia*, 3, 1954, p. 83-84; H. Braunert, *op. cit.*, p. 172; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 25, 153; vezi şi studiul introductiv.

[97] ***cum...principibus uiris*** (gr. **οἱ τὰς μεγίστας ἀρχὰς ἄρξαντες**): este vorba, fără îndoială, de senatori (H. Braunert, *op. cit.*, p. 171), dar numai de cei care deţinuseră consulatul, beneficiind astfel de *summa auctoritas* – aşadar, de *consulares* – cf. J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 333, 335; vezi studiul introductiv şi nota următoare.

[98] Dio Cass., LIV, 10: „senatorii trimiseră delegaţi la Augustus, fiecare însoţit de doi lictori"; deputăţia senatorială e în legătură cu evenimentele amintite în paragraful anterior. Trebuie precizat că, iniţial, Q. Lucretius nu era consul, el fiind desemnat de Augustus – Dio Cass., LIV, 10: „îl numi consul pe Quintus Lucretius, deşi acesta fusese trecut pe listele de proscrişi"; Mommsen, p. 48; Shipley, p. 363; Gagé, p. 93-94, 195; Malcovati, p. 66.

[99] Augustus se ocupase de treburile celor două provincii între anii **16-13 î.H.** - vezi *infra*, **26.2**.

prouincia (gr. **ἐπαρχεία**) (vezi şi **12.2**; **25.2**; **26.1**; **26.2**; **27.2**; **27.3**) - noţiune destul de complexă, prin care, în ultimă instanţă, se poate înţelege unitatea administrativă asupra căreia un magistrat înzestrat *cum imperio* era însărcinat să-şi exercite *imperium* – E. Hermon, avec la collaboration d'A. Paquot, *Concept de pouvoir et concept d'empire à l'époque républicaine à Rome: pour une analyse linguistique et historique*, în *Ktèma*, 8, 1983, p. 175-184; J.-M. Bertrand, *À propos du mot provincia. Études sur les modes d'élaboration du langage politique*, în JS, 1984, p. 191-215; P. Le Roux, *Pouvoir central et provinces*, în

REA, 86, 1984, 1-4, p. 36-39; A. Lintott, *Imperium Romanum. Politics and administration*, London and New York, 1993, p. 22-27.

[100] **Anul 13 î.H.**: **Ti. Claudius Ti. f. Nero** – vezi *supra*. **P. Quinctilius Sex. f. Varus** făcea parte din *gens Quinctilia*, una dintre familiile patriciene romane, amintită încă din veacul al V-lea î.H. Era fiul lui Sex. Quinctilius Varus, quaestor în 49 î.H. Prin căsătoria cu Claudia Pulchra era înrudit cu *domus Augusta*. Velleius Paterculus (II, 117, 2) îl caracteriza ca fiind *„uir ingenio mitis, moribus quietus, ut corpore et animo immobilior, otio magis castrorum quam bellicae adsuetus militiae, pecuniae uero quam non contemptor*" („bărbat cu fire blândă, cu caracter liniştit, aşa cum era mai încet la trup şi la minte, deprins mai degrabă cu liniştea taberelor decât cu campaniile de război, dar fără să dispreţuiască banul"). Şi-a început cariera pe la 22 î.H. ca *quaestor Augusti* în *Achaia* (ILS, 8812). Până la consulatul din 13 î.H. (AÉ, 1988, 257 = HD, 3085; Dio Cass., LIV, 25) nu se mai cunosc alte magistraturi. După consulat, a fost proconsul în *Africa* (7-6 î.H.) şi *legatus Augusti pro praetore* în *Syria* (6-4 î.H.) (Vell., II, 117, 2; Ios., *AI*, XVII, 5, 2-7; Tac., *Hist.*, V, 9, 6) şi *Germania* (6-9 d.H.), acesta din urmă sfârşind dezastruos în anul 9 d.H. în măcelul săvârşit asupra legiunilor XVII, XVIII şi XIX în *Teutoburgensis saltus* (Pădurea Teutoburgică) de cheruscii conduşi de Arminius (cca 18 î.H. – 19 d.H.) (CIL, XIII, 8648; Vell., II, 117-119; Str., VII, 1, 4; Flor., II, 30; Plin., VII, 150; Tac., *Ann.*, I, 10; 55; 58-61; *Germ.*, XXXVII, 4; Suet., *Aug.*, 23, 1-2; *Tib.*, 17, 1-2; Dio Cass., LVI, 18-23; LVII, 20; Aur. Vict., *Caes.*, 1, 2; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 13) – PIR[1], Q, 27; R. Syme, *op. cit.*, p. 377, 401, 421, 432, 433, 434, 437, 511, 528; S.L. Dyson, *Native Revolts in the Roman Empire*, în *Historia*, 20, 1971, 2-3, p. 253-258; K. Christ, *Zur augusteischen Germanienpolitik*, în *Chiron*, 7, 1977, p. 189-198; A. Franke, *Rom und die Germanen. Das neue Bild der deutschen Frühgeschichte*, Tübingen, 1980, p. 223-238; O. Toropu, *Varus (Publius Quintilius Varus)*, în ECR, p. 804; D. Kienast, *op. cit.*, p. 101, 144 (nota 74), 300, 305-307; G.A. Lehmann, *Das Ende des römischen Herrschaft über das „westelbische" Germanien: von der Varus-Katastrophe zur Abberufung des Germanicus Caesar 16/7 n.Chr.*, în ZPE, 86, 1991, p. 79-80; K. Tausend, *Wohin wollte Varus?*, în *Klio*, 79, 1997, 2, p. 372-382; V. Losemann, *Arminius*, în NP, 2, col. 14-16; M.-T. Raepsaet-Charlier, *Les Gaules et les Germanies*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 161; P. Le Roux, *Le Haut-Empire romain en Occident d'Auguste aux Sévères. 31 av. J.-C. – 235 apr. J.-C.*, Paris, 1998

(Nouvelle histoire de l'Antiquité 8), p. 61-64; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 598-605; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 72-73, 110; R. Wiegels, *Legiones XVII, XVIII, XIX*, în *Les légions de Rome sous le Haut-Empire...*, I, p. 75-81; Ch. Hänger, *op. cit.*, p. 194-203; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 103, 300-304.

[101] ***Campus Martius***, numit de unele surse şi *Campus Tiberinus*, era, conform tradiţiei, pământul aflat între zidurile Romei şi Tibru, pe care se găseau ogoarele Tarquinilor; acesta a fost confiscat după alungarea regilor (Liv., II, 5; XXI, 30; Varr., *Lat.*, V, 28; Dion. Hal., V, 13, 1; Str., V, 3, 8; Flor., I, 3, 9; Plin., XXXIV, 25; Gell., VII, 7, 4; Plut., *Popl.*, 8; Serv., *ad Aen.*, IX, 272) - TDAR, p. 91-94; F. Coarelli, *Il Campo Marzio*, I, p. 3-10.

[102] ***Ara Pacis Augustae*** - unul dintre monumentele semnificative ale epocii augustane, de-o importanţă deosebită pentru ideologia şi religia care l-au animat pe întemeietorul Principatului. Altarul a fost fondat pe **4 iulie 13 î.H.** - foarte probabil, ziua când împăratul a intrat în Roma – şi inaugurat pe **30 ianuarie 9 î.H.** (ILS, 108: *III K FEBR EO DIE ARA PACIS AVG DEDICATA EST*; Ovid., *Fast.*, I, 709-722). Poziţia sa pe Câmpul lui Marte se înscria într-un complex arhitectonic (Str., V, 3, 8) cu o simbolistică evidentă, respectiv la est de *solarium* (obeliscul egiptean), care semnifica victoria, *mausoleum* şi *ustrinum*, care evocau apoteoza postumă. Aşa cum scria Ovidius în *Fasti*, altarul marca instaurarea păcii „în universul întreg" (Ovid., *Fast.*, I, 712). Cele patru reliefuri de pe fronton – *Aeneas oferind un sacrificiu Penaţilor*; *Marte cu Romulus şi Remus*; *Italia ca Tellus*; *Dea Roma* - simbolizau, la rândul lor, recuperarea valorilor strămoşeşti şi începutul unei *aurea aetas*. Cele două frize principale de pe zidul de incintă narau procesiunea sacrificială de la **4 iulie 13 î.H.**, când a fost ridicat altarul; centrul de interes îl reprezintă aici Augustus înfăţişat ca *primus inter pares*, *princeps* şi *augur*, asemenea lui Romulus, regele-augur – Mommsen, p. 49; Shipley, p. 365; TDAR, p. 30-32; Gagé, p. 94, 167, 174, 195; R. Syme, *op. cit.*, p. 304, 389, 470, 473; G. Moretti, *Ara Pacis Augustae*, Roma, 1948; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 516-518; Malcovati, p. 66-67; Brunt-Moore, p. 53-54; R. Brilliant, *Arta romană de la Republică la Constantin*, cuvânt înainte şi traducere de M. Gramatopol, Bucureşti, 1979, p. 202-206; T. Gesztelyi, *Terra Mater in Religionspolitik des Augustus*, în ACD, 17-18, 1981-1982, p. 141-147; idem, *Tellus-Terra Mater in der Zeit des Prinzipats*, în ANRW, II/17.1, 1981, p. 440-445; L. Chirassi Colombo, *Funzioni politiche ed implicazioni culturali nell'ideologia religiosa di Ceres nell'impero romano*, în *ibidem*, p. 423-428; J. Rufus Fears, *op. cit.*, p. 885-887; D. Kienast, *op. cit.*, p. 101, 199, 249, 312, 342, 356 (nota 180), 385; G. Freibergs, C.S. Littleton, U. Strutynski, *Indo-European Tripartition and the Ara Pacis Augustae: an Excursus in Ideological Archaeology*, în *Numen*, 33, 1986, 1, p. 3-32; K. Christ, *op. cit.*, p. 151-154; N. Hannestad, *op. cit.*, p. 115-131, fig. 42-49; P. Zanker, *The Power of Images in the Age of Augustus*, Ann Arbor, 1988; E. Simon, *Ara Pacis Augustae*, în *Saeculum Augustum*, III, p. 235-248, Taf. 36-39; H.P. L'Orange, *Ara Pacis Augustae. Der florale Bereich*, în *ibidem*, p. 249-265; J. Charbonneaux, *Historische Reliefs*, în *ibidem*, p. 270-277; E. Buchner, *Horologium solarium Augusti*, în *Kaiser Augustus und die verlorene Republik. Eine Ausstellung im Martin-Gropius-Bau, Berlin, 7. Juni – 14. August 1988*, Berlin, 1988, p. 240-245; H. v. Herberg, *Das Mausoleum des Augustus*, în *ibidem*, p. 245-251; S. Settis, *Die Ara Pacis*, în *ibidem*, p. 400-426; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 64; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 221; J. Pollini, *The Gemma Augustea: Ideology, Rhetorical Imagery, and the Creation of a Dinastic Narrative*, în *Narrative and Event in Ancient Art*, edited by P.J. Holliday, Cambridge University Press, 1993, p. 258-298; G. Sauron, *QVIS DEVM? L'expression plastique des idéologies politiques et religieuses à Rome à la fin de la République et au début du Principat*, Roma, 1994 (BEFAR 285), p. 511-519; A. Fraschetti, *op. cit.*, p. 34; D. Castriota, *The Ara Pacis Augustae and the Imagery of Abundance in Later Greek and Early Roman Imperial Art*, Princeton, 1995; D.A. Conlin, *The Artists of the «Ara Pacis»: the Process of Hellenization in Roman Relief Sculpture*, Chapell Hill and London, 1997; F. Kolb, *op. cit.*, p. 341-342; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 512-516; W. Dahlheim, *op. cit.*, p. 50-51; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 82, 254-260; P. Grimal, *op. cit.*, p. 104-109; D. Shotter, *op. cit.*, p. 102-104.

[103] În religia arhaică romană, **Ianus** era zeul tuturor începuturilor în timp şi spaţiu (Festus, p. 157 C[1]: *Chaos*; Ovid., *Fast.*, I, 103). După aprecierile specialiştilor, numele său, cu tema în *-o-* sau, arhaic, în *-u-* (de unde, derivatele *ianua, Januarius*), provine de la rădăcina indo-europeană **y-ā-*, care indică acţiunea de „a trece, a începe o trecere, a tranzita, a merge" (Cic., *Nat.*, II, 27; Macr., *Sat.*, I, 9, 11; Ernout-Meillet, p. 305, s.v. *iānus (Iānus), -ūs*; G. Dumézil, *op. cit.*, p. 334; D. Sabbatuci, *La religione di Roma arcaica dal calendario festivo all' ordine cosmico*,

Milano, 1988, p. 15; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 122). El făcea parte din prima „generație" de zei și oameni a strămoșilor romanilor (Macr., *Sat.*, I, 9, 2-4; 9, 15; Ovid., *Fast.*, I, 130; 247-248), plasată de istoricii moderni în epoca bronzului mijlociu (cca 1600-1300 î.H.) (A. Carandini, *La nascita di Roma. Dèi, Lari, eroi e uomini all' alba di una civiltà*, Torino, 1997, p. 43, 78, 113-118). În epoca arhaică, templul său se găsea în *Forum Romanum* (F. Coarelli, *Il Foro Romano*, I, p. 89-97). Ianus era invocat întotdeauna la începutul rugăciunilor, lui cuvenindu-i-se *prima*, spre deosebire de Iupiter, căruia îi reveneau *summa*, și Vesta, pentru care erau rezervate *extrema* (Cic., *Nat.*, II, 27; Aug., *Ciu.*, VII, 9; Macr., *Sat.*, I, 9, 3). Cea mai cunoscută ipostază a lui Ianus era aceea de Ianus *Bifrons* („cu două frunți"), *Biformis* („cu două chipuri"), *Biceps* („cu două fețe") sau *Geminus* („cu două capete"), dar în cadrul ceremoniilor sacre se utilizau și alte epitete – *Pater, Iunonius, Consiuius, Clusiuius, Patulcius, Quirinus* (Ovid., *Fast.*, I, 89; 130; Vell., II, 38, 3; Plin., XXXIV, 33; Flor., I, 1, 2; Suet., *Nero*, 13, 2; Macr., *Sat.*, I, 9, 15-16; Arnob., *Nat.*, III, 29, 18). Cea din urmă epicleză e explicată de Macrobius astfel: „Quirinus – ca puternic în războaie, de la sulița pe care sabinii o numesc *curis*" (*Sat.*, I, 9, 16), dar foarte probabil e în legătură cu Quirinus < subst. fem. **co-uiria* (comunitatea de *uiri* („bărbați") organizați în *curiae*, cele mai mici diviziuni ale celor trei triburi primitive romane), așadar zeul romanilor în calitatea lor de *Quirites* (**co-uirit-* < *uirites* < *uiritim* - „pe cap de om, fiecare în parte") (Varr., *Lat.*, V, 10, 73, 3; Ovid., *Fast.*, II, 477; 479; Festus, p. 154 C[1]) (G. Dumézil, *op. cit.*, p. 172, 256; G. Radke, *Quirinus. Eine kritische Überprüfung der Überlieferung und eun Versuch*, în ANRW, II/17.1, 1981, p. 284-285; D. Porte, *Romulus-Quirinus, prince et dieu, dieu des princes. Étude sur le personnage de Quirinus et son évolution, des origines à Auguste*, în *ibidem*, p. 321-323; G. Prugni, *Quirites*, în *Latomus*, 65, 1987, 1-2, p. 127-161; A. Magdelain, *op. cit.*, p. 252). În această ipostază, de **Ianus Quirinus**, el a fost o veche divinitate a comunității de pe *Velabrum* – zona joasă dintre colinele Capitoliu și Palatin, „urcată" apoi pe Quirinal (A. Carandini, *op. cit.*, p. 294-297, 348-351) – despre toate acestea vezi încă Macr., *Sat.*, I, 9, 2-16; G. Dumézil, *op. cit.*, p. 333-339; R. Schilling, *op. cit.*, p. 220-262; D. Sabbatucci, *op. cit.*, p. 13-18; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 117-128; Ch. Guittard, *Invocations et structures théologiques dans la prière à Rome*, în RÉL, 76 (1998), 1999, p. 71-92; vezi și nota următoare.

[104] ***Terra marique pace parta*** - formulă care apare și pe o inscripție de la *Nicopolis* care comemora bătălia de la *Actium* (*pac[e] parta terra [marique]*) (EJ, 12 = AÉ, 1928, 15 = 1992, 1534; Gagé, p. 95-96); de asemenea, pe o epigrafă de la *Halicarnassus* se întâlnește expresia εἰρηνεύουσι μὲν γὰρ γῆ καὶ θάλαττα („marea și pământul au fost pacificate") (EJ, 98a; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 494; vezi și 467); de asemenea, pe soclul unei statui ridicate în **36 î.H.** se afla următoarea inscripție: „«A restabilit pacea, de multă vreme tulburată, pe pământ și pe mare»" (App., *Ciu.*, V, 130; Gagé, p. 96); vezi și Vell., II, 89, 6: „*pacatusque uictoriis terrarum orbis*"; vezi și **3.1** (***terra et mari***), **4.2** (***terra marique***), **26.4** (***neque terra neque mari***); formula apare și în literatură: Liv., I, 19: „*pace terra marique parta*"; Suet., *Aug.*, 22, 1: „*terra marique pace parta*" - vezi A. Momigliano, *'Terra marique'*, în JRS, 32, 1942, p. 63-64; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 29 (nota 46), 77 (nota 175).

Așa cum scria Macrobius, Ianus era invocat și sub numele de *Patulcius* („cel care deschide") sau *Clusiuius* („cel care închide"), „pentru că în timp de război porțile templului său rămân deschise (*patere*) iar în timp de pace se închid (*claudi*)" (*Sat.*, I, 9, 16; vezi și Ovid., *Fast.*, I, 130-132). Și tot el scria că originea acestui obicei cobora în timpul războiului dintre romani și sabini generat de răpirea fecioarelor, când poarta de la poalele colinei *Viminalis* - „numită ulterior, datorită împrejurărilor, «poarta lui Ianus»" (*Sat.*, I, 9, 17) (despre *Porta Ianualis* vezi și Varr., *Lat.*, V, 34, 165, 1) - s-ar fi deschis de la sine și din templul lui Ianus ar fi țâșnit un puhoi uriaș, care ar fi pricinuit moartea multor dușmani; „în legătură cu această întâmplare – conchide anticarul – se luă hotărârea ca în timp de război porțile templului să fie deschise, în întâmpinarea zeului pornit în ajutorul Romei" (*Sat.*, I, 9, 17-18). Alți scriitori antici pun construcția porții și a templului lui Ianus pe seama regelui Numa Pompilius, care a dorit astfel să-i obișnuiască pe romani cu binefacerile păcii (Varr., *Lat.*, V, 34, 165, 1; Liv., I, 19; Flor., I, 1, 2; Plin., XXXIV, 33; Plut., *Numa*, 20, 1). Învățații moderni au ajuns la concluzia că ritualul deschiderii și închiderii porții templului lui Ianus trebuie să se fi originat într-o practică de apărare a confederației de așezări formată anterior întemeierii Orașului, cunoscută sub numele de *Septimontium* (Festus, p. 430 S[1]; J. Heurgon, *op. cit.*, p. 89-91; A. Carandini, *op. cit.*, p. 267-279). Spre nord-vest, aceasta avea frontiera marcată de un curs de apă canalizat mai târziu de etrusci (*cloaca maxima*) și care se scurgea din Argiletus în

Velabrus trecând prin *Forum*. Palisada care străjuia acest curs de apă în *Forum* era jalonată de trei arce (*iani*), dintre care unul se numea **Ianus Quirinus**, situat la întretăierea dintre *sacra uia* (vezi *infra*) şi *cloaca maxima*; a deschide *ianus*-ul însemna a tăia drumul care susţinea arcul respectiv iar a închide *ianus*-ul presupunea refacerea palisadei care sprijinea arcul; de aceea, poate, deschiderea templului lui Ianus semnifica războiul iar închiderea - pacea – J. Heurgon, *op. cit.*, p. 90.

[105] ***prius quam nascerer*** – expresie cu valoare propagandistică; vezi Gagé, p. 34 (nota2), 96; Malcovati, p. 67.

[106] Cf. Varr., *Lat.*, V, 34, 165, 1; Liv., I, 19; Vell., II, 38, 3; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 79, 6; Mommsen, p. 50; Shipley, p. 365; Gagé, p. 95; Malcovati, p. 68; Brunt-Moore, p. 54. Vezi şi *infra*.

[107] ***me principe***: vezi şi **32.3**; despre semnificaţia expresiei, vezi studiul introductiv; aici doar L. Wickert, *op. cit.*, col. 2069-2071; A. Pabst, *op. cit.*, p. 53.

[108] Cf. şi Liv., I, 19: *„Bis deinde post Numae regnum clausus fuit, semel T. Manlio consule post Punicum primum perfectum bellum* /în **235 î.H.** – n.n./, *iterum, quod nostrae aetati dii dederunt ut uideremus, post Actiacum ab imperatore Caesare Augusto pace terra marique parta*" („După domnia lui Numa templul a fost închis de două ori, o dată în timpul consulatului lui T. Manlius, la terminarea primului război punic, iar a doua oară, prin vrerea zeilor, tocmai în zilele noastre, după bătălia de la Actium, când împăratul Caesar Augustus a adus pacea şi pe mare, şi pe uscat"); Vell., II, 38, 3; Suet., *Aug.*, 22: *„Ianum Quirinum, semel atque iterum a condita urbe ante memoriam suam clausum, in multo breuiore temporis spatio terra marique pace parta ter clusit*" („Templul lui Ianus Quirinus, care nu fusese închis decât de două ori înaintea lui de la întemeierea Romei, a fost închis de trei ori într-un interval de timp mult mai scurt, pacea fiind instaurată pe pământ şi pe mare"); Aur. Vict., *Caes.*, 1, 3: *„tertius post Numam, uicto Antonio, Ianum clauserit, quod iure Romano quiescentibus bellis accidebat*" („al treilea după Numa, după ce Antonius a fost învins, a închis templul lui Ianus, ceea ce se întâmpla, după dreptul roman, când războaiele încetau"); Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 79, 6; Serv., *ad Aen.*, I, 291. Se cunosc în mod cert doar două momente când templul a fost închis, respectiv la **11 ianuarie 29 î.H.**, după bătălia de la *Actium* (Liv., I, 19; Ovid., *Fast.*, I, 711-712; Dio Cass., LI, 20; Oros., VI, 20, 8), şi în **25 î.H.**, după victoria asupra cantabrilor (Hor., *Carm.*, IV, 15, 9; *Ep.*, II, 1, 255; Flor., II, 33, 64; Plut., *Fort. Rom.*, 9; Dio Cass., LIII, 26; Oros., VI, 20, 8). Între timp, templul a fost redeschis, încercându-se închiderea lui în anul **10 î.H.**, dar acest lucru n-a fost posibil, „deoarece dacii, trecând Istrul îngheţat, au făcut prădăciuni în Pannonia iar dalmaţii s-au răsculat, protestând împotriva dărilor la care fuseseră supuşi" (Dio Cass., LIV, 36). După istoricul târziu Orosius, templul a fost închis a treia oară în **2 î.H.** (VI, 22), dar atunci Imperiul era în conflict cu statul part (vezi *infra*). Spre sfârşitul vieţii, templul era din nou deschis (Oros., VII, 3, 7) – Mommsen, p. 50-51; Shipley, p. 365; Gagé, p. 95, 163; R. Syme, *op. cit.*, p. 303; Brunt-Moore, p. 54-55; D. Kienast, *op. cit.*, p. 69, 186; A. Fraschetti, *op. cit.*, p. 33.

Relaţia specială dintre Ianus şi ***Pax*** în propaganda augustană şi-a găsit ecou în numeroase scrieri ale vremii (Hor., *Carm.*, IV, 15, 15-32; *Epod.*, I, 2, 253-255; Verg., *Aen.*, VII, 180; 607), dar în special în *Faste*-le lui Ovidius – I, 253-254; 287-288 (*„Iane, fac aeternos Pacem, Pacisque ministros, / Neue suum praesta deserat auctor opus*" - „Ianus, fă veşnică pacea şi cei care-s păcii în slujbă, / Fă-l pe-al ei autor veşnic cu fapta-i unit!"); III, 879-882 (*„Inde quater pastor saturos ubi clauserit haedos, / canuerint herbae rore recente quater, / Ianus adorandus cumque hoc Concordia mitis / et Romana Salus Araque Pacis erit*" - „Iar când va-nchide păstorul de patru ori iezii sătui şi / Tot de patru ori roua albi-va pe ierbi, / Ianus atuncea va fi cinstit şi Salus Romana, / Blânda Concordia şi trainicul Păcii altar") – vezi şi R. Turcan, *Janus à l'époque impériale*, în ANRW, II/17.1, 1981, p. 376-380; M. Torelli, *Typology and Structure of Roman Historical Reliefs*, Ann Arbor, 1982, p. 35; D. Porte, *Fas est... fasti*, în RÉL, 72, 1994, p. 127-128.

[109] ***Filios meos... fortuna***: Malcovati, p. 68, aprecia că „è il solo luogo ove affiori una nota sentimentale".

[110] ***Gaius et Lucius Caesares***: *cognomen*-ul ***Caesar*** subliniază nu numai intrarea celor doi, prin adopţie, în *gens Iulia*, dar, aşa cum a arătat Ronald Syme, el este aici, ca şi în formula *Imp. Caesar* din numele oficial al lui Augustus din **27 î.H.** (*Imp. Caesar Diui filius Augustus*) (C.J. Simpson, *op. cit.*) sau în cazul ***Tib. Caesar*** (*supra*, **8.4**), un *gentilicium* – R. Syme, *op. cit.*, în *Augustus*, p. 285, 288; A. Pabst, *op. cit.*, p. 48-52.

Gaius Iulius Caesar era fiul lui M. Vipsanius Agrippa şi al Iuliei, fiica lui Octavianus din căsătoria cu Scribonia, a doua lui soţie. S-a născut în anul **20 î.H.**, fiind adoptat de Augustus în anul **17 î.H.** (Vell., II, 96, 1; Tac., *Ann.*, I, 3; Suet., *Aug.*, 64, 1; Dio Cass., LIV, 18); din acest moment, numele său oficial era **C. Caesar Aug. f.** În **6 î.H.** a primit

dreptul de a intra în Senat şi de a lua loc printre senatori la spectacole şi banchete şi a fost inclus în colegiul pontificilor (Vell., II, 99, 2; Dio Cass., LV, 9; CIL, XI, 3040; AÉ, 1988, 723 = 1991, 1024 = HD, 3856). În **5 î.H.** a fost ales *princeps iuuentutis* (vezi *infra*, **14.2**) şi *consul designatus* (Tac., *Ann.*, I, 3; Suet., *Aug.*, 64, 1; Dio Cass., LV, 9; ILS, 130; EJ, 75b; AÉ, 1992, 161), devenind moştenitorul prezumtiv al principelui (ILS, 139: *futurus successor Augusti*; Ovid., *Ars am.*, I, 194), mai ales că Tiberius se exilase voluntar în insula *Rhodos* (**6 î.H.**). În anul **1 d.H.**, când şi-a început consulatul (CIL, VI, 40325a = X, 1621 = HD, 24887; AÉ, 1901, 80 (= HD, 32511); 1910, 201 (= HD, 30009); 1984, 553 = 1987, 561 = 1989, 431-432 = 1990, 543 = 1997, 862 (= HD, 2353); 1988, 723 = 1991, 1024 = HD, 3856), a fost investit cu *imperium proconsulare maius* şi trimis în Orient cu misiunea, printre altele, de a consolida poziţia regelui proroman Ariobarzanes II din *Atropatene*, numit rege în *Armenia Minor* (AÉ, 1980, 214 = HD, 3781: *C. Caesar princ(eps) iuvent(utis) ad provincias trans] / marina[s ordinand(as) missus est---]*; Vell., II, 102, 2; Plin., VI, 141; 160; IX, 118; XII, 55-56; Tac., *Ann.*, I, 3; II, 4; Suet., *Aug.*, 64, 1; *Tib.*, 12, 2; Dio Cass., LV, 10; Fest., 19, 1; cf. şi *infra*, **27.2**). Gaius s-a întâlnit în anul **2 d.H.** pe o insulă din mijlocul Eufratului cu regele part Phraates V Arsaces XV (2 î.H.–4 d.H.), determinându-l să-l accepte pe Ariobarzanes (Vell., II, 101, 1-2; 102, 2; Ios., *AI*, XVIII, 2, 4; Dio Cass., LV, 10). La **9 septembrie 3 d.H.** a fost rănit grav de comandantul fortăreţei armene *Artagera* (*Artagerai*, *Artageira*), stingându-se din viaţă la **21 februarie 4 d.H.** în oraşul *Limyra* (*Lymiroi*) din *Lycia* (ILS, 134, 139-140 = CIL, XI, 1420-1421; Str., XI, 14, 6; Vell., II, 102, 2-3; Flor., II, 32; Tac., *Ann.*, I, 3; Suet., *Aug.*, 65, 1; *Tib.*, 15, 2; Dio Cass., LV, 10; Fest., 19, 1-2) – Mommsen, p. 52-58; PIR^2, I, 216; Shipley, p. 365, 367; Gagé, 96-97; R. Syme, *The Roman Revolution*, p. 264, 392, 412, 417-418, 420, 422, 427-430, 472, 474, 529; idem, *Anatolica...*, p. 317-334; Malcovati, p. 69; Brunt-Moore, p. 55-56; M.G. Angeli Bertinelli, *Roma e l'Oriente. Strategia, economia, società e cultura nelle relazioni politiche fra Eoma, la Giudea e l'Iran*, Roma, 1979 (Problemi e ricerche di storia romana 7), p. 52; D. Kienast, *op. cit.*, p. 109, 113, 114-115, 202 (nota 128), 224, 257 (nota 337), 277 (nota 61), 281, 286 (nota 98), 309, 319, 323 (nota 48), 346, 350, 351 (nota 62), 357 (nota 181), 375 (nota 32), 405 (nota 184); M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 224-225; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 62, 70-71; P. Hertz, *Die Adoptivsöhne des Augustus und der Festkalendar. Gedanken zu einer Inschrift aus Messene*, în *Klio*, 75, 1993, p. 272-288; J. Scheid, *Die Parentalien für die verstoerbenen Caesaren als Modelll für römischen Totenkult*, în *ibidem*, p. 188-201; W. Eck, *Iulius [II 32] C.I. Caesar*, în NP, 6, col. 29-30; M. Schottky, *Phraates (Φραάτης) [5] Ph. V.*, în *ibidem*, 9, col. 960-961; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 633-644; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 55; H. Temporini-Gräfin Vitzthum, *op. cit.*, p. 48-64; W. Dahlheim, *op. cit.*, p. 52-53; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 323-325; E. Cizek, *op. cit.*, p. 290; D. Shotter, *op. cit.*, p. 110-111.

Lucius Iulius Caesar era fratele lui Gaius, născut în anul **17 î.H.**, când a şi fost adoptat de Augustus (Vell., II, 96, 1; Tac., *Ann.*, I, 3; Suet., *Aug.*, 64, 1; Dio Cass., LIV, 18) şi a primit numele oficial **L. Caesar Aug. f.** În **2 î.H.**, atunci când a îmbrăcat toga virilă, a fost proclamat *princeps iuuentutis*, desemnat consul pentru anul **3 d.H.** şi introdus în colegiul augurilor (CIL, VI, 40325a = X, 1621 = HD, 24887); în acelaşi an a asistat la ceremoniile prilejuite de consacrarea templului lui Marte Răzbunătorul (Tac., *Ann.*, I, 3; Suet., *Aug.*, 64, 1-3; 65, 2; Dio Cass., LV, 9-10). I s-a desemnat ca soţie pe Aemilia Lepida, descendentă a lui Sylla şi Pompeius (Tac., *Ann.*, III, 22-23). În anul **2 d.H.** a fost trimis în *Hispania*, dar, îmbolnăvindu-se, a murit pe drum, la *Massilia*, la **20 august** (ILS, 137; 138 (= AÉ, 1994, 223); 139-140 = CIL, XI, 1420-1421; EJ, 65; 75b; AÉ, 1992, 161; Vell., II, 102, 3; 103, 3; Tac., *Ann.*, I, 3; Suet., *Aug.*, 64, 1; 65, 2; Dio Cass., LV, 10) – Shipley, p. 365, 367; R. Syme, *The Roman Revolution*, p. 379, 417-418, 420, 427, 430, 472, 474; Gagé, p. 96-97; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 471-472; Malcovati, p. 69; Brunt-Moore, p. 55-56; D. Kienast, *op. cit.*, p. 114, 404 (nota 181); M. Le Glay, *op. cit.*, p. 71; J. Bleicken, *op. cit.*; H. Temporini-Gräfin Vitzthum, *op. cit.*; W. Dahlheim, *op. cit.*; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*; E. Cizek, *op. cit.*; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 55-56; D. Shotter, *op. cit.*

[111] Cf. *elogium*-ul lui Lucius: CIL, VI, 895 = AÉ, 1994, 222: *[--- Decreuit senatus ut intereset] consiliis publicis coi[retque inter senatores cum] annum expleturus [erat XV]*; AÉ, 1994, 225: *sen[atusque ut interesset consiliis] pu[blicis coiretque inter senatores decreuit ----]* – vezi şi Gagé, p. 97.

[112] ***Equites Romani*** formau al doilea ordin (*ordo equester* sau *ordo equitum*), după cel senatorial, în ierarhia socială romană (vezi şi *infra*, **35.1**). În epoca republicană existau două categorii de cavaleri – cei care obţineau de la stat un cal sau mijloace pentru a-şi cumpăra unul (*equites equo publico*) şi cei care făceau serviciul pe cai cumpăraţi de ei

înşişi (*equites equo priuato*); conform unei legi a lui L. Roscius Otho, tribun al poporului în anul **67 î.H.**, erau incluşi în ordinul ecvestru acei cetăţeni născuţi liber care dispuneau de o avere estimată la 400.000 sesterţi. Augustus a procedat la o reformă a ordinului cavalerilor: toţi posedau un cal public; erau obligaţi să participe la parada militară anuală din 15 iulie; aveau acces în acest ordin şi provinciali; aveau dreptul să poarte tunica angusticlavă (cu *angustus clauus* – banda îngustă de purpură); puteau spera la o *adlectio* în clasa senatorială după îndeplinirea unor magistraturi special rezervate – *tribuni militum, praefecti equitum, praefectus uigilum, praefectus annonae, praefectus uehiculorum, praefectus Alexandreae et Aegypti*, diferite procuraturi; spre deosebire de senatori, aveau dreptul să se ocupe cu afaceri financiare etc. – R. Syme, *op. cit.*, *passim*; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 394-397; Brunt-Moore, p. 56-57; D. Kienast, *op. cit.*, p. 151-162; S. Demougin, *L'ordre équestre sous les Julio-Claudiens*, Roma, 1988; K. Christ, *op. cit.*, p. 93-115; J. Rougé, *op. cit.*, p. 81; A. Gara, *La mobilità sociale nell'Impero*, în *Athenaeum*, 79, 1991, 2, p. 347-350; F. Bernstein, *op. cit.*; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 499-505; Y. Roman, *op. cit.*, p. 27-28; E. Cizek, *Mentalităţi...*, p. 119-120, 129-130; idem, *Istoria Romei*, p. 254, 282-283; *L'ordre équestre. Histoire d'une aristocratie (IIe siècle av. J.-C. - IIIe siècle ap. J.-C.)*. Actes du colloque international organisé par S. Demougin, H. Devigner et M.-Th. Raepsaet-Charlier (Bruxelles-Leuven, 5-7 octobre 1995), Roma, 1999; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 61-69, 205-213; D. Shotter, *op. cit.*, p. 60-61

[113] ***princeps iuuentutis*** - „conducător, fruntaş al tineretului". Titlul respectiv apare pentru prima dată într-un discurs al lui Cicero din **56 î.H.**, care-l aminteşte în legătură cu C. Scribonius Curio – *In Vatinium*, X, 24: *„L. Lucullum, cuius tu rebus gestis, quod ipse ad imperatorias laudes a puero uidelicet spectaras, uehementius inuidebas, C. Curionem, perpetuum hostem improborum omnium, auctorem publici consili in libertate communi tuenda maxime liberum, cum filio principe iuuentutis cum re publica coniunctiore etiam quam ab illa aetate postulandum fuit, delere uoluisti*" (Brunt-Moore, p. 56).

Titlul acordat celor doi fii adoptivi nu le dădea nici o prerogativă specială, dar le recunoştea calitatea de fruntaşi ai tinerilor din ordinul ecvestru din rândurile cărora se recrutau viitorii senatori (cf. Tac., *Ann.*, I, 3: *„nam genitos Agrippa Gaium ac Lucium in familiam Caesarum induxerat, necdum posita puerili praetexta principes iuuentutis appellari,*

destinari consules specie recusantis flagrantissime cupiuerat" - „căci el /Augustus – n.n./ introdusese în familia Caesarilor pe fiii lui Agrippa, Gaius şi Lucius, înainte chiar ca ei să fi depus toga praetextă, şi dorise arzător, opunându-se numai de formă, să fie numiţi conducători ai tinerimii şi să fie desemnaţi consuli") (Brunt-Moore, p. 49, 56-57; D. Kienast, *op. cit.*, p. 153-114) şi – mult mai important – îi desemna drept urmaşi ai principelui (cf. Ovid., *Ars am.*, I, 194 (despre Gaius Caesar): *„nunc iuuenum princeps, deinde future senum*") (Gagé, p. 97). Pe de altă parte, el reflecta şi o anumită intenţionalitate ideologică, întrucât titlul respectiv amintea de *Iuuentas* – zeiţa tinereţii (vezi *infra*, **19.2**), care, aşa cum a arătat Georges Dumézil, e în relaţie cu *Aeternitas* (Eternitatea), ambele fiind derivate de la *aeuum* (gr. αἰών) - „eternitatea"; prin urmare, titlul de *princeps iuuentutis* sublinia tinereţea şi eternitatea Imperiului şi a monarhiei; nu întâmplător, în secolele II-III, titlul de *princeps iuuentutis*, ca şi aşa-numitele *collegia iuuenum, ludi iuuenales* (*Iuuenalia*) şi *ludi seuirales* vor fi definitiv raliate cultului imperial – G. Dumézil, *op. cit.*, p. 299-300; idem, *Cele patru puteri ale lui Apollo şi alte eseuri. Douăzeci şi cinci de schiţe de mitologie*, traducere de G. Anania, Bucureşti, 1999, p. 160; M. Jaczynowska, *Le caratteristiche delle associazioni della gioventu romana (collegia iuuenum)* (estratto degli *Atti dell'Istituto veneto di scienze, lettere ed arti. Classe di scienze morali, lettere ed arti*, 134, 1975-1976), Venezia, 1976; H. Galsterer, *Spiele und „Soiele". Die Organisation der ludi iuuenales in der Kaisezeit*, în *Athenaeum*, 59, 1981, 3-4, p. 410-438; D. Kienast, *op. cit.*, p. 154; F. Gury, *Aiôn juvénille et l'anneau zodiacal: l'apparition du motif*, în MEFRA, 96, 1984, 1, p. 7-28; P. Ginestet, *les organisations de la jeunesse dans l'Occident romain*, Brussels, 1991; M. Kleywegt, *Schola iuuenum seu caplatorum*, în *Epigraphica*, 56, 1994, p. 29-40; L. Foucher, *Aiôn, le Temps absolu*, în *Latomus*, 55, 1996, 1, p. 5-30; A. Bouet, *Campus et Juventus dans les agglomérations secondaires des provinces occidentales*, în RÉA, 101, 1999, 3-4, p. 461-486.

[114] Vezi şi Dio Cass., LV, 12; Gagé, p. 97.

[115] ***plebs Romana*** (gr. **δῆμος Ῥωμαίων**); cf. şi ***App.***, **1**; de asemenea, **15.2** (***plebs urbana*** – gr. **ὄχλος πολειτικός**) şi **15.4** (***plebs*** – gr. **δῆμος**) – H. Braunert, *op. cit.*, p. 172-173.

[116] **Anul 44 î.H.**: *congiarium* testamentar al lui Caesar – CIL, XIV, 4531: *Caesar parens patriae testamento / populo legauit uiritim s(estertios) CCC et / hortos trans Tiberim*; Suet, *Caes.*, 83, 2: Caesar

„*populo hortos circa Tiberim publice et uiritim trecenos sestertios legauit*" (Caesar „a dat poporului grădinile din apropierea Tibrului şi fiecăruia trei sute de sesterţi"); Plut., *Ant.*, 16; *Brut.*, 20; App., *Ciu.*, II, 143: „şi fiecărui roman locuitor în oraş îi erau lăsate câte şaptezeci şi cinci de drahme attice"; Dio Cass., XLIV, 35: prin testament, Caesar „dăduse dispoziţii ca fiecare cetăţean să primească suma de treizeci de drahme, după câte a consemnat în scris Octavianus însuşi – sau şaptezeci şi cinci, după informaţia altor istorici". Distribuţia, făcută la 300.000 de persoane, a avut loc în **44 î.H.**, în momentul conflictului cu M. Antonius, consul în funcţie (Nik. Dam., 28; Vell, II, 59, 6; Suet., *Aug.*, 41, 2; App., *Ciu.*, III, 13; Dio Cass., XLV, 5) – Mommsen, p. 60; Shipley, p. 367; Gagé, p. 98; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 121, 398; Malcovati, p. 69; Brunt-Moore, p. 57; D. Kienast, *op. cit.*, p. 18-21; H. Kloft, *op. cit.*, p. 370, 382 (nota 71), 386; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 43-85.

[117] **Anul 29 î.H.**: *congiarium* distribuit din tezaurul regal egiptean după triumfurile din **13-15 august** (vezi *supra*, **4.1**) (Suet., *Aug*, 41, 1-2; Dio Cass., LI, 21) – Mommsen, p. 60; Shipley, p. 367; Gagé, p. 98, 194; R. Syme, *op. cit.*, p. 527; N.A. Maşkin, *op. cit.*; Malcovati, p. 69; H. Kloft, *op. cit.*, p. 370, 386.

[118] ***ex patrimonio meo***: despre *patrimonium Caesaris* (caseta personală a principelui) administrat de un *procurator*, vezi Plin., XVIII, 114; Suet., *Aug.*, 101, 3; A.H.M. Jones, *Das Aerarium und der Fiscus*, în *Saeculum Augusti*, I, p. 358; D. Kienast, *op. cit.*, p. 158-160, 313-315.

[119] **Anul 24 î.H.**: *congiarium* după războiul cantabric (Dio Cass., LIII, 28) – Mommsen, p. 60-61; Shipley, p. 369; Gagé, p. 98-99, 194; R. Syme, *op. cit.*; N.A. Maşkin, *op. cit.*; Malcovati, p. 69; H. Kloft, *op. cit.*, p. 370, 386.

[120] **Anul 23 î.H.**: *frumentationes* private (Suet, *Aug.*, 41, 2) – Mommsen, p. 61; Shipley, p. 369; Gagé, p. 99, 194; R. Syme, *op. cit.*, p. 528; N.A. Maşkin, *op. cit.*; Malcovati, p. 69; Brunt-Moore, p. 59.

[121] **Anul 12 î.H.**: *congiarium* făcut cu prilejul alegerii ca *pontifex maximus* (vezi *supra*, **10.2**), dar şi executând, ca legat, dispoziţiile testamentare ale lui Agrippa; s-a adăugat, probabil, o donaţie a regelui Herodes cel Mare (37-4 î.H.) (Ios., *AI*, XVI, 4, 5; Dio Cass., LIV, 29) – Mommsen, p. 61; Shipley, p. 369; Gagé, p. 99, 195; N.A. Maşkin, *op. cit.*; Malcovati, p. 69-70; Brunt-Moore, p. 58; H. Kloft, *op. cit.*, p. 370, 382 (nota 71), 386.

[122] ***mea congiaria***: Augustus foloseşte constant termenul *congiarium* pentru a desemna darurile în bani (cf. şi **15.3**); cu timpul, noţiunea respectivă a fost circumscrisă mai ales distribuţiilor de alimente – N. Gudea, *congiarium*, în ECR, p. 216; W.E. Metcalf, *Whose liberalitas? Propaganda und audience in the early Roman Empire*, în RIN, 95, 1993, p. 337-346.

[123] Gagé, p. 99; N.A. Maşkin, *op. cit.*; Brunt-Moore, p. 59; H. Kloft, *op. cit.*, 386.

[124] Despre ***plebs urbana*** şi categoriile ei (*plebs frumentaria*, *plebs togata*) sub Augustus, vezi Suet., *Aug.*, 40, 2; 42, 1-2; Dio Cass. LV, 10; R.Syme, *op. cit.*, p. 322, 370-371, 468-469, 478; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 397-404; D. Kienast, *op. cit.*, p. 162-170; H. Kloft, *op. cit.*, p. 372-377.

[125] **Anul 5 î.H.**: *congiarium* prilejuit de majoratul lui C. Caius (*deductio in forum*) (vezi *supra*, **14.1**) – Mommsen, p. 62; Shipley, p. 369; Gagé, p. 99-100, 196; R. Syme, *op. cit.*; Malcovati, p. 70; H. Kloft, *op. cit.*, p. 370, 373 (nota 40), 386; N. Tarpin, *op. cit.*, p. 54.

[126] **Anul 29 î.H.**: *congiarium* pentru soldaţi şi veterani trimişi în colonii (Dio Cass., LI, 17) – Mommsen, p. 63-65; Shipley, p. 369; Gagé, p. 100, 194; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 445; Malcovati, p. 70-71; D. Kienast, *op. cit.*, p. 264; H. Kloft, *op. cit.*, p. 375 (nota 51). Despre coloniile de veterani înfiinţate, vezi *infra*, **28**.

[127] **Anul 2 î.H.** (Dio Cass., LV, 10: „Augustus reduse la 200.000 numărul nesfârşit al plebeilor care primeau raţie de grâu de la stat şi, după cum spun izvoarele, distribui câte 60 de denari la fiecare") – Shipley, p. 371; Gagé, p. 100, 196; R. Syme, *op. cit.*; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 398; Malcovati, p. 71; Brunt-Moore, p. 59; D. Kienast, *op. cit.*, p. 166; H. Kloft, *op. cit.*, p. 372, 386; M. Tarpin, *op. cit.*, p. 52.

[128] **Anul 30 î.H.**, după *Actium*, când Octavianus a satisfăcut pe soldaţii nemulţumiţi, inclusiv pe cei care făcuseră parte din trupele lui Antonius şi Lepidus şi care, conform înţelegerii dintre triumviri din **43 î.H.**, trebuiau să fie împroprietăriţi prin confiscarea pământurilor unor oraşe italice (App., *Ciu.*, IV, 3: „Triumvirii nădăjduiau ca după victorie /împotriva caesaricizilor – n.n./ să răsplătească armata cu alte binefaceri, cum ar fi atribuirea a optsprezece oraşe italice, în care să locuiască ostaşii. Aceste oraşe se remarcau prin bogăţia, prin calitatea solului şi prin frumuseţea locuinţelor şi urmau să fie dăruite soldaţilor, împreună cu pământul şi casele lor, ca şi cum ar fi pradă de război. Dintre aceste oraşe, cele mai frumoase erau Capua, Rhegium, Venusia, Beneventum, Nuceria,

Ariminum, Vibonia. Astfel, cele mai frumoase localități ale Italiei au fost împărțite armatei") - Suet., *Aug.*, 17, 3; Hyginus Gromaticus, *Constitutio limitum*, 10: „*Aeque diuus Augustus [in] adsignata orbi terrarum pace exercitus, qui aut sub Antonio aut Lepido militauerant, pariter et suarum legionum milites colonos fecit, alios in Italia, alios in prouinciis*"; Dio Cass., LI, 4: „Caesar distribui unora /soldați – n.n./ bani, iar acelora care făcuseră toate campaniile de partea lui le dărui în plus și pământ. Populațiile italice care sprijiniseră cauza lui Antonius au fost alungate de pe domeniile ce le posedau iar orașele și proprietățile lor funciare fură date ca recompensă soldaților"; Oros., VI, 19, 14 – Mommsen, p. 64; Shipley, p. 371; Gagé, p. 101-102, 194; R. Syme, *op. cit.*, p. 527; Malcovati, p. 71; D. Kienast, *op. cit.*, p. 37-38, 265, 391-392; M. Tarpin, *op. cit.*, p. 12-13.

129 **Anul 14 î.H.**: colonizările din acest an au avut loc numai în *Gallia* și *Hispania* (Dio Cass., LIV, 23; vezi *infra*, **28**) – Mommsen, p. 64-65; Shipley, p. 371; Gagé, p. 102, 195; Malcovati, p. 71.

Consulii: **M. Licinius M. f. Crassus Frugi** era fiul lui M. Licinius Crassus, consul în 30 î.H. (PIR², L, 186; R. Syme, *op. cit.*, p. 527; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 59-60). Prin ramura masculină a familiei sale s-a realizat înrudirea dintre ginta plebeiană a *Licinii*-lor și *Calpurnii Pisones Frugi* – gintă patriciană. După consulatul din 14 î.H. (EJ, 105b; CIL, VI, 23532; 41052 (= AÉ, 1948, 90 = 1981, 41 = 1989, 59 = 1991, 238 = 1992, 166 = HD, 3980); X, 1938; AÉ, 1957, 317 = HD, 17624; Dio Cass., LIV, 24), a fost *legatus Augusti pro praetore* în *Hispania Citerior* între 13 și 10 î.H. și *proconsul Africae* în 9-8 î.H. (CIL, VI, 41052 = AÉ, 1948, 90 = 1981, 41 = 1989, 59 = 1991, 238 = 1992, 166 = HD, 3980; AÉ, 1951, 205 (= HD, 21415); 1957, 317 (= HD, 17624)). Deținea sacerdoțiul de *augur* (AÉ, 1951, 205 = HD, 21415) – PIR², L, 189; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 60-61.

Cn. Cornelius Cn. f. Lentulus Augur era fiul lui Cn. Lentulus Clodianus, praetor în 59 î.H., și nepotul lui Cn. Lentulus Clodianus, consul în 72 î.H. Între 38 și 27 î.H. a fost *quaestor Imp. Caesaris* (Sen., *Ben.*, II, 27, 2), după care a obținut consulatul în 14 î.H. (CIL, X, 885; XI, 6673, 21a; ILS, 6389; 7841c; 7972; 8646h; Dio Cass., LIV, 24), apoi proconsulatul Asiei (2-1 î.H.) și guvernatoratul *Illyricum*-ului, calitate în care a efectuat o campanie împotriva dacilor care devastau ținuturile sud-dunărene, obținând *ornamenta triumphalia* (Flor., II, 28 [IV, 12], 18-19; Hor., *Carm.*, III, 8, 18; Tac., *Ann.*, IV, 44; Dio Cass., LIV, 36; vezi și

infra). În anul 15 d.H. era în *Illyricum*, unde îl consilia pe Drusus, trimis să înăbușe revolta soldaților (Tac., *Ann.*, I, 27). În 24 d.H. a fost acuzat pe nedrept de complot împotriva împăratului (Tac., *Ann.*, IV, 29). A murit în anul 25 d.H., „constrâns" și „terorizat" de Tiberius (Tac., *Ann.*, IV, 44; Suet., *Tib.*, 49, 1, căruia îi aparțin cuvintele dintre ghilimele). A fost *augur* (Sen., *Ben.*, II, 27, 1; Tac., *Ann.*, III, 59; Suet., *Tib.*, 49, 1) și *frater arualis* (ILS, 5026; 5042) – PIR², C, 1378-1379; R. Syme, *op. cit.*, p. 381, 400-402, 528; D. Kienast, *op. cit.*, p. 302 (nota 185); J. Nitschke, *op. cit.*, p. 45-46; vezi și *infra*, pentru bibliografia românească.

130 Pentru coloniile înființate în Italia și în provincii, vezi *infra*, **28**.

131 **Anul 7 î.H.**: **Ti. Claudius Ti. f. Nero II** – vezi *supra*. **Cn. Calpurnius Cn. f. Piso** avea ca tată pe consulul *suffectus* din anul 23 î.H. (Tac., *Ann.*, II, 43) (PIR², C, 286; R. Syme, *op. cit.*, p. 528). Și-a început cariera politică fiind *IIluir aere argento auro flando feriundo*, după care, în 16-15 î.H., a fost *legatus legionis* în *Gallia Comata* sub conducerea lui Tiberius (Oros., VI, 21, 22). În anul 7 î.H. a obținut consulatul (CIL, VI, 7461; IX, 5308; ILS, 6381; AÉ, 1948, 9 = 1991, 1618 = HD, 19689; Tac., *Ann.*, II, 43; III, 16; Dio Cass., LV, 8; LVII, 20). Între 5 î.H. și 2 d.H. a fost *proconsul Africae* (AÉ, 1948, 9 = 1991, 1618 = HD, 19689; Str., II, 33; Sen., *Ir.*, I, 19, 3), în 9-10 d.H. – guvernator în *Hispania Citerior* (Tac., *Ann.*, III, 13) iar în 17 d.H. – în *Syria* (Tac., *Ann.*, II, 34; III, 12; Suet., *Tib.*, 52, 3). S-a aflat în relații încordate cu Germanicus, fiul lui Drusus, fratele lui Tiberius, trimis să rezolve problemele din Orient, fiind suspectat că l-ar fi otrăvit pe acesta (Tac., *Ann.*, II, 55-71, 76-79; III, 12-14; Ios., *AI*, XVIII, 2, 5; Suet., *Calig.*, 3, 3). S-a sinucis în anul 20 d.H. (Tac., *Ann.*, III, 15). A deținut preoția de *frater arualis* (ILS, 5026) și *pontifex* (?) (AÉ, 1948, 9 = 1991, 1618 = HD, 19689) – PIR², C, 287; R. Syme, *op. cit.*, p. 424, 433 (nota 4), 435, 528; O. Toropu, *Calpurnius Piso, Cneus*, în ECR, p. 154-155; D. Kienast, *op. cit.*, p. 353 (nota 166), 361; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 33-34.

132 **Anul 6 î.H.**: **C. Antistius C. f. Vetus**. *Antistii Veteres* s-au remarcat mai ales în a doua jumătate a secolului I î.H.; C. Antistius Vetus-tatăl a îndeplinit mai multe magistraturi sub Caesar; în 30 î.H. ajunge *consul suffectus* (PIR², A, 770; R. Syme, *op. cit.*, p. 527). Fiul său și-a început viața politică în 16-15 î.H. ca *triumuir monetalis*, dar cariera ulterioară rămâne necunoscută până la consulatul din 6 î.H. (CIL, VI, 693; 763; 11034; X, 5161; AÉ, 1965, 333 = HD, 18562; Vell., II, 43, 4; Dio

Cass., LV, 9). În primii ani ai erei noi – în 2-3 sau 3-4 – a fost guvernator al provinciei *Asia*. Velleius Paterculus ne informează că a fost *pontifex*, ca şi bunicul său (Vell., II, 43, 4) – PIR², A, 771; R. Syme, *op. cit.*, p. 528; D. Kienast, *op. cit.*, p. 196, nota 103; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 23-25, 111.

D. Laelius D. f. Balbus era un cunoscut orator, menţionat de Quintilianus (*Instit.*, X, 1, 23). După consulatul din 6 î.H. (AÉ, 1965, 333 = HD, 18562; Dio Cass., LV, 9), nu se mai cunosc multe lucruri despre el. A fost membru în colegiul *XVuiri*-lor *sacris faciundis* (CIL, VI, 877a = AÉ, 1988, 20-21 = 1994, 178 = HD, 3420) – PIR², L, 47; R. Syme, *op. cit.*, p. 528.

[133] **Anul 4 î.H.: C. Caluisius C. f. Sabinus** era fiul unui *homo nouus*, C. Caluisius Sabinus, consul în anul 39 î.H. (PIR², C, 352; R. Syme, *op. cit.*, p. 527). În afară de consulatul din 4 î.H. (CIL, X, 5779 = AÉ, 1989, 153 = HD, 14592; ILS, 99, 3071; AÉ, 1927, 166; 1967, 486 (= HD, 15049); 1969/70, 141 = HD, 13060; R. Syme, *op. cit.*), nu se cunosc alte date sigure privind cariera sa – PIR², C, 353; R. Syme, *op. cit.*, p. 528; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 36-37; 111.

L. Pas(s)ienus Rufus a fost fiul unui orator cu numele Passienus, pe care Seneca Maior îl caracteriza „*uir eloquentissimus et temporis sui primus orator*" (Sen. Maior, *Contr.*, II, 5, 17); e amintit şi de Quintilianus (*Inst.*, X, 1, 23). A fost consul în anul 4 î.H. (CIL, X, 5779 = AÉ, 1989, 153 = HD, 14592; AÉ, 1967, 486 (= HD, 15049); 1969/70, 141 = HD, 13060) şi apoi guvernator al Africii, magistratură în timpul căreia a supus unele populaţii africane; drept urmare, a fost aclamat *imperator* („general victorios") (CIL, VIII, 16456 = ILS, 120 = HD, 16389) şi a primit *ornamenta triumphalia* (Vell., II, 116, 2). A fost tatăl lui C. Sallustius Crispus Passienus, adoptat de istoricul C. Sallustius Crispus şi personaj foarte influent sub Tiberius (AÉ, 1924, 72 = HD, 26377; Hor., *Carm.*, II, 2; Tac., *Ann.*, I, 6; II, 40; III, 30; PIR¹, P, 109) – PIR¹, P, 111; R. Syme, *op. cit.*, p. 93, 362, 384, 401, 501, 528; D. Kienast, *op. cit.*, p. 288, 289 (nota 108); J. Nitschke, *op. cit.*, p. 68, 112.

[134] **Anul 3 î.H.: L. Cornelius L. f. Lentulus** şi-a început cariera ca *tresuir monetalis*. După consulatul din anul 3 î.H. (CIL, IV, 2450; VI, 31772; AÉ, 1988, 626 = 1991, 894a = 1996, 788 = HD, 3680; Suet., *Galba*, 4, 1; *Inst. Iust.*, II, 25), a fost, foarte probabil, proconsul în *Africa* la o dată neprecizată (4-5 d.H.?), găsindu-şi moartea în luptele cu nasamonii (*Inst. Iust.*, II, 25). A fost *flamen Martialis* (CIL, VI, 31772) –

PIR², C, 1384; R. Syme, *op. cit.*, p. 435, 528; D. Kienast, *op. cit.*, p. 288-289; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 46-47.

M. Valerius M. f. Messalla Messallinus făcea parte din una dintre *gentes maiores* romane, respectiv *Valeria*, numărând printre strămoşii săi importante personalităţi ale istoriei romane. Tatăl său, M. Valerius Messalla Corvinus, fusese consul *suffectus* în 32 î.H. (PIR¹, V, 91; R. Syme, *op. cit.*, p. 527; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 85) iar bunicul său, M. Valerius Messala Niger, îndeplinise magistratura republicană supremă în 61 î.H. (J. Nitschke, *op. cit.*, p. 85). Înainte de consulatul din anul 3 î.H. (CIL, I, 748; VI, 41060 = HD, 30379; Suet., *Galba*, 4, 1), a fost *IIIuir auro argento aere flando feriundo* (CIL, VI, 41060 = HD, 30379), *sodalis Titius* (CIL, VI, 41060 = HD, 30379) şi *XVuir sacris faciundis* (CIL, VI, 41060 = HD, 30379), calitate în care este amintit la jocurile seculare din 17 î.H. (CIL, VI, 32323). Apoi, a fost guvernator în *Illyricum* în anul 6 d.H., luptând cu jumătate din efectivul legiunii a XX-a şi dispersând mai mult de 20.000 de pannoni răsculaţi; pentru această faptă, i s-au decernat *ornamenta triumphalia* iar legiunea a fost numită *Valeria Victrix* (Vell., II, 112; Dio Cass., LV, 23; 29-30). Sub Tiberius (14-37), a dat dovadă de un servilism dezgustător (Tac., *Ann.*, I, 8; III, 18) – PIR¹, V, 92; R. Syme, *op. cit.*, p. 375, 423, 435-436, 528; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 86-87.

[135] **Anul 2 î.H.**: Consulii menţionaţi au fost *suffecti*. **L. Caninius L. f. Gallus** l-a înlocuit pe M. Plautius M. f. Silvanus la 1 iulie (PIR¹, P, 361; R. Syme, *op. cit.*, p. 528; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 69). El provenea din familia plebeiană a *Caninii*-lor. Tatăl său, partizan al lui Antonius, fusese consul în 37 î.H. (PIR², C, 389; R. Syme, *op. cit.*, p. 527). Ca mulţi alţi tineri aristocraţi, şi-a început cariera ca *triumuir monetalis*, probabil prin 23 î.H. În anul 2 î.H. a fost consul *suffectus* (CIL, VI, 2024; 2027; IX, 5293 = AÉ, 1949, 79 = 1950, 93 = HD, 21781; ILS, 5893; 9250; AÉ, 1907 (= HD, 23435); 1988, 626 = 1991, 894a = 1996, 788 = HD, 3680; Vell., II, 100, 2). Abia în 24 d.H. este amintit ca fiind *curator ripam et aluei Tiberis* iar în 32 d.H. ca *XVuir sacris faciundis* (Tac., *Ann.*, VI, 12). A îndeplinit şi preoţia de *frater arualis* (CIL, VI, 2024) – PIR², C, 390; R. Syme, *op. cit.*, p. 528; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 37, 111.

Q. Fabricius era, ca şi colegul său de consulat, un *homo nouus*. El a luat locul lui C. Fufius Geminus (PIR², F, 510; R. Syme, *op. cit.*, p. 528; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 52, 111). În afară de consulatul sufect din 2

î.H., nu se cunoaşte nimic despre originea şi cariera lui – PIR², F, 86; R. Syme, *op. cit.*, p. 362 (nota 5), 528; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 51.

[136] Toate aceste *donatiua* au fost făcute din caseta personală (*patrimonium*) – Gagé, p. 102, 195-196.

[137] ***Aerarium*** (< *aes* - „bronz, monedă"), numit şi *aerarium Saturni* (*aerarium populi Romani*) = *fiscus* – visteria (casieria) statului, depusă în templul lui Saturnus; administrată până în **28 î.H.** de *quaestores*, între **28-23 î.H.** a trecut sub gestiunea de doi *praefecti* care fuseseră *praetores* (Dio Cass., LIII, 2), după această dată fiind în grija a doi *praetores* (Dio Cass., LIII, 32) – Gagé, p. 103-104; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 414; Malcovati, p. 71; A. Garzetti, *Aerarium e fiscus sotto Augusto. Storia di una questione in parte di nomi*, în *Athenaeum*, 31, 1953, p. 298-327; Brunt-Moore, p. 60; A. Suceveanu, *aerarium Saturni (aerarium populi Romani)*, în ECR, p. 28; idem, *finanţele*, în *ibidem*, p. 320-321; J. Rougé, *op. cit.*, p. 93; D. Kienast, *op. cit.*, p. 132 (nota 23), 313-314, 327 (nota 61); A.H.M. Jones, *op. cit.*, p. 349-360; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 102; M. Crawford, *Aerarium*, în NP, 1, col. 190-191; E. Cizek, *Mentalităţi...*, p. 248; idem, *Istoria Romei*, p. 256; *Aerarium*, în DCR, p. 19; D. Shotter, *op. cit.*, p. 67

[138] Dintre cele patru alimentări ale tezaurului public se cunosc două: în **28 î.H.**, cu prilejul serbărilor publice prilejuite de victoria de la *Actium* (Dio Cass., LIII, 2) (vezi *supra*, **9.1**), şi în **16 î.H.**, pentru refacerea unor şosele (informaţii pe inscripţii şi monede) (vezi *infra*, **20.5**) – Mommsen, p. 66; Shipley, p. 373; Gagé, p. 104; Malcovati, p. 71.

[139] **Anul 6 d.H.**: **M. Aemilius Paulli f. Lepidus** făcea parte din vechea familia patriciană *Aemilia*, care din secolul al III-lea î.H. dăduse mai mulţi consuli şi a jucat un rol important în viaţa politică din ultima parte a istoriei Republicii şi la începutul Principatului. Era nepotul triumvirului M. Lepidus. Tatăl său, L. Aemilius Lepidus Paullus, fusese *consul suffectus* în anul 34 î.H. (PIR², A, 373; R. Syme, *op. cit.*, p. 527; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 20-21). Velleius Paterculus scria că, prin numele şi situaţia sa, era foarte apropiat casei imperiale (Vell., II, 114, 5). Cu toate acestea, nu se cunoaşte cariera lui de până la consulatul din 6 d.H. (CIL, I, 752-755; VI, 9449; 14844; ILS, 6098; AÉ, 1928, 18 = HD, 23509; AÉ, 1952, 49 = HD, 18899; AÉ, 1985, 358 = 1987, 344 = HD, 3261; AÉ, 1986, 25 = HD, 4140; AÉ, 1988, 486 = HD, 3421; Dio Cass., LV, 25). În toamna lui 8 d.H. a primit comanda tuturor trupelor din *Illyricum* (Vell., II, 114, 5) iar în vara următoare, sub auspiciile lui Tiberius, a comandat

unul dintre cele trei corpuri de armată implicate în reprimarea răscoalei dalmaţilor; pentru faptele de vitejie Senatul i-a decernat *ornamenta triumphalia* (Vell., II, 115, 2-3; 125, 5; Dio Cass., LVI, 17). După unii cercetători, el a fost între 8-10 d.H. *legatus Illyrici inferioris*. În anul 14 d.H. a fost *legatus Augusti* în *Hispania Citerior*, unde, prin autoritatea, spiritul său de dreptate şi loialitatea sa, a reuşit să menţină pacea şi liniştea în provincie (Vell., II, 125, 5). Fiica sa, Aemilia Lepida, s-a căsătorit cu Drusus, fiul lui Germanicus (Tac., *Ann.*, VI, 40). Augustus l-a nominalizat printre succesori, spunând despre el că „este capabil, dar dispreţuieşte rolul" („*capacem sed aspernantem*") (Tac., *Ann.*, I, 13). S-a bucurat de autoritate şi respect din partea lui Tiberius (Tac., *Ann.*, IV, 20), care în anul 22 d.H. i-a dăruit bunurile Aemiliei Musa, „o libertă bogată care decedase fără să-şi facă testament, şi pe care le reclama tezaurul imperial" (Tac., *Ann.*, II, 48). După unii, în acelaşi an a refuzat proconsulatul Asiei. A murit în 33 d.H. (Tac., *Ann.*, VI, 27) – PIR², A, 369; R. Syme, *op. cit.*, p. 420, 422, 433-434, 438, 517-518, 529; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 19-20.

L. Arruntius L. f. era fiul consulului din anul 22 î.H. (vezi *supra*, **5.2**). Sub Augustus, în 6 d.H., a ajuns consul (CIL, I, 752; II, 3695; VI, 14844; AÉ, 1928, 18 = HD, 23509; AÉ, 1952, 49 = HD, 18899; AÉ, 1985, 358 = 1987, 344 = HD, 3261; AÉ, 1986, 25 = HD, 4140; AÉ, 1988, 486 = HD, 3421; Dio Cass., LV, 25). I-a urmat ca *suffectus* L. Nonius L. f. Asprenas (PIR², N, 118; R. Syme, *op. cit.*, p. 529; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 65). În momentul când Tiberius era încă indecis în preluarea puterii, Arruntius l-a jignit, urmărind, foarte probabil, anumite ambiţii succesorale; Tiberius îl suspecta chiar, „fiindcă era bogat, cutezător, înzestrat cu calităţi excepţionale şi se bucura de o faimă asemenea" („*sed diuitem, promptum, artibus egregiis et pari fama publice, suspectabat*") (Tac., *Ann.*, I, 13); de altfel, Augustus însuşi, cu puţin timp înainte de moarte, îl considera unul dintre cei care ar „îndrăzni" să-i ia locul, „dacă s-ar ivi ocazia" („*L. Arruntium non indignum et si casus daretur ausurum*") (Tac., *Ann.*, I, 13). Totuşi, sub cel de-al doilea *princeps* a fost *curator aquarum* (anul 15 d.H.) (Tac., *Ann.*, I, 76) şi guvernator nominal al Hispaniei *Citerior* (23-27 d.H.) (Tac., *Ann.*, VI, 71; *Hist.*, II, 65, 2). În anul 36 d.H., a fost implicat pe nedrept într-un proces de impietate faţă de împărat, dar „s-a lăsat pradă morţii" tăindu-şi venele înainte de finalizarea anchetei (Tac., *Ann.*, VI, 47-48; Dio Cass., LVIII, 27) – PIR², A, 1130; R. Syme, *op. cit.*, p. 377, 425, 433-434, 529; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 28-29, 111.

[140] *Aerarium militare* a fost creat în **6 d.H.** (Dio Cass., LV, 25: „Ceva mai târziu, pe vremea consulatului lui Aemilius Lepidus și L. Arruntius, Augustus, deoarece nu putea fi găsit nici un mijloc pe placul contribuabililor, ci, dimpotrivă, până și căutările lui supărau pe toată lumea, vărsă tezaurului public o sumă de bani în numele lui și al lui Tiberius, pe care o denumi «fondul destinat soldaților»"; Suet., *Aug.*, 49, 2); despre fondurile insuficiente destinate armatei, cf. și Plin., VII, 149. Tezaurul militar era alimentat din două noi impozite – unul de 5% asupra moștenirilor și legatelor testamentare (*uicesima hereditatium et legatorum*) impus în **6 d.H.** și unul de 1% pe vânzări (*centesima rerum uenalium*), devenit din **7 d.H.** de 25% pe vânzările de sclavi (*uicesima quinta uenalium mancipiorum*) (Dio Cass., LV, 25; Suet., *Aug.*, 49, 2) - și era administrat de trei foști *praetores* timp de trei ani (Dio Cass., LV, 25) – Mommsen, p. 67; Shipley, p. 373; R. Syme, *op. cit.*, p. 352; Gagé, p. 104, 196; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 448; Malcovati, p. 72; Brunt-Moore, p. 60; A. Aricescu și A. Suceveanu, *aerarium militare*, în ECR, p. 28; A. Suceveanu, *finanțele*, în *ibidem*, p. 321; D. Kienast, *op. cit.*, p. 132 (nota 23), 334 (nota 92); M. Le Glay, *op. cit.*, p. 101, 102; *Aerarium*, în DCR, p. 19; J. Rougé, *op. cit.*; E. Cizek, *Istoria Romei*, p. 257; D. Shotter, *op. cit.*, p. 67-68.

[141] În anul **5 d.H.**, „s-a dat un decret conform căruia praetorienii aveau să primească 5.000 de denari după 16 ani de serviciu iar ceilalți soldați 2.000 de denari după 20 de ani" (Dio Cass., LV, 23). În ceea ce privește durata serviciului militar, aceasta se prezenta astfel: praetorienii – 16 ani; soldații din cohortele urbane – 20 de ani; gărzile de corp (*equites singulares Augusti*) – 27; legionarii – 16 ani în mod activ și 4 ca veterani în **13 î.H.**, 20 de ani în **5 d.H.**, 22 de ani în **6 d.H.**, cifră care s-a menținut până la sfârșitul domniei lui Augustus; soldații din trupele auxiliare – 25 de ani; marinarii – 26 de ani – cf. Malcovati, p. 72; Y. Le Bohec, *L'Armée romaine...*, p. 65-66; altă bibliografie despre armată în vremea lui Augustus vezi *supra*, **3, 3**.

[142] **Anul 18 î.H.**: vezi *supra*.

[143] Capitol asupra căruia s-au purtat discuții controversate – vezi Mommsen, p. 77-78; Gagé, p. 105-107, 195; Malcovati, p. 72-73.

[144] Capitolele **19-21.1** descriu ***impensae*** destinate construcțiilor publice, care au făcut din Roma un oraș cu adevărat imperial – Suet., *Aug.*, 28, 3: *„Vrbem neque pro maiestate imperii ornatam et inundationibus incendiisque obnoxiam excoluit adeo, ut iure sit gloriatus marmoream se relinquere, quam latericiam accepisset"* („A împodobit Roma cu monumente, căci până la el ea nu se potrivea cu majestatea imperiului și se găsea expusă inundațiilor și incendiilor; pe drept cuvânt s-a lăudat că «a lăsat în urmă un oraș de marmură, oraș pe care-l primise făcut din cărămizi»"); 29, 1: *„Publica opera plurima exstruxit"* („A construit foarte multe edificii publice"); Tac., *Ann.*, I, 9: *„urbem ipsam magnificio ornatu"* („Roma, și ea, e splendid înfrumusețată"); Dio Cass., LVI, 30: „Augustus, când s-a îmbolnăvit, strânse laolaltă pe cei care-i erau prieteni și, după ce le spuse tot ce era necesar de spus, la urmă rosti aceste cuvinte: «Am preluat o Romă de cărămidă, vă las o Romă de piatră!»"; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 19: *„Auxit ornauitque Romam aedificiis multis, istor glorians dicto: «Vrbem latericiam repperi, relinquo marmoream»"*. Dar nu numai Augutus s-a remarcat ca everghet, ci, la îndemnul său, și alți membri ai familiei imperiale sau persoane private au contribuit la înfrumusețarea Capitalei Imperiului – Vell., II, 89, 4: *„Principes uiri, triumphisque et amplissimis honoribus functi, adhortatu principis ad ornandam Vrbem illecti sunt"* („Bărbații cei mai de vază, încărcați de triumfuri și de cele mai mari onoruri, au fost îndemnați de către principe să împodobească Roma"); Suet., *Aug.*, 29, 4-5: *„Sed et ceteros principes uiros saepe hortatus est, ut pro facultate quisque monimentis uel nouis uel refectis et excultis urbem adornarent. Multaque a multis tunc exstructa sunt, sicut a Marcio Philippo aedes Herculis Musarum, a L. Cornificio aedes Dianae, ab Asinio Pollione atrium Libertatis, a Munatio Planco aedes Saturni, a Cornelio Balbo theatrum, a Statilio Tauro amphitheatrum, a M. uero Agrippa complura et egregia"* („Dar i-a îndemnat adesea și pe ceilalți bărbați de vază ca, după posibilitățile fiecăruia, să împodobească orașul cu monumente noi sau să le restaureze și să le înfrumusețeze pe cele vechi. Atunci au fost construite multe edificii de către cetățeni, ca, de pildă, templul lui Hercules și al Muzelor de către Marcius Phillipus, templul Dianei de către L. Cornificius, sala Libertății de către Asinius Pollio, templul lui Saturn de către Munatius Plancus, un teatru de către Cornelius Balbus, un amfiteatru de către Statilius Taurus și de către M. Agrippa numeroase monumente splendide"); vezi și 30, 1; Str., V, 3, 8: „Augustus și copiii lui, prietenii, soția și sora lui s-au întrecut pe sine, necruțând nici strădanie și nici cheltuială pentru înfrumusețarea orașului"; Plin., III, 17; VII, 115; XXXVI, 60; Dio Cass., XLIX, 42-43; LI, 23; LIII, 22; LIV, 24; 25. Din bibliografie, vezi Mommsen, p. 78-79; Gagé, p. 31, 107; N.A. Mașkin, *op.*

cit., p. 521-524; Brunt-Moore, p. 61; D. Kienast, *op. cit.*, p. 336-365; F. Coarelli, *Il Foro Romano*, II, *Periodo repubblicano e augusteo*, Roma, 1985, p. 258-268; idem, *Organizzazione urbanistica della Roma augustea*, în *Roma repubblicana dal 270 a.c. all'eta' augustea*, Roma, 1987, p. 7-15; idem, *Rom. Die Stadplanung von Caesar bis Augustus*, în *Kaiser Augustus...*, p. 68-80; P. Gross, G. Sauron, *Das politische Programm der öffentlichen Bauten*, în *ibidem*, p. 48-68; H. v. Herberg, *Die Veränderung des Erscheinungsbildes der Stadt Rom unter Augustus*, în *ibidem*, p. 93-115; H.G. Martin, *Die Tempelkultbilder*, în *ibidem*, p. 251-263; T. Hölscher, *Historische Relief*, în *ibidem*, p. 351-400; K. Christ, *op. cit.*, p. 147-149; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 116-117; P. Gros, *Aurea Templa*, în *Saeculum Augustum*, III, p. 31-59; K. Fittschen, *Das Bildnisse des Augustus*, în *ibidem*, p. 149-186; J. Charbonneaux, *op. cit.*, p. 266-292; F. des Boscs-Plateaux, *L. Cornelius Balbus de Gadè: la carrière méconnue d'un espagnol à l'époque de Guerres Civiles (Ier siècle av. J.-C.)*, în *Mélanges de la Casa de Velázquez, Antiquité-Moyen Âge*, Madrid-Paris, 30, 1994, 1, p. 34; D. Favro, *Reading the Augustan City*, în *Narrative and Event in Ancient Art*, p. 230-257; G. Sauron, *op. cit.*, p. 501-565; F. Kolb, *op. cit.*, p. 330-369, 569; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 525-532; M. Tarpin, *op. cit.*, p. 54-57; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 78-85, 224-264; P. Grimal, *op. cit.*, p. 99-104; E. Cizek, *op. cit.*, p. 261-263; D. Shotter, *op. cit.*, p. 93-104; vezi şi notele următoare.

[145] ***Curia*** (pl. *curiae*): erau două categorii de *curiae* (Varr., *Lat.*, V, 33, 155): unele destinate exclusiv serviciilor cultuale (*curia Acculeia*, *curia Saliorum*, *curia Calabra* = *casa Romuli* etc.) (Varr., *Lat.*, VI, 3, 23; 4, 27; Cic., *Diu.*, I, 17; Liv., XLI, 27; Plut., *Cam.*, 32, 6; Macr., *Sat.*, I, 15, 10-11; 19) (F. Coarelli, *Il Foro Romano*, I, p. 99; A. Grandazzi, *Contribution à la topographie du Palatin*, în RÉL, 70 (1992), 1993, p. 31-33; A. Carandini, *Della fondazione di Roma. Considerazioni di un archeologo*, în *Roma. Romolo, Remo...*, p. 10), altele rezervate întrunirii Senatului (*curia Hostilia*, *curia Pompeia*, *curia Cornelia*, *curia Iulia*); cele din urmă, fiind edificii inaugurate şi consacrate, erau, în acelaşi timp, şi temple (vezi *infra*), numai în ele putându-se reuni Senatul (Varr., *Lat.*, V, 33, 155; Cic., *Diu.*, II, 23; Liv., I, 30; XXVI, 33; Gell., XIV, 7, 7; Suet., *Caes.*, 80, 4; Dio Cass., XLIV, 16; Plut., *Brut.*, 14; *Caes.*, 66; App., *Ciu.*, II, 117; Macr., *Sat.*, I, 8, 2) - TDAR, p. 146; M. Bonnefond-Coudry, *Le Sénat de la République romaine de la guerre d'Hannibal à Auguste: pratiques délibératives et prise de décision*, Paris, 1989, p. 31-65, 160-176.

Curia menţionată de Augustus este *curia Iulia*, al cărei nume vine de la cel al lui C. Iulius Caesar, care distrusese vechiul local al Senatului – *curia Hostilia*, intenţionând să construiască alta în **44 î.H.** (Dio Cass., XLIV, 5; XLV, 17) (F. Coarelli, *Il Foro Romano*, II, p. 254-258; M. Bonnefond-Coudry, *op. cit.*, p. 31-65, 160-161, 168-176; G. Sauron, *op. cit.*, p. 497-500; F. Kolb, *op. cit.*, p. 252). *Curia Iulia* a început să fie ridicată în **42 î.H.** (Dio Cass., XLVII, 19), fiind dedicată în **29 î.H.**, foarte probabil la **28 august**, când în interiorul ei a fost aşezată statuia Victoriei tarentine (*Victoria populi Romani*) (CIL, VI, 2297, 2299; Dio Cass., LI, 22) – Mommsen, p. 79; Shipley, p. 375; TDAR, p. 143-146; Gagé, p. 107-108, 179; Malcovati, p. 73; D. Kienast, p. 82, 190-191, 321, 337, 340; K. Christ, *op. cit.*, p. 149; F. Kolb, *op. cit.*; M. Bonnefond-Coudry, *Pouvoir des mots, pouvoir des images: Octave et la curia Iulia*, în *Klio*, 77, 1995, p. 386-404; E. Cizek, *op. cit.*, p. 261-262.

[146] ***Chalcidicum*** era o anexă a Curiei, a cărei funcţionalitate precisă rămâne necunoscută (Dio Cass., LI, 22: „Octavianus Caesar sfinţi templul Athenei, supranumit Chalcidicul"); mai târziu a fost numită *Atrium Mineruae*, devenind curtea centrală a Curiei lui Diocletianus – Mommsen, p. 79-80; TDAR, p. 146; Gagé, p. 108; Malcovati, p. 73; Brunt-Moore, p. 61; D. Kienast, *op. cit.*, p. 190 (nota 80); F. Kolb, *op. cit.*; C. Gmyrek, *op. cit.*, p. 34.

[147] ***Templum*** (< i.-e. **tem-* - „a tăia, a împărţi") era un edificiu destinat divinităţii în urma a două ritualuri religioase, anume *inauguratio*, prin care augurii (vezi *supra*, **7, 3**) delimitau şi fixau printr-o formulă solemnă terenul pătrat rezervat ridicării monumentului, eliberând locul respectiv de orice ipotetică grevare religioasă (Varr., *Lat.*, VII, 8; Festus, p. 446 T[1]: *Tesca*) (R. Schilling, *op. cit.*, p. 32) şi punându-l, astfel, la dispoziţia oamenilor (*locus liberatus et effatus*), şi *consecratio*, prin care pontificii (vezi *supra*, **7, 3**), secondaţi de reprezentantul statului (de obicei, un magistrat) însărcinat cu dedicarea sanctuarului (*magistratus dedicat*), îl transferau în proprietatea divinităţii (*pontifex consecrat*) (Varr., *Lat.*, VI, 7, 53; Cic., *Leg.*, II; 8, 20-21; Festus, p. 455 T[1]: *Templum*; Serv., *ad Aen.*, I, 446; Isid., *Etym.*, XV, 4, 7) (J. Marquardt, *Le culte chez les Romains*, I, p. 321-326; Ernout-Meillet, p. 681, s.v. *templum*, -*ī*; R. Schilling, *op. cit.*; P. Catalano, *op. cit.*, p. 467-479). În *templa*, edificii inaugurate, aflate în

strânsă legătură cu cerul, aşadar cu divinitatea, se reunea Senatul - vezi M. Bonnefond-Coudry, *Le Sénat...*, p. 65-160 şi *supra*.

[148] În timpurile republicane, *gens Iulia* era aceea care celebra cultul lui Apollo - formă a acelor *sacra gentilicia* (Macr., *Sat.*, I, 16, 7) (J. Gagé, *Apollon romain...*, p. 299-347). În ideologia şi religiozitatea augustane ***Apollo*** a deţinut un loc special, modelul divin al acţiunii politice şi culturale a celui dintâi *princeps* fiind cel apollinic (D. Porte, *op. cit.*, p. 132-133; G. Dumézil, *Uitarea omului şi onoarea zeilor. Douăzeci şi cinci de schiţe de mitologie (51-75)*, traducere de G. Anania, Bucureşti, 1999, p. 100-116). După insinuările Attiei, mama împăratului, Apollo însuşi ar fi fost tatăl lui Gaius (Suet., *Aug.*, 94, 4; Dio Cass., XLV, 1) (P. Grandet, *Les songes d'Attia et d'Octavius. Note sur les rapports d'Auguste et de l'Egypte*, în RHR, 203, 1986, 4, p. 365-379; E. Betrand-Ecanvil, *Présage et propagande idéologique: à propos d'une liste concernant Octave Auguste*, în MEFRA, 106, 1994, 2, p. 487-531). În ajunul bătăliei de la *Actium* s-a produs epifania lui Apollo, considerată un prodigiu favorabil, drept pentru care după victorie tânărul Caesar a adus ca prinos divinităţii mai multe corăbii capturate, „a ridicat un templu în cinstea zeului, mai mare încă decât cel care se afla pe acele meleaguri", a instituit întreceri literare, muzicale, atletice şi hipice şi a înălţat o statuie a lui Apollo în piaţa noii fundaţii urbane – *Nicopolis* (Prop., IV, 6; Dio Cass., LI, 1; Suet., *Aug.*, 96, 2) (vezi bibliografia *supra*, **9.1**, la care adaugă D. Kienast, *op. cit.*, p. 353-354, 376). Octavianus a început construcţia templul lui Apollo de la Roma în anul **36 î.H.** „în acea parte a casei sale de pe Palatin care fusese lovită de trăsnet", semn – după interpretarea haruspicilor - „că zeul şi-o revendica" (Suet., *Aug.*, 29, 3) (vezi şi Dio Cass., XLIX, 5: „S-a mai hotărât în Adunare să i se dăruiască o locuinţă din fondul public, deoarece terenul pe care-l cumpărase pe muntele Palatin, cu intenţia de a-şi ridica o casă, îl trecuse în patrimoniul statului şi îl consacrase lui Apollo, după ce fusese lovit de trăsnet"; Vell., II, 81, 3). Edificiul a fost dedicat la **9 octombrie 28 î.H.** (Dio Cass., LIII, 1); era denumit *Palatinus*, *Actius* (Prop., IV, 6, 67) sau *Actiacus* (Ovid., *Met.*, XIII, 715). Templul era construit din marmură albă de *Luna*, fiind prevăzut cu splendide portice şi având ataşate o bibliotecă greacă şi una latină, pe ale căror pereţi se aflau încrustate portrete în medalion ale scriitorilor celebri (Verg., *Aen.*, VI, 69; VIII, 720; Prop., II, 31; Ios., *BI*, II, 6, 1; Suet., *Aug.*, 29, 3; Vell., II, 81, 3). În el au fost depuse spre păstrare cărţile conţinând profeţiile privitoare la destinul poporului roman (Suet., *Aug.*, 31, 1; Tac., *Ann.*, VI, 12; Dio Cass., LIV, 17). În sfârşit, sub semnul lui Apollo s-au desfăşurat jocurile seculare din anul **17 î.H.** (vezi *infra*, **22.2**), moment care marca începutul lui *regnum Apollinis*. Pentru toate acestea vezi Mommsen, p. 80; Shipley, p. 375; TDAR, p. 16-19; Gagé, p. 108, 182; idem, *Apollon romain...*, p. 523-637; idem, *Apollon impérial, Garant des «Fata Romana»*, în ANRW, II/17.2, 1981, p. 574-582; R. Syme, *op. cit.*, p. 241, 448, 454; Malcovati, p. 73; Brunt-Moore, p. 61; D. Kienast, *op. cit.*, p. 49, 193-194, 338, 340, 347 (nota 148); G. Carettoni, *Die Bauten des Augustus auf dem Palatin*, în *Kaiser Augustus...*, p. 265-267; K. Christ, *op. cit.*, p. 149-150; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 117; G. Sauron, *op. cit.*, p. 501-510; F. Kolb, *op. cit.*, p. 334-337; C. Gmyrek, *Römische Kaiser und griechische Göthin. Die religiöspolitische Funktion der Athena / Minerva in der Selbst- und Reichsdarstellung der römischen Kaiser*, Milano, 1998 (Nomismata. Historisch-numismatische Forschungen 2), p. 29-30; E. Cizek, *op. cit.*, p. 261; P. Grimal, *op. cit.*, p. 99; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 234-238; D. Shotter, *op. cit.*, p. 94, 96.

[149] ***Aedes*** (i.-e. **aedō*) – iniţial, însemna „vatră, cămin", apoi „casa, locuinţa zeului, templu" (Ernout-Meillet, p. 10, s.v. *aedēs*, *-is*; É. Benveniste, *Vocabularul instituţiilor indo-europene*, I, *Economie, rudenie, societate*, traducere din limba franceză de D. Sluşanschi, Bucureşti, 1999, p. 251). Unele *aedes* erau inaugurate de către auguri, devenind, astfel, *templa* (vezi *supra*), altele – consacrate de către pontifici, în sfârşit, unele îndeplineau ambele condiţii (Varr., *Lat.*, VII, 10). *Aedes* desemnau, în general, edificiile religioase consacrate (neinaugurate) de formă rotundă, în care Senatul nu se putea reuni – de exemplu, *aedes Vestae, aedes Herculis, aedes Dianae, aedes Mercurii* (Dion. Hal., II, 66, 3; Liv., II, 21; X, 23; Ovid., *Fast.*, VI, 265-282; Festus, p. 267 M[1], 369 R[1]; Plut., *Numa*, 11; Gell., XIV, 7, 7; Serv., *ad Aen.*, VII, 153; IX, 405). În paragraful de faţă, *aedes* are accepţiunea generală de templu.

[150] În **44 î.H.**, s-a ridicat un altar pe locul din *Forum* unde fusese rugul funerar „cu intenţia ca pe acest altar să se sacrifice victime şi să se ţină sacrificii în cinstea lui Caesar divinizat"; acest *altarium* a fost, însă, distrus (App., *Ciu.*, III, 2; Dio Cass., XLIV, 51). În anul **42 î.H.**, triumvirii au înălţat lui Caesar „un mic templu" în acelaşi loc (Dio Cass., XLVII, 18), adică lângă *Regia*, în faţa rostrelor, unde mai apoi s-a ridicat un altar şi o coloană din marmură de *Numidia* (cf. şi Liv., *Per.* CXVI; Suet., *Caes.*, 84-85; Plut., *Caes.*, 68; *Brut.*, 20, 6; App., *Ciu.*, I, 4; II, 148; III, 2). La **18 august 29 î.H.**, imediat după întreitul triumf (vezi *supra*, **4.1**), ca o

dovadă de *pietas*, Octavianus Caesar a dedicat „micul templu" în stil ionic lui Iulius Caesar, în care „au fost atârnate sub formă de ofrande numeroase prăzi de război" (Dio Cass., LI, 22; App., *Ciu.*, III, 2; *infra*, **21.2**), s-a amplasat o statuie colosală a lui Caesar purtând o cometă pe frunte (Plin., II, 93-94; Dio Cass., XLV, 7) şi au fost expuse picturi ale Dioscurilor, Victoriei şi Afroditei Anadyomene confiscată din insula *Cos* (Str., XIV, 2, 19; Plin., XXXV, 27; 91) – Mommsen, p. 80; Shipley, p. 375; TDAR, p. 286-288; Gagé, p. 108-109, 178; R. Syme, *op. cit.*, p. 98-99, 204; Malcovati, p. 74; Brunt-Moore, p. 61; F. Coarelli, *Il Foro Romano*, II, p. 238-254, 308-324; D. Kienast, *op. cit.*, p. 67, 191-192, 340; M. Le Glay, *op. cit.*; A. Fraschetti, *op. cit.*, p. 54-78.

Diuus Iulius: Caesar a fost declarat ***diuus*** în anul **42 î.H.** (App., *Ciu.*, II, 48; III, 35; S. Benoit, *La «consécration dynastique»: César divinisé au Forum*, în *Rome antique. Pouvoir des images, images du pouvoir. Actes du colloque de Caen (30 mars 1996*, publiés sous la direction d'É. Deniaux, Presse universitaire de Caen, 2000, p. 117-134), dar, după informaţia lui Dio Cassius, Senatul i-a acordat atributele divinizării încă din timpul vieţii (Dio Cass., XLIII, 14: Senatul a hotărât ca pe Capitoliu, în faţa statuii lui Iupiter Optimus Maximus, Caesar „să fie înfăţişat printr-un chip de bronz, stând în picioare pe întinsul pământului; o inscripţie săpată pe monument urma să-l glorifice ca pe un semizeu"; 21: „Ceva mai târziu, Caesar avu grijă să şteargă titulatura de semizeu /de pe statuie - n.n./"; 45: „În templul lui Quirinus, în cinstea lui Caesar a fost ridicată şi o altă statuie, cu această inscripţie: «Zeului Invincibil»"; XLIV, 6: „În cinstea lui s-au mai instituit, de parcă ar fi fost vorba de un semizeu, sărbători care se ţineau la cinci ani o dată, un al treilea colegiu de preoţi însărcinaţi să celebreze Lupercaliile, care a primit numele de colegiul preoţilor iulieni... În cele din urmă a fost proclamat pe faţă Iupiter Iulius şi s-a decretat ca în cinstea lui Caesar şi a mărinimei de care a dat dovadă să se ridice un templu înconjurat cu o incintă sacră, în care ar urma să oficieze Antonius, oarecum în calitate de flamen dialis"; 49; vezi şi Cic., *Phil.*, II, 43, 110; App., *Ciu.*, II, 106). În orice caz, pe linia deschisă de alţi *imperatores*, dictatorul a primit cinstiri rezervate în exclusivitate nemuritorilor: jertfe în cinstea succeselor militare; instituirea de jocuri de circ în cinstea victoriei sale (*ludi Victoriae Caesaris*); aşezarea carelor de război pe Capitoliu, în faţa statuii lui Iupiter Optimus Maximus; dreptul de a apărea în public îmbrăcat cu toga triumfală şi împodobit cu o cunună de lauri; dreptul de a lua ca nume propriu titlul de *imperator*; purtarea statuii

sale din fildeş şi apoi a carului de triumf printre statuile zeilor cu ocazia jocurilor de circ; ridicarea unei statui pe Capitoliu, în vecinătatea statuilor regilor; celebrarea prin sacrificii a lui *dies natalis Caesaris*; înălţarea unor statui în toate templele din Roma; rugăciuni publice anuale pentru sănătatea sa; depunerea jurământului pe norocul lui Caesar; consacrarea unei zile în timpul luptelor de gladiatori desfăşurate la Roma sau în Italia; decretarea ridicării unui templu comun lui Caesar şi Clemenţei (Suet., *Caes.*, 76, 1; App., *Ciu.*, II, 106; Dio Cass., XXXIX, 5; XLII, 19; XLIII, 14; 21; 42-45; XLIV, 4; 6; 49; Plut., *Caes.*, 21; 57; 60; 61); toate acestea au constituit o premisă importantă a cultului imperial instituit o dată cu monarhia augustană – Gagé, p. 109; R. Étienne, *Le culte impérial dans la péninsule ibérique d'Auguste à Dioclétien*, Paris, 1958, p. 3; M. Jaczynowska, *La genesi repubblicana del culto imperiale. Da Scipione l'Africano a Giulio Cesare*, în *Athenaeum*, 63, 1985, 3-4, p. 293-295; idem, *Les origines républicaines du culte impérial*, în ACD, 22, 1986, p. 58-59; F.W. Walbank, *Könige als Götter. Überlegungen zum Herrscherkult von Alexander bis Augustus*, în *Chiron*, 17, 1987, p. 365-382; D. Fischwick, *The Imperial Cult in the Latin West*, I/1, Leiden-New York-København-Köln, 1987 (EPRO 108), p. 56-72; idem, *The Statue of Julius Caesar in the Pantheon*, în *Latomus*, 51, 1992, 2, p. 329-336; I. Paladino, *Cesare e Iuppiter*, în Ἀγαθὴ ἐλπίς. *Studi storico-religiosi in onore di Ugo Bianchi*, a cura di G. Sfameni Gasparro, Roma, 1994, p. 187-195; A. Fraschetti, *op. cit.*, p. 28-31, 54-78; M. Beard, *Religion*, în CAH, IX, p. 749-755; J. Ramsey and A. Lewis Licht, *The Comet of 44 B.C. and Caesar's Funeral Games*, Atlanta, 1997; G. Dobesch, *Caesar monarchische Ideologie*, în Fondazione Niccolò Canussio, *L'ultimo Cesare. Scritti, informe, progetti, poteri, congiure. Atti del convegno internazionale, Cividale del Friuli, 16-18 settembre 1999*, a cura di G. Urso, Roma, 2000, p. 99-103; L. Canfora, *op. cit.*

151 ***Lupercal***-ul era grota de pe flancul sud-vestic al colinei Palatin, unde legenda localiza alăptarea celor doi fraţi gemeni, Romulus şi Remus, de către lupoaică (Ovid., *Fast.*, II, 381-421; cf. şi Dion. Hal., I, 31; 79; Vell., I, 15, 3; Plin., XV, 77, care îl localizează în *Comitium*; Serv., *ad Aen.*, VIII, 90; 343) – Mommsen, p. 80; Shipley, 375; TDAR, p. 321; Gagé, p. 109; Malcovati, p. 74; Ch. Ulf, *Das römische Lupercalienfest. Ein Modellfall für Methodenprobleme in der Altertumswissenschaft*, Darmstadt, 1982 (Impulse der Forschung 38), p. 29-38; E. Gusberti, *Il rito di fondazione. Roma e Atene a confronte*, în

Roma. Romolo, Remo..., p. 187). Numele e în legătură cu Lupercus – divinitatea cu chip de lup (probabil Faunus sau, mai degrabă, Februarius), şi *Lupercalia*, sărbătoarea de inițiere a tinerilor celebrată la 15 februarie, mai veche decât momentul întemeierii Oraşului, în timpul căreia preoții *Luperci*, după săvârşirea riturilor din *Lupercal*, porneau în procesiune de-a lungul vechiului *pomerium* (incinta sacră a Romei trasată de Romulus), fără a-l depăşi (Varr., *Lat.*, V, 15, 85, 2; VI, 3, 13; Dion. Hal., I, 32; 80; Liv., I, 5; Val. Max., II, 2, 9; Ovid., *Fast.*, II, 381-457; Plut., *Rom.*, 21, 7-19; *Numa*, 19; *Quaest. Rom.*, 68; Festus, p. 162 C[1]: *Crep[p]os*; Arnob., *Nat.*, IV, 3; Ps.-Aur. Vict., *Origo gent. Rom.*, XXII, 1) (J. Marquardt, *op. cit.*, II, p. 173-183; N. Turchi, *op. cit.*, p. 72; F. Altheim, *A History of Roman Religion*, translated by H. Mattingly, London, 1938, p. 136-137; G. Dumézil, *Fêtes romaines d'été et d'automne* suivi de *Dix questions romains*, Paris, 1975, p. 157-160; A.W.J. Holleman, *Lupus, Lupercalia, lupa*, în *Latomus*, 44, 1985, 3, p. 609-614; D.P. Harmon, *The Public Festivals of Rome*, în ANRW, II/16.2, 1978, p. 1441-1446; Ch. Ulf, *op. cit.*, p. 9-24, 38-144; H. Hays Scullard, *op. cit.*, p. 118-120; D. Sabbatucci, *op. cit.*, p. 53-60; Th. Köves-Zulauf, *Römische Geburtsriten*, München, 1990 (Zetemata 87), p. 221-289; B. Harries, *Ovid und the Fabii: Fasti 2.193-474*, în CQ, 41, 1991, 1, p. 163-168; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 197-203; N. Boëls-Janssen, *op. cit.*, p. 303-308; A. Carandini, *La nascita di Roma...*, *passim*; A. Mastrocingue, *Romolo alla luce delle nuove scoperte*, în *Roma. Romolo, Remo...*, p. 52-53; S. Tortorella, *L'adolescenza dei gemelli, la festa dei Lupercalia e l'uccisione di Amulio*, în *ibidem*, p. 244-255; P. Marchetti, *Autour de Romulus et des Lupercalia. Une exploration préliminaire*, în LÉC, 70, 2002, p. 77-92). Restaurarea *Lupercal*-ului de către Augustus, ca şi restabilirea ceremoniei Lupercaliilor (Suet., *Aug.*, 31, 4) se înscriu într-o vastă acțiune cu scopuri propagandistice de recuperare a tradițiilor legate de întemeierea Romei – vezi *infra*, **19.2**.

[152] ***Circus Flaminius*** se afla pe *Campus Martius*. El a fost construit în anul **221 î.H.** de censorul C. Flaminius Nepos. În afară de *ludi circenses*, aici se desfăşurau şi alte jocuri cu destinație religioasă (*ludi plebeii, ludi Taurii, ludi saeculares*) şi se întrunea uneori Adunarea Poporului (Varr., *Lat.*, V, 32, 154; Liv., III, 54; *Per.* XX; XXVII, 21; XXXIX, 5; XL, 52; Val. Max., I, 7, 4; Plut., *Marc.*, 27; 37). Aici a pronunțat Augustus în anul 9 î.H. *laudatio* pentru Drusus (Dio Cass., LV, 2) şi tot aici, în anul 2 î.H., „şi-au găsit pieirea 36 de crocodili" (Dio Cass., LV, 10) – Mommsen, p. 80; TDAR, p. 111-113; F. Kolb, *op. cit.*, p. 196-198; F. Coarelli, *Il Campo Marzio*, I, p. 363-374; *Flaminius*, în DCR, p. 87.

[153] ***Porticus Octauia*** nu trebuie confundat cu *Porticus Octauiae*, construit de Octavia, sora lui Octavianus, şi dedicat de acesta în numele ei cândva după **27 î.H.** (Liv., *Per.* CXL; Suet., *Aug.*, 29, 4; *Gramm.*, 21; Dio Cass., XLIX, 43, care face confuzie) (TDAR, p. 427; Gagé, p. 109; Malcovati, p. 74-75; D. Kienast, *op. cit.*, p. 258; F. Kolb, *op. cit.*, p. 343). Cel dintâi a fost ridicat în anul **168 î.H.** de Cn. Octavius în cinstea victoriei sale asupra lui Genthios, regele illyr aliat al lui Perseus (Vell., II, 1, 2). El era plasat în *Campus Martius*, între teatrul lui Pompeius şi *circus Flaminius*, şi mai era numit *porticus Corinthia*, de la splendidele sale capiteluri corinthice din bronz (Plin., XXXIV, 13). În amintirea gintei *Octavia*, Octavianus Caesar l-a restaurat în anul **33 î.H.** din prăzile luate de la dalmați (Dio Cass., XLIV, 43) – Mommsen, p. 80; Shipley, p. 375; TDAR, p. 425; Gagé, p. 109; Malcovati, p. 74; Brunt-Moore, p. 61; B. Olinder, *Porticus Octavia in Circo Flaminio*, Lund, 1974; D. Kienast, *op. cit.*, p. 52, 339; F. Kolb, *op. cit.*, p. 229, 352; F. Coarelli, *op. cit.*, p. 515-528.

[154] ***Puluinar ad circum maximum***: după cei mai mulți învățați, ***puluinar*** nu desemnează aici un templu, ci loja de la *Circus Maximus* de unde familia imperială urmărea jocurile - vezi Suet., *Aug.*, 45, 1: *„Ipse circenses ex amicorum fere libertorumque cenaculis spectabat, interdum ex* ***puluinari*** *et quidem cum coniuge ac liberis sedens*" („El însuşi privea jocurile de circ din sufrageria unui prieten sau a unui libert, uneori din loja sa, împreună cu nevasta şi copiii săi"); *Claud.*, 4, 3: „«*Spectare eum circenses ex* ***puluinari*** *non placet nobis; expositus enim in fronte prima spectaculorum conspicietur*»" („«Dar nu suntem de părere să asiste din lojă la jocurile de circ, deoarece, stând în primul rând, ar atrage privirile spectatorilor»") (J. Marquardt, *op. cit.*, p. 278; Gagé, p. 109-110; Malcovati, p. 75; D. Tudor, *Pulvinar*, în ECR, p. 633; DCR, p. 164). Totuşi, P. Mingazzini a avansat ideea că ***puluinar***-ul era „o mică clădire pentru *lectisternium* din vecinătatea circului"; aşa s-ar explica traducerea grecească a textului, unde apare expresia **ναὸν πρὸς τῶι μεγάλωι ἱπποδρόμωι** (cf. E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 151, 153). Foarte probabil, această construcție a fost ridicată o dată cu refacerea circului afectat de incendiul din **31 î.H.** (Dio Cass., L, 10) – Mommsen, p. 80-81; TDAR, p. 114-120; Gagé, p. 110; Malcovati, p. 75; F. Kolb, *op. cit.*, p. 349.

[155] **Iupiter** < *Iou-* (**Diou-*), asemănător cu ved. *Div-* - „cer, cer luminos", așadar zeul celest (*Diouis* și *Diespiter* - „Tată-Cer, Părinte al zilei"; *Dianus* < *dīus, -a, -um* - „al cerului, celest, divin, luminos", deci „Luminosul, Celestul") (Varr., *Lat.*, V, 10, 66, 1-5 și 5; 68, 4; Cic., *Nat.*, II, 68-69; Liv., I, 24; Hor., *Carm.*, I, 34, 5; III, 2, 29; Gell., V, 12, 5; Serv., *ad Aen.*, IX, 570; Aug., *Ciu.*, IV, 11; Macr., *Sat.*, I, 15, 14) (Ernout-Meillet, p. 171-172 (s.v. s.v. *Diāna, -ae*), 174-175 (s.v. *diēs, -ēī*), 178 (s.v. *dīus, -a, -um*), 329 (s.v. *Iuppiter, Iouis*); G. Dumézil, *La religion romaine...*, p. 187-188; G. Radke, *Beobachtungen zu einigen der äaltesten in Rom verehrten Gotteheiten*, în RhM, 135, 1992, p. 276-279; É. Benveniste, *op. cit.*, p. 174, 227), al luminii (*Lucetius* < *lūceō, -ēre* - „a fi lucitor, a luci, a străluci"; *lux, lucis* - „lumină" < **luc- / lŭc-* - „a fi luminos") (Varr., *La.*, V, 10, 69, 1-4; Ovid., *Fast.*. II, 45; Gell., V, 12, 6; Serv., *ad Aen.*, IX, 570; Macr., *Sat.*, I, 15, 14) (Ernout-Meillet, p. 372-373, s.v. **luc- / lŭc-*), stăpân al ploii (*Elicius* < *ab eliciendo* < *elido, elidere* - „a face să iasă prin izbire sau cu forță") (L. Calpurinius Piso Frugi, *Ann.*, frg. 15; Varr., *Lat.*, VI, 94; Ovid., *Fast.*, III, 327-328), al trăsnetului (*Tonans*) (Cic., *Nat.*, II, 25; Plin., II, 140; vezi *infra*) și fulgerului (*Fulgur* < *fulgō, -is*; *fulgeō, -ēre* - „a lumina, a face să iasă scântei", deci „zeul fulgerului nocturn", și *Summanus* < *sub mān-us* - „sub dimineață", așadar „zeul din zori, al luminii matinale, al fulgerului de dimineață") (Cic., *Nat.*, I, 10; II, 25; Festus, p. 188 D[1]; Ovid., *Fast.*, VI, 729-732; Plin., II, 138; Aug., *Ciu.*, IV, 23) (Ernout-Meillet, p. 259 (s.v. *fulgō, -is*), 666 (s.v. *Summānus, -ī*); G. Dumézil, *Zeii suverani ai indo-europenilor*, a treia ediție, revizuită și corectată, traducere de P. Creția, București, 1997, p. 156; R. Schilling, *Iuppiter Fulgur, à propos de deux lois archaïques*, în *Mélanges Pierre Boyancé*, Roma, 1974, p. 681-689 = idem, *Rites, cultes, dieux de Rome*, p. 358-365; D. Sabbatucci, *op. cit.*, p. 216-218, 326-327), divinitate omnipotentă (*Omnipotens*) (Q. Valerius Soranus, *Ann.*, frg. 2(4) = Aug., *Ciu.*, VII, 9; Verg., *Aen.*, IV, 206; Serv., *ad Aen.*, IV, 206), suverană, pentru că patronează *auspicia* (Serv., *ad Aen.*, III, 20) și susține lumea (*Tigillus* - „grindă") (Sen., *Nat.*, II, 45, 1; Aug., *Ciu.*, IV, 11; VII, 11), supraveghetor al angajamentelor dintre oameni și dintre muritori și zei, deci al bunei-credințe (*Fides*) (*Dius Fidius*) (Varr., *Lat.*, V, 52; Cic., *Nat.*, II, 23; Ovid., *Fast.*, VI, 213-218; Festus, p. 276 L[1]; Aug., *Ciu.*, IV, 20; CIL, VI, 567; 568; 30994; 30995) (Ernout-Meillet, p. 233, s.v. *fidē, -ēī* și *fīdō*; G. Freyburger, *Fides. Étude sémantique et religieuse depuis les origines jusqu'à l'époque augustéenne*, Paris, 1980; D. Sabbatucci, *op.

cit., p. 196-199; G. Radke, *op. cit.*, p. 274-277), garantul puterii romane (*Ruminus* < etr. *Rumaχ* – „roman") (Ernout-Meillet, p. 580, s.v. *ruma, -ae*), al stabilității statului (*Stator*) („cel care ține locului, care oprește, ocrotitorul, păstrătorul") (Fabius Pictor, *Ann.*, frg. 25; Liv., I, 12; X, 36-37; Ovid., *Fast.*, VI, 793-794; Plin., II, 140; Aug., *Ciu.*, III, 13; VII, 11) (D. Sabbatucci, *op. cit.*, p. 30-33) etc. (Aug., *Ciu.*, VII, 11: „*Dixerunt eum Victorem, Inuictum, Opitulum, Inpulsorem, Statorem, Centumpedam, Supinalem, Tigillum, Alunum, Ruminum*" - „Pe Iupiter l-au supranumit Învingătorul, Neînvinsul, Sprijinitorul, Cel ce dă imbolduri, Păstrătorul, Cel cu 100 de picioare, Revoluționarul, Grindă mică, Cel ce-i hrănește pe toți, Cugetătorul") (N. Turchi, *op. cit.*, p. 163-164; G. Dumézil, *La religion romaine...*, p. 187-214; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 283).

Iupiter Feretrius. Conform etimologiei propuse de scriitorii latini, epicleza *Feretrius* derivă de la *ferire* - „a izbi, a lovi, a jertfi, a omorî" (Plut., *Marc.*, 8), sau de la *foedus ferire* - „a încheia o alianță" (Festus, p. 210 F[1]: „*Feretrius Iuppiter dictus a ferendo, quod pacem ferre putaretur: ex cuius templo sumebant sceptrum per quod iurarent et lapidem silicem quo foedus ferirent*"; Serv., *ad Aen.*, XII, 206), sau de la *ferre* – „a purta, a aduce (ceva datorat, cuvenit)" (Prop., IV, 10, 45-48). Cultul dedicat lui Iupiter Feretrius este primul cult civic al romanilor iar templul său este cel dintâi edificiu sacru ridicat de Romulus pe Capitoliu. Aici a închinat întemeietorul așa-numitele *spolia opima* (< *spolium* - „pradă" + *opimus* - „gras") capturate de la regele sabin Acron ucis în luptă (ILS, 64). După el doar doi generali romani s-au mai bucurat de acest privilegiu, respectiv A. Cornelius Cossus, care l-a omorât pe Lars Tolumnius, regele din *Veii*, în anul **428 î.H.**, și Claudius Marcellus, care l-a doborât pe regele Viridomarus al gallilor insubri în anul **222 î.H.** (L. Calpurnius Piso Frugi, *Ann.*, frg. 9; Dion. Hal., II, 34, 4; Liv., I, 10; IV, 19-20; *Per.* XX; Prop., IV, 10; Verg., *Aen.*, VI, 855-856; Val. Max., III, 2, 3-5; Flor., I, 1, 11; Festus, p. 302 O[1]; Plut., *Rom.*, 16; *Marc.*, 7; Ampel., 21, 1; Eutr., III, 6, 1; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 25, 1-2; 45, 1-2) (H.S. Versnel, *op. cit.*, p. 304-313; G. Dumézil, *op. cit.*, p. 156, 178-180; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 131, 158; A. Magdelain, *op. cit.*, p. 238-245; J. Fugmann, *Königszeit und Frühe Republik in der Schrift »De viris illustribus urbis Romae«. Quellenkritisch-historische Untersuchungen*, I, *Königszeit*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, 1990 (Studien zur klassischen Philologie 46), p. 112-118; B. Linke, *op. cit.*, p. 126). Cercetările arheologice recente au identificat templul „romulean" al lui

Iupiter Feretrius pe Campidoglio într-un context arheologic datat la cca 750-725 î.H. (depozitul votiv din Protomoteca Capitolina) (A. Carandini, *Della fondazione di Roma. Considerazioni di un archeologo*, în *Roma. Romolo, Remo...*, p. 10; idem, *Ius iurandum e l'ovatio*, în *ibidem*, p. 327; P. Carafa, *I contesti archeologici dell'età romulea e della prima età regia*, în *ibidem*, p. 69; M. Albertoni, *Il deposito votivo del Campidoglio*, în *ibidem*, p. 322-323; D. Filippi, *Inquadramento topografico del deposito votivo capitolino*, în *ibidem*, p. 323-325; P. Brocato, *Scena figurata della capanna di Giove Feretrio*, în *ibidem*, p. 327).

Octavianus nu a construit templul lui Iupiter Feretrius, ci, cândva după **31 î.H.**, a refăcut sanctuarul acestuia ruinat de vechime la sfatul lui T. Pomponius Atticus (Corn. Nep., *Att.*, 20, 3; vezi şi Liv., IV, 20) – Mommsen, p. 81; Shipley, p. 375; Gagé, p. 110; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 489; Malcovati, p. 75; D. Kienast, *op. cit.*, p. 220; 339; F. Kolb, *op. cit.*; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 224.

[156] ***Iupiter Tonans*** - „Tunătorul" (Cic., *Nat.*, II, 25; Ovid., *Fast.*, II; 69; Mart., V, 16, 5; Plin, II, 140). Augustus a construit acest templu pentru a comemora un „miracol" petrecut în timpul războiului împotriva cantabrilor din 26/5 î.H. (Suet., *Aug.*, 29, 3: *„Tonanti Ioui aedem consecrauit liberatus periculo, cum expeditione Cantabrica per nocturnum iter lecticam eius fulgur praestrinxisset seruumque praelucentem exanimasset*" - „I-a ridicat lui Iupiter Tonans un templu, deoarece îl scăpase de trăsnet în cursul unei expediţii împotriva cantabrilor, când, în timpul unui drum de noapte, fulgerul a atins lectica sa şi l-a ucis pe sclavul care-l preceda cu o făclie"). Templul a fost sfinţit la **1 septembrie 22 î.H.** (Mart., VII, 60, 2; Dio Cass., LIV, 4; CIL, I^2, 248; VI, 2295), fiind foarte frecventat de către Augustus (Suet., *Aug.*, 91, 2; Dio Cass., LIV, 4). El se număra printre monumentele arhitectonice deosebite ale Romei (Suet., *Aug.*, 29, 1; Plin., XXXVI, 50; 78) – Mommsen, p. 81; EJ, p. 51; Shipley, p. 375; TDAR, p. 305-306; Gagé, p. 110, 179; N.A. Maşkin, *op. cit.*; Malcovati, p. 75; Brunt-Moore, p. 61; D. Kienast, *op. cit.*, p. 198; P. Grimal, *op. cit.*, p. 99-100; D. Shotter, *op. cit.*, p. 94.

[157] ***Quirinus*** (pentru etimologie, vezi *supra*, **19.1**) era un vechi zeu tribal de originea sabină, devenit divinitatea generală a Romei (F. Altheim, *op. cit.*, p. 138; A. Carandini, *La nascita di Roma...*, p. 348-349, 352-354), patronatoarea corpului civic, protectoarea drepturilor absolute ale poporului roman (*ius Quiritium*) (Ovid., II, 477-480; Isid., *Etym.*, V, 9, 1) (A. Magdelain, *op. cit.*, p. 252-267). Făcea parte din aşa-numita triadă

precapitolină (anterioară regilor etrusci) (Iupiter, Mars, Quirinus) (G. Dumézil, *op. cit.*, p. 153-159; idem, *Zeii suverani...*, p. 179-180), tradiţia şi ştiinţa pontificală echivalându-l cu Romulus divinizat (Cic., *Rep.*, II, 10, 20; *Leg.*, I, 1, 3; *Nat.*, II, 62; Liv., I, 16; Ovid., *Fast.*, II, 475-476; 511; Plin., XV, 120; Plut., *Rom.*, 29; Lact., *Diu. Inst.*, I, 15, 32-33; Arnob., *Nat.*, I, 41, 5; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 2, 14) (N. Turchi, *op. cit.*, p. 166-167; D. Porte, *op. cit.*, în ANRW, II/17.1, 1981, p. 300-342; G. Radke, *op. cit.*, p. 293; G. Devallet, *Apothéoses romaines: Romulus à corps perdu*, în *Entre hommes et dieux. Le convive, le héros, le prophète*, édité par A.-F. Laurens, Besançon, 1989, p. 107-123; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 170-174; A. Magdelain, *De la royauté et du droit de Romulus à Masurius Sabinus*, Roma, 1995, p. 49-54; D. Briquel, *Rémarques sur Quirinus*, în RBPh, 74, 1996, p. 99-120); această concepţie era „perfect asimilată" în epoca augustană (Verg., *Georg.*, III, 27; Serv., *ad Aen.*, VI, 859) (Gagé, p. 110; G. Dumézil, *Uitarea omului...*, p. 111).

În contextul politicii de revigorare a tradiţiilor religioase autentic romane promovate de întemeietorul Imperiului, devoţiunea pentru fondatorul divinizat al statului era firească. Izvoarele amintesc mai multe episoade în care conexiunea Romulus-Octavianus este evidentă. De altfel, premisele fuseseră create în **45 î.H.**, când Senatul votase aşezarea unei statui a lui Caesar în templul lui Quirinus (Cic., *ad Att.*, XII, 45; XIII, 28; Dio Cass., XLIII, 45), creându-se, astfel, o relaţie specială între divinitatea menţionată şi *gens Iulia* (D. Porte, *op. cit.*, p. 333-340). În ceea ce-l priveşte pe Octavianus, primul consulat din **43 î.H.** a debutat sub semnul aceluiaşi *augustum augurium* (doisprezece vulturi) care a marcat şi începuturile monarhiei lui Romulus (App., *Ciu.*, III, 94; Dio Cass., XLVI, 46; vezi şi Suet., *Aug.*, 95). El însuşi a devenit „protector scump al fiilor lui Romulus" (*„optime Romulae / custos gentis*"). Reşedinţa sa se afla pe Palatin - colină locuită cândva de Romulus (Dio Cass., LIII, 16). Ca şi regele-fondator, a sărbătorit doar trei triumfuri (vezi *supra*, **4.1**, cu bibliografia). În **27 î.H.** ar fi dorit să-şi ia cognomenul *Romulus* (Suet., *Aug.*, 7, 2; Dio Cass., LIII, 16). Pe friza care înfăţişează dedicarea altarului Păcii la **4 iulie 13 î.H.** împăratul este redat în costum sacerdotal, ţinând în mână *lituus*-ul augural al lui Romulus (vezi *supra*, **7.3**, cu bibliografia). Ideologia oficială a elaborat doctrina teologică ce explică prin raţiuni religioase alegerea lui Romulus şi uciderea lui Remus (Hor., *Epod.*, VII, 17-21) (R. Schilling, *op. cit.*, p. 102-120) şi a dat întâietate fiului lui Marte în faţa lui Hercules în actul genetic al Oraşului (*ibidem*, p.

263-289; M. Jaczynouska, *Le culte de l'Hercule romain au temps du Haut-Empire*, în ANRW, II/17.2, 1981, p. 635-636; P. Fedeli, *Ideologia augustea e poesia: il mito di Ercole e Caco in Properzio*, în *Macht und Kultur in Rom der Kaiserzeit*, p. 109-119). Titlul de ***pater patriae*** acordat la **5 februarie 2 î.H.** (vezi *infra*, **35.1**) se încria în tradiția romuleană (Ovid., *Fast.*, II, 131-144). Printre *simulacra* purtate în **14 d.H.** în convoiul său funebru se găsea și chipul lui Romulus (Dio Cass., LVI, 34) iar un anume Numerius Atticus, senator și fost praetor, răspândise știrea, sub prestare de jurământ, „că îl văzuse pe Augustus cum se înălța la cer, întocmai cum se spunea că s-au petrecut lucrurile cu Proculus și cu Romulus" (Dio Cass., LVI, 46).

Această predilecție a lui Augustus pentru întemeietorul statului se traduce și în reconstruirea templului lui Quirinus de pe colina *Quirinalis*. Aici se găsea un edificiu promis zeului de L. Papirius Cursor, dictator în **325 î.H.**, în timpul celui de-al doilea război samnitic (Liv., X, 46), dar dedicat în anul **293 î.H.** de fiul său, L. Papirius Cursor, când a triumfat în cel de-al treilea război samnitic (Liv., X, 46; Plin., VII, 213; XV, 120); acest templu înlocuia un *aedes Quirinus* existent la **435 î.H.** (Liv., IV, 21) (TDAR, p. 438; F. Coarelli, *Il Foro Romano*, I, p. 47; F. Kolb, *op. cit.*, p. 167; R.D. Weigel, *op. cit.*, p. 122). Edificiul respectiv arsese de mai multe ori, ultima dată în **49 î.H.** (Dio Cass., XLI, 14). Augustus a dedicat templul refăcut în stil doric și împodobit cu 76 de coloane în **16 î.H.**, foarte probabil la **17 februarie** – sărbătoarea lui Romulus divinizat = Quirinus (Ovid., *Fast.*, II, 476), deși unele surse plasează evenimentul la **29 iunie** (Ovid., *Fast.*, VI, 795-796; Dio Cass., LIV, 19; CIL, I^2, p. 212, 250) – Mommsen, p. 81; Shipley, p. 375; TDAR, p. 438-439; Gagé, p. 110, 173-174; N.A. Mașkin, *op. cit.*; Malcovati, p. 75; Brunt-Moore, p. 61; D. Pietrusinski, *L'Apothéose d'Auguste par rapport à Romulus-Quirinus dans la poésie de Vergile et d'Horace*, în *Eos*, 63, 1975, p. 273-296; D. Porte, *op. cit.*, în RÉL, 72, 1994, p. 129-130; R. Granobs, *Studien zur Darstellung römischer Geschichte in Ovids Metamorphosen*, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien, 1997 (Studien zur klassischen Philologie 108), p. 54-61, 108-112; K. Brigmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 82-83; vezi și *supra*.

[158] ***Minerua*** pare să fi fost o veche divinitate italică (*Menerua* pe epigrafe din orașele italice) (ILLRP 1, 54, 237, 238, 245, 1198, 1228; AÉ, 1950, 184a = HD, 22024; Varr., *Lat.*, V, 74, 1) (G. Dumézil, *La religion romaine...*, p. 310; N. Turchi, *op. cit.*, p. 171; G. Radke, *op. cit.*,

p. 271-272), cultul său fiind introdus la Roma de regii etrusci împreună cu cel al lui Iupiter Optimus Maximus și Iunona (triada capitolină) (G. Dumézil, *op. cit.*, p. 310-313; R. Bloch, *Recherches sur la religion romaine du VIe siècle et du début du Ve siècle av. J.-C.*, în *Recherches sur les religions de l'Antiquité classique*, par R. Bloch et ses amis, collègues et élèves de l'École pratique des Hautes Études, Genève-Paris, 1980 (Hautes études du monde gréco-romain 10), p. 351-355; W. Kuhoff, *»La Grande Roma dei Tarquini«: Die früheste Expansion des römischen Staates im Widerstreit zwischen literarischer Überlieferung und historischer Wahrscheinlichkeit*, Augsburg, 1995, p. 20; D. Sabbatucci, *op. cit.*, p. 110-113; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 134; N. Boëls-Janssen, *op. cit.*, p. 35-39). *Aedes Mineruae* de pe colina Aventin data din timpul celui de-al doilea război punic, fiind restaurat și dedicat de Augustus la **19 martie** sau **19 iunie 16 î.H.** (Ovid., *Fast.*, III, 812; VI, 728; CIL, I^2, p. 211, 234, 243) – Mommsen, p. 81; TDAR, p. 342; Gagé, p. 110; N.A. Mașkin, *op. cit.*; Malcovati, p. 75; Brunt-Moore, p. 61; J.-L. Girard, *La place de Minerve dans la religion romaine au temps du principat*, în ANRW, II/17.1, 1981, p. 204-208; D. Kienast, *op. cit.*, p. 196; F. Kolb, *op. cit.*, p. 203, 332; C. Gmyrek, *op. cit.*, p. 29-38, în special 32-34; P. Grimal, *op. cit.*, p. 100.

[159] ***Iuno*** (***Iunona***) era divinitatea entităților feminine, care aveau o *Iuno* al lor, așa cum cele masculine aveau un *Genius* (Plin., II, 16). Ea patrona lumina (*Lucina*), căsătoriile (*Pronuba, Domiduca, Iuga*), fecundidatea femeilor (*Fluonia, Mater*), feminitatea în general (*Sororia, Cinxia, Caprotina*), dădea sfaturi (*Moneta*), dar avea și caracter războinic (*Martialis, Populona, Sospita*) și politic (*Regina*); introducerea cultului său oficial la Roma pe colina Aventin se datorează regilor etrusci (ILLRP 1, 161; 163; Varr., *Lat.*, V, 10, 69, 1-4; VI, 3, 18; 4, 27; Liv., I, 16; VIII, 14; Ovid., *Fast.*, II, 435; III, 255; VI, 449; Plin., XVI, 235; Macr., *Sat.*, III, 2, 11-15; 10, 5-7; Aug., *Ciu.*, VI, 10) (Ernout-Meillet, p. 328-329, s.v. *Iūnō, -ōnis*; N. Turchi, *op. cit.*, p. 143-144, 168-169; R.E.A. Palmer, *Roman Religion and Roman Empire. Five Essays*, Philadelphia, 1974, p. 3-56; G. Dumézil, *La religion romaine...*, p. 299-310; S. Lunais, *Recherches sur la Lune*, I, *Les auteurs latins de la fin des Guerres Puniques à la fin du règne des Antonins*, Leiden, 1979 (EPRO 72), p. 179-182; R. Bloch, *op. cit.*; G. Dury-Moyaers et M. Renard, *Aperçu critique de travaux relatifs au culte de Junon*, în ANRW, II/17.1, 1981, p. 142-202; D. Sabbatucci, *op. cit.*, p. 39-41, 182-192, 231-235, 326-327; Th.

Köves-Zulauf, *op. cit.*, p. 221-329; R. Del Ponte, *op. cit.*, *passim*; G. Radke, *op. cit.*, p. 271; N. Boëls-Janssen, *op. cit.*, p. 39-48, 268-271, 309-319, 389-415). Templul lui Iuno Regina de pe Aventin a fost promis în anul **396 î.H.** de dictatorul M. Furius Camillus în timpul asediului cetății *Veii*; el a fost dedicat în anul **392 î.H.** (Liv., V, 19; 21; 22; 23; 31; 52; Dion. Hal., XIII, 3; Val. Max., I, 8, 3; Plut., *Cam.*, 5-6) (TDAR, p. 290; Malcovati, p. 75; F. Kolb, *op. cit.*, p.140; R.D. Weigel, *op. cit.*, p. 121; G. Gustafsson, *op. cit.*, p. 46-55, 83-105). El a fost restaurat de Augustus foarte probabil înainte de **17 î.H.** – Mommsen, p. 81; Gagé, p. 110-111; Brunt-Moore, p. 61; N.A. Mașkin, *op. cit.*; D. Kienast, *op. cit.*, p. 196, 235; P. Grimal, *op. cit.*

[160] Cu atributul ***Libertas***, Iupiter era divinitatea patronatoare a corpului cetățenesc liber, celebrată la **13 aprilie** (Ovid., *Fast.*, IV, 623-624; G. Dumézil, *op. cit.*). Un *aedes Libertatis* a construit pe Aventin consulul Ti. Sempronianus Gracchus în anul **238 î.H.** (Liv., XXIV, 16), dar nu se știe dacă acesta este totuna cu cel reconstruit și rededicat de Augustus la **1 septembrie** (?) (CIL, I^2, p. 214, 328). În orice caz, gestul principelui semnifică redarea libertății poporului roman – Mommsen, p. 81; TDAR, p. 296-297; Gagé, p. 111; N.A. Mașkin, *op. cit.*; Malcovati, p. 75; F. Kolb, *op. cit.*, p. 203, 350; P. Grimal, *op. cit*; D. Shotter, *op. cit.*, p. 94.

[161] ***Lares*** < etr. *Lasa*? (CIL, I^2, p. 2 = ILLRP 1, 4: *Lases*) (G. Radke, *op. cit.*, în ANRW, I/2, 1972, p. 422, 433-434; M. Torelli, *La religione etrusca*, în *Storia delle religioni*, 1, *La religioni antiche*, a cura di G. Filoramo, Roma-Bari, 1994, p. 334) se numărau printre cele mai vechi divinități ale panteonului roman, anterioare întemeierii Orașului (F. Altheim, *op. cit.*, p. 106; A. Carandini, *op. cit.*, p. 404-407). Se defineau ca „spirite tutelare, suflete ale morților, spectre, demoni, fantome, larve", genii protectoare ale familiilor (*Lar familiares*), caselor (*Lares domestici*), drumurilor (*Lares Vialis*), orașelor etc. (Cic., *Leg.*, II, 11, 27; 17, 42; *Rep.*, V, 5, 7; Varr., *Lat.*, V, 10, 74, 1; VI, 3, 23-25; Liv., I, 29; Verg., *Aen.*, VIII, 543; IX, 258; Ovid., *Fast.*, II, 615-616; V, 129-146; Plin., III, 55; Festus, p. 168 C^1; 248 L^2; Gell., X, 24, 3; Cens., *Nat.*, 3, 2; Lact., *Diu. Inst.*, I, 20, 35; Aug., *Ciu.*, VII, 6; Serv., *ad Aen.*, VI, 152) - J. Marquardt, *Le culte chez les Romains*, I, p. 148-152; Ernout-Meillet, p. 341, s.v. *Lăr, Lăris*; G. Piccaluga, *Penates e lares*, în SMSR, 32, 1961, 1, p. 88-90, 94-97; G. Dumézil, *op. cit.*, p. 347-350; R. Schilling, *op. cit.*, p. 401-414; D. Sabbatucci, *op. cit.*, p. 158-164; A. Dubourdieu, *Les origines et le développement du culte des Pénates à Rome*, Roma, 1989, p. 101-109; R. Del Ponte, *op. cit.*, *passim*.

[162] ***Sacra uia*** făcea parte dintre așa-numitele *loca sacra* („locuri sacre"); conform tradiției, ea desemna locul extrem al străzii din *Forum Romanum* pe care se desfășurau ceremonii religioase unde s-a încheiat tratatul dintre Romulus și regele sabin Titus Tatius care a definitivat structura etno-demografică arhaică (Festus, p. 392 S^1; Varr., *Lat.*, V, 8, 47). De fapt, ea era calea din mijlocul Romei străjuită de clădiri sacre, care pornea de pe Esquilin și se oprea la picioarele Capitoliului și pe care se desfășura ceremonia triumfului (R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 215; J. Ries, *op. cit.*, p. 141). Recentele cercetări arheologice au demonstrat că începuturile ei coboară în chiar vremurile primare ale Romei regale (cca 750-700 î.H.) (F. Coarelli, *Il Foro Romano*, I, p. 11-118; P. Carafa, *op. cit.*). *Summa sacra uia* se afla pe colina Velia, aproape de intrarea pe Palatin, lângă templul larilor, casa lui *rex sacrorum*, templul lui Iupiter Stator (Plut., *Cic.*, 16) și, mai târziu, arcul de triumf al lui Titus – TDAR, p. 456-459; Gagé, p. 111.

Aedes Larum in summa sacra uia consacrat larilor publici (Solin., I, 23; Cic., *Nat.*, III, 63; Plin., II, 16; XXI, 11) este amintit pentru prima dată în legătură cu prodigiile petrecute în **106 î.H.** (Obseq., XLI). După unii cercetători, ar fi totuna cu *sacellum Larum* din *Forum Romanum* (Tac., *Ann.*, XII, 24) dedicat larilor ocrotitori ai Orașului (*Lares praestites*) (Ovid., *Fast.*, V, 129-148) (F. Coarelli, *Il Foro Romano*, I, p. 270-271). Augustus a consacrat lăcașul la **27 iunie 4 î.H.** (?) (Ovid., *Fast.*, VI, 791-792; CIL, VI, 456) – Mommsen, p. 82; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 303; TDAR, p. 314-315; Gagé, p. 111; Malcovati, p. 75-76; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 83, 261-264; P. Grimal, *op. cit.*

Augustus a organizat, de asemenea, cultul larilor urbani pe cartiere (*uici*) (*Lares uicorum*) și la răspântiile acestora (*Lares compitales*) (Suet., *Aug.*, 31, 4); din **12 î.H.** acești lari au început să fie numiți *Lares Augusti* (ILLRP 1, 200), instituindu-se, alături de cultul lor, cel al lui *Genius Augusti* – J. Marquardt, *op. cit.*, p. 247-248, 303; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 490; D. Kienast, *op. cit.*, p. 164-166, 210; M. Hano, *A l'origine du culte impérial: les autels des Lares Augusti. Recherches sur les thèmes inconographiques et leur signification*, în ANRW, II/16.3, 1986, p. 2333-2381; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 85; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 221; A. Fraschetti, *op. cit.*, p. 261-276; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 83, 261-264; E. Cizek, *Istoria Romei*, p. 271.

[163] ***Dii Penates*** (< *penus* - „hrană" sau *penitus* - „interior, partea cea mai izolată a casei, unde se păstrau proviziile (*cella penaria*)", aşadar zeii din interiorul *penus*-ului, al casei) (Cic., *Nat.*, II, 68; *Rep.*, V, 5, 7; Varr., *Lat.*, V,34, 162, 1; Festus, p. 316 P[1]; Gell., IV, 1; Serv., *ad Aen.*, II, 469; 514; III, 12; XI, 21; Isid., *Etym.*, VIII, 11, 99) sau *dii patrii, diui parentes, diui parentum* („zeii părinteşti, strămoşeşti") (Dion. Hal., I, 67, 3; Liv., I, 47; II, 40; Verg., *Aen.*, II, 702; 717; Serv., *ad Aen.*, V, 64; Macr., *Sat.*, III, 4, 13) (J. Marquardt, *op. cit.*, p. 147-148; G. Piccaluga, *op. cit.*, p. 84-88; G. Dumézil, *op. cit.*, p. 358-361; A. Dubourdieu, *op. cit.*, p. 13-15, 59-91, 94-101). Conform surselor latine, ***aedes deorum Penatium in Velia*** a fost construit de regele Tullus Hostilius (672-640 î.H.) (Solin., I, 22) şi conserva statuile arhaice ale Dioscurilor (Dion. Hal., I, 68, 1) (TDAR, p. 388; A. Alföldi, *op. cit.*, p. 258-260; A. Dubourdieu, *op. cit.*, p. 387-453; F. Coarelli, *Il Foro Romano*, I, p. 56). El este amintit în legătură cu evenimente petrecute în veacurile III-II î.H. (Varr., *Lat.*, V, 9, 54; Liv., XLV, 16; Obseq., XIII). Refăcut de Augustus la o dată neprecizată, gest care semnifică o *restauratio* a tradiţiilor legate de originile troiene ale Romei – Mommsen, p. 82; TDAR, p. 388-389; Gagé, p. 111; P. Grimal, *op. cit.*

[164] Numele divinităţii ***Iuuentas*** provine de la *iuuen-*, *iuuenis*, *iuuenes* – tinerii de 17 ani care se despărţeau de toga pretextă pentru a o îmbrăca pe cea virilă; era, aşadar, ocrotitoarea tinerilor ajunşi bărbaţi (Liv., V, 54; Festus, p. 226 L[1]; Aug., *Ciu.*, IV, 23; 29) (G. Dumézil, *op. cit.*, p. 299-300; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 81). ***Aedes Iuuentatis*** a fost promis de consulul M. Livius Salinator în anul **207 î.H.** în cinstea victoriei de la *Mataurus* împotriva lui Hasdrubal; a început ridicarea lui în anul **204 î.H.**, pe când era censor, dar dedicarea s-a făcut abia în **191 î.H.** de către C. Licinius Lucullus (Liv., XXI, 62; XXVII, 46; XXIX, 10; 11; 14; 37; XXXVI, 36) (TDAR, p. 308; F. Kolb, *op. cit.*, p. 204; R.D. Weigel, *op. cit.*, p. 129). A ars în **16 î.H.** (Dio Cass., LIV, 19), fiind refăcut de către Augustus la o dată nedeterminată – Mommsen, p. 82; Shipley, p. 377; TDAR, p. 308; Gagé, p. 111; Malcovati, p. 76.

[165] ***Magna Mater*** (Mater Idea, Mater deum, Cybela) a fost „importată" din *Pessinunt* în anul **204 î.H.**, ca urmare a indicaţiilor cărţilor sibylline şi ale oracolului lui Apollo Pythicus. Templul său a fost dedicat la **11 aprilie 191 î.H.** de către praetorul M. Iunius Brutus, instituindu-se, totodată, şi *ludi Megalenses* (*Megalesia*) (Varr., *Lat.*, VI, 3, 15; Cic., *Har.*, XII, 24; XIII, 27; Liv., XXIX, 10-11; 14; XXXIV, 54; XXXVI, 36; Dion.

Hal., II; 19; Ovid., *Fast.*, IV, 255-372; Str., XII, 5, 3; Festus, p. 342 P[1]; 12; Gell., II, 24, 2; Arnob., *Nat.*, VII, 49; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 44, 1; 46; Aug., *Ciu.*, III, 13; IX, 16) (J. Marquardt, *op. cit.*, p. 65-66, 271; TDAR, p. 324; J. Gérard, *Légende et politique autour de la Mère des dieux*, în RÉL, 58, (1980), 1981, p. 153-175; D. Porte, *Claudia Quinta et le problème de la lavatio de Cybèle en 204 av. J.-C.*, în *Klio*, 66, 1984, 1, p. 93-103; G. Thomas, *Magna Mater and Attis*, în ANRW, II/17.3, 1984, p. 1502-1535; M. Clavel-Lévêque, *op. cit.*, în *ibidem*, II/16.3, 1986, p. 2415, 2477-2479; D. Sabbatucci, *op. cit.*, 140-142, 145-150; F. Kolb, *op. cit.*, p. 205; E.S. Gruen, *Studies in Greek Culture and Roman Policy*, Berkeley-Los Angeles-London, 1990, p. 5-33; R.D. Weigel, *op. cit.*; L.E. Roller, *In Search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele*, Berkeley-Los Angeles-London, 1999, p. 263-290, fig. 62-69). După ce fusese refăcut în **110 î.H.** în urma unui incendiu din anul precedent, templul a căzut din nou pradă flăcărilor, fiind restaurat de Augustus în anul **3 d.H.** (Val. Max., I, 8, 11; Obseq., IXC; Ovid., *Fast.*, 347-348) – Mommsen, p. 82; Shipley, p. 377; TDAR, p. 324; Gagé, p. 111; Malcovati, p. 76; D. Kienast, *op. cit.*, p. 186 (nota 62); F. Kolb, *op. cit.*, p. 363; L.E. Roller, *op. cit.*, p. 292-309; D. Shotter, *op. cit.*, p. 94.

[166] Este vorba despre templul lui **Iupiter Optimus Maximus** (**Iupiter Capitolinus**). Conform tradiţiei istoriografice latine, sacralizarea Capitoliului a avut loc sub regele Lucius Tarquinius (616-578 î.H.), care a introdus o nouă triadă religioasă - Iupiter Optimus Maximus, Iunona, Minerua. Finalizarea construirii edificiului a fost făcută de Lucius Tarquinius Superbus (534-510 î.H.), dar sfinţirea lui a avut loc în primul an al Republicii - **509 î.H.** (după unii, în **507 î.H.**) (Fabius Pictor, *Ann.*, frg. 16 = Arnob., *Nat.*, VII, 7, 2; Polyb., III, 22; Cic., *Rep.*, II, 36; Liv., I, 38; 55; 56; II, 8; VII, 3; Dion. Hal., III, 69; IV, 61; Plin., III, 70; XXXIII, 19; Tac., *Hist.*, 72, 1-2; Plut., *Popl.*, 13-14). Cercetările arheologice confirmă ridicarea pe Capitoliu a acestui templu într-un interval cuprins între începutul secolului al VI-lea î.H. şi sfârşitul epocii regale - TDAR, p. 297; G. Dumézil, *op. cit.*, p. 291-299; R. Schilling, *op. cit.*, p. 354-357; R. Bloch, *op. cit.*; D. Briquel, *Jupiter, Sarurne et le Capitole. Essai de comparaison indo-européenne*, în RHR, 198, 1981, 2, p. 131-162; J. Rufus Fears, *The Cult of Jupiter and Roman Imperial Ideology*, în ANRW, II/17.1, 1981, p. 9-17; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 133-139; G. Radke, *op. cit.*, în RMfPh, 135, 1992, p. 271; A. Momigliano, *Origini e storia primitiva di Roma*, Milano, 1993, p. 94, 177-179; B. Linke, *op. cit.*,

p. 124-131; F. Kolb, *op. cit.*, p. 91-92; W. Kuhoff, *op. cit.*; P. Carafa, *op. cit.*, în *Roma. Romolo, Remo...*, p. 71.

De-a lungul timpului templul a fost distrus şi reconstruit de mai multe ori, ultima dată în anul **69 î.H.** de către Q. Lutatius Catulus (care a şi primit *cognomen*-ul *Capitolinus*), al cărui nume a fost înscris deasupra intrării (Liv., *Per.* XCVIII; Val. Max., IV, 4, 11; Plin, VII, 138; XIX, 23; Suet., *Caes.*, 15; 94, 8; Tac., *Hist.*, III, 72, 3; Gell., II, 10; Plut., *Popl.*, 15; Dio Cass., XXXVII, 44; XLIII, 14) (TDAR, p. 298-300). Augustus, pentru care Iupiter Capitolinus a jucat un rol aparte în viaţa personală şi în politica religioasă (Suet., *Aug.*, 91, 2; 94, 5-9; Dio Cass., LIV, 4; LV, 10) (J. Rufus Fears, *op. cit.*, p. 56-66; E. Betrand-Ecanvil, *op. cit.*), a refăcut lăcaşul sacru după stricăciunile provocate de intemperiilor din anul **9 î.H.**, păstrând epigrafa cu numele lui Catulus (Dio Cass., LV, 1) şi împodobind monumentul cu daruri strălucite şi scumpe (Str., XIV, 1, 14; Suet., *Aug.*, 30, 2) (vezi şi *infra*, **21.2**) – Mommsen, p. 83; TDAR, p. 301; Gagé, p. 112; Malcovati, p. 76; Brunt-Moore, p. 61; J. Rufus Fears, *op. cit*; D. Kienast, *op. cit.*, p. 188, 202.

[167] ***Theatrum Pompei* (*Pompeianum*)**, numit şi *theatrum magnum* sau *marmoreum* a fost construit pe *Campus Martius* de Cn. Pompeius în anul **55 î.H.**, fiind primul edificiu de acest fel din piatră de la Roma; planul său îl urma pe cel al teatrului din *Mitylene*; era împodobit cu numeroase statui ale unor personalităţi ilustre şi ale populaţiilor învinse de generalul roman; el putea cuprinde 10.000 de spectatori (Vell., II, 48, 2; Plin., VII, 34; 158; XXXVI, 41; Suet., *Nero*, 46, 1; Tac., *Ann.*, XIV, 20; Tert., *Spect.*, X, 5; Plut., *Pomp.*, 42; 52; Dio Cass., XXXIX, 38) (TDAR, p. 515-516; F. Kolb, *op. cit.*, p. 256-259; F. Coarelli, *Il Campo Marzio*, I, p. 539-580; R. Seager, *Pompey the Great. A Political Biography*, Second Edition, Padstow, Cornwall, 2002, p. 120-132). Octavianus a restaurat teatrul (CIL, VI, 9404: *theatrum Aug(ustum) Pompeianum*), mutând statuia lui Pompeius din *curia* unde fusese asasinat Caesar în faţa galeriei de lângă teatru (Suet., *Aug.*, 31, 5), dar, într-un gest cu semnificaţie politică, păstrând numele adversarului lui Caesar pe monumentul refăcut – Mommsen, p. 83; Shipley, p. 377; TDAR, p. 516; Gagé, p. 112; Malcovati, p. 76; Brunt-Moore, p. 61; D. Kienast, *op. cit.*, p. 337; P. Grimal, *op. cit.*, p. 102, 103.

[168] Reparaţiile au avut loc în mai multe rânduri: în **11 î.H.** (cf. Frontin., *De aquis*, II, 125: *„de riuis, specibus, fornicibus, aquae Iuliae, Marciae, Appiae, Tepulae, Anienis reficiendis... quos Augustus Caesar se refecturum impensa sua pollicitus senatui est*") (Shipley, p. 377; Gagé, p. 112), în **5-4 î.H.** (CIL, VI, 244) (Gagé, p. 112; Brunt-Moore, p. 61). De asemenea, Agrippa a construit în **33 î.H.** apeductul iulian (*Aqua Iulia*) (Frontin., *De aquis*, I, 4; 8; 9; 18; 19; II, 68-69; 76; 83; 125; Dio Cass., XLVIII, 32 îl menţionează pentru anul **40 î.H.**) iar în **19 î.H.** pe cel numit *Virgo* (Ovid., *Fast.*, I, 464; Plin., XXXI, 42; Frontin., *De aquis*, I, 4; 10; 18; 22; II, 70; 84; Dio Cass., LIV, 11) şi a restaurat *Aqua Marcia*, *Aqua Appia* şi *Anio uetus* (vezi şi Str., V, 3, 8; Suet., *Aug.*, 42, 1) (Mommsen, p. 83-84; TDAR, p. 12-13, 21, 23-24, 27-29; Gagé, p. 112; Brunt-Moore, p. 61-62; D. Kienast, *op. cit.*, p. 217, 339, 342; J.-M. Roddaz, *op. cit.*; F. Kolb, *op. cit.*, p. 348).

[169] ***Aqua Marcia*** fusese construit în **144-140 î.H.** de Q. Marcius Rex, care, totodată, a reparat *Aqua Appia* şi *Aqua Anio*, cheltuielile ridicându-se la 180.000.000 sesterţi (Frontin., *De aquis*, I, 12-14; 18; 19; II, 67; 68; 72; 76; 81; 87; 89; 91-93; 125; Prop., III, 2, 14; Str., V, 3, 13; Plin., XXXI, 41). A fost reparată de Agrippa în **33 î.H.** (vezi *supra*) (Plin., XXXI, 41) şi din nou de către Augustus între **5-4 î.H.** (CIL, VI, 244; AÉ, 1953, 70 (= HD, 18464); 1957, 136 = 1958, 175 (= HD, 17240); 1990, 276 (= HD, 16500); 1991, 601), care i-a dublat debitul (Frontin., *De aquis*, I, 12: *„Idem Augustus in supplementum Marciae, quotiens siccitates egerent auxilio, aliam aquam eiusdem bonitatis opere subterraneo perduxit usque ad Marciae riuum, quae ab inuentore appellatur Augusta. Nascitur ultra fontem Marciae. Cuius ductus donec Marciae accedat, efficit passus octingentos*") – Mommsen, p. 84; TDAR, p. 24-25; Gagé, p. 112-113; Malcovati, p. 76-77; D. Kienast, *op. cit.*, p. 339.

[170] ***Forum Iulium*** sau *Forum Caesaris* este primul dintre aşa-numitele *fora* imperiale. Proiectul a fost conceput pe la **54 î.H.**, dar construcţia a început abia în **51 î.H.**, pe când Caesar se afla în *Gallia*, pe un teren care a costat peste 100.000.000 sesterţi. Caesar l-a destinat numai întrunirilor publice prilejuite de problemele statului. Înainte de bătălia de la *Pharsalus*, Caesar a promis că va ridica în centrul forumului un templu al lui Venus *Genetrix* („Născătoarea"), strămoaşa mitică a lui *gens Iulia*. Forumul şi templul au fost dedicate în ultima zi a marelui triumf caesarian – **26 septembrie 46 î.H.**, deşi cel dintâi nu fusese terminat. În templu se afla o statuie a lui Venus Genetrix de Arcesilas şi picturile Ajax şi Medeea ale lui Timomachus iar în faţa sanctuarului se găsea statuia ecvestră a lui Caesar (Plin., VII, 126; VIII, 155; XVI, 236; XXXIV, 18; XXXV, 26;

136; 156; XXXVI, 103; Suet., *Caes.*, 26, 2; Dio Cass., XLIII, 22; XLVII; 18; Plut., *Caes.*, 55, 4; App., *Ciu.*, II, 68-69; 102; III, 28) (TDAR, p. 225-226; R. Schilling, *La religion romaine de Vénus depuis les origines jusqu'au temps d'Auguste*, Paris, 1954, p. 304-316; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 522; D. Tudor, *forul*, în ECR, p. 330; F. Coarelli, *Il Foro Romano*, II, p. 235; G. Sauron, *op. cit.*, p. 485-565; F. Kolb, *op. cit.*, p. 261-268; L. Canfora, *op. cit.*; Y. Le Bohec, *Caesar*, p. 123-124). Terminarea *forum*-ului (***profligare***) se datorează lui Augustus, care în templul lui Venus a pus o statuie a lui Caesar divinizat purtând o cometă pe frunte; gesturile respective sunt dovezi de *pietas* familială (Plin., II, 93; Dio Cass., XLV, 6; 7; XLVII, 18) – Mommsen, p. 84-85; Shipley, p. 377; TDAR, p. 226-227; Gagé, p. 113; Malcovati, p. 77; D. Kienast, *op. cit.*, p. 337; P. Grimal, *op. cit.*, p. 101; D. Shotter, *op. cit.*, p. 96.

[171] ***Basilica Iulia*** sau *tecta Iulia* a început să fie construită în **54 î.H.** în zona sudică a lui *Forum Iulium*, fiind dedicată, deşi neterminată, în anul **46 î.H.** – Mommsen, p. 85-86; Shipley, p. 377; TDAR, p. 78; Gagé, p. 113; F. Kolb, *op. cit.*; F. Coarelli, *op. cit.*; L. Canfora, *op. cit.*

[172] ***Aedes Castoris***, numit în izvoare şi *aedes Castorus*, *aedes Castorum*, *aedes Castoris et Pollucis* sau *templum Dioscurum*, se afla în colţul de sud-est al forumului. Conform tradiţiei, acest edificiu sacru a fost promis de dictatorul Aulus Postumius în urma arătării miraculoase a Dioscurilor (Castor şi Pollux) în timpul bătăliei cu latinii din anul **499** (după unii, **496**) **î.H.** de la lacul *Regillus*; el a fost dedicat la **27 ianuarie 484 î.H.** de fiul dictatorului, A. Postumius Albus Regillensis (Fabius Pictor, *Ann.*, frg. 20; Cic., *Nat.*, II, 6; III, 11; Liv., II, 20; 42; Dion. Hal., VI, 13; Val. Max., I, 8, 1; Ovid., *Fast.*, I, 705-706; Flor., I, 5, 4; Plut., *Coriol.*, 3; Frontin., *Strat.*, I, 11, 8; Lact., *Diu. Inst.*, II, 7, 9; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 16, 3) (G. Dumézil, *op. cit.*, p. 414-416; F. Castagnoli, *L'introduzione del culto dei Dioscuri nel Latio*, în *Il senso del culto dei Dioscuri in Italia. Atti del Convegno svoltosi a Taranto nell' aprile del 1979 a cura della Camera di Commercio e della Dante Alighieri di Taranto col patrocinio della Dante Alighieri, sede centrale di Roma*, Taranto, 1979, p. 115-117; F. Kolb, *op. cit.*, p. 122; R.D. Weigel, *op. cit.*, p. 120; J. Fugmann, *op. cit.*, II/1, *Frühe Republik (6. / 5. Jh.)*, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien, 1997 (Studien zur klassischen Philologie 46), p. 104-114). Templul a fost restaurat în anul **117 î.H.** de L. Caecilius Mettelus (Plut., *Pomp.*, 2), dar a fost complet reconstruit în anul **6 d.H.** de către Tiberius, care l-a dedicat în numele său şi al fratelui său Drusus (Ovid., *Fast.*, I, 707-708; Suet., *Tib.*, 20; Dio Cass., LV, 27) – Mommsen, p. 85; TDAR, p. 102-103; Malcovati, p. 77; S. Sande, J. Zahle, *Der Tempel der Dioskuren auf dem Forum Romanum*, în *Kaiser Augustus...*, p. 213-224; F. Kolb, *op. cit.*, p. 349-369; P. Gros, *op. cit.*; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 78-84, 224-226.

[173] **Saturnus** era unul dintre cei mai vechi zei ai panteonului roman, cultul său coborând în adâncă preistorie; numele pare să fie etrusc (*Satre* <*χšarhra* - „Stăpân") (Varr. *Lat.*, V, 10, 64, 1; Dion. Hal., I, 34; II, 1; VI, 2; Festus, p. 416-417 S[1]; Macr., *Sat.*, I, 8; 10) (Ernout-Meillet, p. 596, s.v. *Saturnus, -ī*; N. Turchi, *op. cit.*, p. 173-176; F. Altheim, *op. cit.*, p. 107; M. Leglay, *Saturne africaine. Histoire*, Paris, 1966, p. 449-478; G. Dumézil, *op. cit.*, p. 282; D. Briquel, *op. cit.*; M. Sabbatucci, *op. cit.*, p. 343-355; R. Del Ponte, *op. cit.*, *passim*; G. Radke, *op. cit.*, p. 281-282; H.S. Versnel, *Transition and reversal in myth and ritual*, Leiden-New York-Köln, 1993 (Studies in Greeks and Roman Religion, 6 /II), p. 136-163; A. Carandini, *op. cit.*, p. 78-79, 92). Saturnus avea un templu pe Capitoliu, a cărui construcţie a început-o regele Tarquinius Superbus; lucrarea a fost terminată şi dedicată între **501-497 î.H.**, legitimând, împreună cu alte sacralizări, noua ordine politică (Cn. Gellius, *Ann.*, frg. 25; Varr., *Lat.*, V, 32, 156; Dion. Hal., I, 34; Liv., XLI, 27; Plin., XV, 77; Macr., *Sat.*, I, 8, 1-2) – M. Leglay, *op. cit.*, p. 457-458, 464; F. Coarelli, *Il Foro Romano*, I, p. 199-208; F. Kolb, *op. cit.*, p. 119-120.

[174] Bazilica dedicată de Caesar în **46 î.H.** a fost terminată de Octavianus, dar, distrusă din nou, a fost refăcută la dimensiuni mai mari şi rededicată în **12 î.H.** sau **12 d.H.** în numele fiilor săi adoptivi Gaius Caesar şi Lucius Caesar; astfel, *Basilica Iulia* a devenit *Basilica Cai et Luci* (Suet., *Aug.*, 29, 4; Dio Cass., LVI, 27) - Shipley, p. 377; TDAR, p. 78-79; Gagé, p. 113; Brunt-Moore, p. 62; D. Kienast, *op. cit.*, p. 110, 114, 333, 337, 341; F. Coarelli, *Il Foro Romano*, II, p. 173-175; F. Kolb, *op. cit.*, p 345; D. Shotter, *op. cit.*

[175] **Anul 28 î.H.** (R. Syme, *op. cit.*, p. 527). Vezi şi Suet., *Aug.*, 30, 2: *„aedes sacras ex uetustate conlapsus aut incendio absumptas refecit"* („A refăcut templele distruse de vechime sau consumate de incendii"). Ecouri ale acestei acţiuni şi în Liv., IV, 20: *„Hoc ego cum Augustum Caesarum, templorum omnium conditor aut restitutorem"* („Mie mi-a spus însuşi Caesar Augustus, întemeietorul şi reziditorul tuturor templelor"); Hor., *Carm.*, III, 6, 2-4: *„Delicta maiorum inmeritus lues, / Romane, donec templa refeceris / aedisque labentis deorum et /*

foeda nigro simulacra fumo" („Romane, tu vei expia, deşi nevinovat, / păcatele strămoşilor, cât timp dărăpănat / lăsa-vei templul zeilor, altarele clintite / şi statuile lor a fi de negru fum mânjite"). Lista edificiilor sacre restaurate sau construite de Augustus este lungă; celor menţionate în **19**, **20.1** şi **21.1** li se adaugă: templul Clemenţei şi al lui Caesar, al lui Felicitas, al lui Apollo de pe Câmpul lui Marte, al lui Spes, al Dianei de pe Aventin, al Florei, al lui Iupiter Stator, al lui Consus, al lui Hercules Musarum, al Concordiei, al lui Bonus Euentus, al lui Neptun, altarul lui Ceres Mater, al lui Ops Augusta, *Atrium Libertatis* etc. – Mommsen, p. 86; Gagé, p. 113-114, 194; Malcovati, p. 77; Brunt-Moore, p. 62; D. Kienast, *op. cit.*, p. 340; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 213-218; H.G. Martin, *op. cit.*; P. Gros, *op. cit.*; F. Kolb, *op. cit.*; D. Shotter, *op. cit.*, p. 93.

[176] **Anul 27 î.H.** – R. Syme, *op. cit.*, p. 527.

[177] ***Ariminum*** – Rimini, Italia.

[178] ***Via Flaminia*** a fost construită de C. Flaminius în timpul censurii sale din anul **220 î.H.**; ea lega Roma de *Ariminum*; din anul **65 î.H.** a fost pusă sub supravegherea unui *curator* special (Cic., *ad Att.*, I, 1, 2; Liv., *Per.* XX; Str., V, 1, 9; 1, 10; 1, 11; Tac., *Hist.*, II, 64, 1) (TDAR, p. 562; R. Chevallier, *Les voies romaines*, Paris, 1972, p. 153-159; A.S. Ştefan, *Flaminia, via*, în ECR, p. 325; *Flaminius*, în DCR, p. 87). Despre refacerea ei de către Augustus, cf. şi CIL, XI, 365 = ILS, 84; EJ, 286; Suet., *Aug.*, 30, 1: „*Quo autem facilius undique urbs adiretur, desumpta sibi Flaminia via Arimino*" („Pentru a face Roma mai accesibilă, a reparat el însuşi Via Flaminia până la Ariminum"); Dio Cass., LIII, 22: „În ce priveşte Via Flaminia, pentru că intenţiona să o transforme într-o şosea strategică, o luă în propria lui grijă. Lucrările au fost de îndată executate şi, pentru aceasta, atât pe podul care uneşte malurile Tibrului, cât şi la Ariminum s-au ridicat statui înălţate pe socluri, în cinstea lui Augustus" – Mommsen, p. 87; TDAR, p. 563; Gagé, p. 114, 194; Malcovati, p. 77; D. Kienast, *op. cit.*, p. 411 (nota 207).

[179] ***Pons Muluius*** era cel pe unde *uia Flaminia*, după ce traversa *campus Martius* separând *regio VII* şi *regio IX* augustane pe un parcurs de aprox. trei mile, trecea Tibrului – Mommsen, p. 87; Shipley, p. 379; TDAR, p. 564; Gagé, p. 115; Malcovati, p. 77. În versiunea grecească din *RG* nu este amintit.

[180] *Pons* necunoscut din alte surse – Mommsen, p. 87; Shipley, p. 379; Gagé, p. 114-115; Malcovati, p. 77.

[181] **Mars** - divinitate atestată la latini (*Mars*), sabini (*Māmers*), osci (*Mamers*) (< **Mawrt*), dar şi în Etruria (antroponimul *Mamerces*); menţionat pentru prima dată pe o inscripţie latină de la *Satricum* (*lapis Satricanus*) datând de la sfârşitul secolului al VI-lea în expresia *suodales mamartei* (AÉ, 1979, 136; 1981, 189; 1989, 152; R. Bloch, *À propos de l'inscription latine archaïque trouvée à Satricum*, în *Latomus*, 42, 1983, 2, p. 362-371). Aşa cum arăta Georges Dumézil, Mars era zeul combatant al Romei, în dublă ipostază - de patron al forţei fizice, dar şi de apărător împotriva spiritelor malefice, distrugătoare ale recoltelor, ameninţătoare ale succesului, prosperităţii (N. Turchi, *op. cit.*, p. 164-166; G. Dumézil, *op. cit.*, p. 215-256; V.J. Rosivach, *Mars, the lustral God*, în *Latomus*, 42, 1983, 3, p. 509-521; D. Sabbatucci, *op. cit.*, p. 82, 87-98, 106-110, 171-172, 213-216, 329-332; R. Del Ponte, *op. cit.*, *passim*; G. Radke, *op. cit.*, p. 273-274). Avea la Roma mai multe temple şi altare (Liv., VI, 5; VII, 23; X, 23; 47; XXII, 1; XXXVIII, 28; XXXV, 10; XL, 45; Val. Max., VIII, 14, 2; Ovid., *Fast.*, VI, 191-192; Dio Cass., XLI, 14; LVI, 24; CIL, I², p. 318; VI, 2256; 10234) (TDAR, p. 327-330; F. Kolb, *op. cit.*, *passim*; R.D. Weigel, *op. cit.*, p. 135; F. Coarelli, *Il Campo Marzio*, I, p. 182-197, 492-497).

Octavianus a avut o devoţiune specială pentru **Mars Vltor** („Răzbunătorul"), care a devenit, alături de Apollo, Venus, Romulus-Quirinus, Vesta şi Diuus Iulius, divinitatea patronatoare a noului regim monarhic. În timpul luptei de la *Philippi* din **42 î.H.** cu caesaricizii (vezi *supra*, **2**), a promis divinităţii un templu „*pro ultione paterna*" („pentru răzbunarea tatălui său") (Suet., *Aug.*, 29, 2), ridicarea lui considerând-o un gest de supremă *pietas* divină şi filială (Ovid., *Fast.*, V, 569-577: „*uouerat hoc iuuenis tum cum pia sustulit arma: / a tantis princeps incipiendus erat. / ille manus tendens, hinc stanti milite iusto, / hinc coniuratis, talia dicta dedit: / «si mihi bellandi pater est Vestaeque sacerdos / auctor, et ulcisci numen utrumque paro, / Mars, ades et satia scelerato sanguine ferrum, / stetque fauor causa pro meliore tuus. / templa feres et, me uictore, uocaberis Vltor». / uouerat, et fuso laetus ab hoste redit*" - „templul-l promise când, tânăr, porni la o luptă pioasă: / Iată cu ce a-nceput cel ce-a ajuns împărat. / Mâna-nălţând, când stăteau de o parte ostaşii dreptăţii, / Iară de alta stăteau cei conjuraţi, el rosti: / «Dacă la luptă mă-mpinge părintele meu şi al vestei / Preot, de vreau la fel zeii-amândoi să-i răzbun, / Marte, tu-mi satură fierul de sângele nelegiuirii, / Steie al tău ajutor lângă acela ce-i drept! / Am să-ţi înalţ un templu, de-

nving, numi-te-voi Vltor»"). ***Templum*** sau ***aedes Martis Vltoris*** a fost dedicat la **1 august 2 î.H.**, deşi lucrările nu fuseseră încheiate. Ziua respectivă avea, totuşi, o semnificaţie aparte, întrucât la 1 august 30 î.H. Octavianus intrase în *Alexandria*. Consacrarea a fost însoţită de jocuri (*ludi Martiales*) - întreceri hipice, jocuri de gladiatori, o luptă navală iar copiii senatorilor au înfăţişat *lusus Troiae* (CIL, I², p. 318; Vell., II, 100, 2; Dio Cass., LV, 10; LX, 5; Ovid., *Fast.*, V, 551-552, menţionează data de **12 mai**, dar e vorba despre *aedes Martis* de pe Capitoliu; vezi *infra*). Acest edificiu sacru a fost elementul principal al *forum*-ului augustan (Ovid., *Fast.*, V, 552) (vezi nota următoarea), având un rol excepţional în propagarea ideologiei oficiale. În sanctuar, de-o măreţie demnă de giganţi, cum scria Ovidius (*Fast.*, V, 553-554; vezi şi *Trist.*, II, 295), se găseau, în afară de statuia zeului (tatăl lui Romulus) în armură (Tac., *Ann.*, XIII, 8), cea a lui Venus (amanta sa, mama lui Aeneas şi strămoaşa ginţii *Iulia*) (Ovid., *Trist.*, II, 296) şi cea a lui Diuus Iulius cu stea în frunte. Pe fronton erau figuraţi Marte, flancat la dreapta de Venus iar la stânga de Fortuna şi Roma. Templul a devenit un punct important al vieţii sociale şi politice romane, întrucât împăratul a hotărât ca aici să îmbrace tinerii *toga uirilis*, de aici să plece magistraţii investiţi cu *imperium* militar, aici să dezbată Senatul decretele privitoare la războaie şi triumfuri, aici să închine generalii triumfători *insignia triumphorum*, aici să jure principii străini că vor respecta tratatele cu Roma, aici să celebreze comandanţii cavaleriei anumite sărbători şi aici să bată foştii censori un cui care să marcheze trecerea anilor (Suet., *Aug.*., 21, 2; 29, 2; Dio Cass., LV, 10) – Mommsen, p. 88, 93; Shipley, p. 379, 383; TDAR, p. 220; Gagé, p. 115-116, 120-121, 175-176, 196; R. Syme, *The Roman Revolution*, p. 449, 470-471, 522; R. Schilling, *La religion romaine de Vénus...*, p. 324-342; idem, *Rites, cultes, dieux de Rome*, p. 263-289; Malcovati, p. 77-78; Brunt-Moore, p. 62; J.H. Croon, *Die Ideologie des Marskultes unter dem Principat und ihre Vorgeschichte*, în ANRW, II/17.1, 1981, p. 246-259; D. Kienast, *op. cit.*, p. 111, 200-202, 249, 341; J. Ganzert, V. Kockel, *Augustusforum und Mars-Ultor-Tempel*, în *Kaiser Augustus...*, p. 149-199; K. Christ, *op. cit.*, p. 155; R. Riedl, *Mars Vltor in Ovids Fasten*, Amsterdam, 1989; N. Hannestad, *op. cit.*, p. 144-146, fig. 54, 55, 59; M. Le Glay, *L'Empire romaine...*, p. 84; P. Zanker, *Forum Augustum. Das Bildprogramm*, Tübingen, 1968; idem, *Forum Augustum. Das Bildprogramm*, în *Saeculum Augustum*, III, p. 60-111; D. Porte, *op. cit.*, în RÉL, 72, 1994, p. 133; G. Sauron, *op. cit.*, p. 525-536; R. Hannah, *Games for Mars and the Temple of Mars Ultor*, în *Klio*, 80, 1998, 2, p. 422-433; E. Cizek, *op. cit.*, p. 261; P. Grimal, *op. cit.*, p. 100-101; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 248-253; D. Shotter, *op. cit.*, p. 96-97.

Augustus a mai construit un templu al lui Mars Vltor pe Capitoliu, unde a depus strindardele returnate de la parţi (vezi *infra*, **29.2**) (Ovid., *Fast.*, V, 579-580; Hor., *Carm.*, IV, 5, 26, 15, 7-8; Dio Cass., LIV, 8); aici se păstra sabia lui Iulius Caesar (Suet., *Vitel.*, 8, 2); după Mommsen, acest *templum Martis Vltoris* a fost dedicat la **12 mai 20 î.H.**, dar, recent, Robert Hannah a propus data de **12 mai 19 î.H.** – TDAR, p. 329; Gagé, p. 115; D. Kienast, *op. cit.*, p. 200, 284, 317; R. Hannah, *op. cit.*, p. 425-430.

[182] După mărturia lui Suetonius, intenţia declarată a principelui a fost ca ***Forum Augusti*** să servească numeroaselor procese civile şi tragerii la sorţi a magistraţilor (Suet., *Aug.*, 29, 1). Lucrările au durat, însă, destul de mult (Macr., *Sat.*, II, 4, 9) iar dimensiunile construcţiei n-au fost pe măsură, întrucât împăratul s-a temut să-i exproprieze pe proprietarii caselor învecinate (Suet., *Aug.*, 56, 2). *Dies natalis* a fost **1 august 2 î.H.**, aceeaşi zi cu a templului lui Marte Răzbunătorul (vezi *supra*). Forumul forma o adevărată incintă sacră (*temenos*), căci, aşa precum cel al lui Caesar era dominat de templul lui Venus Genetrix, *Forum Augusti* avea ca edificiu sacru sanctuarul lui Mars Vltor. În forum au fost expuse opere de artă reprezentând divinităţi şi personaje aflate în strânsă legătură cu originile mitice ale Romei şi ale dinastiei (Apollo, Aeneas cu Anchise, Ascanius = Iulus, regii Albei şi ai Romei) (Ovid., *Fast.*, V, 562-566; Plin., VII, 183; Paus., VIII, 46, 1), statuia lui Romulus îmbrăcat ca *imperator*, statuia colosală a lui Augustus în cvadriga triumfală (vezi *infra*, **35.1**) şi inscripţia cu titlul *pater patriae*, evidenţiindu-se, astfel, intenţionalitatea propagandistică a construcţiei, respectiv continuitatea statului, legitimitatea monarhiei (Horatius, *Carm.*, IV, 15, 31-32 îl numea „urmaş preafericit" al lui Anchise din *Troia* şi al lui Venus) şi maiestatea imperială. De asemenea, cele două porticuri erau prevăzute cu nişe conţinând imaginile generalilor victorioşi (*duces*) (CIL, I², p. 281-292; Plin., XXII, 13; Suet., *Aug.*, 31, 5: *„Proximum a dis immortalibus honorem memoriae ducum praestitit, qui imperium p. R. ex minimo maximum reddidissent. Itaque et opera cuiusque manentibus titulis restituit et statuas omnium triumphali effigie in utraque fori sui porticu dedicauit, professus et edicto: commentum id se, ut ad illorum uitam uelut ad exemplar et ipse, dum uiueret, et insequentium aetatium principes exigerentur a ciuibus*" - „A cinstit

aproape ca pe zeii nemuritori memoria conducătorilor romani care au contribuit la crearea imperiului din începuturi atât de modeste. În consecinţă, a restaurat monumentele acestora păstrând inscripţiile iniţiale şi a ridicat statuile lor cu însemnele triumfale pe amândouă porticurile forumului său; în acest sens a declarat într-un edict că «a imaginat acestea pentru ca el însuşi, cât va trăi, şi principii viitori să aibă ca modele pe aceşti bărbaţi iluştri în faţa cetăţenilor lor»"; SHA, *Alex. Seu.*, XXVIII, 6) şi ale populaţiilor supuse de Roma (Vell., II, 39, 2). În sfârşit, *spolia* confiscate din oraşele greceşti contribuiau la estetica deosebită a întregii construcţii (Paus., VIII, 46, 2; X, 5, 5) – Mommsen, p. 88; TDAR, p. 220-223; Gagé, p. 30-31, 115-116; Malcovati, p. 78; Brunt-Moore, p. 62; P. Frisch, *Zu den Elogien des Augustus Forums*, în ZPE, 39, 1980, p. 91-98; D. Kienast, *op. cit.*, p. 108 (nota 165), 173-176, 341; N. Hannestad, *op. cit.*, p. 141-152; K. Christ, *op. cit.*, p. 155-156; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 84-85; C.F. Giuliani, *Il Foro romano in eta' augustea*, în *Roma repubblicana...*, p. 23-28; G. Sauron, *op. cit.*; J. Ganzert, *Das Augustusforum in Rom: augusteisch-klassizistisches oder römisch-klassisches Stadtzentrum?*, în *La ciutat en el món romà. Actes XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 5-11 /9/ 1993*, 2, *Comunicacions*, Tarragona, 1994, p. 166-167; L. Ungaro, *Il foro di Augusto: prospettive di studio*, în *ibidem*, p. 413-415; F. Kolb, *op. cit.*, p. 345, Abb. 48; J. Ganzert, V. Kockel, *op. cit.*; P. Zanker, *op. cit.*; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 525-532; M. Spannagel, *Exemplaria principis. Unterschungen zu Entstehung und Ausstattung des Augustusforums*, Heidelberg, 1999; E. Cizek, *op. cit.*, p. 262; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 248-253; P. Grimal, *op. cit.*, p. 100-101; D. Shotter, *op. cit.*, p. 96-97.

[183] ***Ad aedem Apollinis***: este vorba despre templul lui Apollo *Medicus* (gr. *Paean*) („Tămăduitorul, Vindecătorul") (Macr., *Sat.*, I, 17, 13-18) de pe Câmpul lui Marte, promis în **433 î.H.**, în timpul unei ciume (Liv., IV, 25), şi dedicat în **431 î.H.** de consulul Cn. Iulius (Liv., IV, 29) – TDAR, p. 15; Gagé, p. 116; idem, *Apollon romain...*, p. 24, 69-113; Malcovati, p. 78; F. Kolb, *op. cit.*, p. 125; F. Coarelli, *Il Campo Marzio*, I, p. 377-391.

[184] ***Theatrum Marcelli***. Bazele acestui teatru au fost puse de Caesar (Suet., *Caes.*, 44, 1; Plin., VII, 121; Dio Cass., XLIII, 49; LIII, 30) (Mommsen, p. 88; TDAR, p. 513; F. Kolb, *op. cit.*, p. 261-268), dar construcţia a fost realizată de Augustus, care a dedicat-o lui Marcellus,

fiul surorii sale, mort în **23 î.H.** (Liv., *Per.* CXL; Suet., *Aug.*, 29, 4; Dio Cass., XLIII, 49; LIII, 30; Plut., *Marc.*, 30). În anul **17 î.H.**, lucrările erau destul de avansate pentru a se putea celebra aici o parte din ceremoniile dedicate jocurilor seculare (vezi *infra*, **22.2**) (CIL, VI, 32323). Consacrarea oficială a avut loc, însă, la **4 mai 11 î.H.** (Plin., VIII, 65; Dio Cass., LIV, 26 o plasează în **13 î.H.**); ea a fost însoţită de splendide jocuri (Suet., *Aug.*. 43, 5; Dio Cass., LIII, 30; LIV, 26) – Mommsen, p. 88; Shipley, p. 379; TDAR, p. 513; Gagé, p. 116; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 522; Malcovati, p. 78; Brunt-Moore, p. 62; A. Marabottini, B. Origo, E. Crea, *Theatrum Marcelli*, Roma, 1973; G. Bejor, *L'edificio teatrale nell' urbanizzazione augustea*, în *Athenaeum*, 57, 1979, 1-2, p. 125-138; D. Kienast, *op. cit.*, p. 343; G. Sauron, *op. cit.*, p. 536-537; F. Kolb, *op. cit.*, p. 343; P. Grimal, *op. cit.*, p. 102-103; E. Cizek, *op. cit.*, p. 263.

Marcelli generi mei. **M. Claudius Marcellus** era fiul Octaviei, sora lui Octavius, şi al lui C. Claudius C. f. Marcellus, consul în 50 î.H. (App. *Ciu.*, V, 64; 73; R. Syme, *op. cit.*, p. 526). S-a născut în anul **42 î.H.** Îmbrăcând toga virilă în **27 î.H.** (ILS, 8844a, 14), a primit pontificatul iar în **25 î.H.** a fost căsătorit cu vara sa, Iulia, fiica lui Augustus din prima căsătorie; el a devenit, astfel - din nepot de soră - ginere. În **24 î.H.** i s-a dat dreptul de a asista la şedinţele Senatului printre foştii praetori şi de a cere consulatul cu zece ani mai devreme; de asemenea, a fost numit *pontifex* şi *quaestor* iar pentru anul următor - *aedilis currulis*. Deşi se profilase statutul de moştenitor prezumtiv, totuşi, în timpul crizei de sănătate din **23 î.H.**, Augutus a predat inelul cu pecete lui Agrippa. După ce, în calitate de *aedilis*, a organizat jocurile romane (*ludi Romani*) în onoarea lui Iupiter între **4-12 septembrie 23 î.H.**, Marcellus a murit la *Baiae*, din cauza unei epidemii. Rămăşiţele lui au fost depuse în Mausoleul lui Augustus din *Campus Martius* (Prop., III, 18; Verg., *Aen.*, VI, 867-886; Str., XIV, 5, 14; Sen., *Marc.*, II, 3-5; Plin., XIX, 24; Tac., *Ann.*, I, 3; Suet., *Aug.*, 63, 1; *Tib.*, 6, 4; 10, 1; Dio Cass., LIII, 27; 28; 30-31; 33) – PIR^2, C, 925; Gagé, p. 116; R. Syme, *op. cit.*, p. 219, 341, 342, 347, 369, 378, 389, 491; Malcovati, p. 78; Brunt-Moore, p. 62; D. Kienast, *op. cit.*, p. 92; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 224; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 55, 60-61; W. Dahlheim, *op. cit.*, p. 52; E. Cizek, *op. cit.*, p. 290; D. Shotter, *op. cit.*, p. 109-110; H. Temporini-Gräfin Vitzthum, *op. cit.*, p. 30-48.

[185] **Vesta** era zeiţa focului sacru („*dea ignis*"), cultul său fiind instituit, conform tradiţiei, de regele Numa Pompilius (715-672 î.H.), care

a şi construit un templu rotund în forumul roman („*aedes Vestae in Regia*") (Ovid., *Fast.*, VI, 249-304; Plin., XXVIII, 39; Solin., I, 21; Festus, p. 369 R[1]; Plut., *Numa*, 11; Gell., XIV, 7, 7; Aug., *Ciu.*, VII, 21; Serv., *ad Aen.*, II, 296; VII, 153; IX, 405; 408). Numele său provine, probabil, din **uers* - „a fecunda, a fertiliza, a face să rodească, a umezi", fapt care explică şi prezenţa în *penus Vestae* a unui *membrum uirile* – Ernout-Meillet, p. 729, s.v. *Vesta, -ae*; F. Altheim, *op. cit.*, p. 107; N. Turchi, *op. cit.*, p. 167-168; G. Radke, *op. cit.*, în ANRW, I/2, 1972, p. 433; H. Hommel, *Vesta und die frührömische Religion*, în *ibidem*, p. 397-420; G. Dumézil, *op. cit.*, p. 318-326; F. Coarelli, *Il Foro Romano*, I, p. 56, 65, 234-236; D. Sabbatucci, *op. cit.*, p. 202-206; A. Debourdieu, *op. cit.*, p. 453-519; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 51-59; P. Carafa, *op. cit.*, p. 70.

Propaganda oficială a exaltat legătura specială dintre Augustus şi Vesta, principele nefiind numai un urmaş de sânge al lui Aeneas, ci, devenind *pontifex maximus*, şi un moştenitor pe linie sacerdotală al prinţului care adusese focul sacru de la *Troia* (Ovid., *Fast.*, III, 421-428; VI, 455-456). El însuşi a conceput războiul împotriva caesaricizilor ca pe o ispăşire a unui sacrilegiu săvârşit asupra pontifului suprem, responsabil de acest *pignus imperii* reprezentat de focul Vestei (Ovid., *Fast.*, III, 698-710; V, 573-574). După incendiul din **14 î.H.** (Dio Cass., LIV, 25), la **28 aprilie 12 d.H.**, după preluarea funcţiei de *pontifex maximus*, vatra sacră a fost mutată pe Palatin, în *Regia*, devenită *aedes Vestae*, contingentă casei principelui (Ovid., *Fast.*, IV, 949-954; Dio Cass., LIV, 27; CIL, I[2], p. 213, 236); Livia, soţia sa, era un fel de preoteasă a Vestei (Ovid., *Ep. ex Ponto*, IV, 13, 29; Dio Cass., LX, 5) – TDAR, p. 556; Gagé, p. 116-117, 172; Malcovati, p. 78; Brunt-Moore, p. 63; D. Kienast, *op. cit.*, p. 191 (nota 84), 196-197; D. Porte, *op. cit.*, p. 131-132; A. Fraschetti, *op. cit.*, în AfR, 1, 1999, 2, p. 174-183..

[186] Cf. şi Suet., *Aug.*, 30, 2: „*ut qui in cellam Capitolini Iouis sedecim milia pondo auri gemmasque ac margaritas quingenties sestertium una donatione contulerit*" („astfel a dus într-o singură dată în sanctuarul lui Iupiter Capitolinus şaisprezece mii de livre de aur /= 64.000.000 sau, după unii, 67.000.000 sesterţi – n.n./ şi pietre preţioase şi perle în valoare totală de cincizeci de milioane de sesterţi") (după cum se observă, suma e mai mare decât cea amintită de Augustus); Dio Cass., LI, 22: în **29 î.H.**: „în acest templu /al lui Diuus Iulius – n.n./ au fost atârnate sub formă de ofrande numeroase prăzi de război, în vreme ce altele au fost închinate lui Zeus Capitolinul, Herei şi Atenei /adică lui Iupiter

Capitolinus, Iunonei şi Minerua – n.n./" – Mommsen, p. 88-89; Shipley, p. 379; Gagé, p. 117; Brunt-Moore, p. 63.

[187] **Anul 29 î.H.** – R. Syme, *op. cit.*, p. 527; Brunt-Moore, p. 29 indică, greşit, anul **28 î.H.**

[188] Aprox. 150.000.000 sesterţi – Gagé, p. 118; Malcovati, p. 78.

[189] ***Aurum coronarium***: oferirea de cadouri în aur de către supuşi conducătorilor victorioşi era un obicei oriental, introdus la Roma spre sfârşitul Republicii pentru diferiţi *imperatores* (Plut., *Aem. Paul.*, XXXIV). Practicat la început doar de provinciali, el s-a aplicat Italiei începând cu Caesar (anul **47 î.H.**) (Dio Cass., XLII, 50). În **41 î.H.**, lui Lucius Antonius, fratele triumvirului, i s-au oferit cu prilejul triumfului din prima zi a consulatului „câte o coroană de fiecare trib din Adunarea Poporului, lucru nemaipomenit până atunci" (Dio Cass., XLVIII, 4). Octavianus a refuzat *aurum coronarium* cu prilejul întreitului triumf din **29 î.H.** (Dio Cass., LI, 21: „nu a acceptat din partea oraşelor italice aurul ce i se datora sub formă de coroane") – Mommsen, p. 89; Shipley, p. 381; Gagé, p. 117, 194; Malcovati, p. 78-79; Brunt-Moore, p. 63; D. Kienast, *op. cit.*, p. 159, 314-315, 331; H. Kloft, *op. cit.*, p. 365 (nota 15).

[190] Gestul său a fost imitat de suverani precum Hadrianus (117-138) (SHA, *Had.*, VI, 5) şi Antoninus Pius (138-161) (SHA, *Ant. Pius*, IV, 10) – Gagé, p. 118.

[191] Întrecerile de gladiatori (***munus gladiatorium***) au fost introduse la Roma în anul **264 î.H.** ca element component al jocurilor funerare (*ludi funebres*); prin urmare, ele făceau parte dintre jocurile private (*ludi priuati*); uneori, însă, erau urmate de ospeţe publice şi reprezentaţii scenice (Liv., XXIII, 30; XXXI, 50; XXXIX, 46; XLI, 28; Val. Max., II, 3, 7; 7, 15; Tert., *Spect.*, XII, 1-3) - M. Clavel-Lévêque, *Rituels de mort et consommation de gladiateurs: images de domination et pratiques impe-rialistes de reproduction*, în *Hommages à Lucien Lerat*, 1, réunis par H. Walter, Besançon, 1984, p. 189-208; idem, *op. cit.*, în ANRW, II/16.3, 1986, p. 2426-2428.

[192] Toţi „fiii" lui Augustus au fost, de fapt, adopţii, respectiv: Gaius Caesar, Lucius Caesar, adoptaţi în **17 î.H.** (vezi *supra*, **14.1**), şi Agrippa Postumus, adoptat în **4 d.H.** (Plin., VII, 150; Tac., *Ann.*, I, 3; Suet., *Aug.*, 65, 1 şi 4) – toţi trei fii ai fiicei sale Iulia născută din căsătoria cu Scribonia, a doua lui soţie, şi ai lui M. Vipsanius Agrippa, şi Tiberius Claudius Nero, fiul celei de-a treia soţii, Livia Drusilla, din prima ei căsătorie, cea cu Tiberius Claudius Nero (vezi *supra*, **8.4**; **12.2**; **16.2**; **27.2**;

30.1). Nepoții săi au fost Drusus Caesar, fiul lui Tiberius și al Vipsaniei Agrippa, și Nero Germanicus, fiul fratelui lui Tiberius, Nero Drusus Germanicus, adoptat de Tiberius în anul **4 d.H.** (Tac., *Ann.*, I, 3; Dio Cass., LV, 13) – Mommsen, p. 90; R. Syme, *op. cit.*, p. 574; Malcovati, p. 79; H.U. Instinsky, *Augustus und die Adoption des Tiberius*, în *Hermes*, 94, 1966, p. 324-343; B. Levick, *Drusus Caesar and the Adoptions of AD 4*, în *Latomus*, 25, 1966, p. 225-244; J.H. Corbett, *The Succession Policy of Augustus*, în *ibidem*, 33, 1974, p. 87-97; A. Jameson, *Augustus and Agrippa Postumus*, în *Historia*, 24, 1975, p. 287-314; P. Sattler, *op. cit.*; C.-M. Perkounig, *op. cit.*; P. Grimal, *op. cit.*, p. 62-64; H. Temporini-Gräfin Vitzthum, *op. cit.*; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 619-668; W. Dahlheim, *op. cit.*, p. 51-53; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 114-118, 323-324; D. Shotter, *op. cit.*, p. 110-112.

[193] Dintre cele opt jocuri de gladiatori sunt atestate șapte: în **29 î.H.**, oferite de Octavianus în cinstea dedicării templului divinului Iulius (*supra*, **19.1**) - Dio Cass., LI, 22: „Cu prilejul sfințirii micului templu ... numeroase cete de daci și de suebi s-au luptat între ele"; în **28 î.H.**, organizate tot de Octavianus cu ocazia celebrării victoriei de la *Actium* (*supra*, **9.1**) – Dio Cass., LIII, 1: „De asemenea, o bătălie între gladiatori aleși dintre prizonieri"; în **16 î.H.**, organizate prin mijlocirea lui Tiberius și al fratelui său Drusus și prilejuite de sfințirea templului lui Quirinus (*supra*, **19.2**) – Dio Cass., LIV, 19: „Prin urmare, consacră atunci acel templu și, cu aprobarea acordată de Senat, organiză prin intermediul lui Tiberius și Drusus jocuri de gladiatori"; în **12 î.H.**, la moartea lui Agrippa – Dio Cass., LIV, 29: „el personal organiză lupte de gladiatori"; în **7 î.H.**, „atât în memoria lui Agrippa, cât și ca o ispășire pentru incendiul care mistuise mai multe clădiri din cele care înconjurau Forul" – Dio Cass., LV, 8; în **2 î.H.**, cu ocazia sfințirii templului lui Mars Vltor (*supra*, **21.1**) - Dio Cass., LV, 10; în **6 d.H.**, organizate de Nero Germanicus Caesar și Tiberius Claudius Nero Germanicus (viitorul împărat) în memoria tatălui lor, Nero Drusus Germanicus (Plin., II, 96; Suet., *Aug.*, 43, 5; *Tib.*, 7, 1; Dio Cass, LV, 27). Așa cum ne informează Suetonius (*Aug.*, 45, 4), Augustus „a introdus reguli severe... în bătăliile gladiatorilor". Printre acestea, se numără interdicția ca jocurile să fie organizate de praetori fără aprobarea oficială a Senatului, limitarea la 120 a numărului de persoane pe care un praetor putea să le angajeze în acest scop (Dio Cass., LIV, 2) și interzicerea constrângerii gladiatorilor de a lupta fără asigurarea eliberării (Suet., *Aug.*, 45, 3) – Mommsen, p. 90; Shipley, p. 381; Gagé, p. 118-119; Malcovati, p. 79; Brunt-Moore, p. 62, 64; M. Clavel-Lévêque, *op. cit.*, p. 2426, 2428.

[194] În afară de anul **28 î.H.**, când au fost organizate întreceri gimnice pe un stadion construit din lemn pe Câmpul lui Marte (Dio Cass., LIII, 1; Suet., *Aug.*, 43, 1), nu se mai cunosc alte momente când au avut loc concursuri între atleți, pe care, de altfel, Augustus îi aprecia foarte mult (Suet., *Aug.*, 45, 3); de asemenea, nu se știe la care dintre cei doi nepoți – Germanicus sau Drusus Caesar – se referă – Mommsen, p. 91; Shipley, p. 381; Gagé, p. 119.

[195] Vezi și Suet., Aug., 43, 1: „*Spectaculorum et assiduitate et uarietate et magnificentia omnes antecessit. Fecisse se ludos ait suo nomine quater, pro aliis magistratibus, qui aut abessent aut non sufficerent, ter et uicies*" („Prin numărul, varietatea și splendoarea spectacolelor date de el i-a depășit pe toți predecesorii. A declarat că «a organizat patru jocuri publice în numele său iar în numele altor magistrați care erau absenți sau lipsiți de mijloace – douăzeci și trei»"); Plin., II, 93. Este vorba despre *ludi scaenici* și *ludi circenses* date în mod regulat de către magistrați, dar și de către Octavianus, așa cum au fost *ludi Victoriae Caesaris* (*Veneris Genetricis*) din **20-30 iulie 44 î.H.** (Dio Cass., XLV, 6) – Mommsen, p. 91; L. Friedlaender, *op. cit.*, în J. Marquardt, *op. cit.*, II, p. 247-349; Gagé, p. 39 (dependența textului lui Suetonius de *RG*, **22.2**), 119-120; Malcovati, p. 79; H. Hays Schullard, *op. cit.*, p. 230-231; M. Clavel-Lévêque, *op. cit.*, p. 2430, 2446-2462; U. Gotter, *op. cit.*, p. 75; F. Bernstein, *op. cit.*, p. 329-339, 357.

[196] ***Collega***: Agrippa era și el membru al colegiului de *quindecimuiri* – Gagé, p. 120; Brunt-Moore, p. 65.

[197] ***Ludi saeculares*** („jocurile seculare") au o fost instituite, conform tradiției consemnate de mai mulți autori antici, după alungarea regilor Tarquini, celebrarea lor revenind ginții de origine sabină *Valeria* (Val. Max., II, 4, 5; Dion. Hal., IV, 67; Plut., *Popl.*, 1; Cens., *Nat.*, 17, 10; Zos., II, 3, 2). Ele erau, totuși, de origine etruscă, desfășurarea lor simbolizând sfârșitul unui interval de 100 sau 110 ani (lat. *saeculum*) și începutul unei *renouatio* a timpului. *Ludi saeculares* se mai numeau și *ludi Terentini*, după locul numit *Terentum* din extremitatea Câmpului lui Marte, pe malul Tibrului, unde se afla un *lucus* („dumbravă sacră") al zeiței Erato. Aici, pe trei altare temporare (*arae temporales*), se făceau sacrificii sau libații nocturne pentru următoarele divinități infernale: Moirae (1 iunie), Ilithyiae (2 iunie) și Tellus („Țărâna") sau Terra Mater

(3 iunie) (Verg., *Aen.*, XI, 785; Ovid., *Fast.*, IV, 329-330; 349; Zos., II, 1, 1; II, 5-6; III, 1-3). În cercetarea modernă, cronologia jocurilor seculare republicane nu este uniformă; ea depinde de maniera în care sunt interpretate sursele, de echivalarea sau nu a jocurilor seculare cu cele terentine şi de sistemul cronologic utilizat, respectiv cel varronian sau cel eusebiano-hieronymian. Astfel, după unii istorici, primele jocuri seculare au fost celebrate în timpul celui de-al patrulea consulat al lui P. Valerius Publicola, adică în anul **504 î.H.** După alţii, însă, *ludi saeculares prim.* au avut loc în **456** sau **453 î.H.** (după unii, chiar în **463 î.H.**), când consul era M. Valerius Maximus Lactura; *ludi saeculares sec.* s-au desfăşurat în **348**, **346** sau **344 î.H.** (după unii, în **363 î.H.**), când consul era M. Valerius Corvus, *ludi saeculares ter.* au fost organizate în **249 î.H.** sau **235 î.H.** iar *ludi saeculares quart.* - în **126 î.H.** – vezi J. Marquardt, *op. cit.*, p. 89-96; I. Baptista Pighi, *De ludis saecularibus populi Romani Quiritium* libri sex, editio altera addendis et corrigendis aucta, Amsterdam, 1965, p. 4-72; P. Brind'Amour, *L'Origine des Jeux Séculaires*, în ANRW, II/16.2, 1978, p. 1334-1417; M. Clavel-Lévêque, *op. cit.*, p. 2414, 2418; J.F. Hall III, *The Saeculum Novum of Augustus and its Etruscan Antecedents*, în ANRW, II/16.3, 1986, p. 2567-2575; R. Del Ponte, *op. cit.*, p. 224-231; H. Pavis d'Escurac, *Siècle et Jeux séculaires*, în *Ktèma*, 18, 1993, p. 79-89; G. Freyburger, *Jeux et chronologie à Rome*, în *ibidem*, p. 91-101; F. Coarelli, *Il campo Marzio*, I, p. 74-116; J. Scheid, *Déchiffrer des monnaies. Réflexions sur la représentation figurée des jeux séculaires*, în *Images romaines. Actes de la table ronde organisé à l'École normale supérieure (24-26 octobre 1996)*, par F. Dupont et C. Auvray-Assayas, édités par C. Auvray-Assayas, Paris, 1998, p. 13-15; F. Bernstein, *op. cit.*, p. 129-142; E. Nedergaard, *Facts and Fiction about the Fasti Capitolini*, în ARID, 27, 2001, p. 109, 124 (nota 11); G. Zecchini, *Feste e identità: dai ludi saeculares ai natali di Roma*, în *Identità e valori...*, p. 195-199.

[198] **Anul 17 î.H.**, când Augustus era unul dintre cei cinci *magistri* în funcţie ai colegiului (CIL, I², p. 442) - Dio Cass., LIV, 18: „Pe timpul consulatului lui Caius Furnius şi al lui Caius Silanus... /Augustus – n.n./ ţinu pentru a cincea oară jocurile seculare"; Suet., *Aug.*, 31, 4: *„Nonnulla etiam ex antiquis caerimoniis paulatim abolita restituit, ut... ludos Saeculares"* („A restabilit unele din ceremoniile şi funcţiile religioase din vechime căzute treptat în desuetudine, ca, de pildă... jocurile seculare"); CIL, VI, 877a (= AÉ, 1980, 20-21 = 1994, 178 = HD, 3420); 32323 (= ILS, 5050); Hor., *Carm. saec.*; Plin., VII, 159; *Fontes*

iuris Romani antejustiniani, I, nr. 40 (p. 273-276) şi 57 (317-318). Augustus a celebrat ***ludi saeculares*** între **31 mai** şi **3 iunie 17 î.H.**, aşadar cu un an înainte de împlinirea a 110 ani (traducătorul grec foloseşte, totuşi, expresia ἑκατὸν ἐτῶν = 100 de ani). Data a fost aleasă în urma unei interpretări interesate a cărţilor sibylline de către juristul C. Ateius Capito (Zos., II, 4, 2). Desfăşurarea lor s-a înscris într-un amplu demers propagandistic care exalta instaurarea unui *nouum saeculum aureum* („o nouă vârstă de aur") sub semnul apollinicului, al păcii, prosperităţii şi revenirii la valorile strămoşeşti – *Fides* (Buna-credinţă), *Pietas* (Pietatea), *Honos* (Onoarea), *Pudicitia* (Puritatea), *Virtus* (Virtutea). Aceste idei transpar şi din *Carmen Saeculare* („Cântecul Secular"), compus de poetul Q. Horatius Flaccus cu prilejul acestor jocuri şi interpretat de un cor de tineri şi tinere pe Palatin (*Carm. saec.*, în special v. 57-60) – Mommsen, p. 92-93; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 96-98; Shipley, p. 383; K. Latte, *op. cit.*, p. 26-29; Gagé, p. 120, 195; idem, *Apollon romain...*, p. 629-637; idem, *op. cit.*, în ANRW, II/17.2, 1981, p. 574-582; R. Syme, *op. cit.*, p. 382, 444; R. Schilling, *La religion romaine de Vénus...*, p. 324-342; J. Baptista Pighi, *op. cit.*, p. 73-75; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 490-492; Malcovati, p. 79-80; Brunt-Moore, p. 64-65; P. Hertz, *Bibliographie zum römischen Kaiserkult (1955-1975)*, în ANRW, II/16.2, 1978, p. 857; D. Kienast, *op. cit.*, p. 99, 104 (nota 144), 134, 181 (nota 45), 187-188, 195, 226, 235 (nota 250); P. Briand'Amour, *op. cit.*, p. 1368; M. Clavel-Lévêque, *op. cit.*, p. 2418; J.F. Hall III, *op. cit.*, p. 2581-2589; N. Hannestad, *op. cit.*, p. 126-127; G. Freyburger, *op. cit.*; J. Scheid, *op. cit.*, p. 16-17; E. Nedergaard, *op. cit.*, p. 124 (nota 11); G. Zecchini, *op. cit.*, p. 199-200; P. Grimal, *op. cit.*, p. 84-85; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 277-280; E. Cizek, *op. cit.*, p. 269-270; D. Shotter, *op. cit.*, p. 73.

Consulii: **C. Furnius C. f.** era un *homo nouus*. S-a remarcat de tânăr prin faptul că, după *Actium*, l-a salvat pe tatăl său, partizan al lui Antonius (Sen., *Ben.*, II, 25, 1; App., *Ciu.*, V, 140) (PIR², F, 590; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 52-53). După 31 î.H. a fost praetor iar între 22-19 î.H. - guvernator al Hispaniei. În 17 î.H. a devenit consul (CIL, VI, 877a = (AÉ, 1988, 20-21 = 1994, 178 = HD, 3420); VIII, 22638, 1 (= AÉ, 1895, 8 = HD, 22323); AÉ, 1968, 619 = HD, 15788; Obseq., LXXI; Dio Cass., LIV, 18) – PIR², F, 591; R. Syme, *op. cit.*, p. 299, 332-333 (nota 1), 373 (nota 1), 528; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 53, 111.

C. Iunius C. f. Silanus: *Iunii Silani* vor accede printre patricieni abia sub Augustus. În afară de consulatul din 17 î.H. (CIL, VI, 877a (=

AÉ, 1988, 20-21 = 1994, 178 = HD, 3420); VIII, 22638, 1 (= AÉ, 1895, 8 = HD, 22323; AÉ, 1968, 619 = HD, 15788; Obseq., LXXI; Dio Cass., LIV, 18), este posibil să fi fost guvernator praetorian în *Asia* (Ios., *AI*, XVIII, 2, 4) – PIR², I, 823; R. Syme, *op. cit.*, p. 528; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 57-58.

[199] **Anul 2 î.H.** – R. Syme, *op. cit.*, p. 528.

[200] Vezi *supra*, **21.1**.

[201] Vezi Dio Cass., LVI, 46: la moartea lui Augustus, Senatul a decretat „ca ziua lui de naştere să fie sărbătorită de către consuli prin organizarea unor jocuri la fel de costisitoare ca cele în cinstea lui Marte"; cf. şi LX, 5: „La calendele lunii lui Augustus /1 **august** – n.n/, care era, de altfel, ziua lui de naştere /a lui Claudius I – n.n./, s-au ţinut jocuri ecvestre, nu însă în cinstea lui, ci în aceea a lui Marte, al cărui templu fusese închinat la această dată, sărbătorită, în consecinţă, prin jocuri anuale"; Suet., *Claud.*, 4, 1 şi 3 – Mommsen, p. 93; Gagé, p. 121.

[202] În *Circus Flaminius* (vezi *supra*, **19.1**) (Dio Cass., LV, 10) sau în *Circus Maximus*, reconstruit parţial după incendiul din anul **31 î.H.** (Dio Cass., L, 10), şi care, după Dionysios din *Halicarnassos*, era una dintre clădirile minunate ale Romei (III, 68); menţiuni la Suet., *Aug.*, 45, 1; *Claud.*, 4, 3; Plin., XXXVI, 71 (TDAR, p. 17; Malcovati, p. 80-81; P. Grimal, *op. cit.*, p. 103). Augustus a reglemetat distribuirea locurilor şi a sectoarelor în timpul spectacolelor, separând pe cele destinate senatorilor de cele pentru plebe, soldaţi, fecioare vestale (Suet., *Aug.*, 44; Dio Cass., LV, 22); reforma sa a fost dezvoltată de Claudius I (41-54) şi Nero (54-68) (Tac., *Ann.*, XIII, 54; XV, 32; XVI, 12; Suet., *Claud.*, 21, 7; Dio Cass., LX, 7) – J. Kolendo, *La répartition des places aux spectacles et la stratification sociale dans l'Empire Romain. À propos des inscriptions sur les gradins des amphithéâtres et théâtres*, în *Ktèma*, 6, 1981, p. 301-315; M. Trannoy-Coltelloni, *La place des sénateurs au cirque: une réforme de l'empereur Claude*, în RÉA, 101, 1999, 3-4, p. 487-498.

[203] Pe vremea lui Augustus *fora* propice pentru spectacole erau *forum Romanum* sau *magnum* (TDAR, p. 230-237), *forum Iulium* (*supra*, **20.3**) şi *forum Augustum* (*supra*, **21.1**).

[204] Este vorba despre amfiteatrul construit de Statilius Taurus în anul **30 î.H.** pe Câmpul lui Marte (Suet., *Aug.*, 29, 5; Dio Cass., LI, 23; Str., V, 3, 8) – Gagé, p. 122; Malcovati, p. 81; D. Kienast, *op. cit.*, p. 338, 343; F. Kolb, *op. cit.*, p. 360; *Amfiteatru*, în DCR, p. 22.

[205] Cf. şi Suet., *Aug.*, 43, 1: *„Fecitque nonnumquam etiam uicatim... non in Foro modo, nec in amphitheatro, sed et in Circo et in Saeptis, et aliquando nihil praeter uenationem edidit"* („A organizat spectacole chiar în diferite cartiere... nu numai în forum şi amfiteatru, ci şi în circ şi în incinta pentru alegeri; uneori ele se rezumau la vânători"). Exemple: în **11 î.H.**, cu prilejul inaugurării teatrului lui Marcellus (*supra*, **21.1**) – Dio Cass., LIV, 26: „fură ucise şase sute de animale sălbatice aduse din Lybia"; Plin., VIII, 65: prezentarea unei tigroaice îmblânzite; în **2 î.H.**, la dedicarea templului lui Marte Răzbunătorul (*supra*, **21.1**) – Dio Cass., LV, 10: „două sute şaizeci de lei au fost ucişi în circ... După aceea, s-a tras apă în circul lui Flaminius, unde şi-au găsit pieirea 36 de crocodili"; în **12 d.H.** – Dio Cass., LVI, 27: *ludi Martiales* celebrate în *Forum Augusti*, unde a avut loc o vânătoare de animale sălbatice, iar în stadion Germanicus a organizat uciderea a două sute de lei; la o dată neprecizată au fost aduse 420 de pantere (Plin., VIII, 64) – Mommsen, p. 94; Gagé, p. 121-122; Brunt-Moore, p. 65.

[206] ***Nemus Caesarum*** (vezi şi **App. 2**) - „pădurea sacră a Caesarilor"; fusese plantată de Augustus în onoarea lui Gaius Caesar şi Lucius Caesar (Tac., *Ann.*, XIV, 15; Dio Cass., LXVI, 25) – TDAR, p. 357; Gagé, p. 122; D. Kienast, *op. cit.*, p. 114 (nota 195), 343. Despre ***nemus*** ca loc sacru, cf. C. Otto, *Lat. lūcus, nemus - «bois sacré» et les deux formes de sacralité chez les Latins*, în *Latomus*, 59, 2000, 1, p. 3-7.

[207] 532, 8 m (1 picior = cca 0, 296 m); în TDAR, p. 357: 536 m; Malcovati, p. 81: 540 m

[208] 355, 2 m; în TDAR, p. 357: 357 m; Malcovati, p. 81: 360 m.

[209] ***Naumachia***: realizată de Augustus în **2 î.H.** pe malul drept al Tibrului, spectacolul oferit fiind parte a celebrărilor care au însoţit sfinţirea templului lui Mars Vltor (Vell., II, 100, 2; Suet., *Aug.*, 43, 1; Tac., *Ann.*, XII, 56; Dio Cass., LXVI, 25). Pentru a umple cu apă bazinul săpat, a fost a construit un nou apeduct – *Aqua Alsietina* – lung de 33 km (Frontin., *De aquis*, I, 11) (vezi şi ILS, 5796); în centru se afla o insulă (Dio Cass., LXVI, 25), legată printr-un pod (Plin., XVI, 190: *„pons naumachiarius"* - „podul naumahiei"). A fost folosită şi de Nero (54-68) (Dio Cass., LXII, 20) şi Titus (79-91) (Dio Cass., LXVI, 25; Suet., *Tit.*, 7, 3) – Mommsen, p. 95; Shipley, p. 383, 385; TDAR, p. 357-358; Gagé, p. 122; Malcovati, p. 81-82; Brunt-Moore, p. 65; D. Kienast, *op. cit.*, p. 114, 343; F. Kolb, *op. cit.*, p. 364; *Naumahie* (*naumachia*), în DCR, p. 135-136.

[210] După *Actium* – Shipley, p. 385; vezi *infra*, **25.2**.

[211] Este vorba despre bunurile (tezaure sau opere de artă) rechiziţionate de Antonius (***is cum quo bellum gesseram***) (Mommen, p. VI) după *Philippi* – Str., XIII, 1, 30 (statuia lui Ajax din oraşul *Rhoiteion*): „Această statuie le-a luat-o Antonius, trimiţând-o în Egipt, dar a redat-o iarăşi rhoiteienilor Caesar Augustus, la fel cum a înapoiat şi alte obiecte altora. Căci Antonius a ridicat cele mai frumoase ofrande din templele cele mai strălucite bucurându-se de egipteancă /Cleopatra – n.n./, dar Augustus le-a restituit templelor"; XIV, 1, 14 (trei statui colosale făurite de Myron din preajma sanctuarului de la *Heraion*): „Şi pe acestea le-a ridicat Antonius, dar pe două dintre ele, şi anume statuia Athenei şi cea a lui Heracles, Caesar Augustus le-a repus pe aceeaşi temelie; statuia lui Zeus însă a mutat-o în Capitoliu, construindu-i anume un lăcaş"; Plin., XXXIV, 58 (o statuie a lui Myron de la *Ephesus*): *„Apollinem, quem ab triumuiro Antonio sublatum restituit Ephesiis diuus Augustus, admonitus in quiete"* (vezi şi ILS, 97); Dio Cass., LI, 17 (ofrande confiscate de Antonius, găsite în palatul Cleopatrei): „În palatul regal au fost găsite multe bogăţii, căci Cleopatra, ridicând, ca să zicem aşa, toate ofrandele, chiar şi pe cele din templele cele mai sacre, apucase să adune pentru romani prăzile, fără să le mai dea acestora prilej să săvârşească vreo profanare" – Mommsen, p. 96-97; Shipley, p. 385; Gagé, p. 123; Malcovati, p. 82; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 284; Brunt-Moore, p. 66; D. Kienast, *op. cit.*, p. 372.

Dar nu numai Antonius a dat dovada unui comportament oneros, Octavianus însuşi spoliind numeroase locuri sacre din spaţiul grecesc care-l sprijinise pe adversarul său: Paus., VIII, 46, 1-2: „Statuia cea veche a zeiţei Athena Alea şi colţii mistreţului din Colydon /din templul Athenei Alea din *Tegea* – n.n./ au fost luate de împăratul Augustus al romanilor, care l-a învins pe Antonius şi oştile aliate cu el, printre care se numărau toţi arcadienii, în afară de mantineeni... La Roma există statuia zeiţei Athena Alea, aşezată la intrarea în For, construită de Augustus"; Str., XIV, 2, 19: pictura lui Antigonos al lui Apelles (sec. IV î.H.) luată din insula *Cos* şi expusă în templul lui Diuus Iulius.

[212] ***in aede Apollini***: templul lui Apollo Palatinus – *supra*, **19.1**.

[213] Cf. şi Suet., *Aug.*, 52: *„in urbe... atque etiam argenteas statuas olim sibi positas conflauit omnis exque iis aureas cortinas Apollini Palatino dedicauit"* („La Roma... a mers până acolo, încât a topit toate statuile de argint care-i fuseseră ridicate odinioară şi cu suma obţinută i-a

consacrat lui Apollo Palatinul trepiede de aur"); Dio Cass., LIII, 22: în **27 î.H.**, „Augustus a poruncit să fie sfărâmate şi transformate în monede câteva statui de argint ce-l înfăţişau, executate la comanda unor prieteni şi a unor popoare" – Mommsen, p. 97; Shipley, p. 385; Gagé, p. 124; I. Pekáry, *Statuae meae... argenteae steterunt in urbe XXC circiter, quas ipse sustuli. Interpretation zu Res gestae divi Augusti 24*, în *Monumentum Chiloniense. Studien zur augusteischen Zeit, Kieler Festschrift für Erich Burck zum 70. Geburtstag*, Hrsg. von E. Lefèvre, Amsterdam, 1975, p. 96-108.

[214] Este vorba despre războiul împotriva lui Sextus Pompeius (nemenţionat de Augustus) dintre **39** şi **36 î.H.**, considerat de izvoarele vremii ca o campanie purtată de Octavianus şi Agrippa contra piraţilor, datorită numărului mare de refugiaţi şi sclavi înrolaţi de adversarii lor (Vell., II, 72, 4 – 73, în special 73, 3; Luc., VI, 422: *„Siculus pirata"*; Flor., II, 18: *„hic* /Sextus – n.n./ *se piratica tuebatur"*); Plin., XVI, 7; Tac., *Ann.*, I, 10; App., *Ciu.*, V, 65-74; 77-127, în special 80: „Pompei... străbate marea cu piraţii săi"; Dio Cass., XLVIII, 34; 36-38; 45-48; XLIX, 1-12). După înfrângerea lui Pompeius, într-adevăr, unii sclavi au fost redaţi stăpânilor, alţii au fost crucificaţi (Dio Cass., XLIX, 12: sclavii au fost „înapoiaţi stăpânilor lor pentru a-şi primi răsplata cuvenită; cei ai căror stăpâni n-au mai fost găsiţi, au fost crucificaţi"; App., *Ciu.*, V, 131: „Caesar a trimis tuturor armatelor sale scrisori sigilate, poruncind ca toate să fie deschise în aceeaşi zi şi să execute ordinele lui. Aceste ordine conţineau măsuri privind sclavii care, în timpul răscoalelor interne, fugind de la stăpâni, s-au înrolat în armată şi pentru care Pompeius ceruse libertatea şi cărora Senatul şi tratatele le-o acordaseră. Aceşti sclavi au fost toţi prinşi în aceeaşi zi. Aduşi la Roma, Caesar i-a înapoiat stăpânilor romani şi italici sau urmaşilor acestora. De asemenea, le-a trimis şi sicilienilor sclavii fugiţi. Iar pe cei pe care nimeni nu-i revendica, i-a omorât chiar în oraşele de unde au fugit"; Oros., VI, 18, 33: 30.000 de sclavi restituiţi proprietarilor, 6.000 crucificaţi) (Mommsen, p. 97-98; Shipley, p. 385; Gagé, p. 124-126; Malcovati, p. 82; Brunt-Moore, p. 66-67; D. Kienast, *op. cit.*, p. 49). Despre războiul cu Sextus Pompeius, vezi R. Syme, *op. cit.*, p. 228-233; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 228-234, 285; A. Barnea, *Pompeius Sextus, Magnus*, în ECR, p. 601-602; D. Kienast, *op. cit.*, p. 36-51; K. Christ, *op. cit.*, p. 69-71; J. Blecken, *op. cit.*, p. 210-214, 221-228; Th. Grünewald, *Räuber, Rebellen, Rivalen, Rächer. Studien zu Latrones im römischen Reich*, Stuttgart, 1999, p. 106-110; P. Grimal, *op.*

cit., p. 32-34; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 35, 36, 161-163, 164-167; E. Cizek, *op. cit.*, p. 212-213; D. Shotter, *op. cit.*, p. 38-39; vezi şi *infra*, **27.3**.

[215] În **anul 32 î.H.**: Suet., *Aug.*, 17, 2: „*Bononiensibus quoque publice, quod in Antoniorum clientela antiquitus erant, gratiam fect* ***coniurandi cum tota Italia*** *pro partibus suis*" (subl. n.) („De asemenea, i-a scutit pe locuitorii Bononiei, deoarece erau clienţii din vechime ai lui Antonius, să se înroleze în armata sa cum a procedat restul Italiei"); Dio Cass., L, 6: „Lui Octavianus Caesar i se raliase Italia. El obţinu sprijinul tuturor coloniilor, inclusiv al celor întemeiate de Antonius..."; Plut., *Ant.*, 56; 61 – Mommsen, p. 98-99; Gagé, p. 126; Malcovati, p. 82-83; despre *coniuratio Italiae*, vezi *supra*, la care adaugă F. de Visscher, *Die rechtliche Stellung Octavians im Jahre 32 v. Chr.*, în *Augustus*, p. 199-229; M. Torelli, *Gesellschaft und Wirtschaftsformen der augusteischen Zeit: Der Consensus Italiae*, în *Kaiser Augustus...*, p. 23-48.

[216] Înfrângerea lui Marcus Antonius şi a Cleopatrei a avut loc la **2 septembrie 31 î.H.** în apropierea promontoriului *Actium* din *Epirus* (ILS, 6123; CIL, VI, 2298; AÉ, 1992, 1534; Liv., *Per.* CXXXIII; Verg., *Aen.*, VIII, 675-715; Prop., IV, 6; Str., VII, 7, 6; VIII, 4, 3; XII, 3, 1; XVII, 1, 11; Vell., II, 84-86; Ios., *AI*, XV, 5, 1-2; 6, 1; Plin., VII, 148; XI, 195; Flor., II, 21; Tac., *Ann.*, I, 10; Suet., *Aug.*, 17, 2-4; Plut., *Ant.*, 61-66; Paus., VIII, 8, 6; 46, 1; X, 8, 2; Dio Cass., L, 25-26; 31-35; LI, 1; Eutr., VII, 7; Fest., 13, 3; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 79, 3; 85, 4). Victoria a fost celebrată în variate forme (vezi *supra*, **9.1**), inclusiv prin ridicarea unui arc de triumf şi prin reprezentări monetare – Gagé, p. 126-127, 180; R. Syme, *op. cit.*, p. 261, 270-271, 273-275, 284; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 191-193, 239-257; Brunt-Moore, p. 67; J.M. Carter, *The Battle of Actium. The Rise and Triumph of Augustus Caesar*, London, 1970; A. Barnea, *Actium*, în ECR, p. 19; D. Kienast, *op. cit.*, p. 51-66; K. Christ, *op. cit.*, p. 79; N. Hannestad, *op. cit.*, p. 108-109, fig. 38, II/8; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 150-151; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 17-22; D. Mannsperger, *op. cit.*, p. 376-383; J. Liegle, *Die Münzprägung Octavians nach dem Siege von Actium*, în *Saeculum Augustum*, III, p. 308-347; W. Will, *Antonius [I 9] M.*, în NP, 1, col. 812; F. Chamoux, *op. cit.*, p. 238-271; H. Heinen, *Vorstufen und Änfange des Herrscherkultes im römischen Ägypten*, în ANRW, II/18.5, 1995, p. 3160-3177; R.A. Gurval, *Actium and Augustus. The Politics and Emotions of Civil War*, Ann Arbor, 1995; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 275-286; J. Mélèze-Modrzejewski, *L'Égypte*, în

Rome et l'intégration de l'Empire..., 2, p. 437; W. Dahlheim, *op. cit.*, p. 38; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 42, 180-185; P. Grimal, *op. cit.*, p. 43-46; E. Cizek, *op. cit.*, p. 219-220; D. Shotter, *op. cit.*, p. 40.

[217] Aşa după cum a arătat Duncan Fishwich, această menţiune, ca şi cea din **28.1**, corelată cu informaţiile din Str., XVII, 3, 25 şi Dio Cass., LIII, 12, arată că în anul **35 î.H.** provincia ***Africa Proconsularis*** exista deja; ea s-a format, după opinia aceluiaşi învăţat, prin unirea provinciilor *Africa Vetus* şi *Africa Noua* (*Numidia*) în timpul administraţiei triumvirului M. Lepidus dintre **40** şi **36 î.H.** (D. Fishwich, *On the origins of Africa Proconsularis, I: the amalgamation of Africa Vetus and Africa Nova*, în AAfr, 29, 1993, p. 53-62; *II: the administration of Lepidus and the commission of M. Caelius Phileros*, în *ibidem*, 30, 1994, p. 57-80). În schimb, alţi istorici apreciază că, după destituirea lui Lepidus din **36 î.H.**, *Africa Vestus* şi *Africa Noua* au fost plasate sub administrarea unui singur guvernator de rang consular (Dio Cass., XLIX, 14), abia în **27 î.H.** creându-se „vasta" provincie *Africa Proconsularis*, cedată spre administrare Senatului (Str., XVII, 3, 25; Dio Cass., LIII, 12) – A. Berthier, *La Numidie. Rome et le Maghreb*, préface d'A. Wartelle, Paris, 1981, p. 125-132; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 294; P.-A. Février, *Approches du Maghreb romain. Pouvoirs, différences et conflits*, Aix-en-Provence, I, 1989, p. 101; C. Lepelley, *L'Afrique*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 77; T. Bechert, *Die Provinzen des römischen Reiches. Einführung und Überblick*, Mainz am Rhein, 1999, p. 84-85.

[218] Aşa cum observa Jean Gagé, p. 136, din această listă lipseşte *Illyricum*, poate pentru că el era divizat între cei doi adversari; această provincie e menţionată, totuşi, de Dio Cassius, L, 6: „Italia..., Gallia, Iberia, Illyria şi Libya, atât cei care fuseseră romanizaţi mai înainte vreme, cu excepţia Cyrenaicei, cât şi cei care se aflaseră sub dominaţia lui Bogud /rege al Mauretaniei la mijlocul sec. I î.H. – n.n./ şi Bocchus /Bocchus II rege al Mauretaniei între cca 50-33 î.H. – n.n./; în plus, Sardinia şi Sicilia, precum şi celelalte insule învecinate teritoriilor continentale pe care le-am înşirat, îmbrăţişară cauza lui Octavianus Caesar" – pentru provinciile loiale lui Octavianus, vezi R. Syme, *op. cit.*, p. 474-475.

[219] Numărul senatorilor până la *lectio senatus* din **28 î.H.** era de 1.000 (vezi *supra*, **8.2**). În legătură cu evenimentul menţionat în paragraf, vezi şi Verg., *Aen.*, VIII, 678-680: „*hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar / cum* ***patribus*** *populoque, penatibus et magnis dis, / stans celsa in puppi*" („E-nfăţişat aici Augustus Caesar / Pe o corabie naltă, cu **senatul**, /

Şi cu poporu-ntreg, şi cu Penaţii, / Şi cu slăviţii zei") (subl. n.). Consulii anului **32 î.H.** (Cn. Domitius L. f. Ahenobarbus şi C. Sosius C. f.) şi 300 de senatori au părăsit Roma, alăturându-se lui Antonius (Dio Cass., L, 2) – Mommsen, p. 100-101; Gagé, p. 126; R. Syme, *op. cit.*, p. 527; Malcovati, p. 83; Brunt-Moore, p. 69.

[220] ***finis*** - „limită, margine": termen care s-a impus începând cu epoca lui Augustus şi care defineşte nu atât o linie fortificată, cât o zonă de demarcaţie, care lasă deschisă posibilitatea integrării teritoriilor limitrofe (*redactio in formam prouinciae*) (M. Todd, *Les Germains aux frontièrs de l'Empire romain*, Paris, 1990, p. 31-37; H. Elton, *Frontiers of Roman Empire*, London, 1996, p. 15, 19, 35, 104; idem, *Defining Romans, Barbarians, and the Roman Frontier*, în *Shifting Frontiers in Late Antiquity*, edited by R.W. Mathisen and H.S. Sivan, Variorum, 1996, p. 126); ***fines*** se sprijineau mai ales pe bariere naturale (râuri, munţi, ocean, deşert) (Y. Roman, *Auguste, l'Océan Atlantique et l'impérialisme romain*, în *Ktèma*, 8, 1983, p. 261-268; C.R. Whittaker, *Les frontières de l'Empire romain*, traduction: Ch. Goudineau avec la collaboration de Ch. Castelnau, Besançon, 1989, p. 24-25). Pe urmele unei ideologii ce coboară în epoca republicană, propaganda augustană a exaltat concepţia despre imperiul fără frontiere, aşadar ideea dominaţiei universale, strâns corelată cu cea a succesiunii romane la hegemonia universală (Verg., *Aen.*, I, 278-296; Liv., I, 16; Hor., *Carm.*, IV, 14-15) (J.H. Straub, *Imperium-Pax-Libertas*, în *Gymnasium*, 84, 1977, p. 136-148; A. Mastino, *Orbis, kosmos, oikumene: aspetti spaziali dell'idea di impero universale da Augusto a Teodosio*, în *Popoli e spazio romano tra diritto e profezia. Atti dell III Seminario internazionali di studi storici „Da Roma alla Terza Roma", 21-23 aprile 1983*, Napoli, 1986, p. 68-72; C. Nicolet, *Rendre à César...*, p. 278; idem, *L'inventaire du monde...*, p. 27-68; E. Hermon, *L'impérialisme romain républicain: approches hitoriographiques et approches d'analyse*, în *Athenaeum*, 67, 1989, p. 407-416; G. Wirth, *Augustus, Weltreich und Weltherrschaft. Zur Genese einer Ideologie*, în *Macht und Kultur im Rom der Kaiserzeit*, p. 77-90; L. Bessone, *Floro e le legazioni ecumeniche ad Augusto*, în *Athenaeum*, 84, 1996, 1, p. 93-100; M. Mazza, *Roma e i Quattro Imperi. Temi della propaganda nella cultura ellenistico-romana*, în SMSR, 20, 1996, p. 315-350; J. Arce, *Orbis Romanus y Finis Terrae*, în C. Fernández Ochoa (coord.), *Los Finisterres Atlánticos en la Antigüedad. Época preromana y romana*, Gijón, 1996, p. 71-74; F. Borca, *Alius orbis: percorsi letterari nell' «altrove»*, în *Atene e

Roma*, 43, 1998, 1-2, p. 21-39; G. Cresci Marrone, *La conquista ecumenica in età augustea: voci di consenso e dissenso*, în *L'ecumenismo politico nella coscienza dell' Occidente, Bergamo, 18-21 settembre 1995*, a cura di L. Aigner Foresti, A. Barzanò, C. Bearzot, L. Prandi, G. Zeccini, Roma, 1998, p. 307-318; E. Lo Cascio, *Impero e confini nell' età del Principato*, în *ibidem*, p. 333-335). Dar, în ciuda succeselor belicoase (Hor., *Carm.*, IV, 14-15; Verg., *Georg.*, III, 46-47; vezi nota următoare şi *infra*, **26.2-5**; **27.1-2**; **30**), care i-au permis să mărească limitele *pomerium*-ului (incinta sacră a Romei) (Tac., *Ann.*, XII, 23; Dio Cass., LV, 6) (P. Catalano, *op. cit.*, p. 487), realitatea economică, demografică, financiară şi politică a statului a impus drept linie de conduită o politică defensivă, recomandată şi succesorilor săi (Tac., *Ann.*, I, 3: *„bellum ea tempestate nullum nisi aduersus Germanos supererat, abolendae magis infamiae ob amissum cum Quintilio Varo exercitum quam cupidine proferendi imperii aut dignum ob praemium"* - „Război în acea vreme nu mai era, decât cel cu germanii, şi acela mai mult spre a spăla ruşinea suferită prin pierderea armatei când cu Quintilius Varus, decât din dorinţa de a întinde hotarele Imperiului sau pentru vreun folos de seamă"; *Agr.*, XIII, 3; Dio Cass., LVI, 33: „A emis şi părerea, adresată urmaşilor săi, că ar fi potrivit să se mulţumească cu starea de lucruri pe atunci actuală şi să nu caute în nici un chip să extindă stăpânirea poporului roman... De fapt, Augustus respectase această conduită întotdeauna, nu numai în discursurile ce le ţinea, ci şi în măsurile luate. De câte ori se ivise prilejul să anexeze teritorii aparţinând popoarelor barbare, nu a fost de acord"; cf. şi Flor., I, 1, 2-4) (J. Ober, *Tiberius and the political testament of Augustus*, în *Historia*, 31, 1982, p. 306-328; D. Kienast, *op. cit.*, p. 274-276; C. Nicolet, *Rendre à César...*, p. 296; C.R. Whittaker, *op. cit.*, p. 27; K. Brigmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 281); vezi şi *supra*.

[221] ***Omnium prouinciarum populi Romani... fines auxi***: pentru provinciile înfiinţate şi regatele clientelare existente în epoca lui Augustus vezi, în afara paragrafelor **2-3** din acest capitol, **25.2** (*Africa Proconsularis*), **26.2** (*Germania*), **26.3** (*Alpes, Raetia, Noricum*), **27.1** (*Aegyptus*), **27.3** (*Galatia* cu *Paphlagonia*), **28.1** (*Pisidia, Mauretania*), **30.1** (*Pannonia*), **30.2** (*Moesia*) – vezi bibliografia *infra* şi Mommsen, p. 102-103; H. Braunert, *Omnium provinciarum populi Romani... fines auxi. Ein Entwurf*, în *Chiron*, 8, 1977, p. 207-217; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 151, 154; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 92-105, 288-308; D. Shotter, *op. cit.*, p. 121-123.

[222] *Gallia* caesariană a intrat sub jurisdicția lui Octavianus prin „tratatul de la *Brundisium*" cu Antonius din **40 î.H.**, fiind guvernată de *legati*. Momentele cele mai importante pentru încheierea procesului de pacificare (de exemplu, răscoala aquitanilor din **38 î.H.**, incursiunile germanilor), de definitivare administrativă și de urbanizare au fost guvernatoratele lui M. Vipsanius Agrippa din **40-38/7 î.H.** și **20-19/8 î.H.** și sejururile lui Augustus de la jumătatea anului **27 î.H.** și din **16-13 î.H.** După cei mai mulți istorici, în acest ultim interval s-au creat cele trei provincii gallice (*Tres Galliae*) - *Aquitania*, *Lugdunensis*, *Belgica*. Un rol deosebit în ralierea aristocrației gallice la noua ordine a fost inaugurarea la *Lugdunum*, la **1 august 10 î.H.** (după alții, în **12 î.H.**), a altarului închinat Romei și lui Augustus (*ara Romae et Augusti ad confluentem Araris* /Saône – n.n./ *et Rhodani* /Rhône – n.n./), căruia i-a fost atașată o adunare a reprezentanților Galliei prezidată de un *sacerdos* provenit numai din aristocrația gallică (CIL, XIII, 1665f = AÉ, 1958, 27 = ILTG, 215; Str., IV, 1 – 4, 3; Liv., *Per.* CXXXIV; Mel., III, 2, 19-20; Suet., *Aug.*, 25, 1; *Claud.*, 2, 1; Plin., IV, 105-108; Dio Cass., XLVIII, 21; 28; LI, 20; LIII, 12; 22; LIV, 21; 23; 32; Fest., 6, 2; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 7; Amm., XV, 11, 6) – pentru toate acestea, cf. Mommsen, p. 103; J. Marquardt, *Organisation de l'Empire romain*, II, traduit sur la deuxième édition allemande avec l'autorisation de l'éditeur par P. Louis-Lucas, A. Weiss, Paris, 1892, p. 122, 125-127; R. Syme, *op. cit.*, p. 189, 202, 207, 210, 213, 239, 292, 302-303, 313, 329, 378, 410, 476-477; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 452; W. Schmitthenner, *op. cit.*, p. 431-432; Malcovati, p. 84; J.J. Hatt, *Histoire de la Gaule romaine (120 avant J.-C. – 451 après J.-C.)*, 3e édition, Paris, 1970, p. 85-100; W.T. Arnold, M.A., *The Roman System of the Provincial Administration to the Accession of Constantine the Great*, Chicago, 1974, p. 271-272; D. Kienast, *op. cit.*, p. 85, 101, 290, 297-298; J.-M. Roddaz, *op. cit.*, p. 388-402; H. Heinen, *Auguste en Gaule et les origines de la ville romaine de Treves*, în *Hommages à Lucien Lerat*, 1, réunis par H. Walter, Besançon, 1984, p. 329-347; E. Wightman, *Gallia Belgica*, London, 1985; M. Clavel-Lévêque, *Mais ou sont les druides d'Antan...? Tradition religieuse et identité culturelle en Gaule*, în *Dialogues d'histoire ancienne*, 11, Besançon, 1985, p. 557-604; L. Maurin, *Gaulois et Lyonais*, în REA, 88, 1986, 1-4, p. 109-124; C.J. Simpson, *The Birth of Claudius and the Date of Dedication of the Altar Romae et Augusto at Lyon*, în *Latomus*, 46, 1987, 3, p. 586-592; J. Cousin, *op. cit.*, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 279; D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West*, p. 97-137; K. Christ, *op. cit.*, p. 124-125; Ch. Goudineau, *Les provinces de Gaule: problème d'histoire et de géographie*, în *Mélanges Pierre Lévêque*, 5, *Anthropologie et société*, édités par M.-M. Mactoux et E. Geny, Besançon, 1990, p. 161-176, care, bazându-se pe informațiile lui Strabon, susține că adevărata organizare a Galliei a avut loc la începutul domniei lui Tiberius; A. Audin et D. Fishwick, *L'autel lyonnais de Rome et d'Auguste*, în *Latomus*, 49, 1990, 3, p. 658-662; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 104-105, 276, 283-284; ; F. Schön, *Belgica*, în NP, 2, col. 551; Y. Lafond, *Gallia*, în *ibidem*, 4, col. 763-767; A. Pelletier, *Le 1er août de l'an 12 av. J.-C.*, în *L'Afrique, la Gaule, la Religion à l'époque romaine. Mélanges à la mémoire de Marcel Le Glay*, rassemblés avec la collaboration et anciens élèves, par Y. Le Bohec, Bruxelles, 1994, p. 441-446; D. Fishwick, *The Dedication of the Ara Trium Galliarum*, în *Latomus*, 55, 1996, 1, p. 87-100; E.S. Ramage, *Augustus'Propaganda in Gaul*, în *Klio*, 79, 1997, 1, p. 117-119; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 570; M.-T. Raepsaet-Charlier, *Les Gaules et les Germanies*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 152-153, 169-170; G. Dareggi, *Culti e politica a Lugdunum tra tarda repubblica e primo impero*, în *Latomus*, 57, 1998, 3, p. 558-569; T. Bechert, *op. cit.*, p. 125-130; R. Urban, *Gallia rebellis. Erhebungen in Gallien im Spiegel antiker Zeugnisse*, Stuttgart, 1999 (Historia. Einzelschriften 129), p. 33-35; R. Mac Mullen, *Romanization in the time of Augustus*, New Haven and London, 2000, p. 85-99; P. Grimal, *op. cit.*, p. 55, 120-121; E. Cizek, *op. cit.*, p. 264; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 96-97; D. Shotter, *op. cit.*, p. 80, 81, 121.

[223] Este vorba despre pacificarea cantabrilor și asturilor în urma campaniei din **26-25 î.H.** condusă de Augustus și a celei din **19 î.H.** coordonată de M. Vipsanius Agrippa (CIL, VI, 2298; ILS, 102; 103; Str., III, 3, 8; 4, 17; VI, 4, 2; XVII, 1, 54; Vell., II, 39, 3; 90, 1-4; Liv., XXVIII, 12; Hor., *Carm*, III, 8, 21-22; IV, 14, 41; *Ep.*, I, 12, 26; Ios., *BI*, II, 16, 4; Suet., *Aug.*, 21, 1; Iust., XLIV, 5, 8; Ampel., 47, 7; Mel., III, 13; 21; Sil., III, 354-356; Flor., II, 33; App., *Hist.*, VI, 16, 102; Dio Cass., LI, 20; LIII, 12; 22; 25; 26; 29; LIV, 5; 11; 25; 40; Eutr., VII, 9; Fest., 5, 2; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 7; Oros., VI, 21) – Mommsen, p. 103; R. Syme, *op. cit.*, p. 332, 401; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 451-452; Malcovati, p. 84; W. Schmitthenner, *op. cit.*, p. 404-485; J.M. Blázquez, *Ciclos y temas de la Historia de Espanã: la Romanización*, I, Madrid, 1974, p. 247-258; D. Kienast, *op. cit.*, p. 85-86, 94, 290-292, 294; P. Le Roux, *L'armée*

romaine et l'organisation des provinces Ibériques d'August à l'invasion de 409, Paris, 1982, p. 52-69; N. Santos Yanguas, *La conquista romana del N.O. de la Península Ibérica*, în *Latomus*, 41, 1982, 1, p. 5-49; J.-M. Roddaz, *op. cit.*, p. 402-410; J. Padró y C. Piedrafita, *Les étapes du contrôle des Pyrénées par Rome*, în *Latomus*, 46, 1987, 2, p. 356-362; K. Christ, *op. cit.*, p. 124; D. Nony, *Les provinces hispaniques*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 115; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 208; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 104, 287-288; J. M. Blázquez, A. del Castillo, *Manual de historia de España*, I, *Prehistoria y Edad Antigua*, Madrid, 1991, p. 359-363; L.A. Curchin, *Roman Spain. Conquest and Assimilation*, London and New York, 1991, p. 178-180; E.S. Ramage, *Augustus'Propaganda in Spain*, în *Klio*, 80, 1998, 2, p. 435-437; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 328; E. Cizek, *op. cit.*, p. 264.

În urma acestor evenimente, Augustus a reorganizat administrația provincială, înființând provinciile *Tarraconensis*, *Baetica* și *Lusitania* (Str., III, 4, 19-20; XVII, 3, 25; Mel., II, 6, 88; Plin., III, 6-30; IV, 110-118; App., *Hist.*, VI, 16, 102; Dio. Cass., LIII, 12) - J. Marquardt, *op. cit.*, p. 68-76; W.T. Arnold, M.A., *op. cit.*, p. 267; J. M. Blázquez, *op. cit.*, II, *La Sociedad y la Economía en la Hispania Romana*, Madrid, 1975, p. 184-188; J.-M. Roddaz, *op. cit.*, p. 410-412; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 216; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 104, 285-290; L.A. Curchin, *op. cit.*, p. 57-59; P. Barceló, *Hispania Baetica, Hispania Ulterior*, în NP, 5, col. 631; idem, *Hispania Tarraconensis, Hispania Citerior*, în *ibidem*, col. 631-632; S. Keay, *op. cit.*, p. 67-74; V.G. Marcos and A.M. Hernández, *A new view on the military occupation in the north-west of Hispania during the first century: the case of León*, în *Roman Frontier Studies 1995. Proceeding of the XVIth International of Roman Frontier Studies*, edited by W. Groenman-van Waateringe, B.L. van Beck, W.J.H. Willems, S.L. Wynia, Oxford, 1997, p. 355-359; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 437; D. Nony, *op. cit.*, p. 115-118; V. Clément, *Le territoire du Sud-Ouest de la péninsule Ibérique à l'époque romaine. Du concept au modèle d'organisation de l'espace*, în *Économie et territoire en Lusitanie romaine. Actes et travaux réunis et présentés*, par J.-G. Gorges et F^{o} Germán Rodríquez Martín, Madrid, 1999, p. 109-120; T. Bechert, *op. cit.*, p. 131; L.P. Vilatela, *De la Lusitania independienta a la creació de la provincia*, în *Sociedad y cultura en Lusitania romana. IV Mesa Redonda Internacional*, coordinadores: J.-G. Gorges y T. Nogales Basarrate,

Mérida, 2000, p. 73-84; R. Mac Mullen, *op. cit.*, p. 50-58; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 95-96; D. Shotter, *op. cit.*, p. 80, 121, 122.

[224] După scurta acalmie prilejuită de campaniile lui Caesar în zona rhenană la mijlocul veacului I î.H. (Caes., *Gal.*, I, 31-54; II; IV, 1-19; Liv., *Per.* CIV-CV; Str., IV, 4, 1; Flor., I, 45, 10; II, 30; Suet., *Caes.*, 25, 2; Plut., *Caes.*, 19; 22-23; App., *Hist.*, IV, 1, 4-5; Dio Cass., XXXVIII, 34; XXXIX, 1-5; 40-49; Eutr., VI, 3, 3; Fest., 6, 2) (J.J. Hatt, *op. cit.*, p. 51-62; A. Franke, *op. cit.*, p. 137-202; Ch.-M. Ternes, *Recherches concernant la Gaule et les Germanies. II. Travaux récents concernant la Germanie*, în RÉL, 66 (1988), 1989, p. 182-196; R. Wiegels, *Germani, Germania*, în NP, 4, col. 957-959; M.-T. Raepsaet-Charlier, *op. cit.*, p. 149; E.S. Ramage, *The bellum iustum in Caesar's De bello Gallico*, în *Athenaeum*, 89, 2001, 1, p. 154-165), conflictele cu neamurile transrhenane s-au reaprins în **25 î.H.** (Dio Cass., LIII, 26), fiind aproape o constantă a domniei lui Augustus; sunt cunoscute expedițiile conduse de M. Lollius (**16 î.H.**) (Str., VII, 1, 4; Vell., II, 97, 1; Tac., *Ann.*, I, 10; Suet., *Aug.*, 23, 1; Dio Cass., LIV, 20), Drusus Claudius (**12-9 î.H.**) (Liv., *Per.* CXXXIX-CXLII; Str., VII, 1, 3; Vell., II, 97, 2-3; Flor., II, 30; Tac., *Ann.*, II, 8; *Germ.*, XXXVII, 4; Suet., *Claud.*, 1, 2; 4; Dio Cass., LIV, 32-33; LV, 1; Eutr., VII, 9, 1), Tiberius (**8 î.H.**) (Vell., II, 97, 4; Tac., *Ann.*, II, 26; *Germ.*, XXXVII, 4; Suet., *Aug.*, 21, 2; *Tib.*, 9, 2; Dio Cass., LV, 6; Eutr., VII, 9, 1; Oros., VI, 21, 4), Lucius Domitius Ahenobarbus (**7 î.H.?; 4 î.H.?; 1 d.H.?**) (Tac., *Ann.*, I, 63; IV, 44; Dio Cass., LV, 10) și din nou de către Tiberius (**4-6 d.H.**) (Vell., II, 104-107; Tac., *Germ.*, XXXVII, 4; Dio Cass., LV, 28); romanii au înaintat în ținuturile germanilor până la râul *Albis* (Elba), creându-se, astfel, iluzia că acestea vor putea fi transformate în provincie (Vell., II, 108, 4). *„Sed difficilius est prouincias obtinere quam facere"*, scria Florus (II, 30, 29). Dezastrul pricinuit trupelor de sub comanda lui Publius Quinctilius Varus de cheruscii conduși de Arminius (cca 18 î.H.-19 d.H.) în toamna anului **9 d.H.** în *Teutoburgensis saltus* (Pădurea Teutoburgică) (vezi *supra*, **12.2**) a spulberat intențiile de a extinde granița Imperiului dincolo de Rhin (Sen., *Breu*, IV, 5) și de a lega semințiile germanice de autoritatea imperială prin consacrarea unui altar în orașul ubiilor (*oppidum Vbiorum*) (*apud aram Vbiorum*) (Köln, Germania) destinat oficierii cultului imperial (**9 î.H.**) (Tac., *Ann.*, I, 37; 39; 57); zona a fost doar pacificată temporar, grație expedițiilor punitive ale lui Tiberius Caesar din **10-12 d.H.** (Vell., II, 120-121; Tac., *Ann.*, II, 26; Suet., *Tib.*, 18-19; Dio Cass., LVI, 25) și

Germanicus Iulius Caesar din **14-16 d.H.** (Str., VII, 1, 4; Tac., *Ann.*, I, 4; 49-71; II, 6-26; 41; *Germ.*, XXXVII, 4; Dio Cass., LVII, 6; 18). *Germania* a fost organizată ca district militar în stânga fluviului Rhin (Flor., II, 30, 38-39: *„imperium, quod in litore Oceani non steterat, in ripa Rheni fluminis staret"*; Str., IV, 3, 5: „în prezent, toți care locuiesc dincoace de Rhin, pacificați fiind, se află sub ascultarea romanilor"), numele provenindu-i de la populația așezată aici în mod liber sau deportată de generalii romani (Str., IV, 3, 4; VII, 1, 3; Vell., II, 97; 118; 118; Tac., *Ann.*, I, 57; 58; 59; II, 26; XII, 39; *Hist.*, IV, 12, 2; *Germ.*, XXVII, 2; Suet., *Aug.*, 21, 1; *Tib.*, 9, 2; Flor., II, 30, 21; 22-23; 27; Dio Cass., LIII, 12; LV, 6; LVI, 18; Eutr., VII, 9, 1; Oros., VI, 21, 4); ea se afla sub jurisdicția guvernatorului provinciei *Belgica* (Str., IV, 3, 1; VII, 1, 3; Ptol., II, 9, 14; Amm., XV, 11, 6), care purta titlul *procurator Belgicae et duarum Germanicarum*; pentru controlul mai eficient al zonei s-au ridicat - încă din ultimele decenii ale erei vechi – mai multe castre (Plin., IV, 101; Tac., *Hist.*, IV; *Ann.*, II, 7; Flor., IV, 12) și au fost încarturiate cinci, apoi opt legiuni (în anul **14 d.H.**: *I* (*Germanica*), *V Alueta, XX Victrix, XXI Rapax* în *Germania Inferior; II Augusta, XIII Gemina, XIV Gemina, XVI* în *Germania Superior*) (Tac., *Ann.*, I, 3; 31; 37; 39; Dio Cass., LV, 23) – pentru toate acestea, vezi R. Syme, *op. cit.*, p. 391, 401, 435, 437; 474; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 284, 454, 456-457; Malcovati, p. 84; K. Christ, *op. cit.*, în *Chiron*, 7, 1977, p. 149-205; idem, *Geschichte des römischen Kaiserzeit...*, p. 125, 129, 130-131; A. Franke, *op. cit.*, p. 202-284; D. Kienast, *op. cit.*, p. 84, 294-310; D. Fishwick, *op. cit.*, p. 137-139; Y. Le Bohec, *L'Armée romaine...*, p. 178; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 176-177; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 107-109; M.-Th. et G. Raepsaet-Charlier, *Drusus et les origines augustéennes de Namur*, în în *L'Afrique, la Gaule, la Religion à l'époque romaine...*, p. 447-457; M.-Th. Raepsaet-Charlier, *Cité et municipe chez les Tongres, les Bataves et les Canninéfates*, în *Ktèma*, 21, 1996, p. 251-269; idem, *op. cit.*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 159-162, 169-170; A. Becker, *Zur Logistik der augusteischen Germanienfeldzüge*, în *Imperium Romanum. Studien zu Geschichte und Rezeption. Festschrift für Karl Christ zum 75. Geburtstag*, Herausgegeben von P. Kneissl und V. Losemann, Stuttgart, 1998, p. 41-50; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 570, 576-592, 598-605; T. Bechert, *op. cit.*, p. 191; R. Wiegels, *op. cit.*, în *Les légions de Rome sous le Haut-Empire*, I, p. 75-81; Ch. Hänger, *op. cit.*, p. 173-225; P. Grimal, *op. cit.*, p.

123-124; E. Cizek, *op. cit.*, p. 266-267; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 100-101, 103, 292-299, 300-304; D. Shotter, *op. cit.*, p. 84-85, 121.

[225] ***Gades*** - fen. *'Gdr* - „zid", „oraș"; gr. Γάδειρα; astăzi, Cádiz, Spania. După tradiție, acest oraș a fost întemeiat de puni pe la cca 1100 î.H. (Posid., frg. 246; Diod., V, 20, 2; Str., III, 5, 5; Vell., I, 2, 3; Mel., II, 6, 46; Avien., *Or. mar.*, 85; 267-271), dar cercetările arheologice demonstrează că fundarea coloniei feniciene se plasează la începutul secolului al VIII-lea î.H. – J.L. Escacena, *Gadir*, în *Los Fenicios en la Peninsula Iberica*, I, *Arqueologia, Cerámica y Plástica*, obre dirigida por G. del Olmo Lete y M.E. Aubert Semmler, Sabadell (Barcelona), 1986, p. 39-58; MaE. Aubert, *Tiro y las colonias fenicias de Occidente*, edición ampliada y puesta al día, Barcelona, 1994, p. 174-176, 225-255; P. Barceló und H.G. Niemeyer, *Gades*, în NP, 4, col. 730; D.R. Mata, *La fundación de Gadir y el Castillo de Doña Blanca: contrastación textual y arqueológia*, în *Complutum*, 19, 1999, p. 279-317.

[226] *Albis* (Str., I, 2, 1; VII, 1, 3; 2, 4) – Elba; vezi și *infra*, **26.4**. Este prima mențiune a acestui fluviu în literatura latină – C. Nicolet, *L'Inventaire du monde...*, p. 39.

[227] Cucerirea regiunilor alpine a început în ultima jumătate de secol a perioadei republicane și a avut ca scop apărarea mai eficientă a Italiei dintre nord și nord-est; momentele cele mai dramatice ale acestei acțiuni s-au petrecut în anii **25, 16-14/2** și **7 î.H.**, când a fost înfrântă rezistența mai multor neamuri alpine (salassi, liguri etc.); altele, precum cele din Alpii Cottieni, s-au integrat în Imperiu în mod pașnic (**13 î.H.**) (CIL, V, 7231; 7817; EJ, 40; 338; Str., IV, 6, 7-8; VII, 1, 5; Liv., *Per.* CXXXV, CXXXVIII; Hor., *Carm.*, IV, 4, 17; IV, 4, 18-19; 7, 7-23; Vell., II, 39, 3; 90, 1; 95, 2; Sen., *Breu.*, IV, 5; Plin., III, 134; 136-137; Suet., *Aug.*, 21, 1; Dio Cass., LIII, 25; LIV, 24; Flor., II, 3; Eutr., VII, 9; Fest., 7, 5; Amm., XV, 10, 2; 7) – Mommsen, p. 104; R. Syme, *op. cit.*, p. 329, 390; Gagé, p. 128-129; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 453; Malcovati, p. 84-85; Brunt-Moore, p. 70-71; C. Letta, *La dinastia dei Cozii e la romanizzazione delle Alpi Occidentali*, în *Athenaeum*, 54, 1970, p. 37-76; J. Šašel, *Zur Erklärung der Inschrift am Tropaeum Alpinum (Plin. N. h. 3, 136-137; CIL V 7817)*, în *Vestigia*, München, 1973, p. 476-478; J. Prieur, *L'histoire des régions alpestres (Alpes Maritimes, Cottiennes, Graies et Pennines) sous le haut-empire romain (Ier – IIIe siècle après J.-C.)*, în ANRW, II/5.2, 1976, p. 630-656; K. Christ, *op. cit.*, în *Chiron*, 7, 1977, p. 178, 183-189; D. Kienast, *op. cit.*, p. 295-296; R. Bedon, R. Chevallier, P.

Pinon, *Architecture et urbanisme en Gaule romaine*, 1, *L'architecture et la ville (52 av. J.-C. – 486 ap. J.-C.)*, Paris, 1988, p. 174-178; P.-A. Février, în *La Savoie des origines à l'an mil. Histoire et Archéologie*, Rennes, 1983, p. 170-187; idem, *La presence de Rome*, în *La Provence des origines à l'an mil. Histoire et Archéologie*, Editions Ouest-France, 1989, p. 262-264; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 209; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 105-106, 270-271; L. Brecciaroli Taborelli, *L'heroon di Cozio a Segusio. Un esempio di adesione all'ideologia del principato augusteo*, în *Athenaeum*, 82, 1994, 2, p. 331-343; G. Walser, *Studien zur Alpengeschichte in antiker Zeit*, Stuttgart, 1994 (Historia. Einzelschriften 86), p. 9-48; M.-Th. Raepsaet-Charlier, *op. cit.*, p. 167-168; p. Grimal, *op. cit.*, p. 122; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 288-291; D. Shotter, *op. cit.*, p. 83.

Una dintre consecințele acestor evenimente a fost crearea, între **16** și **14 (12) î.H.**, a praefecturilor *Alpes Graiae*, *Alpes Maritimae* și *Alpes Cottiae*; ele au devenit provincii sub Claudius I (41-54) sau Nero (54-68); izvoarele mai menționează și *Alpes Poeninae*, unită până sub Claudius I cu *Raetia et Vindelicia*, apoi cu *Alpes Graiae* (CIL, V, 3720; 7231; XII, 80 = AÉ, 1994, 1142; Str., IV, 6, 3; Suet., *Nero*, 18; Tac., *Ann.*, XV, 32; Plin., III, 134-135; Eutr., VII, 14, 5; Fest., 3, 4; Aur. Vict., *Caes.*, 5, 2; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, V, 4; Amm., XV, 10, 2-3; 9-10; SHA, *Aurel.*, XXI, 11) - J. Marquardt, *op. cit.*, p. 145-148; W.T. Arnold, M.A., *op. cit.*, p. 274; R. Frei-Stolba, *Die römische Schweiz: Ausgewählte staats- und verwaltungsrechtliche Probleme im Frühprinzipat*, în ANRW, II/5.1, 1976, p. 377-384; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 278; J. Prieur, în *La Savoie...*, p. 211-223; idem, *op. cit.*, în *La Provence...*, p. 630-656; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 209, 236; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 274; L. Brecciaroli Taborelli, *op. cit.*; H. Graßl, *Alpes Cottiae*, în NP, 1, col. 535-536; idem, *Alpes Graiae*, în *ibidem*, col. 36; idem, *Alpes Maritimae*, în *ibidem*; G. Walser, *op. cit.*, p. 32-33; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 572-575; T. Bechert, *op. cit.*, p. 187-190; P. Grimal, *op. cit.*; D. Shotter, *op. cit.*, p. 83, 122, 123.

Strâns legată de pacificarea ținuturilor alpine sunt alte două noi achiziții teritoriale:

1) înființarea provinciei *Raetia et Vindelicia* în **15 î.H.**, după campaniile din anii **16-15 î.H.** ale lui Tiberius și Drusus împotriva raetilor, vindelicilor și a altor seminții (CIL, IX, 3044; V, 3936; 7817; AÉ, 1993, 406 = 1225; Str., IV, 6, 8; VII; 1, 5; Liv., *Per.* CXXXVIII; Vell., II, 39, 3; 95, 2; Suet., *Aug.*, 21, 1; *Tib.*, 9, 1-2; Plin., III, 137; Tac., *Hist.*, I, 11, 2; Flor., II, 22; Dio Cass., LIV, 22; Aur. Vict., *Caes.*, 1, 2; Eutr., VII, 9; Fest., 3, 4; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 6; Oros., VI, 21, 22) – Mommsen, p. 104; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 161-162; R. Syme, *op. cit.*, p. 357, 394; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 453; W.T. Arnold, M.A., p. 274; R. Frei-Stolba, *Die römische Schweiz: Ausgewählte staats- und verwaltungsrechtliche Probleme im Frühprinzipat*, în ANRW, II/5.1, 1976, p. 358-361; B. Overbeck, *Raetien zur Prinzipatszeit*, în *ibidem*, II/5.2, 1976, p. 664-673; D. Kienast, *op. cit.*, p. 159 (nota 131), 275, 296; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 287-288; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 209; M. Le Glay, *op. cit.*, 106; G. Walser, *op. cit.*, p. 33; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 573-575; T. Bechert, *op. cit.*, p. 151-156; H. Waldherr, *Raeti, Raetia*, în NP, 10, col. 750, 753; P. Grimal, *op. cit.*, p. 121; E. Cizek, *op. cit.*, p. 265; D. Shotter, *op. cit.*, p. 83, 122.

2) anexarea în **15 î.H.** a regatului noric (*regnum Noricum*), format încă din veacul al II-lea î.H. pe un teritoriu ce corespunde aproximativ cu cel al Austriei; el a fost pus sub tutela unui *procurator* (*procurator regni Norici*); a devenit *prouincia* foarte probabil sub Claudius I (41-54), între anii **41-45 d.H.**, deși nu este exclus ca acest lucru să se fi întâmplat mai devreme (CIL, V, 1838; 1839; VI, 1599; XVI, 6 = AÉ, 1995, 1217; Str., IV, 6, 9; Vell., II, 39, 3; 109, 5; Plin., III, 146; Flor., II, 22; Tac., *Ann.*, II, 63; *Hist.*, I, 11, 1; 70, 2; Suet., *Tib.*, 16, 2; Dio Cass., LIV, 20; Fest., 3, 4; 7, 4; Oros., VI, 21, 14) - J. Marquardt, *op. cit.*, p. 163-164; R. Syme, *op. cit.*, p. 357, 390, 394, 457; N.A. Mașkin, *op. cit.*; W.T. Arnold, M.A., *op. cit.*, p. 274; G. Alföldy, *Noricum*, translated by A. Birley, London and Boston, 1974, p. 52-77; G. Winkler, *Noricum und Rom*, în ANRW, II/6, 1977, p. 183-262; D. Kienast, *op. cit.*, p. 158 (nota 131), 275, 297; P. Ørsted, *Roman Imperial Economy and Romanization. A Study in Roman imperial administration and the public lease system in the Danubian provinces from the first to the third century A.D.*, Copenhagen, 1985, p. 201-211; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 209; E. Weber, *Rapporti amministrativi fra Pannonia e Norico*, în *La Pannonia e l'Impero Romano. Atti del convegno internazionale „La Pannonia e l'Impero Romano". Accademia d'Ungheria e l'Istituto Austriaco di Cultura (Roma, 13-16 gennaio 1994)*, a cura di G. Hajnóczi, Roma, 1994, p. 43-45; G. Walser, *op. cit.*, p. 33-34; M. Šašel Kos, *The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia*, în *Akten des IV. Internationalen Kolloquiums*

über Probleme des provinzial-römischen Kunstschafftens, Celje – 8.12. Mai 1995, Hrsg. B. Djurić, I. Lazar, Narodni muzej Slovenije, 1997, p. 31-33; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 575; T. Bechert, *op. cit.*, p. 181-186; J. Horvat, *Roman Provincial Archaeology in Slovenia Following the Year 1965: Settlement and Small Finds*, în AV, 50, 1999, p. 219; K. Dietz, *Noricum*, în NP, 8, col. 1003-1004; P. Grimal, *op. cit.*; E. Cizek, *op. cit.*, p. 265, 266; D. Shotter, *op. cit.*, p. 83, 122.

[228] ***Nulli genti bello per iniuriam inlato***: după Gagé, p. 129, şi Malcovati, p. 85, expresia redă concepţia despre *bellum iustum* (vezi şi *supra*, **3.1**) - cf. şi Suet., *Aug.*, 21, 2: *„Nec ulli genti sine iustis et necessariis causis bellum intulit”* („N-a declanşat nici un război fără motive legitime şi întemeiate”).

[229] Expediţia maritimă din Marea Nordului, desfăşurată concomitent cu cea terestă, a fost condusă de Tiberius în anul **5 î.H.**: Vell., II, 106, 1-3: *„Perlustrata armis tota Germania est, uictae gentes paene nominibus incognitae, receptae Cauchorum nationes: omnis eorum iuuentus infinita numero, immensa corporibus, situ locorum tutissima, traditis armis una cum ducibus suis saepta fulgenti armatoque militum nostrorum agmine ante imperatoris procubuit tribunal. Fracti Langobardi, gens etiam Germana feritate ferocior; denique quod numquam antea spe conceptum, nedum opere temptatum erat, ad quadringentesimum miliarium a Rheno usque ad flumen Albim, qui Semnonum Hermundurorumque fines praeterfluit, Romanus cum signis perductus exercitus. Et eadem mira felicitate et cura ducis, temporum quoque obseruantia, classis, quae Oceani circumnauigaverat sinus, ab inaudito atque incognito ante mari Qumine Albi subuecta, cum plurimarum gentium uictoria parta cum abundantissima rerum omnium copia exercitui Caesarique se iunxit”*; Str., I, 2, 1: „romanii au dezvăluit toate ţinuturile apuse ale Europei până la Albis, fluviu care împarte Germania în două”; VII, 1, 4; 2, 4: „nici romanii n-au înaintat mai departe de Albis. Tot astfel nici pe uscat n-a străbătut nimeni acel drum”; Plin., II, 167: *„septentrionalis uero oceanus maiore ex parte nauigatus est, auspiciis Diui Augusti Germaniam classe circumuecta ad Cimbrorum promunturium”* („Oceanul de nord a fost explorat în mare parte, căci, cu sprijinul divinului Augustus, o flotă a înconjurat Germania până la Promontoriul Cimbrilor”); Dio Cass., LV, 28: menţionează numai expediţia terestră. O explorare anterioară făcuse Drusus Claudius Nero, tatăl viitorului împărat Claudius I (41-54), în anul **9 î.H.**: Suet., *Claud.*, I, 2: *„Oceanum septemtrionalem primus Romanorum ducum nauigauit”* („a fost primul comandant roman care a navigat pe Oceanul Septentrional”) (despre expediţia acestuia, cf. şi Str., VII, 1, 3) – Mommsen, p. 105; Shipley, p. 389; Gagé, p. 129; Malcovati, p. 85; Brunt-Moore, p. 71; C. Nicolet, *op. cit.*, p. 39, 100. Despre percepţia regiunii nordice în literatura greco-romană, vezi R. Chevallier, *La vision du Nord dans l'Antiquité gréco-romaine, de Pythéas à Tacite*, în *Latomus*, 43, 1984, 1, p. 85-96.

[230] Dio Cassius vorbeşte despre „cererea repetată a celţilor /germanilor – n.n./ de a se încheia un tratat de pace” (LV, 28) după expediţia maritimă şi terestră a lui Tiberius din **5 d.H.**

Cimbrii: populaţie germanică ce locuia în Peninsula Iuthlanda, cunoscută romanilor încă din a doua jumătate a secolului al II-lea î.H., când au migrat spre sud, atingând, după ani de peregrinări, ţinuturile norice, pannonice, gallice şi hispanice, fiind învinsă, în cele din urmă, de romani la **30 iulie 101 î.H.** (Posid., frg. 49D; Liv., *Per.* LXVII; Str., II, 3, 6; VII, 2, 1-4; Vell., II, 8, 3; 12, 2-5; Plin., IV, 96; 97; 99; Flor., I, 38; Tac., *Germ.*, XXXVII, 1; 4; Mel., III, 3, 32; Plut., *Mar.*, 11-27; Dio Cass., XXVII, frg. B 90-91 = M 88-89; frg. B 94_{1-2} = M 92_{1-2}; Eutr., IV, 25; V, 1, 3-4; 2) - D. Timpe, *Kimberntradition und Kimbernmythus*, în *Germani in Italia*, a cura di B. e P. Scardigli, Roma, 1994, p. 23-60; B. Scardigli, *Germanische Gefangene und Geiseln in Italien (von Marius bis Konstantin)*, în *ibidem*, p. 117-120; K. Dietz, *Cimbri*, în NP, 2, col. 1203-1205; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 128; K.-L. Elvers, *Marius [I 1]*, în NP, 7, col. 903.

Despre delegaţia trimisă la Augustus, cf. Str., VII, 2, 1: „ei /cimbrii – n.n./ şi acuma stăpânesc ţara pe care au deţinut-o mai înainte şi chiar au trimis în dar lui Augustus un cazan, cel mai sfânt dar al lor, cerându-i, în schimb, prietenie şi iertare pentru vătămările aduse. Apoi, cum dorinţa le-a fost îndeplinită, ei s-au întors în ţara lor” – Gagé, 130; C. Nicolet, *op. cit.*, p. 31, 39.

Charydes: poate un alt nume pentru *Chattuarii* (*Chasuarii*), populaţie germanică dintre *Visurgis* (Weser) şi *Amisia* (Ems), sau pentru ***Chaubii*** (*Chamauii*), seminţie germanică dintre *Visurgis* (Weser) şi *Rhenus* (Rhin) (Str., VII, 1, 3).

Semnones: populaţie germanică dintre *Albis* (Elba) şi *Viadua* (Oder), care, după propria lor credinţă, erau „cei mai vechi şi mai de viţă dintre suebi” (*„Vetustissimos se nobilissimosque Sueborum Semnones memorant”*) (Tac., *Germ.*, XXXIX, 1; în general, 1-3; vezi şi Str., VII, 1,

3: „un mare neam de suebi"; Vell., II, 106, 2) – R. Harhoiu, *semnonii*, în ECR, p.713.

alii Germanorum populi: Velleius Paterculus amintește pe *Cauchii* (*Chauci*) dintre *Amisa* (Ems) și *Albis* (Elba) (II, 106, 1) (despre ei, Str., VII, 1, 3; Tac., *Germ.*, XXXV), pe *Langobardi* de pe cursul inferior al râului *Albis* (Elba) (II, 106, 2) (despre ei, Str., VII, 1, 3; Tac., *Germ.*, XL) și pe *Hermunduri* (II, 106, 2), situați între *Danubius* (Dunăre) și *Albis* (Elba) (Str., VII, 1, 3; Tac., *Germ.*, XLI); Horatius (*Carm.*, IV, 14, 51-52) și Dio Cassius (LIV, 20) se referă la *Sygambri* (cf. și Suet., *Aug.*, 21, 1; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 6), neam germanic dintre *Rhenus* (Rhin) și *Albis* (Elba) (Str., VII, 1, 3; 2, 4) (vezi și *infra*, **32.1**); vezi încă Vell., II, 105, 1 și Suet., *Aug.*, 21, 1: „*Alias item nationes male quietas ad obsequium redegit*" („A supus și alte popoare neîmblânzite până atunci").

[231] ***meo... auspicio***; vezi *supra*, **4.2**.

[232] ***Aethiopia***: ținutul din sudul Egiptului, despărțit de acesta de Peninsula *Syene* și orașul fortificat *Megastichos* - Str., XVII, 1; 2, 1-3; 3, 23; Plin., II, 201; V, 30; 34; 49; 52-53; 59; VI, 177; 179; 181-188; 196-197; Mel., I, 12; 19; 41.

[233] ***Arabia Eudaemon*** = *Arabia Felix* – Yemenul de astăzi (J. Pahlitzsch, *Arabia*, în NP, 1, col. 947); este prima atestare a acestei denumiri geografice într-un izvor latin – C. Nicolet, *op. cit.*, p. 39; ea apare apoi la Str., XVI, 4, 2-5; Plin., V, 65, 87; VI, 138; Mel, II, 68: „*Arabia Eudaemon*".

[234] Expedițiile au avut loc în ordine inversă celei prezentate de Augustus. Prima s-a desfășurat în **27 î.H.** sau, după alții, în **25-24 î.H.** în *Arabia Felix*, fiind condusă de praefectul Egiptului L. Aelius Gallus, iar cea de-a doua în **24-22 î.H.** în *Aethiopia*, sub conducerea praefectului P. Petronius. Scopul urmărit prin aceste expediții a fost atât unul politic, cât și unul economic (importul de aromate și de metale și pietre prețioase). Incursiunea din *Arabia* a fost un eșec, în ciuda distrugerii așezărilor *Negrana*, *Nestus*, *Asca* (*Nesca*), *Athrula* (*Athlula*), *Magusus*, *Caminacus*, *Labaetia*, *Mariba* (*Mariaba*) și *Caripeta*. În schimb, cea din *Aethiopia* a avut mai mult succes: a fost învinsă regina Candake, care efectuase o incursiune în Egipt și distrusese orașele *Syene*, *Elephantine* și *Philai*, și au fost cucerite orașele *Pselcis* (*Pselchis*), *Primi* (*Premnis*), *Bocchis*, *Forum Cambusis*, *Atthena*, *Stadissis* și *Napata*, reședință regală. În **21-20 î.H.**, o delegație a ethiopienilor trimisă la Augustus în insula *Samos* a obținut anularea oricărei obligații tributare față de Roma (Prop., IV, 6, 78; Hor., *Carm.*, I, 29, 1-4; Str., XVI, 4, 22-24; XVII, 1, 29; 1, 46; 1, 53-54; Plin., VI, 160; 181-182; Dio Cass., LIII, 29; LIV, 5; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 9) (Mommsen, p. 106-109; Shipley, p. 389; R. Syme, *op. cit.*, p. 338; Gagé, p. 130; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 431; Malcovati, p. 85; Brunt-Moore, p. 71; D. Kienast, *op. cit.*, p. 276-279; W. Eck, *Aelius [II 11] Ae. Gallus, L.*, în NP, 1, col. 172; C. Nicolet, *op. cit.*, p. 31; P. Grimal, *op. cit.*, p. 116-117; W. Ball, *op. cit.*, p. 110-113). Pentru importurile de aromate și pietre prețioase din *Arabia*, vezi Plin., VI, 104-105; XII, 84; 88; G. van Beck, *Frankincense und Myrrh in Ancient South Arabia*, în JAOS, 78, 1958, p. 141-152.

Nabata: oraș pe Nil, la trei zile depărtare de Golful Arabic (Str., XVII, 1, 54; Plin., VI, 182; 184; 189); numele orașului respectiv apare aici pentru prima dată în sursele latinești – C. Nicolet, *op. cit.*, p. 39.

Meroe: oraș aflat în insula cu același nume de pe cursul superior al Nilului; era capitala regatului ethiopian (Str., XVII, 1, 2; 2, 2; Plin., II, 184; V, 33; VI, 177; 178; 180; 184; 185-186; 189); și acest toponim e înregistrat aici pentru prima dată într-un izvor latin – C. Nicolet, *op. cit.*

Mariba sau *Mariaba*: capitala arabilor sabaei (Str., XVI, 4, 2; 4, 19; Plin., VI, 159); acum este menționată pentru întâia oară într-o sursă de limbă latină – C. Nicolet, *op. cit.*

Sabaei: arabi din sudul Arabiei *Felix*, recunoscuți pentru belșugul de plante aromate (smirnă, scorțișoară, tămâie, balsam, laur), pentru minele de aur și pentru producțiile mari de miere și ceară (Str., XVI, 4, 2; 4, 19; 4, 21; Plin., VI, 154; 161; Mel., III, 68); *RG* îi menționează pentru prima dată în literatura latină - C. Nicolet, *op. cit.*

[235] După victoria de la *Actium* (vezi *supra*, **25.2-3**) și sinuciderea reginei Cleopatra VII Philopator (70/69-30 î.H.) la **12 decembrie 30 î.H.**, *Aegyptus* a devenit domeniu imperial (provincie imperială, după J. Mélèze-Modrzejewski), fiind guvernat de un membru al ordinului ecvestru purtând titlul de *praefectus Aegypti* (numit uneori și *procurator*), dar care avea *imperium* asemenea proconsulilor (*ad similitudinem proconsulis*); reședința sa se afla la *Alexandria*; primul guvernator a fost C. Cornelius Cn. f. Gallus. Egiptul era interzis accesului senatorilor. Data oficială a anexării a fost considerată **1 august 30 î.H.**, când Octavianus a intrat în *Alexandria*. Conducătorul roman a fost integrat în cultul suveranilor egipteni, fiind asimilat zeilor (*Zeus Eleutherios Sebastos*; ϑεὸς ἐκ ϑεοῦ) sau considerat fiu al unor divinități. De asemenea, templul început de Cleopatra pentru Antonius a fost transformat de Octavianus

într-un *Kaisareion*, lăcaş sacru pentru el însuşi, iar altele au devenit *Sebasteia* sau *Kaisareia*. Anexarea a fost marcată şi prin emisiuni monetare (ILS, 91; 8844a, 15; 8995; CIL, VI, 701*l*; 701*r*; EJ, 62; 116; 186; Hor., *Carm.*, IV, 14, 34-36; Str., II, 5, 12; XVII, 1, 10-12; Vell., II, 39, 2; Suet., *Aug.*, 66, 1; Tac., *Ann.*, II, 59; XII, 60; *Hist.*, I, 11, 1; III, 74, 1; Plut., *Ant.*, 103; Dio Cass., LI, 17; LIII, 12-13; 23; 29; Eutr., VII, 7; Fest., 13, 3; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 4-6; Amm., XVII, 4, 5; XXII, 16, 24; Macr., *Sat.*, I, 12, 35) – Mommsen, p. 109; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 399-408; Shipley, p. 391; R. Syme, *op. cit.*, p. 298-300; Gagé, p. 130-131, 158, 175; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 430-434; Malcovati, p. 85; Brunt-Moore, p. 71-72; W.T. Arnold, M.A., *op. cit.*, p. 272-273; D. Kienast, *op. cit.*, *passim*, în special p. 63-65; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 311; N. Hannestad, *op. cit.*, p. 105-108, fig. 33, 36, 37, II/7; K. Christ, *op. cit.*, p. 79-81; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 207, 216-218; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 22-23, 111-112, 328-337; É. Julien, *Marc Antoine le pharaon imposible, Auguste le pharaon obligé*, în *Marc Antoine, son idéologie et sa descendence. Actes du colloque organisé à Lyon le jeudi 28 juin 1990*, Paris, 1993, p. 24-26; D. Rathbone, *Egypt, Augustus and Roman taxation*, în CCG, 4, 1993, p. 81-112; K. Jansen-Winkelm, *Ägypten*, în NP, 1, col. 165; W. Stroh, *Cornelius [II 18] C. Gallus*, în *ibidem*, 3, col. 192; W. Ameling, *Kleopatra [II 12] K. VII.*, în *ibidem*, 6, col. 591-593; D. Fishwich, *The Caesareum at Alexandria again*, în AJAH, 12 (1987), 1995, p. 62-76; L. Károsy, *Probleme der Religion im römerzeitlichen Ägypten*, în ANRW, II/18.5, 1995, p. 2900-2907; E.G. Huzar, *Emperor Worship in Julio-Claudian Egypt*, în *ibidem*, p. 3114-3124; H. Heinen, *Vorstufen und Änfange des Herrscherkultes im römischen Ägypten*, în *ibidem*, p. 3160-3177; J.-C. Grenier, *L'Empereur et le Pharaon*, în *ibidem*, p. 3182-3184; J. Mélèze-Modrzejewski, *op. cit.*, p. 440-444; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 285-286; T. Bechert, *op. cit.*, p. 121-124; M. Coenen, *L'empereur en tant que pharaon*, în *Les Empereurs du Nil*, sous la direction de H. Willems et W. Clarysse, traduit du néerlandais par R. Preys, Editions Peeters, 2000, p. 147-150; O. Kaper, *L'empereur Auguste*, în *ibidem*, p. 150-152; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 97; P. Grimal, *op. cit.*, p. 116; E. Cizek, *op. cit.*, p. 220-221; D. Shotter, *op. cit.*, p. 87-88, 122.

236 ***Armenia Maior***: regiune cuprinsă între Munţii *Taurus* (Djebel-Kurin), la miazăzi, *Media Maior* şi *Atropatena*, la răsărit, Munţii *Parachoathras* (Elburz) şi ţinuturile albanilor şi hiberilor, la miazănoapte,

şi Munţii Pontici, la apus, aşadar pe malul drept al Euphratului (Str., XI, 14; Plin., VI, 12; Iust., XLII, 2; Mel., I, 12) - D. Müller, *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots. Kleinasien und angrenzende Gebiete mit Südostthrakien und Zypern*, Berlin, 1997, p. 100-109; B. Brentjes, *Armenia*, în NP, 2, col. 11.

237 **Artaxes** sau **Artaxias II (30-20 î.H.)**, fiul regelui Artauasdes II (55-34 î.H.), ucis de regina Cleopatra, şi nepotul regelui Artaxias Tigranes II Megas (95-55/4 î.H.); a avut o orientare politică propartă (Str., XI, 13, 49; Ios., *AI*, XV, 4, 3; Tac., *Ann.*, II, 3; Dio Cass., LI, 5; LIV, 9) – Mommsen, p. 112-113; R. Syme, *op. cit.*, p. 264, 270; Gagé, p. 131; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 457, 458; Malcovati, p. 86; Brunt-Moore, p. 72; D. Kienast, *op. cit.*, p. 53, 55, 65, 283, 285, 309; B. Brentjes, *Armenia*, în NP, 2, col. 10; M. Schottky, *Artavasdes ('Αρταουάσδης) [6] II.*, în *ibidem*, col. 47; idem, *Artaxias [2] II.*, în *ibidem*, col. 49.

238 În anul **20 î.H.**, Tiberius a pătruns în *Armenia Maior*, unde, în locul lui Artaxes, asasinat, a instalat pe tron pe fiul mai mic al lui Artauasdes II, **Tigranes III** (după unii, Tigranes II) **(20-6 î.H.)** (Hor., *Ep.*, I, 12, 26-27; Str., XVII, 1, 54; Vell., II, 94, 4; Ios., *AI*, XV, 4, 3; Tac., *Ann.*, II, 3; Suet., *Tib.*, 9, 1; Dio Cass., XLIX, 40; LIV, 9). Deşi în *RG* Augustus menţionează faptul că nu a transformat *Armenia* în provincie, monedele proclamă *ARMEMIA CAPTA* (*RECEPTA*) (cf. şi Vell., II, 94, 4: *„redacta ea in potestatem populi Romani*" - „după ce aceasta a fost adusă în puterea poporului roman") – Mommsen, p. 113-117; Gagé, p. 131-132; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 457; Malcovati, p. 86; Brunt-Moore, p. 72; A. Oltramare, *Augustus und die Parther*, în *Augustus*, p. 131-132; M.G. Angeli Bertinelli, *op. cit.*, p. 51; D. Kienast, *op. cit.*, p. 283, 284, 285; K. Christ, *op. cit.*, p. 121; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 23-24, 110; M. Schottky, *Artavasdes ('Αρταουάσδης) [6] II.*, în NP, 2, col. 47; idem, *Artaxias [2] II.*, în *ibidem*, col. 49; W. Dahlheim, *op. cit.*, p. 48; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 285-286; E. Cizek, *op. cit.*, p. 264.

maiorum nostrorum exemplo: probabil că Augustus se referă la Pompeius Magnus, care în **66 î.H.**, deşi l-a învins pe Artaxias Tigranes II Megas (95-55/4 î.H.), i-a îngăduit să domnească în *Armenia Maior* (Liv., *Per.* CI; Str., XI, 14, 10; XVI, 1, 24; 2, 8; Vell., II, 37, 2-5; Flor., I, 40; 46; Plut., *Pomp.*, 33; Dio Cass., XXXVI, 51-53; Aur. Vict., *Caes.*, 42, 22; Eutr., VI, 13; Fest., 16, 2; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 77, 5; Zos., III, 32, 2) – Gagé, p. 132; A.N. Sherwin-White, *Lucullus, Pompey and the East*, în CAH, IX, p. 229-273; B. Brentjes, *op. cit.*; R. Seager, *op. cit.*, p. 55-57.

priuignus: pentru semifiaţia acestui termen, vezi Gagé, p. 132.

[239] Vezi *supra*, **14.1** şi A. Oltramare, *op. cit.*, p. 136-137.

[240] **Artauasdes III (2-1 î.H.)** (Tac., *Ann.*, II, 3; Dio. Cass., LV, 9) – Mommsen, p. 113-117; Gagé, p. 132; D. Kienast, *op. cit.*, p. 309.

[241] **Tigranes IV** (Tac., *Ann.*, II, 3; Dio Cass., LV, 10) – Mommsen, p. 113-117; Gagé, p. 132; Malcovati, p. 86; Brunt-Moore, p. 72; A. Oltramare, *op. cit.*, p. 137-138; D. Kienast, *op. cit.*, p. 309, 408 (nota 195).

[242] Este vorba despre provinciile balcanice şi orientale (*Macedonia* cu *Achaia*, *Pontus et Bithynia*, *Asia*, *Cilicia*, *Syria*, *Creta et Cyrenae*, *Cyprus*) care prin „pactul" de la *Brundisium* din **40 î.H.** reveniseră lui Marcus Antonius; după *Actium*, au intrat sub controlul lui Octavianus – vezi *supra*, **1.4** şi Mommsen, p. 118; Shipley, p. 393; Gagé, p. 132-133; Malcovati, p. 86; Brunt-Moore, p. 73.

Despre statutul administrativ al provinciilor ***Macedonia*** şi ***Achaia*** după **27 î.H.**, vezi Dio Cass., LIII, 12 şi *infra*, **28.1**.

[243] ***Cyrenae*** sau *Cyrenaica* era peninsula din nordul Africii numită şi *Pentapolis* (Plin., V, 31: „*Cyrenaica, eadem Pentapolitana*" - „Cyrenaica, numită şi regiunea pentapolitană"), deoarece aici, începând din a doua jumătate a secolului al VII-lea şi pe parcursul celui de-al VI-lea, grecii întemeiaseră coloniile *Cyrenae* (Shahat), *Berenice* (*Hesperiadae*) (Benghazi), *Barca* (*Ptolemais*) (Talmaythah), *Apollonia* (Marza Susa), *Taucheira* (*Arsinoe*) (Toukrah) (Hdt., IV, 151-160; 171; 186; Str., I, 3, 16; X, 5, 1; XVII, 3, 20-21; Sall., *Iug.*, 19, 3; Mel., I, 8, 40; Plin., V, 31-32) (C. Baurain, *Les Grecs et la Méditerranée orientale. Des «siècles obscures» à la fin de l'époque archaïque*, Paris, 1997, p. 310-312). Regele **Ptolemaios Appion (116-96 î.H.)**, un bastard al lui Ptolemaios VIII Euergetes II, rege al Cyrenaicii între 163-155 î.H. şi al Egiptului între 145-116 î.H., a lăsat moştenire *Cyrenaica* poporului roman, dar în 96 î.H., la moartea sa, romanii nu au creat o nouă provincie, oraşele fiind declarate libere; abia în 75 sau 74 î.H., pentru a le proteja de atacurile pirateresti, au fost anexate noii provincii *Cyrenaica*; prin **40 î.H.**, aceasta a fost unită cu *Creta* (ILLRP 1, 1284; Sall., *Hist.*, 2, 43; Str., XVII, 3, 21 şi 25; Liv., *Per.* LII; LXX; Tac., *Ann.*, XIV, 18; Flor., I, 41; III, 6; Plut., *Luc.*, 2; App., *Ciu.*, I, 111; Dio Cass., LIII, 12; Amm., XXII, 16, 24; Eutr., VI, 11, 3; Fest., 13, 2) - J. Marquardt, *op. cit.*, p. 429-430; F. Chamoux, *op. cit.*, p. 211-212; D. Braund, *The Social and Economic Context of the Roman Annexion of Cyrenaica*, în *Cyrenaica in Antiquity*, edited by G. Barker, J.

Lloyd and J. Reynolds, Oxford (BAR International Series 236), 1985 (cf. şi SEG, XXXV, 1688); A. Laronde, *Cyrène et la Libye hellénistique. Libykai histriai de l'époque républicaine au principat d'Auguste*, préface par F. Chamoux, Paris, 1987, p. 446, 455, 461, 468-469, 477-479; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 106; W. Ameling, *Ptolemaios [14] P. Apion*, în NP, 10, col. 544; P. Cabanes, *Le monde grec européen et la Cyrénaïque*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 304; T. Bechert, *op. cit.*, p. 103-106.

Despre implicarea lui Augustus în problemele provinciei ***Creta et Cyrenaica*** vezi *Fontes iuris Romani antejustiniani*, I, nr. 68, p. 403-414; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 309-313 (cele cinci edicte ale principelui de la *Cyrenae*) şi B. Rémy avec la collaboration de F. Gironella, *L'activité des proconsuls et des représentants du prine dans la province de Crète-Cyrénaïque au Haut-Empire d'après les inscriptions*, în *Karthago*, 24, 1999, p. 165-166.

[244] În toamna anului **34 î.H.**, prin aşa-numitele „donaţii de la Alexandria", cei trei copii pe care Cleopatra îi avea cu triumvirul Marcus Antonius au primit de la acesta unele teritorii orientale: Alexandros Helios - *Armenia*, *Media* şi imperiul part, Cleopatra Selene – *Cyrenaica*, iar Ptolemaios Philadelphos - *Phoenicia*, *Syria* şi *Cilicia*; de aici, expresia ***regibus... possidentibus*** din *RG* (Liv., *Per.* CXXXI; Str., XIV, 6, 6; Ios., *AI*, XV, 3, 8; 4, 1; Plut., *Ant.*, 54; Dio Cass., XLIX, 32; 41) (Mommsen, p. 118; Shipley, p. 393; Gagé, p. 132-133; R. Syme, *op. cit.*, p. 260-261; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 236-237; Brunt-Moore, p. 73; D. Kienast, *op. cit.*, p. 53; F. Chamoux, *Antoniu şi Cleopatra...*, p. 224-225; H. Stegmann, *Kleopatra [II 13] K. Selene*, în NP, 3, col. 593; W. Ameling, *Ptolemaios [23] P. Philadelphos*, în *ibidem*, 10, col. 210; Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 114; P. Cabanes, *op. cit.*; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 256-260). De asemenea, triumvirul a operat modificări în favoarea unor dinaşti din Asia Mică, formând un complicat sistem de regate clientelare (App., *Ciu.*, V, 6; 75; Plut., *Ant.*, 24; Dio Cass., XLVIII, 24) (R. Syme, *op. cit.*, p. 259-263; M. Sartre, *L'Asie Mineure et l'Anatolie d'Alexandre à Dioclétien (IVe s. av. J.-C./IIIe s. ap. J.-C.)*, Paris, 1995, p. 135-136).

Despre reorganizările politico-administrative ale lui Octavianus în peninsula microasiatică şi în zona syriană după *Actium* vezi Str., XII, 1, 2; 2, 11; 3, 6; 3, 29; 3, 35; 3, 38; 5, 1; 6, 3-5; 7, 3; 8, 9; XIII, 2, 6; 4, 3; XIV, 1, 23; 5, 6; 5, 18; XVI, 2, 46; Ios., *AI*, XV, 7, 3; Dio Cass., LI, 2; 4; LIII, 12; LIV, 9; Mommsen, p. 118; D. Kienast, *op. cit.*, p. 65-66; K.

Christ, *op. cit.*, p. 121; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 110; M. Sartre, *op. cit.*, p. 165-169; idem, *Les provinces anatoliens*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 333-337; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 97-98. Strâns legată de aceste probleme este formarea provinciei ***Galatia***, în anul **25/4 î.H.**, primul legat fiind M. Lollius (25/4–22 î.H.) (Eutr., VII, 10, 2; Fest., 11, 3). Inițial, provincia cuprindea teritoriul galatilor *Sebasteni Tectosages Ancyrani* și *Sebasteni Tolistobogii Pessinuntii*, la care în 21-20 î.H. s-a agăugat cel al galatilor *Sebasteni Trocmi Taviani*; toate trei au format *koinon*-ul galatilor. Ulterior, provinciei i-au fost alipite *Paphlagonia* (6-5 î.H.) și *Pontus Galaticus* (3-2 î.H.) iar după moartea lui Augustus statul preoțesc *Komana Pontica* (34-35 d.H.), *Pontus Polemoniacus* (64-65 d.H.), *Cappadocia* (70-71 î.H.) (Str., XII, 3, 40; Plin., V, 146-147; Dio Cass., XLVIII, 33) - J. Marquardt, *op. cit.*, p. 277, 278, 279; W.T. Arnold, M.A., *op. cit.*, p. 273; R. . Sherk, *Roman Galatia: The Governors from 25 B.C. to A.D. 114*, în ANRW, II/7.2, 1980, p. 954-963; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 305; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 208; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 315, 316-317; W. Leschhorn, *Die Anfänge der Provinz Galatia*, în *Chiron*, 22, 1992, p. 315-336, care consideră că începuturile provinciei datează din vremea împăratului Tiberius; M. Sartre, *L'Asie Mineure...*, p. 166, 168-169; idem, *op. cit.*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 335-337; K. Strobel, *Galatia, Galatinen*, în NP, 4, col. 744-745; W. Eck, *Lollianus [II 1] M. Lollius*, în *ibidem*, 7, col. 430-431; Ch. Marek, *Paphlagonia*, în *ibidem*, 9, col. 283; T. Bechert, *op. cit.*, p. 135-136; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*

Pentru ***Cyprus*** sub Augustus, cf. T.B. Mitford, *Roman Cyprus*, în ANRW, II/7.2, 1980, p. 1295-1297.

[245] ***Bellum seruile***: războiul contra lui Sextus Pompeius, în urma căruia a fost recuperată *Sardinia* în **38 î.H.** și *Sicilia* în **36 î.H.** (CIL, VI, 2298; Suet., *Aug.*. 47; Str., VI, 1, 6; 2, 3; Flor., II, 18 și *supra*, **25.1**) (Shipley, p. 393; Gagé, p. 133; Malcovati, p. 86; Brunt-Moore, p. 72). Despre aceste insule sub Augustus vezi Dio Cass., LIII, 12 și *infra*, **28.1**.

[246] În ***Africa Proconsularis*** (vezi *supra*, **25.2**), fundarea de colonii a reprezentat pentru Octavianus Augustus, mai mult decât pentru Caesar (J. Marquardt, *op. cit.*, p. 467; E.T. Salmon, *Roman Colonization under the Republic*, London and Southampton, 1969, p. 128-135; J. Gascou, *La politique municipale de l'Empire romain en Afrique proconsulaire de Trajan à Septime-Sévère*, Rome, 1972, p. 21-23; idem, *La politique municipale de Rome en Afrique du Nord. I. De la mort d'Auguste au début du IIIe siècle*, în ANRW, II/10.2, 1988, p. 141; J.-M. Lassère, *Ubique populus. Peuplement et mouvements de population dans l'Afrique romaine de la chute de Cartage à la fin de la dynastie des Sévères (146 a.C. – 235 p.C.)*, préface de M. Le Glay, Paris, 1977, p. 145-198; A. Berthier, *op. cit.*, p. 126; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 272; P.-A. Février, *Approches du Maghreb romain...*, p. 102-103; G.-Ch. Picard, *La civilisation de l'Afrique romaine*, deuxième édition mise à jour, Paris, 1990, p. 28-29; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 293, 294, 295; C. Lepelley, *op. cit.*, p. 75; Y. Le Bohec, *Caesar*, p. 129; G. Zecchini, *Cesare e Cartagine*, în Fondazione Niccolò Canussio, *L'ultimo Cesare...*, p. 353-362) sau pentru triumviri (J. Gascou, *La politique municipale de l'Empire romain...*, p. 23; idem, *op. cit.*, în ANRW, II/10.2, 1988, p. 141; J.-M. Lassère, *op. cit.*, p. 199-201; A. Berthier, *op. cit.*), una dintre „metodele" cele mai eficiente ale „imperialismului roman", urmărind integrarea cât mai strânsă a acesteia (H. Pavis d'Escurac, *Les méthodes de l'impérialisme romain en Maurétanie de 33 avant J.-C. à 40 après J.-C.*, în *Ktèma*, 7, 1982, p. 222). Astfel, în 29 î.H., trimițând 3.000 de coloni, a făcut o nouă *deductio* a coloniei ***Carthago*** (***Colonia Concordia Iulia Carthago***) (Plin., V, 24; Mel., I, 7, 34; Dio Cass., LII, 43; Herod., VII, 6, 1; *Dig.*, 50, 15, 8, 11), iar până în 27-25 î.H. a creat noi colonii sau le-a fortificat pe cele vechi, schimbându-le unora statutul, respectiv din *colonia Latina* în *colonia Romana*: ***Thabraca*** (***Colonia Victrix Pia Iulia Thabraca (Thabracenorum)***) (Tabarca) (unii o atribuie lui Lepidus) (Plin., V, 22; Ptol., IV, 3, 5), ***Thuburbo Maius*** (numită pe o inscripție târzie ***Colonia Iulia Aurelia Commoda Thuburbo Maius***) (H^r Kasbat) (Plin., V, 29; CIL, VIII, 848 (= CILP, 356); 12366), ***Thuburbo Minus*** (***Thuburbo Minus Octauanorum***) (Tebourda) (Plin., V, 29), ***Assuras*** (***Iulia Assuras***; ***Colonia Iulia Assuritana***) (Zanfour) (Plin., V, 29; CIL, VIII, 1798; EJ, 356), ***Simitthus*** (***Colonia Iulia Augusta Numidica Simitthus***) (Chemtou) (Plin., V, 29), ***Sicca*** (***Colonia Iulia Veneria Cirta Noua Sicca***; ***Colonia Cirthenses Siccensis***) (Le Kef) (CIL, VIII, 1352; 1632; 1648; 15858; 15868; 16258; 16367; 27568; ILAlg., I, 1294; 1347; 1348; 1352; II/1, 626; Plin., V, 22), ***Thuburnica*** (***Augusta Tuburnica***) (El Guelaa) (Plin., V, 29), ***Mustis***, ***Maxula*** (Radès) (Plin., V, 24; CIL, VIII, 24328 = CILP, 401), ***Cirta*** (***Colonia Iulia Iuuenalis Honoris et Virtus Cirta***; ***Colonia Cirtenses***) (Constantine) (CIL, VIII, 7041; 7071 = ILS, 6857; Plin., V, 22; Mel., I, 7, 30), ***Uthina*** (***Colonia Iulia Tertia-***

decimanorum ***Uthina***) (Oudna) (Plin., V, 29; ILS, 6784), ***Carpis*** (***Colonia Iulia Carpitanorum***) (Plin., V, 24; CIL, VIII, 1206), ***Neapolis*** (***Colonia Iulia Neapolis***) (Nabeul) (Plin., V, 24; CIL, VIII, 968), ***Hippo Diarrhytus*** (Bizerte) (Plin., V, 23) (ultimele trei atribuite şi lui Caesar), ***Mileu*** (***Mila***; ***Colonia Sarnensis Mileu***; ***Colonia Mileuitana***) (CIL, VIII, 6710; 6711; 7125), ***Rusicade*** (*Colonia Veneria Rusicade*) (Plin., V, 22; CIL, VIII, 6710; 6711; ILAlg, II/1, 5, 8, 17, 24), ***Chullu*** (***Colonia Mineruia Chullu***) (Callo) (Plin., V, 22; CIL, VIII, 6710; 6711), ***Thub...*** (Menzel-el-Gorchi) – ILAlg., II/1, p. 37, 40-41; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 465-478; E.T. Salmon, *op. cit.*, p. 138-144; J. Gascou, *La politique municipale de l'Empire romain...*, p. 24-27; idem, *op. cit.*, în ANRW, II/10.2, 1988, p. 141; J.-M. Lassère, *op. cit.*, p. 201-233; A. Berthier, *op. cit.*, p. 126-129; D. Kienast, *op. cit.*, p. 395-396; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 272, 295; J. Desanges, *Les statut des cités africaines chez les géographes et dans les itinéraires de l'Empire romain*, în *Latomus*, 49, 1990, 4, p. 816-825; P.-A. Février, *op. cit.*, p. 101-103; G.-Ch. Picard, *op. cit.*, p. 29-30; A. Beschaouch, *Note sur le territoire de Carthage sous le Haut-Empire*, în CRAI, 1995, p. 868-870; W. Huß, *Cirta*, în NP, 3, col. 1221; C. Lepelley, *op. cit.*, p. 75-77; R. Mac Mullen, *op. cit.*, 2000, p. 33, fig. 3.

De asemenea, Octavianus a fondat 13 colonii de veterani în ***Mauretania***, aflată pentru scurt timp sub directa lui administraţie (33-25 î.H.); după reconstituirea regatului în 25 î.H. şi desemnarea ca rege a lui Iuba II (25 î.H.–23 d.H.) (N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 421; H. Pavies d'Escurac, *op. cit.*, p. 222-230; Ph. Leveau, *Caesarea de Maurétanie. Une ville romaine et ses campagnes*, Roma, 1984; A. Jodin, *Volubilis Regia Iubae. Contribution à l'étude des civilisations du Maroc antique préclaudien*, Paris, 1987, p. 314-322; P.-A. Février, *op. cit.*, p. 99, 101; C. Lepelley, *op. cit.*, 104-105), aceste colonii au fost sustrase jurisdicţiei regale, fiind ataşate provinciei *Baetica* (Plin., V, 2): ***Saldae*** (***Colonia Iulia Augusta Saldantium Septimanorum immunis***) (Bejaia) (Plin., V, 20; Plin., IV, 2, 9; CIL, VIII, 8931; 8933; 20683), ***Thubusuctu*** (***Colonia Iulia Augusta Tubusuctu***; ***Colonia Iulia Auguta Legionis VII Tupusuctu***) (Tiklat) (Plin., V, 21; ILS, 6103; AÉ, 1977, 641), ***Rusazus*** (***Colonia Iulia Augusta Rusazus***) (Plin., V, 20), ***Igilgili*** (Djidjeli) (Plin., V, 20), ***Rusguniae*** (***Colonia Rusguniensis***; ***Col(onia) Iul(ia) Antoniniana Pontif(icalis?) Cl(ementia?) Rusguniae Leg(ionis) VII Gemell(ae)*** într-o inscripţie târzie) (Tametfous) (Plin., V, 20; CIL, VIII, 9045; 9047; 9250;

AÉ, 1928, 23), ***Gunugu*** (Gouraya) (Plin., V, 20), ***Cartennae*** (Ténès) (Plin., V, 20; CIL, VIII, 9663), ***Zucchabar*** (Miliana) (Plin., V, 21), ***Aquae Calidae*** (***Colonia Augusti Aquae***) (Hamman-Righa) (Plin., V, 21), ***Zilis*** (***Colonia Iulia Constantia Zilil***) (Dchar Jdid) (Plin., V, 2; AÉ, 1987, 1130), ***Babba*** (***Iulia Campestris Babba, Augusti colonia***; ***Colonia Campestris Iulia Babba***; ***Colonia Iulia Babba Campestris***) (Rira) (Plin., V, 5; AÉ, 1967, 655), ***Banasa*** (***Colonia Iulia Valentia Banasa***) (Sidi Ali bou Djenoun) (Plin., V, 5); acestora li se adaugă ***Tingi*** (Tanger) şi, foarte probabil, ***Lixus*** (Loukkos), despre care Plinius scria că au primit statutul colonial sub Claudius I (Plin., V, 2), dar datele numismatice şi epigrafice recente arată că erau *coloniae* încă de la Augustus, ridicate la acest rang fie onorific, fie prin deducţie de veterani (***Tingi*** apare ***Col(onia) Iul(ia) Tingi*** pe monede şi ***[Co]lon(ia) u(ictrix) Iul[ia Traducta]*** pe inscripţii) – J. Marquardt, *op. cit.*, p. 486, 487; E.T. Salmon, *op. cit.*; D. Protase, *Babba Iulia Campestris*, în ECR, p. 124; idem, *Saldae*, în *ibidem*, p. 692; idem, *Tingi*, în *ibidem*, p. 767; J. Gascou, *La politique municipale de l'Empire romain...*, p. 26; idem, *Tendences de la politique municipale de Claude en Maurétanie*, în *Ktèma*, 6, 1981, p. 227-228; idem, *op. cit.*, în ANRW, II/10.2, 1988, p. 144; J.-M. Lassère, *op. cit.*, p. 221-231; N.K. Mackie, *Augustan Colonies in Mauretania*, în *Historia*, 32, 1983, p. 332-358; H. Pavis d'Escurac, *op. cit.*, p. 222-224; D. Kienast, *op. cit.*, p. 396-397; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 272; M: Le Glay, *op. cit.*, p. 297; Ch. Hamdoune, *Note sur le statut colonial de Lixus et de Tanger*, în AAfr, 30, 1994, p. 81-87; idem, *Relecture de la dédicace impériale IAM 2 98 de Banasa*, în ZPE, 127, 1999, p. 301-306; J.E.H. Spaul, *I.A.M. 2, 250 = AE 1967, 655 and the Identification of Colonia Babba*, în ZPE, 103, 1994, p. 191-201; C. Lepelley, *op. cit.*, p. 109-110; G. Depeyrot, *Zilil I. Colonia Iulia Constantia Zilil. Études du numéraire*, Rome, 1999; R. Mac Mullen, *op. cit.*, p. 33 (fig. 3), 42-46; J.-P. Laporte, *La legio VII et la déduction des colonies augustéennes de Césarienne*, în *Les légions de Rome sous le Haut-Empire...*, II, Lyon, 2000, p. 555-579.

[247] Augustus a modificat radical „politica de intervenţie limitată" (Guido Clemente) practicată de romani în *Sicilia* după războaiele punice, politică ce urmărea, prin absenţa oricărei colonizări, menţinerea structurii agrare tradiţionale a insulei în vederea susţinerii efortului belicos al Republicii (G. Clemente, *Sicily and Rome. The Impact of Empire on a Roman Province*, în *Forms of Control and Subordination in Antiquity*, edited by T. Yuge and M. Doi, Tokyo-Leiden-New York-København-

Köln, 1988, p. 109-110; vezi şi *Sicily from Aeneas to Augustus. New Approaches in Archaeology and History*, edited by Ch. Smith and J. Serrati, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2000). Întemeietorul Principatului a aşezat colonişti în cele şase oraşe de pe coasta nordică şi estică a Siciliei, respectiv la ***Tauromenium*** (Taormina) în 36 sau 21 î.H., ***Syracusae*** (Syracusa), ***Catina*** (Catania), ***Tyndaris*** (Tindari) şi ***Thermae Himeraeae*** (Termini Imerese) în 21 î.H. şi ***Panhormus*** (Palermo) în 14 î.H.(?) – CIL, X, 7279; 7286; AÉ, 1984, 1980; Diod., XVI, 7, 1; Str., VI, 2, 3-5; Plin., III, 88-90; Dio Cass., LIV, 7; App., *Ciu.*, V, 116; 129; Mommsen, p. 119; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 55; D. Kienast, *op. cit.*, p. 397; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 272; G. Manganaro, *La Sicilia da Sesto Pompeo a Diocleziano*, în ANRW, II/11.1, 1988, p. 14, 18; G. Clemente, *op. cit.*, p. 110-120; R.J.A. Wilson, *Towns of Sicily during the Roman Empire*, în *ibidem*, p. 95-96, 101-158, fig. 2, 6, 9, 13, 16 şi 18; idem, *Sicily under the Roman Empire. The archeology of a Roman province, 36 BC – AD 535*, Wiltshire, 1990, p. 38-40, 313; M. Tarpin, *L'Italie, la Sicile et la Sardaigne*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 61-62; C. Molè, *Dinamiche di acculturazione in epoca augustea*, în *Magna Grecia e Sicilia. Stato degli studi e prospettive di ricerca. Atti dell'Incontro di Studi, Messina 2-4 dicembre 1996*, a cura di M. Barra Bagnasco, E de Miro, A. Pinzone, Messina, 1999, p. 415-438; E. Olhausen, *Sicilia*, în NP, 11, col. 511-512.

Unii cercetători, sprijinindu-se mai ales pe datele numismatice, consideră că Octavianus ar fi întemeiat din populaţie săracă de la Roma, prin 42-40 î.H., colonia ***Turris Libisonis*** (***Ad Turrem Libisonis***) (Porto Torres) din *Sardinia* (Plin. III, 85; Ptol., III, 3, 3), deşi cei mai mulţi înclină pentru fundarea ei sub Caesar în 46 î.H. (ea este numită ***Colonia Iulia***). Plinius scria că era singura colonie din insulă, dar la începutul secolului al II-lea d.H. Ptolemeu aminteşte şi ***Colonia Iulia Augusta Uselis*** (Usellus) (Plin., III, 3, 3; cf. şi CIL, X, 7845 = ILS, 6107), care, după opinia unor specialişti, a fost doar o *colonia onoraria*, nu dedusă, ridicată la acest statut de Augustus, după ce sub Caesar fusese un *municipium* (latin?) – Mommsen, p. 120; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 62; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 272; P. Meloni, *La provincia rmana di Sardegna, I. I secoli I-II*, în ANRW, II/11.1, 1988, p. 468; idem, *La Sardegna romana. I centri abitati e l'organizzazione municipale*, în *ibidem*, p. 491, 495, 504-505, 510-511; M. Tarpin, *op. cit.*, p. 66, 67.

În sfârşit, în ***Colonia Aleria*** (Alérie) din *Corsica*, întemeiată de Sylla (Plin., III, 80; Mel., II, 7, 19), Octavianus a trimis între 36 şi 27 î.H. veterani din *legio III*, noua aşezare numindu-se ***Colonia Veneria Iulia Pacensis Restituta Tertianorum Aleria*** (CIL, X, 8034 = AÉ, 1964, 50 = 1975, 468 = 1985, 489; CIL, X, 8035-8037) – J. Marquardt, *op. cit.*, p. 62; D. Protase, *Alalia (Aleria)*, în ECR, p. 44-45; D. Kienast, *op. cit.*; R. Zucca, R.P. Lalli, *Aleria, Alalia*, în NP, 1, col. 451.

[248] Pentru ***Macedonia*** după **27 î.H.**, cf. Str., XVII, 3, 25; Mel., II, 3, 34-36; Plin., III, 145; Dio Cass., LIII, 12; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 207-208; F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, Athènes-Paris, 1988, p. 82-83; P. Cabanes, *op. cit.*; T. Bechert, *op. cit.*, p. 74; L. Duridanov, *Makedonia, Makedones*, în NP, 7, col. 732-734.

În această provincie, coloniile augustane au fost refondate peste cele ale lui Caesar sau ale caesaricizilor. Astfel, în regiunea *Pieria*, la ***Dion*** (***Δῖον***), situată la poalele Olympului (Str., VII, frg. 17 şi 18) (lângă actuala localitate Malathria), unde Brutus, urmând, probabil, un proiect al lui Caesar, stabilise în 43 î.H. o primă colonie, Octavianus a trimis în 30 î.H. noi colonişti, proveniţi dintre italicii fideli lui Antonius deposedaţi de bunurile funciare din peninsulă; noua fundaţie purta din 27 î.H. titlul ***Colonia Iulia Augusta Diensis*** şi avea *ius Italicum* (CIL, III, 548; 7281; Plin., IV, 35; Ptol., III, 12, 12; Dio Cass., LI, 4; *Dig.*, 50, 15, 8, 8). În regiunea *Bottiea*, a refondat în 30/29 î.H. colonia caesariană de la ***Pella*** (***Πέλλα***) (Paléa Pella), care pe monede din veacurile II-III apare cu numele ***Col(onia) Iul(ia) Aug(usta) Pella***; ca şi în cazul celei precedente, aici au fost trimişi ţărani italici deposedaţi de pământuri (Plin., IV, 34; Dio Cass., LI, 4). În *Edonia*, la ***Philippes*** (***Φίλιπποι***), unde în 42 sau 41 î.H. Marcus Antonius instalase o parte dintre soldaţii licenţiaţi, Octavianus a trimis în 30 î.H. cetăţeni italici cărora li se confiscaseră pământurile şi a dotat noua fundaţie cu *ius Italicum*; din 27 î.H. se numea ***Colonia Augusta Iulia Philippensis*** sau ***Colonia Iulia Augusta Philippensis*** (Str., VII, frg. 41; Plin., III, 42; Dio Cass., LI, 4; *Dig.*, 50, 15, 8, 8). În regiunea *Chalcidica*, la ***Cassandria*** (***Κασσάνδρεια***), alături de coloniştii stabiliţi în 43 sau 42 î.H. de proconsulul Q. Hortensius Hortalus din ordinul lui Brutus, Augustus a colonizat noi contingente de veterani în 30 î.H.; astfel, el era considerat adevăratul fondator, aşa cum o arată numele aşezării – ***Colonia Iulia Augusta Cassandrensis***; ea beneficia de *ius Italicum* (Plin., III, 36; *Dig.*, 50, 15, 8, 8). Pe malul adriatic, în regiunea epirotă rămasă sub jurisdicţia Macedoniei, Augustus a trimis în 30 î.H. colonişti la

Dyrrachium (***Epidamnos***) (***'Επίδαμνος***) (Durrës), aşezarea numindu-se oficial, conform inscripţiilor, ***Colonia Iulia Augusta Dyrrachiorum*** (CIL, III, 607; 611; 709; Plin., III, 144; 145; Mel., II, 3, 56; Dio Cass., LI, 4; *Dig.*, 50, 15, 8, 8), şi la ***Byllis*** (Hekati), care, aşa cum arată epigrafele, purta titlul ***Colonia Iulia Augusta Byllidensis*** sau ***Colonia Bullidenses / Bullidensium*** (Plin., IV, 35; AÉ, 1997, 1352) – Mommsen, p. 119; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 209; E.T. Salmon, *op. cit.*; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 273, 298, 307; D. Kienast, *op. cit.*, p. 398; D.C. Samsaris, *Oί Ρωμαῖοι καὶ ἡ Χαλκιδική*, în *Makedonika*, 25 (1985-1986), 1986, p. 43-45; idem, *'Η Ρωμαϊκὴ ἀποικία τῆς Κασσάνδρειας (Colonia Iulia Augusta Cassandrensis) (La colonie romaine de Casasandria (Colonia Iulia Augusta Cassandrensis))*, în *Dodoni*, 16, 1987, 1, p. 354-361; N. Ceka, *Bylin's inscriptions*, în *Iliria*, 2, 1987, p. 110; F. Papazoglou, *op. cit.*, p. 108-111, 135-139, 405-413, 424-426; idem, *Les royaumes d'Illyrie et de Dardanie. Origines et développement, structures, hellénisation et romanisation*, în *Les Illyriens et les Albanais. Serie de conferences tennues du 21 mai au 4 juin 1986*, Beograd, 1988, p. 192; idem, *La population des colonies romaines en Macédoine*, în ŽA, 40, 1990, 1-2, p. 111-124; M. Sartre, *L'Orient romain. Provinces et sociétés provinciales en Médéterranée orientale d'Auguste aux Sévères (31 avant J.-C. – 235 après J.-C.)*, Paris, 1991, p. 123; A.D. Rizakis, *Roman Colonies in the Province of Achaia: Territoires, Land and Population*, în *The Early Roman Empire in the East*, edited by S.E. Alcock, Oxford, 1997 (Oxbow Monography 95), p. 15-36; P. Cabanes, *op. cit.*, p. 309; R. Mac Mullen, *op. cit.*, p. 9, fig. 1.

249 Augustus se referă la cele două ***Hispaniae*** – *Baetica* şi *Tarraconensis* – anterioare reformei din **16-13 î.H.**; noi vom prezenta coloniile după această nouă hartă administrativă (vezi *supra*, **26.2**) (vezi şi Dio Cass., LIV, 23: „Pe acea vreme /anul 15 î.H. – n.n./ Augustus a înfiinţat numeroase colonii... în Iberia"), respectiv în Hispania Baetica (Vlterior): ***Astigi*** (***Colonia Astigitana Augusta Firma***) (Écija) (Plin., III, 12; Ptol., II, 4, 10; CIL, II^2/5, 617; 1162; 1169; 1172; 1176; 1177; 1179; 1284), ***Tucci*** (***Colonia Tucci Augusta Gemella***; ***Colonia Augusta Gemella Tuccitana***) (Martos) (Plin., III, 12; CIL; II^2/5, 86; 88; 156; 157; 198; 369), ***Asido Caesarina*** (***Colonia Caesarina Augusta Asido***) (Medina Sidonia) (Plin., III, 11); în Hispania Tarraconensis (Citerior): ***Ilici*** (***Colonia Iulia Ilici Augusta***) (Alcudia de Elche) (Plin., III, 19), ***Acci*** (***Colonia Accitana Gemelensis***; ***Colonia Iulia Gemella Acci***) (Guadix)

(în 27 î.H.) (Plin., III, 25), ***Caesaraugusta*** (***Colonia Caesar Augusta***) (Zaragoza) (Str., III, 2, 15; 4, 10; Plin., III, 24; Dio Cass., LIII, 26), ***Barcino*** (***Colonia Barcino Fauentia***; ***Colonia Fauentia Iulia Augusta Paterna Barcino***) (Barcelona) (între 19 şi 16/3 î.H.) (Plin., III, 22), ***Libisosana Foroaugustana*** (***Colonia Libisosa Forum Augustana***) (Lezuza) (Plin., III, 25), ***Salaria*** (***Colonia Salaria***) (Úbeda la Vieja) (Plin., III, 25), ***Corduba*** (***Corduba Colonia Patricia***; ***Colonia Patricia***) (refondată între 19/8 şi 2 î.H.) (Plin., III, 10; CIL, II^2/5, 257; 305; 792; II^2/7, 188; 221; 228; 229; 243; 255; 290; 315; 323; 329; 370; 789); în Lusitania: ***Augusta Emerita*** (***Colonia Augusta Emerita***) (Mérida), fondată în 25 î.H. (Str., III, 2, 15; Plin., IV, 117; Dio Cass., LIII, 26; EJ, 356a), ***Colonia Metellinensis*** (Medellín) (Plin., IV, 117) (atribuită de unii lui Q. Caecilius Metellus, consul în 80-79 î.H., sau lui Caesar), ***Norba*** (***Colonia Norba Caesarina***) (Norba), creată între 36-34 sau 24 î.H. (Plin., IV, 117), ***Colonia Pax Iulia*** (***Pax Augusta***) (Beja) (AÉ, 1989, 368 = HD, 15342; Str., III, 2, 15; Plin., IV, 117) – Mommsen, p. 119-120; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 73, 75, 76; Gagé, p. 133-134; E.T. Salmon, *op. cit.*; J.M. Blázquez, *op. cit.*, II, p. 41, 42-43, 45, 49-52; D. Protase, *Caesar Augusta*, în ECR, p. 150; idem, *Emerita Augusta*, în *ibidem*, p. 296; idem, *Illici*, în *ibidem*, p. 381; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 272; J.-N. Bonneville, *Aux origines de Barcino romaine (Barcelone)*, în REA, 80, 1978, 1-2, p. 37-71; A.M. Canto, *Colonia Patricia Corduba: nuevas hipótesis sobre su fundación y nombre*, în *Latomus*, 50, 1991, 4, p. 855-857; D. Kienast, *op. cit.*, p. 394-395; P. Le Roux, *op. cit.*, p. 69-74; idem, *Le territoire de la colonie auguste de Mérida. Réflexion pour un bilan*, în *Économie et territoire en Lusitanie romaine...*, p. 263-276; J.-M. Roddaz, *Guerres civiles et romanisation dans la vallée de l'Ebre*, în REA, 88, 1986, 1-4, p. 337-338; J.M. Blázquez, A. del Castillo, *op. cit.*, p. 363-366; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 288, 289; L.A. Ciurchin, *op. cit.*, p. 106-110, 114, 117, 123; S.J. Keay, *The 'Romanisation' of Turditania*, în OJA, 11, 1992, 3, p. 297-299; idem, *La romanización en el sur y el lebante de España hasta la época de Augusto*, în *La Romanización en Occidente*, J.M.ª Blázquez, J. Alvar (Eds.), Madrid, 1996, p. 160-162; idem, *The development of towns in Early Roman Baetica*, în *The Archaeology of Early Roman Baetica*, edited by S. Keay, Portsmouth, 1998 (*Journal of Roman Archaeology. Supplementary Series* 29), p. 67-68, fig. 5; J. Gimeno, *Plinio, Nat. Hist. III, 3, 21: reflexiones accerca de la capitalidad de Hispania Citerior*, în *Latomus*, 53, 1994, 1, p. 39-79; F. de Oliveira,

Lusitânia rural em Plínio o Antigo, în *Les campagnes de Lusitanie romaine. Occupation du sol et habitats. Table ronde internationale (Salamanque, 29 et 30 janvier 1993)*. Actes réunis et présentés par J.-G. Gorges et M. Salinas de Frías (éds.), Madrid-Salamanque, 1994, p. 35; M. Bendala Galán, *La ciudad en la Hispania romana*, în *La ciutat en el món romà*, 1, *Ponències*, Tarragona, 1994, p. 115-123; P. Rodriguez Oliva, *Transformaciones urbanas en las ciudades de la Baetica durante en alto imperio*, în *ibidem*, p. 347-356, în special p. 351-352; A. Beltrán, *Reflexiones sobre la ciudad romana en Hispania*, în *ibidem*, p. 399-407; D. Nony, *op. cit.*, p. 136; E.S. Ramage, *op. cit.*, în *Klio*, 80, 1998, 2, p. 439-448; A. Alonos Sándrez, J.M[a] Fernández Corrales, *El proceso de romanización de la Lusitania Oriental: la creación de asentamientos militares*, în *Sociedad y cultura en Lusitania romana...*, p. 93-94, fig. 5; J. Estaban Ortega, *El proceso de romanización en Lusitania a través de la Epigrafía*, în *ibidem*, p. 250-257; R. Mac Mullen, *op. cit.*, p. 52-53, fig. 7.

250 În anul **27 î.H.**, ***Achaia***, aflată din **146 î.H.** în componența provinciei *Macedonia*, a devenit o unitate administrativă autonomă, încredințată spre administrare Senatului; ea cuprindea Peloponesul, *Epirus* (fără fațada adriatică, rămasă la *Macedonia*), *Akarnania*, *Thessalia*, insulele ioniene, insulele Sporade și Cyclade (fără *Astypalia* și *Amorgos*) cu *Euboia*; în fruntea ei se afla un *proconsul pro praetore*. Cândva între 15 și 44 d.H., a revenit sub administrație imperială, fiind condusă de un *legatus Augusti* (Str., VII, frg. 10; XVII, 3, 25; Plin., IV, 4-24; Dio Cass., LIII, 12) – J. Marquardt, *op. cit.*, p. 226-230; W.T. Arnold, M.A., *op. cit.*, p. 273; O. Picard, *Chalcis et la Confédération Eubéenne. Étude de Numismatique et d'Histoire (IVe – Ier siècle)*, Athènes-Paris, 1979, p. 294-297; E.S. Gryen, *The Hellenistic World and the Coming of* Rome, II, Berkeley-Los Angeles-London, 1986, p. 514-527; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 297-298; W.J. Cherf, *The Roman Borders between Achaia and Macedonia*, în *Chiron*, 17, 1987, 1, p. 135-142; D.W. Baronowski, *The Provincial Status of Mainland Greece after 146 B.C.: A Criticism of Erich Gruen's Views*, în *ibidem*, 70, 1988, 2, p. 448-460; E. Olshausen, *Achaia*, în NP, 1, col. 56; Y. Lafond, *Achaioi, Achaia*, în *ibidem*, col. 66; D. Strauch, *Epeiros*, în *ibidem*, 3, col. 1069; R. Morstein Kallet-Marx, *Hegemony to Empire. The Development of the Roman Imperialism in the East from 148 to 62 B.C.*, Berkley-Los Angeles-Oxford, 1995, p. 57-96, 198-220; ; P. Cabanes, *op. cit.*, p. 301-302, 304-305; T. Bechert, *op. cit.*, p. 73-81.

Așa cum a arătat Athanase D. Rizakis, primul pas în alinierea spațiului grecesc la sistemul instituțional al Imperiului prin fundarea de colonii de cetățeni romani care să joace rolul de garante ale ordinii romane și de „ochi" ai puterii imperiale l-a făcut Caesar (A.D. Rizakis, *Les colonies romaines des côtes occidentales grecques. Populations et territoires*, în *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 22, 1996, 1, p. 256-258; vezi și idem, *Συμβολή στη μελέτη ρωμαϊκού αποικισμού της ΒΔ Πελοποννήσου (A Contribution to the history of Roman colonization in the N.W. Peloponnese)*, în *Ποικιλα*, Athens, 1990, p. 321-340; idem, *op. cit.*, în *The Early Roman Empire in the East*, p. 15-19). El a trimis coloniști la ***Corinthos***, numit acum ***Colonia Laus Iulia Corinthus*** sau ***Colonia Iulia Corinthiensis*** (Str., VIII, 6, 23; XVII, 3, 15; Plin., IV, 11; Mel., II, 3, 42; Plut., *Caes.*, 57; Paus., II, 1, 2; 3, 2; Dio Cass., XLIII, 50; AÉ, 1997, 1382-1386; 1388; 1392), și ***Dyme*** (Kato Achaia) (Plin., IV, 13; Paus., VII, 17, 5) în Pelopones, ***Bouthrôtos*** (***Colonia Iulia Buthrotum***) (Butrinto) (Str., VII, 7, 5; Plin., IV, 4; Mel., II, 3, 48) și poate ***Photike*** în *Epirus* (J. Marquardt, *op. cit.*, p. 231; E.T. Salmon, *op. cit.*, p. 135; D. Tudor și A. Barnea, *Corinthia*, în ECR, p. 223; D. Kienast, *op. cit.*, p. 389-390; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 272; G. Pollo, *Colonia Buthrotum: Grunder und Patrons in augusteischer Zeit*, în *Iliria*, 2, 1989, p. 126-129; D. Gilman Romano, *Post-146 B.C. land use in Corinth, and planing of the Roman colony of 44 B.C.*, în *The Corinthia in the Roman period. Including the papers given at a Symposium held at The Ohaio State University on 7-9 March, 1991*, edited by T.E. Gregory, Ann Arbor, Mi, 1993, p. 9-30; P.N. Doukellis, *Le territoire de la colonie romaine de Corinthe*, în *Structures rurales et sociétés antiques. Actes du colloque de Corfou (14-16 mai 1992)*, éditeurs: P.N. Doukellis et L.G. Mendori, Besançon, 1994, p. 359-390; D.K. Samsaris, *Hē rōmaïkē apoikia tēs Phōtikēs stē Thesprotia tēs Epeiron. Istorikogeographikē kai Epigraphikē Symbolē*, Ioannina, 1994, p. 15-76; E. Olhausen, *op. cit.*, col. 56; P. Cabanes, *op. cit.*, p. 308, 309; R. Mac Mullen, *op. cit.*, p. 9, fig. 1; C. Bearzot, *Cesare e Corinto*, în Fundazione Niccolò Canussio, *op. cit.*, p. 35-53; E. Olshausen, *op. cit.*, p. 56; Y. Le Bohec, *op. cit.*). Dar acestea n-au reușit să schimbe fundamental statutul politico-instituțional al orașelor grecești și nici atitudinea acestora față de Roma; cu excepția Corinthului, ele erau „corpuri străine într-un mediu ostil".

Octavianus, care, spre deosebire de Antonius, nu s-a bucurat de simpatia unora dintre greci, în special a athenienilor (D.J. Geagan, *Roman*

Athens, în ANRW, II/7.1, 1979, p. 371-437; M.C. Hoff, *Civil Disobedience and Urest in Augustan Athens*, în *Hesperia*, 58, 1989, p. 267-276; D. Kienast, *Antonius, Augustus, die Kaiser und Athen*, în *Klassisches Altertum, Spätantike und frühes Christentum. Adolf Lippold zum 65. Geburtstag gewidmet*, Herausgegeben von K. Dieter, D. Hennig und H. Kaletsch, Würzburg, 1993, p. 191-222; S.E. Alcock, *Greece: a landscape of resistance?*, în *Dialogues in Roman imperialism. Power, discourse, and discrepant experience in the Roman Empire*, edited by D.J. Mattingly, Portsmouth, 1997 (*Journal of Roman Archaeology. Supplementary Series* 23), p. 103-115; *The Romanization of Athens. Proceedings of the International Conference held at Lincoln, Nebraska (April 1997)*, edited by M.C. Hoff and S.J. Rotroff, Oxford, 1997), a promovat o nouă politică de colonizare, a cărei originalitate a constat, după cum a demonstrat tot A.D. Rizakis, în imprimarea unui conținut ideologic nou (de exemplu, originea comună a grecilor și romanilor, promovarea cultului imperial sau a divinităților cu atribute similare) și în crearea de centre de fuziune și reconciliere între cele două etnii și civilizații. Astfel, după bătălia de la *Actium* sau după anul 14 î.H., a fondat o colonie de veterani la ***Patrae*** (***Colonia Augusta Aroe Patrensis***) (Str., VIII, 7, 5; Plin., IV, 11; Paus., VII, 18, 7) și ***Actium*** (Plin., IV, 5; Mel, II, 3, 48), a fortificat și dezvoltat vechile colonii ***Corinthus***, ***Buthrotum***, numită acum ***Colonia Augusta Buthrotum***, și ***Dyme***, cu titlul ***Colonia Augusta Dunaeorum*** (Paus., VII, 17, 5), și a întemeiat în 30 î.H. orașul grecesc ***Nicopolis*** (Str., VII, 7, 5-6; Plin., IV, 5; EJ, 12) – Mommsen, p. 119; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 231, 232; E.T. Salmon, *op. cit.*, p. 138-144; D. Kienast, *Augustus. Prinzeps und Monarch*, p. 398; J.-M. Roddaz, *op. cit.*, p. 431-432; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 273; G. Pollo, *op. cit.*; M: Le Glay, *op. cit.*, p. 309, 310; M. Sartre, *op. cit.*, p. 123-124; A.D. Rizakis, *op. cit.*, în *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 22, 1996, 1, p. 259-324; idem, *op. cit.*, în *The Early Roman Empire in the East*, p. 19-36; idem, *Achaïe II. La cité de Patras: épigraphie et histoire*, Athènes, 1998, p. 24-28; A.J.S. Spawforth, *Roman Corinth: the Formation of a Colonial Elite*, în *Roman Onomastics in the Greek East. Social and politica Aspects. Proceedings of the International Colloquium oeganized by the Finnish Institute and the Centre for Greek and Roman Antiquity, Athens 7-9 September 1993*, edited by A.D. Rizakis, Athens, 1996, p. 167-182; E. Olhausen, *op. cit.*; Y. Lafond, *Dyme*, în NP, 3, col. 855; P. Cabanes, *op. cit.*, p. 308, 309; R. Mac Mullen, *op. cit.*, p. 9, fig. 1.

În sfârșit, lui Octavianus i se datorează și colonia romană ***Cnossos*** din provincia *Creta et Cyrenae*, formată din campanieni deposedați în 36 î.H. (Str., X, 4, 9; Vell., II, 81, 2; Dio Cass., XLIX, 14); ea se numea ***Colonia Iulia Cnossos*** (CIL, X, 1433) – Mommsen, p. 120-121; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 436-437; D. Kienast, *op. cit.*

[251] Provincia ***Asia***, formată în **129 î.H.** din regatul *Pergamon*-ului moștenit de Roma în **133 î.H.**, cuprindea pe vremea lui Augustus partea occidentală a peninsulei Asia Mică, respectiv regiunile *Troada*, *Aetolia*, *Mysia*, *Ionia*, *Lydia*, *Caria*, *Phrygia* și districtele *Cibyra*, *Apamea* și *Synnada*; de ea depindeau și insulele *Lemnos*, *Lesbos*, *Samos* și *Chios*; capitala se afla la *Ephesos* (Selçuk) (Str., XVII, 3, 25; Plin., VII, 99; Dio Cass., LIII, 12) - J. Marquardt, *op. cit.*, p. 234-239; A.D. Macro, *The Cities of Asia Minor under the Roman Imperium*, în ANRW, II/7.2, 1980, p. 663-664; M. Dräger, *Die Städte der Provinz Asia in der Flavierzeit (69-96 n.Chr.)*, Frankfurt am Main, 1993, p. 21-26; M. Sartre, *L'Asie Mineure et l'Anatolie...*, p. 108, 113-136, 165-166; idem, *Les provinces anatoliennes*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 333, 335-336; R. Morstein Kallet-Marx, *op. cit.*, p. 97-122; R. Syme, *Anatolica...*, p. 111; T. Bechert, *op. cit.*, p. 89-93.

În provincia *Asia*, Octavianus Augustus a fortificat coloniile întemeiate de Caesar la ***Alexandria Troas***, numită acum ***Colonia Augusta Troas*** (***Colonia Troadensium Augusta***) (Eski Stanbul) (Str., XIII, 1, 26; Plin., V, 124; *Dig.*, 50, 15, 8, 9; AÉ, 1973, 501; 1978, 286), și ***Parion*** (***Parium***), cu titlul oficial ***Colonia Iulia Gemella Pariana*** (Kemer) (Plin., IV, 48; V, 141; CIL, III, 386; *Dig.*, 50, 15, 8, 9); ele aveau *ius Italicum*; totodată, a procedat la lotizare de tip colonial, fără a întemeia o colonie, la ***Tralles*** (***Caesarea***; ***Caesarea Tralles***) (Aydin) (CIG, 2927) și ***Neapolis*** (*Phrygia*) – Mommsen, p. 119; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 259; E.T. Salmon, *op. cit.*, p. 128-144; A.D. Macro, *op. cit.*, p. 675; S. Mitchell, *Population and the Land in Roman Galatia*, în ANRW, II/7.2, 1980, p. 1068; D. Kienast, *op. cit.*; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 272; M. Dräger, *op. cit.*, p. 27; P. Weiß, *Alexandria Troas: Griechische Traditionen und Mythen in einer römischen Colonia*, în *Die Troas. Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria Troas II*, herausgegeben von E. Schwertheim und H. Wiegartz, Bonn, 1996, p. 157-173; M. Sartre, *L'Orient romain...*, p. 124-125; idem, *L'Asie Mineure et l'Anatolie...*, p. 210, 211-212; idem, *op. cit.*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 140, 349; E. Schwertheim, *Zur Gründung der römischen Kolonie in*

Alexandria Troas, în *Die Troas. Neue Forschungen III*, herausgegeben von E. Schwertheim, Bonn, 1999, p. 95-101; R. Mac Mullen, *op. cit.*, p. 9, fig. 1; Y. Le Bohec, *op. cit.*). De asemenea, Augustus a trimis noi colonişti la fundaţiile caesariene de la ***Apamena-Myrlea*** (***Colonia Iulia Concordia***; ***Colonia Iulia Concordia Augusta Apamena***) (Mudanya) (Str., XII, 4, 3; Plin., V, 149; *Dig.*, 50, 15, 1, 10; CIL, III, 6992 = ILS, 314) şi ***Amisus*** (Samsun) (pe monede) din provincia *Pontus et Bithynia* (J. Marquardt, *op. cit.*, p. 274; A.D. Macro, *op. cit.*, p. 675; S. Mitchell, *op. cit.*; B.F. Harris, *Bithynia: Roman Sovereignty and the Survival of Hellenism*, în ANRW, II/7.2, 1980, p. 873; D. Kienast, *op. cit.*, p. 390; M. Sartre, *L'Asie Mineure et l'Anatolie...*, p. 140, 210, 211; idem, *op. cit.*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 349; R. Mac Mullen, *op. cit.*; Y. Le Bohec, *op. cit.*

[252] ***Syria*** denumea vasta regiune de pe coasta răsăriteană a Mării Mediterane cuprinsă între Munţii *Taurus*, la nord-vest şi nord, Euphrat, la nord-est şi est, Arabia centrală, la sud-est şi sud, Marea Roşie şi Egipt, la sud-vest. Pe acest teritoriu, unde locuiau mai multe neamuri semitice, cărora li s-au adăugat perşi şi grupuri elenofone, s-au format în timp mai multe unităţi politico-teritoriale distincte, precum: *Commagene*, *Seleucida* (*Tetrapolis*), *Coele / Coile-Syria* („Syria depresionară"), *Phoenicia*, *Iudaea*, *Palmyra* etc. (Str., XVI, 2; Plin., V, 66-81; App., *Hist.*, L; CVI; Amm., XIV, 8, 7-12) (J. Marquardt, *op. cit.*, p. 331-363; M. Sartre, *L'Orient sémitique*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 385-388; R. Syme, *op. cit.*, p. 121-124; E.M. Ruprechtsberger, *Syrien*, în NP, 11, col. 1174-1179). În anul **64** sau, după unii, în **63 î.H.**, când Pompeius Magnus a organizat provincia *Syria*, aceasta cuprindea un complicat sistem administrativ format din *poleis*-uri libere sau supuse (*Gerasa*, *Gadara*, *Pella*, *Abilene* etc.) şi state clientelare (*Emesa*, *Abilene*, *Commagene*, *Palmyra* etc.). Sub Octavianus, *Syria* a devenit provincie imperială, fiind apărată de trei, apoi de patru legiuni (*III Gallica*, *VI Ferrata*, *X Fretensis*, *XII Fulminata*). Ea a suferit unele ajustări teritoriale, respectiv i-au fost anexate regatul *Amanus* şi principatul *Emesa* între 30 şi 20 î.H., *Cilicia Pedias* („de câmpie") în 30 î.H., oraşele *Seleucia*, *Doliche*, *Gaza*, *Gadara* şi *Hippos* în 4 î.H. şi etnarhatul lui Archelaos (*Idumenaea*, *Iudaea* şi *Samaria*) în 6 î.H. (Str., XVI, 2; Ios., *AI*, XVII, 11, 4; Plin., V, 79; 81-82; Dio Cass., LIII, 12) (J. Marquardt, *op. cit.*, p. 331-349; W.T. Arnold, M.A., *op. cit.*, p. 270-271; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 308-309; G. Tate, *The Syrian Countryside during the Roman Era*, în *The Early Roman Empire in the East*, p. 55-71; M. Sartre, *op. cit.*, p. 388-391, 395; T. Bechert, *op. cit.*, p. 111-117; E.M. Ruprechtsberger, *op. cit.*, col. 1174; W. Ball, *op. cit.*, p. 74-76, 89-90, 149-193; vezi şi *supra*).

Octavianus Augustus a instalat colonii de veterani la ***Berytus*** (Beirut), supranumită ***Iulia Felix***, de la primul ei fondator – Iulius Caesar (Str., XVI, 2, 19; Plin., V, 78; *Dig.*, 50, 15, 1, 1; AÉ, 1994, 1773: ***Colonia Iulia Augusta Felix Berytus***), şi la ***Heliupolis*** (Baalbeck) (*Dig.*, 50, 15, 1, 2; CIL, III, 202: ***Colonia Iulia Augusta Fel(ix) Hel(iupolis)***; VI, 423 = ILS, 4287) – Mommsen, p. 119; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 380-381; Gagé, p. 134; D. Tudor, *Berytus*, în ECR, p. 134; D. Kienast, *op. cit.*, p. 399; J.-M. Roddaz, *op. cit.*, p. 431, 432-433; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 272; F. Millar, *The Roman Coloniae of the Near East: a Study of Cultural Relations*, în *Roman Eastern Policy and Other Studies in Roman History. Proceedings of a Colloquium at Tvärminne, 2-3 October 1987*, edited by H. Solin and M. Kajava, Helsinki, 1990, p. 8, 10-23; M. Sartre, *L'Orient romain...*, p. 124; idem, *op. cit.*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 388, 397; G. Tate, *À propos des cadastres romains du Nord de la Syrie*, în *Structures rurales et sociétés antiques...*, p. 443-451; G. Woolf, *The Roman Urbanization of the East*, în *The Early Roman Empire in the East*, p. 4; R. Mac Mullen, *op. cit.*, p. 9, fig. 1.

[253] ***Gallia Narbonensis*** – denominaţie utilizată din **22 î.H.** pentru fosta *Prouincia* (*Prouincia nostra*), creată în **122 î.H.** între Alpii Vestici şi Pirineii Orientali, de la Mediterana la lacul *Lemennos* (Leman), Munţii *Kemmenos* (Cévennes) şi valea râului *Garumna* (Garonne) (Str., IV-V; Plin., III, 31-37; Mel., II, 5; Dio Cass., LIV, 4). Aici fuseseră întemeiate aşezările ***Aquae Sextiae Salluuiorum*** (Aix-en-Provence) în 122 î.H. (Str., IV, 1, 5; Liv., *Per.* LXI; Vel., I, 15, 4) şi ***Colonia Narbo(n) Martius*** (Narbonne) în 118 î.H. (Vel., I, 15, 4; II, 7, 8; Eutr., IV, 23) – J. Marquardt, *op. cit.*, p. 115-118; M. Gayraud, *Narbonne antique des origines à la fin du IIIe siècle*, Paris, 1981, p. 149-160; P.-A. Février, *op. cit.*, în *La Provence...*, p. 279-280; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 267-269; M.-Th. Raepsaet-Charlier, *op. cit.*, p. 144; T. Bechert, *op. cit.*, p. 95-96; R. Mac Mullen, *op. cit.*, p. 99-119.

În Gallia Narbonensis Caesar fondase coloniile romane ***Forum Iulii*** (Fréjus), prin care recompensa pe legionarii locali din *legio Alauda* (Plin., III, 35; Mel., I, 5, 77; Suet., *Caes.*, 24, 2), ***Arelate*** (Arles) cu veterani din *legio VI* (Suet., *Tib.*, 4, 2; Plin., III, 36) şi ***Narbo*** (refondată) cu veterani din *legio X* (Plin., III, 32; Suet., *Tib.*, 4, 2) şi coloniile de drept latin ***Nemausus*** (Nîmes) (Str., IV, 1, 12; Plin., III, 37; Mel., II, 5, 75; EJ,

75a), ***Dinie*** (Digne) (CIL, XII, 6037), poate ***Vienna*** (Vienne) (vezi *infra*), ***Valentia*** (Valence) (Plin., III, 36) şi ***Tolosa*** (Toulouse) (Str., IV, 1, 13-14; Plin., III, 37; Ptol., II, 10, 6). În perioada triumviratului, când *Gallia Narbonensis* revenise lui Octavianus prin „tratatul de la *Brundisium*" din 40 î.H., şi după *Actium* (31 î.H.), au luat fiinţă coloniile romane ***Baeterrae*** (***Colonia Iulia Septimanorum Baeterrae***; ***Colonia V(ictrix?) Iulia Septimanorum Baeterrae***) (Béziers) cu veterani din *legio VII* (Plin., III, 36; Mel., II, 5, 75) şi ***Arausio*** (***Colonia Firma Iulia Secundanorum Arausio***) (Orange) cu cei din *legio II* (CIL, XII, 3203; Plin., III, 36; Mel., II, 5, 75; Ptol., II, 10, 8; Str., IV, 1, 11) şi coloniile latine ***Apta Iulia*** (***Colonia Iulia Apta Vulgientium***) (Apt) (CIL, XII, 1005; 1114 (= ILN, IV, 22); 1116 (= ILN, IV, 23); 1118 (= ILN, IV, 27); Plin., III, 36), ***Colonia Iulia Memninorum Carpentorate*** (Carpantras) (Plin., III, 36), ***Carcasio*** (***Colonia Iulia Carcaso***) (Carcassonne) (Plin., III, 37; CIL, XII, 5371), ***Ruscino*** (Plin, III, 32), ***Glanum Libii*** (Saint-Rémy) (CIL, XII, 4379; Plin., III, 37), ***Aquae Sextiae*** (***Colonia Iulia Augusta Aquae Sextiae***; ***Colonia Iulia Augusta***; ***Colonia Iulia***; ***Colonia Aquens(is)***; ***Aquensis c[olonia]***) (CIL, XII, 408; 705 (= AÉ, 1959, 137); 982; 3121; 4363; 4413; 4528; Plin., III, 36), ***Colonia Dea Augusta Vocontiorum*** (Die) (Plin., III, 37), ***Lucus Augusti*** (Luc-en-Die) (Plin., III, 37), ***Vasio*** (***Vassio***) (Vaison-la-Romain) (Plin., III, 37; Mel., II, 5, 75), ***Cabellio*** (Plin., III, 36), ***Alba Augusta Heluiorum*** (Plin., III, 36), ***Augusta Tricastinorum*** (Plin., III, 36), ***Alaebaece*** (***Alebece Reiorum Apollonarium***) (***Colonia Iulia Augusta Apollinaris Reiorum***) (Montpezat Saint-Saturnin) (CIL, XII, 358; 367 (= ILN, II, 43), 3291; 4082; Plin., III, 36), ***Antipolis*** (Antibes) (Plin., III, 35) şi ***Auennio Cauarum*** (***Colonia Iulia Auennio***) (Avignon) (Str., IV, 1, 11; Plin., III, 36; Mel., II, 5, 75). De asemenea, ***Forum Iulii*** a primit colonişti din *legio VIII* şi o flotă, numindu-se acum ***Forum Iulii Colonia Octauanorum Pacensis Classica*** (ILN, I; Plin., III, 35), la ***Nemausus*** au fost trimişi noi colonişti, aşezarea chemându-se ***Colonia Augusta Nemausus***, ***Vienna*** a devinit colonie romană în 16/5 î.H., purtând titlul ***Colonia Iulia Augusta Florentia Vienna / Viennensium*** (Str., IV, 1, 11; Plin., III, 36; Mel., II, 5, 75), iar ***Arelate*** a primit un nou nume – ***Colonia Iulia Paterna Arelate / Arelatensium Sextanorum*** (CIL, VI, 1006) – Mommsen, p. 119; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 125, 145; Gagé, p. 134; M. Gyraud, *op. cit.*; D. Protase, *Alba Helviorum*, în ECR, p. 46; idem, *Aquae Sextiae*, în *ibidem*, p. 71; idem, *Dea Augusta Vocontiorum*, în *ibidem*, p. 254; idem, *Narbo*, în

ibidem, p. 533; J. Gascou, *Quand la colonie de Fréjus fut-elle fondée?*, în *Latomus*, 41, 1982, 1, p. 132-145; idem, *Duumvirat, quattumvirat et statut dans les cités de la Gaule Narbonnaise*, în *Epigrafia. Actes du Colloque international d'épigraphie latine en mémoire de Attilio Degrassi pour le centenaire de sa naissance, organisé par le Comité promoteur des Rencontres franco-italiennes sur l'épigraphie du monde romain dans le cadre de la convention entre l'Université de Roma-La Sapienza et l'École française de Rome, sous le patronage de l'Association internationale d'épigraphie grecque et latine et avec le concours des Universités de Vienne, Trieste, Padoue et de la Commission pour les Inscriptiones Italiae auprès de l'Unione accademica nazionale. Rome, 27-28 mai 1988*, Rome, 1991, p. 547-563; idem, *César a-t-il fondé une colonie à Vienne?*, în MEFRA, 111, 1999, 1, p. 157-165; D. Kienast, *op. cit.*, p. 389, 393; J. Prieur, *op. cit.*, în *La Savoie des origines à l'an mil...*, p. 205-206; J.-M. Roddaz, *op. cit.*, p. 398-401; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 272; ILN, I, p. 13-23; ILN, II, p. 19-35, 187-194, 263-269; M. Christol et C. Goudineau, *Rome et les Volsques arécomiques au Ier siècle avant J.-C.*, în *Gallia*, 45, 1987-1988, p. 92; P.-A. Février, *op. cit.*, p. 275-280; A. Pelletier, *La bourgeoisie municipale à Vienne sous le Haut-Empire*, în *Mélange Pierre Lévêque*, 3, *Anthropologie et société*, édités par M.-M. Mactoux et E. Geny, Besançon, 1989, p. 305-311; idem, *La société urbaine en Gaule Narbonnaise à l'époque d'Auguste*, în *Latomus*, 50, 1991, 3, p. 645; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 268-272; A. Perez, *Les cadastres antiques en Narbonnaise occidentale: Essai sur la politique coloniale romaine en Gaule du Sud (IIe s. av. J.-C. – IIe s. ap. J.-C.)*, Paris, 1995, p. 240-246; M. Christol, *De l'Itlaie à la Gaule méridionale, un transfert: l'épigraphie latine*, în CCG, 6, 1995, p. 167; ILN, III, p. 24-30; ILN, IV, p. 19-22; E. Will, *Les origines de la colonie romaine de Valence*, în *Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France*, Paris, 1996, p.92-102; A. Chastagnol, *Les cités de la Gaule Narbonnaise. Les statuts*, în *Actes du Xe Congrès international d'épigraphie grecque et latine, Nîmes, 4-9 octobre 1992*, édités par M. Christol et O. Masson, Paris, 1997, p. 53-55; E.S. Ramage, *op. cit.*, în *Klio*, 79, 1997, 1, p. 120-124; M.-Th. Raepsaet-Charlier, *op. cit.*, p. 146-148; R. Mac Mullen, *op. cit.*, p. 94-95, fig. 12.

Octavianus a promovat o politică de colonizare şi în Tres Galliae, mai ales în răstimpul dintre 16 şi 13 î.H., când, după Dio Cassius, a procedat la organizarea acestui teritoriu (LIV, 19; 23; 25; vezi *supra*).

Unii specialişti consideră că acestea sunt oraşe noi, pe când alţii apreciază că suprapun vechi aşezări celtice; ele nu sunt deducţii de veterani. Astfel, fundaţiile lui L. Munatius Plancus din 44-43 î.H. – ***Colonia Munatia Raurica*** (Augst) (Plin., IV, 106; Ptol., II, 9, 9) -, şi 43 î.H. - ***Colonia Copia [Abundentia] Felix Munatia Lugdunum*** (Lyon) (Str., IV, 3, 2; Dio Cass., XLVI, 50; CIL, X, 6087) - au primit noi nume – ***Colonia Felix Copia Apollinaris Augusta Emerita Raurica*** (?) (AÉ, 1974, 435), respectiv ***Colonia Copia [Abundentia] Felix Augusta Lugdunum***. Coloniile augustane sunt: ***Augustodunum*** (Autun) (Mel., III, 2, 20; Tac., *Ann.*, III, 43; Ptol., II, 8, 12) în *Gallia Lugdunensis*, ***Lugdunum Conuenarum*** (Saint-Bertrand-de-Comminges) (Str., IV, 2, 3; Ptol., II, 6) în *Aquitania*, ***Augustomagus*** (Senlis), ***Augusta Viromanduorum*** (Saint-Quentin) în *Gallia Belgica* ş.a. – Mommsen, p. 120; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 145; D. Protase, *Augusta Rauricorum*, în ECR, p. 114; idem, *Augustodunum*, în *ibidem*, p. 114-115; idem, *Lugdunum*, în *ibidem*, p. 458; D. Kienast, *op. cit.*, p. 393-394; H. Heinen, *Auguste en Gaule et les origines de la ville romaine de Trèves*, în *Hommages à Lucien Lerat*, 1, réunis par H. Walter, Besançon, 1984, p. 329-347; Ch. Cloppet, *Les voies romaines du Rhône au Rhin et dans l'Est de la Gaule: les sources écrites*, în *Ktèma*, 14, 1989, p. 97; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 276, 278; E.S. Ramage, *op. cit.*; M.A. Speidel, *Goldene Lettern in August. Zu zwei frühen Zeugnissen der Kaiserverehrung und des goldenen Zeitalters in der colonia Augusta Raurica*, în ZPE, 95, 1993, p. 179-189; G. Walser, *Augusta Raurica*, în NP, 2, col. 282-285; idem, *Helvetii*, în *ibidem*, 5, col. 338; R. Bedon, *Propositions sur la titulature de la colonie romaine de Raurica (A.E., 1974, n° 435)*, în *Latomus*, 56, 1997, 1, p. 107-117; M.-Th. Raepsaet-Charlier, *op. cit.*, p. 152-156; R. Mac Mullen, *op. cit.*, p. 94-95, fig. 12; C. Corsara, *Considerazioni sulla fondazione di Lione alla luce di una rilettura dell'epistolario ciceroniano*, în *Athenaeum*, 88, 2000, 1, p. 203-219.

[254] ***Pisidia*** era regiunea din sudul peninsulei microasiatice situată între *Phrygia*, la nord, *Lycaonia* şi *Isauria*, la est, *Lycia* şi *Pamphylia*, la sud, şi *Caria*, la vest (Str., XII, 7, 1-3; Plin., V, 95; H. Brandt, *Pisidia (Πισιδία)*, în NP, 9, col. 1043). Dominaţia romană s-a instaurat aici în **101 î.H.**, regiunea fiind ataşată Ciliciei (Cic., *Verr.*, II, 1, 95). În anul **39**, apoi în **36 î.H.**, Marcus Antonius a încredinţat *Pisidia* regelui Amyntas al Galatiei (App., *Ciu.*, V, 75), fapt confirmat de Octavianus după *Actium* (Str., XII, 6, 3; XIV, 5, 6; Dio Cass., XLIX, 32).

La moartea lui Amyntas, în **25 î.H.**, *Pisidia* a fost unită cu *Galatia* (Str., XII, 5, 1; 6, 4; 7, 3) – cf. J. Marquardt, *op. cit.*, p. 260; A.D. Macro, *op. cit.*, p. 664, 666; R.T. Sherk, *Roman Galatia: The Governors from 25 B.C. to A.D. 114*, în ANRW, II/7.2, 1980, p. 955-963; M. Sartre, *L'Asie Mineure et l'Anatolie...*, p. 119, 135, 166, 167, 168; idem, *op. cit.*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 337; K. Strobel, *Galatia, Galatieni*, în NP, 4, col. 745; H. Brandt, *op. cit.*, col. 1044; R. Syme, *op. cit.*, p. 177-215; T. Bechert, *op. cit.*, p. 135-136.

În zona respectivă, Augustus a creat colonii la ***Antiochia*** (***Colonia Caesarea***) (lângă Yalvaç) (în 25 î.H., cu veterani din *legio V Gallica* şi *legio VII*) (Str., XII, 8, 14; Plin., V, 94; *Dig.*, 50, 15, 8, 10), ***Olbasa*** (CIL, III, 6889: ***Colonia Olbasena***; 6892: ***Colonia Olbas(ena)***), ***Comama*** (***Colonia Iulia Augusta Prima Fida Comama***) (SEG, XLIV, 1101), ***Cremna*** (***Colonia Iulia Augusta Felix Cremnensium***) (Cemlik Girmes) (în 25 sau 6 î.H.) (CIL, III, 6873; SEG, XXXVII, 1177, 1181-1184; Str., XII, 6, 5; Ptol., V, 5, 7), ***Parlais*** (***Iul(ia) Aug(usta) Col(onia) Parlais*** pe monede) – toate în *Pisidia* propriu-zisă, ***Lystra*** (***Colonia Iulia Felix Gemina Lustra***) (în 25 î.H.) şi ***Iconium*** în *Lycaonia*, ***Ninica*** (***Colonia Iulia Augusta Felix Ninica***) în *Cilicia Tracheia* („Aspră") (unii o consideră colonie hadrianeică) şi ***Germa*** (***Colonia Iulia Augusta Felix Germa***) în *Galatia*. Totodată, acesta a procedat la lotizări de tip colonial, fără fundări de colonii, la ***Isaura*** (Dorla), în *Isauria*, ***Apollonia*** (***Apollonias***) (Ullaborlu), în *Pisidia*, ***Attaleia*** (Antalya), în *Pamphylia* (SEG, VI, 646) – Mommsen, p. 119, 120; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 285, 286-287; W.M. Ramsay, *Colonia Caesarea (Pisidian Antioch) in the Augustan Age*, în JRS, 6, 1916, p. 108-129; E.T. Salmon, *op. cit.*; S. Mitchell, *Iconium and Ninica. The Double Communities in Roman Asia Minor*, în *Historia*, 28, 1979, p. 409-438 (SEG, XXIX, 1736); idem, *op. cit.*, în ANRW, II/7.2, 1980, p. 1067-1068; D. Macro, *op. cit.*, p. 675; D. Kienast, *op. cit.*, p. 398; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 272-273; G.H.R. Horsley, *The Inscriptions from the So-Called „Library" at Cremna*, în Anat.St., 37, 1987, p. 49-80; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 316; H. Brandt, *Gesellschaft und Wirtschaft Pampyliens und Pisidiens im Altertum*, Bonn, 1992 (Asia Minor Studien 7), p. 140-141; M. Sartre, *L'Orient romain...*, p. 124-125; idem, *L'Asie Mineure et l'Anatolie...*, p 210, 211-212; idem, *op. cit.*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 349, 350; R. Syme, *op. cit.*, p. 225-241; R. Mac Mullen, *op. cit.*, p. 9, fig. 1.

[255] Cf. și Suet., *Aug.*, 46: „*Italiam duodetriginta coloniarum numero deductarum a se frequentauit*" („a populat Italia cu douăzeci și opt de colonii întemeiate de el însuși"). Coloniile respective răsplăteau veteranii legiunilor implicate în războiul de la *Philippi* și *Actium*, fiind înființate prin exproprierea locuitorilor din mai multe orașe italice (vezi *supra*, **16.1**). Astfel, au fost întemeiate sau refondate (devenind *coloniae c. R.*) următoarele colonii: ***Augusta Praetoria*** (Aosta) în *regio XI* (*Transpadana*), ***Augusta Taurinorum*** (Torino) în *regio IX* (*Liguria*); ***Cremona***, ***Brixia*** (Brescia), ***Ateste*** (Este), ***Colonia Iulia Concordia***, ***Pola*** (Pula), ***Tergeste*** (Triest) și ***Parentium*** (Poreč) în *regio* X (*Venetia et Histria*); ***Parma***, ***Bononia***, ***Ariminum*** (Rimini), ***Dertona*** (Tortona) în *regio VIII* (*Aemilia*); ***Florentia*** (Florența), ***Pisae*** (Pisa), ***Luca*** (Lucca), ***Lucus Feroniae*** (Rignano), ***Rusellae*** (Rosello), ***Saena*** (Siena) și ***Sutrium*** (Sutri) în *regio VII* (*Etruria*); ***Fanum Fortunae*** (Fano), ***Hispellum*** (Spello) și ***Tuder*** (Todi) în *regio VI* (*Umbria*); ***Sora***, ***Picenum Firmum*** (Fermo), ***Capua***, ***Nuceria Alfaterna*** (Nocera), ***Nola***, ***Suessa Aurunca*** (Ausonia), ***Teanum Sidicinum*** (Teano), ***Venafrum*** (Venafro), poate ***Cumae*** și ***Puteoli*** în *regio I* (*Latium-Campania*); ***Bouianum*** (Boiano) și ***Beneuentum*** (Benevento) în *regio IV* (*Sabina-Samnium*); ***Luceria*** (Lucera) și ***Venusia*** (Venosa) în *regio II* (Apulia-Calabria) (Str., IV, 6, 7; Plin., III, 47-70; Dio Cass., LIII, 25) – Mommsen, p. 121-123; L. Keppie, *op. cit.*; D. Kienast, *op. cit.*, p. 392-393; R. Chevallier, *La romanisation de la Celtique du Pô. Essai d'histoire provincial*, Roma, 1983, p. 81-159; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 272; J. Prieur, *op. cit.*, în *La Savoie des origines à l'an mil...*, p. 173-175, 213-217; G. Chouquer, M. Clavel-Lééque, F. Favory et J.-P. Vallat, *Structures agraires en Italie centro-méridionale. Cadastres et paysages ruraux*, Roma, 1987; G. Walser, *Der Gang der Romanisierung in einigen Tälern der Zentralalpen*, în *Historia*, 38, 1989, p. 68-75; idem, *Studien zur Alpengeschichte in antiker Zeit*, p. 52-59; *La città nell'Italia settentrionale in età romana. Morfologie, strutture e funzionamento dei centri urbani delle regiones X e XI. Atti del convegno organizzato dal Dipartimento di scienze dell'Antichità dell'Università di Trieste e dall'École française de Rome, Trieste, 13-15 marzo 1987*, Trieste-Roma, 1990; G. Volpe, *La Duania nell' età della romanizzazione. Paesaggio agrario, produzione, scambi*, prefazione di M. Torelli, Bari, 1990, p. 45; Ch. Deplace, *La romanisation du Picenum: l'exemple d'Urbs Salvia*, Roma, 1993, p. 60-68, 330-331; V.A. Sirago, *Puglia romana*, Bari, 1993, p. 105-114, 161-199; G. Rosada, *Histria romana. Note di topografia urbana*, în *Journal of Ancient Topography. Rivista di Topografia Antica. Atti del Secondo Congresso di Topografia Antica. La città romana (Roma, 15-16 Maggio 1996)*, I, Lecce, p. 7-36; M. Tarpin, *op. cit.*, p. 13; M. De Franceschini, *Le ville romane della X Regio (Venetia et Histria). Catalogo e carta archeologica dell' insediamento romano nel territorio, dall'età repubblicana al tardo impero*, Roma, 1998.

În legătură cu interesul aparte al împăratului pentru coloniile din Italia, ca și despre privilegiile acordate și prosperitatea lor, care au dus la „monumentalizarea" acestora, la creșterea cuantumului demografic și la nașterea unei noi „burghezii", din care se recrutau membri ai ordinului ecvestru, vezi și Suet., *Aug.*, 46: „*Italiam duodetriginta coloniarum numero deductarum a se frequentauit operibusque ac uectigalibus publicis plurifariam instruxit, etiam iure ac dignatione urbi quodam modo pro parte aliqua adaequauit excogitato genere suffragiorum, quae de magistratibus urbicis decuriones colonici in sua quisque colonia terrent et sub die comitiorum obsignata Romam mitterent. Ac necubi aut honestorum de ficeret copia aut multitudinis suboles, equestrem militiam petentis etiam ex commendatione publica cuiusque oppidi ordinabat, at iis, qui e plebe regiones sibi reuisenti filios filiasue approbarent, singula nummorum milia pro singulis diuidebat*" („a populat Italia cu douăzeci și opt de colonii întemeiate de el însuși, pe care le-a înfrumusețat cu monumente și cărora le-a asigurat venituri; ba chiar, într-un fel, le-a acordat o demnitate asemănătoare Romei, căci a imaginat un mod de sufragiu permițând decurionilor să voteze la ei pentru alegerea magistraților Romei și să trimită voturile lor în capitală. Pentru a stimula peste tot meritele și familiile numeroase ale păturilor inferioare, acorda intrarea în ordinul ecvestru oricărui o cerea în baza unei recomandări a orașului, iar când vizita regiunile Italiei, orice membru al plebei care dovedea că are băieți sau fete primea câte o mie de sesterți pentru fiecare copil"); Dio Cass., LV, 10; din bibliografie, vezi H. Jouffroy, *Le financement des constructions publiques en Italie: initiative municipale, initiative impériale, évergétisme privé*, în *Ktèma*, 2, 1976, p. 329-337; P. Bruun, *Conclusion: the Roman Census and Romanization under Augustus*, în *Studies in the Romanization of Etruria*, by P. Bruun, P. Hohti, J. Kaimio, E. Michelsen, M. Nielsen, E. Ruoff-Väänänen, Roma, 1975, p. 439-505; D. Kienast, *op. cit.*, p. 345-349; P. Castrén, *Cambiamenti nel gruppo dei notabili municipali dell' Italia centro-*

meridionale nel corso del I secolo A.C., în *Les „bourgeoisies" municipales italiennes aux IIe et Ier siècles av. J.-C., Centre Jean Bérard. Institut Français de Naples, 7-10 décembre 1981*, Paris-Neaples, 1983, p. 91-97; S. Demougin, *Notables municipaux et ordre équestre à l'époque des dernières guerres civiles*, în *ibidem*, p. 279-298; idem, *À propos des élites locales en Italie*, în *L'Italie d'Auguste à Dioclétien...*, p. 353-376; A. Pociña y J.F. Ubiñna, *El evergetismo imperial en Suetonio*, în *Latomus*, 44, 1985, 3, p. 581-585; M. Cébeillac-Gervasoni, *Le mariage dans l'aristocratie dirigeante des cités du Latium et de la Campagne à la fin de la République et sous Auguste*, în *Mélange Pierre Lévêque*, 3, *Anthropologie et société*, édités par M.-M. Mactoux et E. Geny, Besançon, 1989, p. 67-83; idem, *Les magistrats des cités du Latium et de la Campanie des Gracques à Auguste: problèmes de nomenclature*, în *Epigrafia...*, p. 189-207; idem, *Les magistrats des cités italiennes de la seconde guerre punique à Auguste: le Latium et la Campagne*, Roma, 1998, p. 233-252; *La città nell' Italia settentrionale in età romana...*, *passim*; G. Volpe, *op. cit.*, p. 46; S. Maggi, *La politica urbanistica romana in Cisalpina. Un sempio: gli edifici da spettacolo*, în *Latomus*, 50, 1991, 2, p. 304-326; V.A. Sirago, *op. cit.*, p. 120-127; C. Saletti, *I cicli statuari giulio-claudi della Cisalpina. Presenze, ipotesi, suggestioni*, în *Athenaeum*, 81, 1993, 2, p. 365-390; P. Gros, *Les théâtres en Italie au Ier siècle de notre ère: situation et fonctions dans l'urbanisme impérial*, în *L'Italie d'Auguste à Dioclétien...*, p. 285-307; M. Pasquinucci, *Pisa: da città etrusca a colonia romana*, în *La ciutat en el món romà...*, 2, p. 77; S. de Maria, *La città romane dell' ager Gallicus*, în *ibidem*, p. 117-119; F. Filippi, E. Zanda, *Problemi cronologici e funzionali nella trasformazione di alcune città romane della regio IX Liguria*, în *ibidem*, p. 157-159; E. Gizzi, *Colonia Iulia Felix Classica Suessa: storia ed urbanistica*, în *ibidem*, p. 172-174; M. Tarpin, *op. cit.*, p. 16-21, 25, 32; M. Cavalieri, *La basilica in Italia: decorazione scultorea e sue valenze politico-culturali*, în *Athenaeum*, 88, 2000, 2, p. 465-476; P. Grimal, *op. cit.*, p. 36-38.

[256] Alte izvoare nu menţionează nici un eveniment militar în care armata romană să fi pierdut drapele în *Hispania*. După opinia lui Jean Gagé, acest fapt trebuie să se fi petrecut în perioada triumvirală, recuperarea având loc după pacificarea provinciei (vezi *supra*, **26.2**) – Mommsen, p. 124; Shipley, p. 393; Gagé, p. 135; Malcovati, p. 87; Brunt-Moore, p. 73.

[257] Situaţie similară celei din *Hispania* – Mommsen, p. 124; Shipley, p. 393; Gagé, p. 135; Malcovati, p. 86; Brunt-Moore, p. 73; Augustus trebuie să fi recuperat însemnele militare după **27** sau **16-13 î.H.** (vezi *supra*, **26.2**).

[258] *Signia* pierdute de A. Gabinius în **47 î.H.** (App., *Illyr.*, 28, 81; Dio Cass., XLII, 11) şi de P. Vatinius în **44 î.H.** (App., *Illyr.*, 12, 25) – Mommsen, p. 124; Shipley, p. 393; Gagé, p. 135; R. Syme, *op. cit.*, p. 62, 110; Malcovati, p. 88; Brunt-Moore, pl. 73; D. Kienast, *op. cit.*, p. 52.

[259] ***supplices***: vezi *supra*, **4.2**.

[260] Este vorba despre restituirea drapelelor pierdute de M. Licinius Crassus în campania dezastruoasă din **54/3 î.H.** (Liv., *Per.* CVI; Str., XVI, 1, 23 şi 28; Vell., II, 46, 2-4; Val. Max., I, 6, 11; Ios., *BI*, I, 8, 8-9; *AI*, XIV, 7, 1; 7, 3; Flor., I, 46; Iust., XLII, 4, 4; Plut., *Crass.*, 18, 2; 19, 4; 21-31; *Luc.*, 36; Dio Cass., XL, 12-13; 16-27; Eutr., VI, 18, 1; Fest., 17, 2; Amm., XXIII, 3, 1; Zos., III, 32, 3) (M.G. Angeli Bertinelli, *op. cit.*, p. 48-49; E. Winter, B. Dignas, *Rom und das Perserreich. Zwei Weltmächte zwischen Konfruntation und Koexistenz*, Berlin, 2001, p. 28; M. Schottky, *Parther- und Perserkriege*, în NP, 9, col. 375; E. Cizek, *op. cit.*, p. 182-183), de Decidius Saxa în luptele din **40 î.H.** (Liv., CXXVII; Hor., *Carm.*, III, 6; Dio Cass., XLVIII, 25) (R. Syme, *op. cit.*, p. 223; M. Schottky, *op. cit.*) şi de M. Antonius în urma expediţiei dintre **36** şi **33 î.H.** încheiată lamentabil (Liv., *Per.* CXXX-CXXXI; Hor., *Carm.*, III, 6; Str., XI, 12, 4; XVI, 1, 28; Vell., II, 82, 1-3; Ios., *AI*, XV, 3, 9; 4, 2-3; Flor., II, 20; Iust., XLII, 5, 1-5; Plut., *Ant.*, 37-52; App., *Ciu.*, V, 133; Dio Cass., XLIX, 24-31; 39-40; 44; Eutr., VII, 6, 2; Fest., 18, 2; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 85, 4; Oros., VI, 19, 1) (R. Syme, *op. cit.*, p. 263-265; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 235-236; M.G. Angeli Bertinelli, *op. cit.*, p. 51; D. Kienast, *op. cit.*, p. 51; F. Chamoux, *op. cit.*, p. 203, 208-215; E. Winter, B. Dignas, *op. cit.*; E. Cizek, *op. cit.*, p. 214-215). Returnarea drapelelor şi a captivilor a avut loc la **12 mai 20 î.H.** ca urmare a presiunilor diplomatice şi a pregătirilor militare de la graniţa cu statul part, condus atunci de regele **Phraates IV Arsaces XIV** (a treia oară) **(26-2 î.H.)** (despre el, cf. şi *infra*, **32.1-2**; **33**) (Liv., *Per.* CXLI: *„Pax cum Parthis facta est signis a rege eorum, quae sub Crasso et postea sub Antonio capta erant, redditis"* - „S-a făcut pace cu parţii, înapoindu-se romanilor de către regele acestora steagurile care fuseseră capturate prima oară de la Crassus şi a doua oară de la Antonius"; Str., XVI, 1, 28; Vell., II, 91, 1; 94, 4; Flor., II, 34; Iust., XLII, 5, 11: *„Itaque tota Parthia captiui ex Crassiano siue Antoni exercitu recollecti*

signaque cum his militaria Augusto remissa"; Suet., *Aug.*, 21, 3: „*Parthi quoque et Armeniam uindicanti facile cesserunt et signa militaria, quae M. Crasso et M. Antonio ademerant, reposcenti reddiderunt*" - „Parții i-au cedat cu ușurință Armenia și însemnele militare pe care le luaseră de la Marcus Crassus și de la Marcus Antonius"; *Tib.*, 9, 1: „*recepit et signa, quae M. Crasso ademerant Parthi*" - „A reluat și însemnele pe care parții le capturaseră de la Crassus"; Dio Cass., LIV, 8; Eutr., VII, 9; Fest., 19, 2; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 79, 4; Zos., III, 32, 4). Evenimentul a avut un puternic ecou în literatura timpului (Hor., *Carm.*, IV, 15, 6-8; *Ep.*, I, 12, 27-28: „*ius imperiumque Phraates / Caesaris accepit genibus minor*" - „Phraates, plecând genunchii înaintea / Lui Caesar, i-a primit și legea, și stăpânirea"; 18, 56; Verg., *Aen.*, VII, 606; *Georg.*, III, 31; Prop., II, 10, 14; III, 4, 6; IV, 6, 79; Ovid., *Fast.*, V, 580-594), fiind imortalizat pe monede și pe pectoralul cuirasei statuiei lui Augustus de la Prima Porta – Mommsen, p. 124-128; Shipley, p. 393; Gagé, p. 135-136; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 458-459; Malcovati, p. 88; Brunt-Moore, p. 73; M.G. Angeli Bertinelli, *op. cit.*, p. 51-52; D. Kienast, *op. cit.*, p. 282-284; K. Christ, *op. cit.*, p. 121; N. Hannestad, *op. cit.*, p. 99-103, 109-110, fig. 35, 39; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 110-111; E. Simon, *Altes und Neues zu Statue des Augustus von Primaporta*, în *Saeculum Augustum*, III, p. 207-216, Abb. 1; G. Sauron, *op. cit.*, p. 520-524; M. Schottky, *Phraates (Φραάτης) [4] Ph. IV.*, în NP, 9, col. 960; idem, *Parther- und Perserkriege*, în *ibidem*, col 375; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 357-362; E. Winter, B. Dignas, *op. cit.*, p. 29; W. Dahlheim, *op. cit.*; P. Grimal, *op. cit.*, p. 117-118; E. Cizek, *op. cit.*, p. 264; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 98-99, 285-286; D. Shotter, *op. cit.*, p. 86.

261 ***Penetrale***, termen sinonim cu *sacrarium* – capelă, încăpere ascunsă din interiorul unui edificiu religios, unde se păstrau obiecte sacre misterioase și unde aveau acces numai preoții: *Dig.*, 1, 8, 9, 2; Festus, p. 316 P[1]; Macr., *Sat.*, III, 12, 8; Serv., *ad Aen.*, III, 12; XII, 199.

262 Vezi *supra*, **21.1**, la care adaugă Shipley, p. 395; Gagé, p. 136; Brunt-Moore, p. 73.

263 Sub numele de ***Pannoni*** sau *Paeoni* (gr. Παννόνιοι, Παίονες), autorii latini și greci înțelegeau un grup de populații – illyrice sau illyro-celtice, după unii cercetători, phrygiene, după alții - din bazinul Dunării Mijlocii și al râurilor *Sauus* (Sava) și *Drauus* (Drava) – ardeați, colapiani, ditioni, daisitiați, breuci, andezeți etc. (Str., VII, 5, 2-3, 10 și 12; Plin., III, 147-48; Iust., XXIV, 4, 5; Ptol., II, 15, 2; App., *Illyr.*, 14, 40; 22,

63; 29, 84; Arr., *An.*, I, 5, 1; Dio Cass., XLIX, 36) - A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, translation edited by Sh. Frere, London and Boston, 1974; A.M. Kempiński, *Etnos frygijski*, în BalcPosn, 5, 1990, p. 53-56; J. Wilkes, *The Illyrians*, Oxford-Cambridge (Mass.), 1992, p. 201; V. Paškvalin, *Prolozi proučavanju ilirsko-panonskog plemena Dezitijato i njegovog teritorja u krajevima srednje Bosne u predrinsko i rimski doba. Contributions to the study of illyrian-pannonian tribe of Desityates and its territory in the regions of central Bosnia in preroman and roman times*, în *Glasnik*, 47 (1992-1995), 1996, p. 93-116; J. Burian, *Pannonia*, în NP, 9, col. 250.

264 ***Ante me principem***: după H.U. Instinsky, expresia subliniază faptul că Augustus concepea începutul principatului său anterior lui **35 î.H.**, când au debutat campaniile împotriva pannonilor (vezi nota următoare) – H.U. Instinsky, *Ante me principem*, în *Hermes*, 87, 1959, p. 380-381; E.S. Ramage, *The Nature...*, p. 151, 154.

265 Confruntările dintre romani și pannoni au debutat în contextul războaielor civile din Republică (cf. Flor., II, 21 [IV, 12], 3), dar abia Octavianus a reușit, în urma campaniilor din **35-34 î.H.**, **12-9 î.H.** și **6-9 d.H.**, să impună definitiv autoritatea romană asupra populațiilor din regiunea cuprinsă în triunghiul *Siscia* (Sisak, Iugoslavia) – *Emona* (Ljubljana, Slovenia) – *Poetouio* (Ptuj, Slovenia) (Liv., *Per.* CXXXI-CXXXII; Vell., II, 39, 3; 90; 96, 2-3; 114, 4; 116, 2; Plin., VII, 149; Suet., *Aug.*, 21, 1; *Tib.*, 16, 1; Tac., *Ann.*, I, 16; Flor., II, 24; Ampel., 47, 7; App., *Illyr.*, 22, 64; 23, 67; 29, 84; Dio Cass., XLIX, 36-37; L, 24; 28; LIV, 20; 24; 34; LV, 29; 32-34; LV, 1; Eutr., VII, 9; Fest., 7, 5; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 7) – Mommsen, p. 129; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 165-166, 176; Shipley, p. 395; R. Syme, *op. cit.*, p. 240, 370-371; Gagé, p. 137-138, 165; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 453, 455-456; Malcovati, p. 88; E. Koestermann, *Der pannonisch-dalmatische Krieg 6-9 n. Chr.*, în *Hermes*, 81, 1953, p. 345-378; Brunt-Moore, p. 73; J.J. Wilkes, *Dalmatia*, London, 1969, p. 46-77; S.L. Dyson, *Native Revolts in the Roman Empire*, în *Historia*, 20, 1971, 2-3, p. 250-253; M. Mirković, *Sirmium – its History from the I Century A.D. to 582 A.D.*, în *Sirmium. Archaeological Investigations in Syrmian Pannonia*, I, Editor V. Popović, Beograd, 1971, p. 10-13; A. Mócsy, *op. cit.*, p. 31-52; D. Kienast, *op. cit.*, p. 289-290, 301-302; J.-M. Roddaz, *op. cit.*, p. 478-484; J. Cousin, în R. Bloch, J. Cousin, *op. cit.*, p. 289; E. Tóth, „... *protulique fines Illyrici ad ripam*

fluminis Danuuii", în AV, 28, 1977, p. 278-287; K. Christ, *op. cit.*, p. 72-74, 129-130; 131-132; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 173, 209; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 106-107, 302; T. Nagy, *Die Okkupation Pannoniens durche die Römer in der Zeit des Augustus*, în AArchHung, 43, 1991, 1-2, p. 57-85; G. Alföldy, *La Pannonia e l'Impero romano*, în *La Pannonia e l'Impero romano...*, p. 28; J. Burian, *Pannonia*, în NP, 9, col. 253; M. Šašel Kos, *Appian and Dio on the Illyrian Wars of Octavian*, în ZA, 47, 1997, 1-2, p. 190-194; idem, *op. cit.*, în *Akten des IV. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzial-römischen Kunstschafftens...*, p. 33-42; J. Wilkes, *op. cit.*, p. 205-207; idem, *Les provinces danubiennes*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 236-242; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 252-255, 573-575, 592-598; P. Grimal, *op. cit.*, p. 123, 125; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 99, 299-300; E. Cizek, *op. cit.*, p. 217, 265; D. Shotter, *op. cit.*, p. 83.

Ca o consecinţă a evenimentelor din **6-9 d.H.** (răscoala dalmaţilor şi pannonilor), în **6**, **8**, **9-10** sau **19-20 d.H.**, provincia *Illyricum*, din care făcea parte şi teritoriul pannonic, a fost împărţită în două provincii (după unii, doar comandamente militare) - *Illyricum Inferius* şi *Illyricum Superius* (CIL, III, 1741), numite, cândva între **69-73 d.H.**, *Pannonia*, respectiv *Dalmatia* (Plin., III, 147-148). De asemenea, a fost creată colonia de cetăţeni romani (*colonia ciuium Romanorum*) de la ***Emona*** – Mommsen, p. 129; J. Marquardt, *op. cit.*, p. 166-167, 176-177; R. Syme, *op. cit.*, p. 437; Á. Dobó, *Die Verwaltung der römischen provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus. Die provinziale Verwaltung*, Budapest, 1968, p. 11-12; J.J. Wilkes, *Dalmatia*, p. 78-80; A. Mócsy, *op. cit.*, p. 36-41; W.T. Arnold, M.A., *op. cit.*, p. 275; D. Kienast, *op. cit.*, p. 305 (nota 198a), 349 (nota 157), 397 (nota 147); J. Fitz, *La division de l'Illyricum*, în *Latomus*, 47, 1988, 1, p. 13-25; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 217; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 303-304; M. Šašel Kos, *The 15th Legion at Emona – Some Thoughts*, în ZPE, 109, 1995, p. 227-244; J. Wilkes, *op. cit.*, p. 245, 250; A. Suceveanu, *Dalmatia*, în EAIVR, II, p. 25; T. Bechert, *op. cit.*, p. 137-146; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 99; D. Shotter, *op. cit.*, p. 83-84, 122.

[266] ***meis auspicis***: vezi *supra*, **4.2**.

[267] ***Danui*** pentru *Danuuius* – Dunărea; hidronim nemenţionat anterior de vreun izvor latin – C. Nicolet, *op. cit.*, p. 39.

[268] Paragraful rezumă istoria foarte agitată a raporturilor daco-romane la cumpăna dintre ere. Astfel, cândva între **6 î.H.** şi **4 d.H.** sau

între **1** şi **4 d.H.**, dacă nu mai devreme (înainte de **29 î.H.** sau în anul **10 î.H.**), trebuie să se fi desfăşurat conflictele cu dacii conduşi de regele Cotiso (Flor., II, 28 [IV, 12], 18-19: „*Daci montibus inhaerent. Inde Cotisonis regis imperio, quotiens concretus gelu Danuuius iunxerat ripas, decurrere solebant et uicina populari. Visum est Caesari Augusto gentem aditu difficilem summouere. Misso igitur Lentulo ultra ulteriorem perpulit ripam; citra praesidia constituta. Sic tum Dacia non uicta, sed summota atque dilata est*" („Dacii trăiesc nedeslipiţi de munţi. De acolo, sub conducerea regelui Cotiso, obişnuiau să coboare şi să pustiască ţinuturile vecine, ori de câte ori Dunărea, îngheţată de ger, îşi unea malurile. Împăratul Augustus a hotărât să îndepărteze această populaţie, de care era foarte greu să te apropii. Astfel a trimis pe Lentulus /Cn. Cornelius Lentulus Augur – n.n./ şi i-a alungat pe malul de dincolo [de Dunăre]; dincoace au fost aşezate garnizoane. Astfel, atunci dacii n-au fost înfrânţi, ci doar respinşi şi împrăştiaţi"); Hor., *Carm.*, III, 8, 18: „*occidit Daci Cotisonis agmen*" („Armata dacului Cotiso a pierit"); Tac., *Ann.*, IV, 44: „*Lentulo super consulatum et triumphalia de Getis gloriae fuerat bene tolerata paupertas*" („Lentulus, pe lângă meritul de a fi fost consul şi de a fi dobândit triumful pentru că i-a învins pe geţi"); Dio Cass., LIV, 36: „S-a mai decretat ca templul lui Ianus Geminus (între timp redeschis) să fie închis, ca şi când războaiele s-ar fi terminat. Cu toate acestea, templul tot n-a apucat să fie închis, deoarece dacii, trecând peste Istrul îngheţat, au făcut prădăciuni în Pannonia"). După anul **4 d.H.** (**5**?, **6**?, **9**? **11-12**?), Sex. Aelius Catus (fost consul *suffectus* în 4 d.H., dar după R. Syme în 1 d.H.) a transplantat pe sol imperial 50.000 de geţi (Str., VII, 3, 10: „Într-adevăr, chiar în zilele noastre, Aelius Catus a strămutat din teritoriul de dincolo de Istru în Thracia cincizeci de mii de oameni luaţi de la geţi..."). În **6 d.H.**, A. Caecina Severus, primul guvernator al provinciei *Moesia*, a fost nevoit să lupte împotriva dacilor şi sarmaţilor care jefuiau recenta provincie (Dio Cass., LV, 30). La rândul lui, Suetonius scria: „*Coercuit et Dacorum incursiones, tribus eorum ducibus cum magna copia caesis*" („A oprit şi incursiunile dacilor, ucigând trei din conducătorii lor împreună cu un număr mare de soldaţi")(*Aug.*, 21, 1); vezi şi Ver., *Georg.*, II, 497; Eutr., VII, 9; Oros., VI, 22, 22 – Mommsen, p. 129-132; PIR², A, 157; C, 106; C, 1379; Shipley, p. 395; R. Syme, *op. cit.*, p. 74, 296, 400-401; Gagé, p. 138-139; Malcovati, p. 88-89; Brunt-Moore, p. 73; D. Kienast, *op. cit.*, p. 302, 308-309; A. Suceveanu, *Cornelius Lentulus, Cn.*, în EAIVR, I, p. 354-355; idem, *La Dobroudja aux Ier-IIIe siècles n.è.*, în A. Suceveanu, A.

Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucarest, 1991, p. 25; idem, în *Istoria românilor*, II, *Daco-romani, romanici, alogeni*, Bucureşti, 2001, p. 291; C.C. Petolescu, *Decebal, regele dacilor*, p. 17-19; idem, *Dacia şi Imperiul Roman...*, p. 28-29, 64-69; idem, în *Istoria românilor*, I, p. 669-670; V. Lica, *op. cit.*, p. 127-132; A. Rădulescu, în *Istoria românilor*, I, p. 665; J. Nitschke, *op. cit.*, p. 17, 31-32, 45-46; V.A. Sirago, *I Daci e Roma sotto Cesare e Augusto*, în *Italia e Romania. Storia, Cultura e Civiltà a confronto. Atti del IV Convegno di Studi italo-romeno (Bari, 21-23 ottobre 2002)*, a cura di S. Santelia, Bari, 2004, p. 108-112.

Conform aprecierilor lui R. Syme, în contextul acţiunilor conjugate ale lui Cn. Cornelius Lentulus, guvernatorul *Illyricum*-ului, împotriva dacilor (Flor., II, 28 [IV, 12], 18-19) şi ale lui Sex. Aelius Catus, legatul Macedoniei, împotriva geţilor (Str., VII, 3, 10), în intervalul **1-4 d.H.** a fost creată provincia ***Moesia***; în anul 6 d.H. este atestat primul *legatus Augusti pro praetore* în persoana lui A. Caecina Severus (Dio Cass., LV, 29-30). Iniţial, noua provincie cuprindea zona dintre *Margus* (Morava) şi *Timacus* (Timok), spre est, până la râul *Oescus* (Isker), găsindu-se un organism preprovincial numit *praefectura ciuitatium Moesiae et Treballiae* (CIL, V, 1838, 1839 = AÉ, 1994, 680; vezi şi Ptol., III, 9, 3; 10, 5; ILB, 1, 47-49). În anul 46 d.H., aceasta a fost înglobată în provincia *Moesia*, care, totodată, şi-a extins graniţele până la râul *Iatrus* (Iantra) (CIL, III, 1968; AÉ, 1944, 70; ILB, 134, 139; Tac., *Ann.*, IV, 5). Spaţiul dintre *Dimum* (Belene, Bulgaria), Gurile Dunării şi Marea Neagră a devenit în 29-28 î.H. un regat clientelar încredinţat dinastului get Rholes (Dio Cass., LI, 24, 6-7), apoi regilor odrysi (Ovid., *Ep. ex Ponto*, I, 8, 11-20; II, 9, 37-38; 79-80; IV, 7, 1-30; 9, 75-80; Tac., *Ann.*, II, 62; Dio Cass., LIX, 12; IGB, I^2, 12, 43; ISM, I, 66; III, 44) – J. Marquardt, *op. cit.*, p. 180-181; A. Mócsy, *Pannonia...*, p. 36-44; W.T. Arnold, M.A., *op. cit.*, p. 274-275; R. Syme, *The Early History of Moesia*, în idem, *The Provincial at Rome and Rome and the Balkans, 80 BC – AD 14*, edited by A. Birley, University of Exeter Press, 1991, p. 193-220; A. Suceveanu, în A. Suceveanu, A. Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucarest, 1991, p. 25-30, 47-54; idem, *Moesia*, în EAIVR, III, p. 87-88; idem, în *Istoria Românilor*, II, p. 293-294; M. Sartre, *L'Orient romain...*, p. 249-253; idem, *Le Haut-Empire romain. Les provinces de Méditerranée orientale d'Auguste aux Sévères. 31 av. J.-C. – 235 apr. J.-C.* (Nouvelle histoire de l'Antiquité 9), Paris, 1997, p. 232-242; J. Wilkes, *op. cit.*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 244, 256, 257-258; J. Burian, *Moesi, Moesia*, în NP, 8, col. 331; T. Bechert, *op. cit.*, p. 171-175.

Cât priveşte coloniile greceşti din Pontul Stâng, *Kallatis* avea un *foedus* încheiat cu Roma încă din ultimii ani ai secolului al II-lea î.H, respectiv, după recentele evaluări ale lui Alexandru Avram, din **106-101 î.H.** (ILLRP 1, 516 = ISM, III, 1) (A. Avram, *Der Vertrag zwischen Rom und Kallatis. Ein Beitrag zum römischen Völkerrecht*, Amsterdam, 1999; idem, în ISM, III, p. 38-60, 201-226). În contextul conflictelor dintre Mithridates al VI-lea Eupator şi Roma, coloniile greceşti au fost incluse în aria controlată de regele pont (IGB, I^2, 392; A. Avram, O. Bounegru, *Mithridates al VI-lea Eupator şi coasta de vest a Pontului Euxin. În jurul unui decret inedit de la Histria*, în *Pontica*, 30, 1997, p. 155-165; AÉ, 1997, 1316; SEG, XLVII, 1125; C.C. Petolescu, în SCIVA, 49, 1998, 3-4, nr. 750). Alipirea definitivă la Imperiu a *poleis*-urilor de pe litoralul românesc al Pontului Euxin a avut loc, foarte probabil, în **3/2 î.H.**, aşa cum o atestă mai multe mărturii: **1)** un monument de la *Kallatis* consacrat lui P. Vinicius, „legat şi propraetor, patron şi binefăcător al oraşului *Kallatis*" (ISM, III, 57); or, conform istoricului Velleius Paterculus (II, 101, 3), P. Vinicius a îndeplinit misiunea de legat imperial cu puteri propraetoriene în provinciile *Thracia* şi *Macedonia* în anii 3-2 î.H.; **2)** un decret callatian pentru un cetăţean roman care a comandat nişte centurii (ISM, III, 30); **3)** menţiunea lui Ovidius din anul **8** sau **9 d.H.** despre faptul că ţărmul stâng al Pontului Euxin „intrase foarte de curând sub jurisdicţia ausonică" („*haec est Ausonio sub iure nouissima uixque*") (*Trist.*, II, 199); **4)** consacrarea unor locuri de cult lui Augustus încă în viaţă, respectiv un templu (ναός) la *Istros* (ISM, I, 146) şi un portic (στοά) la *Kallatis* (ISM, III, 58); **5)** celebrarea privată a cultului lui Augustus („*sacrum Caesaris*") la *Tomis* (Ovid., *Ep. ex Ponto*, II, 8, 1-10; III, 1, 161-164; IV, 9, 105-112) – pentru toate acestea, cf. A. Avram, *P. Vinicius und Kallatis. Zum Beginn der römischen Kontrolle der griechischen Städte an der Westküste des Pontos Euxeinos*, în G. R. Tsetskhladze (Ed.), *The Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historical Interpretation of Archaeology* (Historia. Einzelschriften 121), Stuttgart, 1998, p. 115-129; idem, în *Istoria Românilor*, I, p. 613-616.

Pentru alte colonii greceşti intrate sub stăpânire romană în această perioadă, vezi IGB, I^2, 13; SEG, XLV, 829; AÉ, 1997, 1319; I. von Bredow, *Apollonia [2, Pontike]*, în NP, 1, col. 871; idem, *Burgas*, în *ibidem*, 2, col. 855; M. Slavova, *Lines 26-32 of the Horothesia of*

Dionysopolis (IGBulg V 5011), în ZPE, 120, 1998, p. 99-105; idem, *Nouvelle contribution à l'interprétation de la horothésia de Dionysopolis*, în АРХЕОЛОГИЯ, Sofia, 39, 1998, 3-4, p. 57-62.

[269] Descrierea subcontinentului indian a fost făcută în timpul lui Augustus de Agrippa (Plin., VI, 57); vezi apoi Str., XV, 1; Plin, VI, 56-83; Mel., I, 11; 12; III, 51.

[270] Cf. şi Suet., Aug., 21, 3: „*Qua uirtutis moderationisque fama Indos etiam ac Scythas, auditu modo cognitos, pellexit ad amicitiam suam populique Romani ultro per legatos petendam*" („Datorită faimei virtuţii şi moderaţiei sale, inzii şi sciţii, popoare cunoscute mai mult din auzite, i-au trimis din proprie iniţiativă ambasadori pentru a solicita prietenia sa şi a poporului roman"). Augustus a primit ambasadorii inzi în **25 î.H.** la *Tarraco* şi în **20 î.H.** în insula *Samos*; prin aceste delegaţii s-a urmărit stabilirea unor raporturi politice, dar mai ales favorizarea comerţului cu Asia Centrală, China şi Peninsula Indiană (Flor., II, 34; Verg., *Georg.*, I, 102; II, 172; III, 25-26; *Aen.*, VI, 794; VIII, 705; Hor., *Carm.*, I, 12, 55; III, 29, 27; IV, 14, 42-43; *Carm. saec.*, 56; Prop., II, 10, 15; Nik. Damas., frg. 91 M III; Str., XV, 1, 4: „Cât priveşte veştile ajunse până la noi din India, ele provin dintr-un singur loc şi de la un singur rege, anume de la Pandion, după alţii, de la Poros; este vorba de o solie care s-a înfăţişat cu daruri înaintea lui Caesar Augustus"; 1, 73: „Scrisoarea /adusă lui Augustus de către solii inzi – n.n./ era scrisă în elenă pe pergament, lămurind că autorul ei era Poros. Acesta, deşi domnea peste 600 de regi, punea totuşi mare preţ pe o legătură de prietenie cu Caesarul, de aceea era gata să-i ofere coridor de trecere oriîncotro ar dori şi îi oferea colaborarea câtă considera acela de bine"; Dio Cass., LIV, 9; Aur. Vict., *Caes.*, 1, 7; Eutr., VII, 10, 1; Fest., 19, 2; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 79, 5; *Epit. Caes.*, I, 9; Oros., VI, 21, 19) – Mommsen, p. 132-133; Shipley, p. 395; Gagé, p. 139-140; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 450; Malcovati, p. 89; Brunt-Moore, p. 73-74; C. Nicolet, *op. cit.*, p. 31; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 341; L. Bessone, *Floro e la legazioni ecumeniche ad Augusto*, în *Athenaeum*, 84, 1996, 1, p. 93-100.

Pentru raporturile economice ale Romei cu Asia Centrală şi India vezi Plin, VI, 101; 104; XII, 84; H.-J. Drexhage, H. Konen, K. Ruffing, *Die Wirtschaft des römischen Reiches (1.-3. Jahrhundert). Eine Einführung*, Berlin, 2002, p. 137; L. Casson, *Rome's Trade with Eastern Coast of India*, în *Navires et commers de la Méditerraneé antique. Hommage à Jean Rougé*, Lyon, 1989, p. 303-308; W. Ball, *op. cit.*, p. 123-139, fig. 20-21.

[271] ***Bastarnae*** („cei amestecaţi"): grupuri migratoare eterogene germanice mixate cu elemente est-celtice mărginaşe, ajunse la sfârşitul secolului al III-lea î.H. la răsărit de Carpaţi, de unde, până în veacul I î.H., au înaintat până la Gurile Dunării, pătrunzând şi la sud de fluviu (Str., VII, 3, 13); au fost învinşi de M. Licinius Crassus în anul **29 î.H.** (Dio Cass., LI, 23-27) (vezi *supra*) – N. Conovici, *Noi date arheologice privind începuturile culturii Poieneşti-Lukaševka şi prezenţa bastarnilor în Dabrogea*, în SCIVA, 43, 1992, 1, p. 3-13; M. Babeş, *Die Poieneşti-Lukaševka-Kultur*, Bonn, 1993; idem, în *Istoria Românilor*, I, p. 502-503, 522-28; K. Strobel, *Dacii. Despre complexitatea mărimilor etnice, politice şi culturale ale istoriei spaţiului Dunării de Jos (I)*, în SCIVA, 49, 1998, 1, p. 73. Despre pacea încheiată cu Augustus, cf. şi Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 6.

[272] ***Scythae***: populaţie de origine iraniană, ajunsă, încă din ultima parte a mileniului I î.H., în stepele nord-pontice şi la Gurile Dunării (ISM, I, 15; Str., VII, 4, 5; 5, 12; Ovid., *Trist.*, I, 3, 61; 8, 40; III; 2, 1; IV, 1, 45; IV, 6, 47; 9, 17; V, 1, 22; V, 6, 19; *Ep. ex Ponto*, I, 1, 79; 2, 110; 8, 27; II, 1, 65; 2, 112; Plin., IV, 41; 44; Mel., I, 18; III, 34; Solin., X, 7; 11) (M. Tkakiuc, *Manifestări culturale din sec. V-I a. Chr.*, în TD, 15, 1994, 1-2, p. 217, 219-221, 238; A. Suceveanu, în *Istoria Românilor*, II, p. 309; A. Avram, în ISM, III, p. 19-21; G. Simion, *Gétes et Scythes aux Bouches du Danube*, în idem, *Culturi antice în zone Gurilor Dunării*, I, *Preistorie şi protoistorie*, Cluj-Napoca, 2003, p. 247-258). Despre ambasada scitică din **25 î.H.** cf. Hor., *Carm.*, III, 29, 28; IV, 14, 42-43; *Carm. saec.*, 55; Suet., *Aug.*, 21, 3; Flor., II, 34; Eutr., VI, 10, 1; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 9; *Vir. ill.*, 79, 4; Oros., VI, 21, 19; Mommsen, p. 134; Gagé, p. 140; Malcovati, p. 89.

[273] ***Sarmatae***: populaţie nomadă de neam iranian pătrunsă la vest de Nistru în grupe tribale începând din prima jumătate a secolului I î.H. şi ajungând în preajma Dunării Inferioare în a doua jumătate a aceluiaşi veac (Str., VII, 3, 13; Dio Cass., LI, 23-27) (R. Harhoiu, *„Tezaurul" de la Buzău – 1941*, în SCIVA, 44, 1993, 1, p. 41-51; Gh. Bichir, *Date noi cu privire la pătrunderea sarmaţilor în teritoriul geto-dacic (I)*, în *ibidem*, 44, 1993, 2, p. 135-169; *(II)*, în *ibidem*, 47, 1996, 3, p. 297-312; idem, *Sarmaţii în spaţiul carpato-danubiano-pontic*, în *Analele Universităţii „Dimitrie Cantemir"*. Seria *Istorie*, 2, 1998, p. 38-50; V.I.

Grosu, *Sarmații în spațiul geto-dacic răsăritean*, în ArhMold, 18, 1995, p. 133-186). Despre ambasadorii sarmați la Roma sub Augustus, cf. Suet., *Aug.*, 21, 3; Flor., II, 34; Eutr., VII, 10, 1; Ps.-Aur. Vict, *Vir. ill.*, 79, 4; Mommsen, p. 134; Gagé, p. 140; Malcovati, p. 89.

[274] ***Tanais*** – Don; hidronim menționat pentru prima dată într-un izvor latin – C. Nicolet, *op. cit.*

[275] ***Albani***: populație ce ocupa regiunea dintre Marea Caspică, la est, Caucazii Orientali, la nord, *Armenia*, la sud, și *Hiberia* (*Iberia*) (vezi *infra*), la vest, pe cursul mijlociu și inferior al rîului *Kyros* (Kura, în Rusia; Kora, în Turcia; Mtkvari, în Georgia) (Str., VI, 4, 2; XI, 1, 5; 4; Plin., VI, 29; 38-39; Mel., III, 34) (B. Brentjes, *Albania [1]*, în NP, 1, col. 437-438; A. Plontke-Lüning, *Kyros [5]*, în *ibidem*, 6, col. 1018). Primul general roman care s-a confruntat cu albanii a fost Pompeius Magnus, care în iarna lui **66/5 î.H.** l-a învins de trei ori pe regele Orhodes (Liv., *Per.* CI; Vell., II, 40, 1; Flor., I, 40; Plut., *Pomp.*, 34-35; 45, 2; Dio Cass., XXXVI, 54; XXXVII, 3-5; Eutr., VI, 14, 1; Fest., 16, 3; Amm., XXIII, 5, 16; Ps.-Aur. Vict., *Vir. ill.*, 77, 6) (A.N. Sherwin-White, *op. cit.*; R. Seager, *op. cit.*, p. 57-58).

[276] ***Hiberi***: locuitori ai regiunii *Hiberia* (*Iberia*) (georg. K´art´li, part. Virčan, arm. Virc´), situată la poalele sudice ale Munților Caucaz, de-a lungul cursului superior al fluviului *Kyros* (vezi *supra*), între *Albania* și *Armenia*, corespunzătoare unei părți a Georgiei centrale actuale (Str., VI, 4, 2; XI, 1, 5; 2, 15 și 19; 3; Plin., VI, 12; 29; 39; Mel, I, 12; Dio Cass., XXXVII, 1) (A. Plontke-Lüning, *Iberia [1]*, în NP, 5, col. 878-879). Primul care s-a confruntat cu hiberii a fost Pompeius în anul **65 î.H.** (Liv., *Per.* CI; Vell., II, 40, 1; Flor., I, 40; Plut., *Pomp.*, 34; 45, 2; Dio. Cass., XXXVII, 1-2; Eutr., VI, 14, 1; Fest., 16, 3) (A.N. Sherwin-White, *op. cit.*; R Seager, *op. cit.*).

[277] ***Medi***: locuitori din *Media* - regiune situată în vestul Porților Caspiene, pe platoul Munților Taurus, în nord-vestul Iranului de astăzi (Pol., X, 27; Str., XI, 12, 1; 12, 5; 13; Plin., VI, 114; Mel., I, 12; Amm., XXIII, 6, 27-40) (J. Wieschöfer, *Media*, în NP, 7, col. 1095). Despre mezi la Roma sub Augustus, cf. Hor., *Carm.*, IV, 14, 42-43; vezi și *infra*, **33**.

[278] ***Parthi***: populație situată, inițial, în *Parthiana*, regiune ce corespunde actualului Khurasan iranian; o dată cu formarea vastului imperiu medo-persan la mijlocul veacului al III-lea î.H., s-a extins până la Euphrat, în est, și *Bactriana*, în vest (Str., XI, 9, 1-3; XV, 1, 3) (J. Wieschöfer, *Parther*, în NP, 9, col. 371-374). **Tiridates**: este vorba despre regele **Tiridates II**, care urcase pe tron prin **32-31 î.H.**, în urma revoltei împotriva lui Phraates IV Arsaces XIV (38/7-2 î.H.), și, inițial, era ostil Imperiului roman. Alungat de pe tron prin **30-29 î.H.** în urma unei contraofensive a lui Phraates sprijinit de sciți, s-a refugiat pe lângă Octavianus, aflat atunci în *Syria*; acesta nu l-a ajutat să-și reocupe tronul, dar nici nu l-a extrădat în **20 î.H.** (Hor., *Carm.*, I, 26, 5; III, 8, 19-20; Iust., XLII, 5, 1-9; Dio Cass., XLIX, 23; LI, 18; LIII, 33) – Mommsen, p. 135-138; Shipley, p. 397; Gagé, p. 140; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 457-458; Malcovati, p. 89; Brunt-Moore, p. 74; A. Oltramare, *op. cit.*, p. 127-128; D. Kienast, *op. cit.*, p. 65, 282-283; K. Christ, *op. cit.*, p. 120-121; E. Cizek, *op. cit.*, p. 265; E. Winter, B. Dignas, *op. cit.*, p. 29-30; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 98-99, 288-291; D. Shotter, *op. cit.*, p. 86.

[279] **Phra(a)tes V**, fiul regelui Phraates IV (38/7-2 î.H.) (despre el, cf. și **29.2**; **33**); a fost luat ca ostatic la Roma în urma înțelegerii din **29 î.H.** și restituit tatălui său în **20 î.H.**, o dată cu returnarea drapelelor (*supra*, **29.2**) (Iust., XLII, 5, 6-9; Dio Cass., LI, 18; LIII, 33) – Mommsen, p. 135-138; Shipley, p. 397; Gagé, p. 140-141; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 458; Malcovati, p. 90; Brunt-Moore, p. 74; D. Kienast, *op. cit.*, p. 65, 260, 283; K. Christ, *op. cit.*; E. Winter, B. Dignas, *op. cit.*

[280] **Artauasdes** al Mediei: refugiat la Octavianus după *Actium*, acesta i-a înapoiat fiica numită Iopate, căsătorită de Antonius cu fiul său Alexandros Helios, și l-a trimis în *Armenia Minor*, unde a domnit până în **20 î.H.** (Dio Cass., XLIX, 40; 44; LI, 16; LIV, 9) – Mommsen, p. 138; Shipley, p. 397; Gagé, p. 141; R. Syme, *The Roman Revolution*, p. 264-266, 301; Malcovati, p. 90; Brunt-Moore, p. 74; D. Kienast, *op. cit.*, p. 65-66, 281 (nota 74).

[281] ***Adiabeni***-i erau locuitori din *Assyria* nordică (*Adiabene*), situată pe malul stâng (de est) al Tigrului mijlociu, în regiunea Kurdistanului de astăzi (Str., XI, 14, 12; XVI, 1, 1; 1, 8; 1, 19; Plin., V, 66; VI, 42; Mel., I, 53; Amm., XXIII, 6, 20-22) (J. Oelsner, *Adiabene*, în NP, 1, col. 112). Denominația ***Adiabeni*** apare acum pentru prima dată într-un izvor latin (Shipley, p. 397; C. Nicolet, *op. cit.*, p. 39). Regele **Artaxares** nu este cunoscut din alte surse – Mommsen, p. 138; Gagé, p. 141; Malcovati, p. 89; Brunt-Moore, p. 74.

[282] Ambii regi au domnit cândva între cca **15 î.H.-15 d.H.**, **Dumnouellaunus** în sud-estul *Cantium*-ului (Kent), printre triburile de *Cantii* și *Trinouantes*, iar **Tincommius** în sudul regiunii, printre

Atrebates; cunoscuţi şi după legendele scrise în latină ale unor monede; s-au refugiat probabil prin **27-26 î.H.**, când Augustus proiecta o expediţie în insulă (Hor., *Carm.*, I, 35, 29-30; III, 5, 3; *Epod.*, VII, 8; Str., IV, 5, 3; Dio Cass., XLIX, 38; LIII, 22 şi 25) (Mommsen, p. 138-140; Shipley, p. 397; Gagé, p. 141; Malcovati, p. 90; Brunt-Moore, p. 74; D. Kienast, *op. cit.*, p. 293; W. Spickermann, *Dumnouellaunus*, în NP, 3, col. 837; B. Jones and D. Mattingly, *An Atlas of Roman Britain*, Oxford-Cambridge (Mass.), 1990, p. 50, harta 3:7; M. Millett, *The Romanization of Britain. An essay in archaeological interpretation*, Cambridge, 1994, p. 22; P. Southern, *La Bretagne*, în *Rome et l'intégration de l'Empire...*, 2, p. 202). Pentru influenţa romană în insulă şi accentuarea dependenţei economice şi politice a unora dintre triburi faţă de Imperiu în perioada augustană, vezi Sh. Frere, *Britannia. A History of Roman Britain*, London, 1967, p. 41-45; B. Luiselli, *Penetrazione di elementi culturali romani nella Britannia preromana*, în RB, 6, 1981-1982, p. 159-187; B. Jones and D. Mattingly, *op. cit.*, p. 43-63, hărţile 3:2-17; M. Millett, *op. cit.*, p. 9-39; P. Southern, *op. cit.*

283 ***Sugambri***: neam germanic dintre *Rhenus* (Rhin) şi *Albis* (Elba) (Str., VII, 1, 3; 1, 4; 2, 4) (R. Harhoiu, *sugambrii*, în ECR, p. 738). Regele **Maelo** este amintit şi de Strabon sub forma **Melon** (VII, 1, 4); în anul **16 î.H.**, sub conducerea lui, sugambrii şi alte neamuri germanice au ucis câţiva romani aflaţi pe teritoriul lor şi au făcut o expediţie de pradă în *Gallia* şi *Germania* sud-rhenană, invingându-l şi pe guvernatorul M. Lollius; speriaţi de pregătirile lui Augustus, „se grăbiră să se retragă spre ţinuturile lor, încheiară un tratat şi dădură ostatici" (Dio Cass., LIV, 20); în anul **8 î.H.**, Tiberius a transferat 40.000 de sugambri la vest de *Rhenus* (Rhin) (vezi şi *supra*, **26.2**) – Mommsen, p. 140; Shipley, p. 397; Gagé, p. 141; Malcovati, p. 90; Brunt-Moore, p. 74.

284 Numele regelui marcoman nu poate fi restituit după alte surse – vezi ipotezele avansate la Mommsen, p. 140; Gagé, p. 141-142; Malcovati, p. 90. În epocă, cel mai cunoscut suveran marcoman a fost **Maroboduus**, *„genere nobilis, corpore praeualens, animo ferox, natione magis quam ratione barbarus"* („de neam nobil, la trup impunător, barbar mai degrabă ca naştere decât prin minte"), cum îl caracteriza Velleius Paterculus (II, 108, 2). După întoarcerea de la Roma, unde fusese „copleşit de binefaceri de către împăratul Augustus" (Str., VII, 1, 3), a unificat mai multe neamuri germanice (suebi, marcomani, quazi, semnoni, longobarzi, vangioni), realizând un principat întins şi puternic, bazat pe o

armată instruită şi disciplinată după modelul roman şi pe o diplomaţie abilă (Vell., II, 108, 2 – 109, 1-5; Str., VII, 1, 3; Tac., *Germ.*, XLII; 1; *Ann.*, II, 44-46; Suet., *Tib.*, 37, 4; Aur. Vict., *Caes.*, 2, 4; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, II, 8). Dar „titlul de rege - scria Tacitus - îl făcea să fie urât de neamul său" (Tac., *Ann.*, II, 44) şi, cu complicitatea Romei, a fost alungat în anul **19 d.H.**; s-a stabilizat la *Rauenna*, unde a murit în anul **37 d.H.** (Tac., *Ann.*, II, 62-63) – PIR^2, M 329; R. Syme, *op. cit.*, p. 400, 431; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 454; Brunt-Moore, p. 74; D. Kienast, *op. cit.*, p. 304-305; 334.

285 ***Marcomani***: populaţie din grupul vest-germanic situată în zona fluviului Main, în sudul Moraviei, nordul Austriei, sudul Slovaciei şi Bohemia (Str., VII, 1, 3; Tac., *Germ.*, XLII) - R. Harhoiu, *marcomanii*, în ECR, p. 469-470; K. Dietz, *Marcomani*, în NP, 7, col. 866-869.

286 ***Suebi***: uniune de triburi vest-germanice din sud-vestul Germaniei, între *Rhenus* (Rhin), *Danubius* (Dunăre) şi *Albis* (Elba) (Str., IV, 3, 4; VII, 1, 3; Tac., *Germ.*, XXXVIII; Plin., IV, 81; 100) - R. Harhoiu, *suebii*, în ECR, p. 737.

287 **Orodes II Mithridates III Arsaces XIII (57-38/7 î.H.).**

288 **Anul 10/9 î.H.**: regele part **Phraates IV** (cf. şi *supra*, **29.2**; 33) a dat ca ostatici patru dintre fii săi (Seraspadanes, Rhodaspes, Phraates şi Bonones / Vonones), precum şi două soţii şi patru fii de-ai acestora (Str., VI, 4, 2; XVI, 1, 28; Suet., *Aug.*, 21, 3; Vell., II, 94, 4; Iust., XLII, 5, 12: *„Sed et filii nepotesque Phrahatis obsides Augusto dati"*; Ios., *AI*, XVIII, 2, 4; Tac., *Ann.*, II, 1; Fest., 19, 2; Oros., VI, 21, 29) - vezi *supra*, **29.2** şi Mommsen, p. 141-142; Shipley, p. 397; Gagé, p. 142; Malcovati, p. 90; Brunt-Moore, p. 74-75; A. Oltramare, *op. cit.*, p. 134-135.

289 ***fidem***: despre *fides* ca aspect juridico-religios în raporturile internaţionale ale Romei vezi G. Freyburger, *op. cit.*, p. 115-117, 197-199; despre conexiunea dintre *fides* şi *auctoritas* şi *potestas* ale lui Augustus vezi E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 45-46.

290 ***me principe***: vezi şi *supra*, **13**.

291 Str., IV, 5, 3: britanni; Flor., II, 34: *Seres* (chinezi); Verg., *Aen.*, VI, 794: *Garamantes*; Hor., *Carm.*, I, 12, 55: *Seres*; III, 29, 27: *Seres* şi *Bactri*; Aur. Vict., *Caes.*, 1, 7: *Garamantes*, *Bactri*; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 9: *Garamantes*, *Aethiopes*; vezi şi Nik. Dam., frg. 1; Gagé, p. 142-143.

amicitiae: *amicitia* era conceptul fundamental al diplomaţiei antice în general, al celei romane în special (E.S. Gruen, *The Hellenistic*

World and the Coming of Rome, London, 1984, p. 54-95); pe temeiul lui, Roma stabilea raporturi de dependență cu alte populații (D.C. Brund, *Rome and the Friendly King. The Character of the Client Kingship*, London, 1984).

[292] Despre implicarea lui Augustus în succesiunea la tronul part cf. și Suet., *Aug.*, 21, 3: „*Parthi... denique, pluribus quondam de regno concertantibus, nonnisi ab ipso electum probauerunt*" - „Parții..., în diferite situații, când mai mulți candidați își disputau tronul partic, n-au recunoscut decât candidatul ales de Augustus" – Gagé, p. 143.

[293] **Vonones (Bonones) I**, fiul lui **Phra(a)tes IV** (vezi *supra*), rege între **7-12 d.H.**, a succedat, la cererea nobilimii parte, lui **Oroses III (4-7 d.H.)**, care urmase lui **Phraataces (Phraates V) (2 î.H.-4 d.H.)**; educația sa proromană a atras reacția partidei „naționale", care l-a înlocuit cu **Artabanos III (12-40 d.H.)**, regele Mediei; Vonones a fost trimis rege în *Armenia* (Ios., *AI*, XVIII, 2, 4; Tac., *Ann.*, II, 1-2) – Mommsen, p. 143-144; Shipley, p. 398-399; Gagé, p. 143; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 461; Malcovati, p. 90-91; Brunt-Moore, p. 74-75; A. Oltramare, *op. cit.*, p. 135-136; M.G. Angeli Bertinelli, *op. cit.*, p. 53; D. Kienast, *op. cit.*, p. 309; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 307-308.

[294] Vezi *supra*, **27.2**.

[295] **Anii 28-27 î.H.** În ambele consulate l-a avut drept coleg pe **M. Vipsanius L. f. Agrippa**, care îndeplinea al doilea, respectiv al treilea consulat (vezi *supra*).

[296] ***Per consensum uniuersorum potitus rerum omnium***: pentru semnificația expresiei vezi bibliografia la nota următoare și studiul introductiv.

[297] Paragraf foarte important pentru înțelegerea statutului „constituțional" al puterilor lui Octavianus la finalul războaielor civile și al mecanismelor de trecere de la regimul republican la cel monarhic. În acest proces, rolul „actorilor" de pe scena politică romană (Octavianus, Senat) a fost deopotrivă de important și el s-a derulat în două etape: **1) 28 î.H.**: moment de tranziție între „legalitatea" republicană (reluarea uzanțelor tradiționale de asumare și exercitare a consulatului - colegialitate, egalitate a competențelor, jurământ -, de săvârșire a censului și a lui *lectio senatus*, de stabilire a atribuțiilor juridice ale edililor, de liberalitate etc.; anularea măsurilor legislative triumvirale) și continuitatea dimensiunii personale de practicare a puterii (numirea a doi consulari pentru administrarea fondurilor trezoreriei, desemnarea praetorului urban, ștergerea oricărui angajament față de tezaurul public luat anterior bătăliei de la *Actium*, includerea preoților quindecimviri printre colegiile sacerdotale superioare) – vezi Dio Cass., LIII, 1-2; Tac., *Ann.*, III, 28; CIL, VI, 873 = ILS, 81 (anul **29 î.H.**): *RE PVBLICA CONSERVATA*; **2) 27 î.H.**: remiterea puterii organelor tradiționale ale statului, partajul unor competențe ale acestora cu Augustus sau delegarea lor deplină către acesta – vezi CIL, VI, 1527b: *PACATO ORBE TERRARVM RESTITVTA RES PVBLICA*; Ovid., *Fast.*, I, 589: „*redditaque est omnis populo prouincia nostro*" („Toată puterea atunci fu redată poporului nostru"); Liv., *Per.* CXXXIV; Vell., II, 89, 3-4: „*Finita uicesimo anno bella ciuilia, sepulta externa, reuocata pax, sopitus ubique armorum furor, restituta uis legibus, iudiciis auctoritas, senatui maiestas, imperium magistratuum ad pristinum redactum modum, tantummodo octo praetoribus adlecti duo. Prisca illa et antiqua rei publicae forma reuocata. Rediit cultus agris, sacris honos, securitas hominibus, certa cuique rerum suarum possessio*"; Dio Cass., LIII, 3-22; Str., XVIII, 3, 25. Din bibliografie, vezi Mommsen, p. 145-149; L. Wickert, *op. cit.*, col. 2098-2102 (*rerum potiri*), 2264-2266 (*consensus uniuersorum*); Shipley, p. 399; R. Syme, *op. cit.*, p. 298-313; Gagé, p. 143-145, 194; H.U. Instinsky, *Consensus uniuersorum*, în *Hermes*, 75, 1940, p. 265-278; Malcovati, p. 91; N.A. Mașkin, *op. cit.*, p. 274; W. Seyfarth, *Potius rerum omnium. Ein Beitrag zur Deutung der RGDA, Kapitel 34*, în *Philologus*, 101, 1957, p. 305-323; W.K. Lacey, *Octavian in the Senate, January 27 B.C.*, în JRS, 64, 1974, p. 176-184; H. Berve, *Zum Monumentum Ancyranum*, în *Augustus*, p. 100-117; F.E. Adcock, *Die Interpretation von Res Gestae Divi Augusti, 34, 1*, în *ibidem*, p. 230-240; K. Loewenstein, *op. cit.*, p. 537-555; Brunt-Moore, p. 75-77; D. Krömer, *Textkritisches zu Augustus und Tiberius (Res gestae c. 34 – Tac., ann., 6, 30, 3)*, în ZPE, 28, 1978, p. 127-144; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 40, 154-156; K. Christ, *op. cit.*, p. 168-177; M. Le Glay, J.-L. Voisin, Y. Le Bohec, *op. cit.*, p. 188-189; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 42-43; W. Turpin, *Res Gestae 34.1 and the settlement of 27 B.C.*, în CQ, 44, 1994, 2, p. 427-437; A. Pabst, *op. cit.*, p. 117-119; Y. Roman, *op. cit.*, p. 13; E. Cizek, *Mentalități...*, p. 224; idem, *Istoria Romei*, p. 241-242; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 47-49, 187-94.

[298] ***Augustus*** (gr. **Σεβαστὸς**): *cognomen* conferit la **16 ianuarie 27 î.H.** la propunerea lui L. Munatius Plancus: ILS, 108: *XVIII K FEBR EO DIE CAESAR AVGVSTVS / APPELLATVS EST*; CIL, X, 3682: *III K FEBR EO DIE CAESAR AVGVSTVS APPELLATVS*; Ovid., *Fast.*, I, 589-

616; Liv., Per. CXXXIV: „*C. Caesar rebus compositis et omnibus prouinciis in certam formam redactis Augustus quoque cognominatus est*" („C. Caesar, după asigurarea păcii şi după stabilirea ordinii în administrarea tuturor provinciilor, şi-a luat cognomenul de Augustus"); Vell., II, 91, 1: „*Quod cognomen illi iure Planci sententia consensus uniuersi senatus populique Romani indidit*"; Flor., II, 34: „*Tractatum etiam in senatu an, quia condidisset imperium, Romulus uocarentur; sed sanctius et reuerentius uisum est nomen Augusti, ut scilicet iam tum, dum colit terras, ipso nomine et titulo consecraretur*"; Suet., *Aug.*, 7, 2: „*Postea Gai Caesaris et deinde Augusti cognomen assumpsit, alterum testamento maioris auunculi, alterum Munati Planci sententia, cum, quibusdam censentibus Romulum appellari oportere quasi et ipsum conditorem urbis, praeualuisset, ut Augustus potius uocaretur, non tantum nouo sed etiam ampliore cognomine, quod loca quoque religiosa et in quibus augurato quid consecratur augusta dicantur, ab auctu uel abu auium gestu gustuue, sicut etiam Ennius docet scribens: «Augusto augurio postquam inclita condita Roma est»*" („Mai târziu a adoptat numele de Gaius Caesar şi, apoi, cognomen-ul Augustus; pe primul, pe baza testamentului unchiului său după mamă, pe al doilea, în urma moţiunii lui Munatius Plancus; unii senatori se gândiseră să se numească Romulus, ca fiind al doilea întemeietor al Romei; a prevalat numele de Augustus atât datorită noutăţii lui, cât şi datorită caracterului său mai grandios: termenul derivă fie din *auctus* (sporit), fie din expresia *auium gestus gustaue* (bătaia din aripi a păsărilor sau pofta lor de mâncare), şi se aplică în egală măsură locurilor sanctificate prin religie şi celor într-un fel oarecare consacrate, cum arată Ennius în versul: «după ce strălucita Romă a fost întemeiată sub auguste augurii»"); Cens., *Nat.*, 21: „*ante diem XVI kal. Febr. imperator Caesar, Diui filius, sententia L. Munati Planci a senatu ceterisque ciuibus Augustus appellatus est se VII et M. Vipsanio Agrippa III cons.*"; App., *Ciu.*, I, 5: „Octavius, fiind încă în viaţă şi datorită faptelor sale, a fost considerat – cel dintâi – de către romani ca demn de venerat şi numit de către ei «Augustus»"; Dio Cass., LIII, 16: „numele de Augustus a fost adăugat la celelalte prin voinţa Senatului şi a Poporului. După consfătuiri asupra unui cognomen cu rezonanţă neoficială, cum unii propuneau şi făceau opţiuni pentru un nume iar alţii pentru altul, Caesar Octavianus îşi dorea din toată inima să fie chemat cu numele de «Romulus». Dându-şi seama că putea fi bănuit, după această preferinţă, că aspiră la tiranie, nu mai insistă, ci acceptă să fie chemat

«Augustus», ca şi când condiţia lui depăşea pe cea a muritorilor de rând"; 18; Eutr., VII, 1, 2; Aur. Vict., *Caes.*, 1, 1: „*Namque Octauianus, patre Octauio, atgue adoptione magni auunculi Caesaris ac mox procerum consulto ob uictoriam partium placide exercitam Augusti cognomento dictus*"; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 2: „*Octauianus igitur... deinde ob uictoriam Augustus cognominatus est*". Din bibliografie, vezi aici doar Mommsen, p. 149-150; Shipley, p. 399; Gagé, p. 145, 164; G. Dumézil, *Remarques sur «augur», «augustus»*, în RÉL, 35, 1957, p. 126-151; R. Syme, *op. cit.*, în *Augustus*, p. 285; Brunt-Moore, p. 77-78; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 100-104; E. Cizek, *Mentalităţi...*, p. 225; idem, *Istoria Romei*, p. 242; G. Zecchini, *Il cognomen „Augustus"*, în ACD, 32 (1996), 1997, p. 129-135; Y. Roman, *op. cit.*, p. 13; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 47, 188-189.

299 ***laureis... publice*** simbolizează victoria (vezi Plin., XV, 127 şi *supra*, **4.2**). Octavianus primise dreptul de a purta în permanenţă o coroană de lauri încă din **36 î.H.**, după succesul asupra lui Sex. Pompeius (Dio Cass., XLIX, 15). ***Corona ciuica*** (gr. **στέφανος ὁ διδόμενος ἐπὶ σωτηρίαι τῶν πολειτῶν**) simboliza salvarea cetăţenilor (*ob ciues seruatus*) (vezi Plin., XVI, 11-14) prin încetarea războaielor civile şi instaurarea păcii, ca şi *clementia* sa (vezi Sen., *Clem.*, I, 26, 5 şi *supra*, **3.1**). Ea i-a fost decernată la **13 ianuarie 27 î.H.** (EJ, p. 45; AÉ, 1978, 73: *CORONA QVERC[EA AVTEM EST CIVICA VTI SVPER IANVAM] / AVGVSTI PONER[ETVR QVOD CIVIBVS AB EO SERVATIS IPSE] / POPVLVS ROMANVS REST[IT]V[I SIBI VIDEBATVR / EODEM SENATVS CONSVLTO SANCTVM EST / siue IPSVM] POPVLVM ROMANVM REST[IT]V[ISSE VIDEBATVR]*; Dio Cass., LIII, 16: „i s-a conferit dreptul de a-şi planta arbuşti de laur în faţa reşedinţei oficiale pe care o ocupa /pe Palatin – n.n./ şi dreptul de a-şi orna locuinţa cu o coroană de frunze de stejar, ca şi cum ar fi posedat calitatea de a-i învinge pe duşmani şi de a-i salva de la pieire pe concetăţeni"; Plin., XVI, 8: „*ciuicam a genere humano accepit*" - „/Augutus – n.n./ a primit cununa civică din partea omenirii"); numeroase reprezentări pe monede – Mommsen, p. 150-152; Shipley, p. 399; Gagé, p. 145-144, 164; Malcovati, p. 91; Brunt-Moore, p. 78; A. Alföldi, *Die zwei Lorbeerbäume des Augustus*, Bonn, 1973; D. Kienast, *op. cit.*, p. 71, 81, 111, 184; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 40-41, 59; N. Hannestad, *op. cit.*, p. 110-111, fig. 32; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 41-42; A. Fraschetti, *op. cit.*, p. 307-312; E. Cizek, *op. cit.*, p. 241-242.

[300] Vezi *supra*, **19.1**.

[301] ***Clupeus aureus*** cu virtuţile cardinale ale principelui - ***uirtus***, ***clementia***, ***iustitia*** şi ***pietas***; după William Seston, el a fost decernat lui Augustus în **26 î.H.**, nu în **27 î.H.**, cum sugerează *RG*; cf. şi ILS, 82; CIL, VI, 876; 40365 (= HD, 24983); 40366 (= HD, 24959); IX, 5811; AÉ, 1955, 82 = 1994, 227 = HD, 19166; Hor., *Carm.*, III, 1-6; numeroase reprezentări pe monede şi în arta vremii, inclusiv cea provincială. Originându-se în idealul republican al omului politic roman închipuit de Cicero (C.J. Classen, *Recht, Rethorik, Politik. Untersuchungen zu Ciceros rhetorischer Strategie*, Darmstadt, 1985, p. 288-295; idem, *Virtutes Romanorum nach dem Zeugnis der Münzen republikanischer Zeit*, în idem, *Die Welt der Römer. Studien zu ihrer Literatur, Geschichte und Religion*, Berlin, 1993, p. 39-61), aceste *uirtutes imperatoriae*, în special *clementia*, au reprezentat de-a lungul întregii istorii a Principatului modelul imperial de moralitate, având un amplu ecou în literatura istoriografică ulterioară – Mommsen, p. 152-153; L. Wickert, *op. cit.*, col. 2237 (*clementia*), 2248-2249 (*iustitia*); Shipley, p. 401; Gagé, p. 146-147, 163; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 339; Malcovati, p. 91-92; Brunt-Moore, p. 78; R. Étienne, *Le culte impérial dans la péninsule Ibérique d'Auguste à Dioclétien*, Paris, 1974, p. 320-334; W. Seston, *Scripta varia. Mélanges d'histoire romaine, de droit, d'épigraphie et d'histoire du christianisme*, Roma, 1980, p. 121-132; J. Rufus Fears, *op. cit.*, în ANRW, II/17.2, 1981, p. 884-889; A. Wallace-Hadrill, *The Emperor and his Virtues*, în *Historia*, 30, 1981, p. 298-323; idem, *Civilis Princeps: Between Citizen and King*, în JRS, 72, 1982, p. 32-48; D. Kienast, *op. cit.*, p. 71, 81-83, 184, 191, 198; P. Grimal, *Rome. Littérature et l'histoire*, II, Roma, 1986, p. 1239-1259 (*Du De Republica au De clementia. Réflexions sur l'évolution de l'idée monarchique à Rome*), 1275-1287 (*La clémence et la douceur dans la vie politique romaine*); A. Scheithaner, *Kaiserbild und literarisches Programm. Untersuchungen zur Tendenz der Historia Augusta*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, 1987 (Studien zur klassischen Philologie 32), p. 36-45; K. Christ, *op. cit.*; N. Hannestad, *op. cit.*, p. 111, fig. 40; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 74-86; idem, *op. cit.*, în *Klio*, 79, 1997, 1, p. 145-148; idem, *op. cit.*, în *ibidem*, 80, 1998, 2, p. 473-475; Y. Roman, *op. cit.*, p. 13-14; A. Fraschetti, *op. cit.*, p. 307-312; J.B. Lott, *An Augustan Sculpture of August Justice*, în ZPE, 113, 1996, p. 263-270; C.J. Classen, *Virtutes imperatoriae*, în idem, *Zur Literatur und Gesellschaft der Römer*,

Stuttgart, 1998, p. 255-271; G.G. Fagan, *op. cit.*; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 333; E. Cizek, *op. cit.*, p. 242; D. Shotter, *op. cit.*, p. 45-46.

[302] ***a[uctoritate]***: această restituire a fost posibilă datorită monumentului de la *Antiochia*: V. Ehrenberg, *Monumentum Antiochenum*, în *Klio*, 19, 1925, p. 189-213; Gagé, p. 147.

Auctoritas – „prestigiu, influenţă, capacitate de a întreprinde cu succes o acţiune şi de a garanta viabilitatea ei"; termen cu aceeaşi etimologie ca şi *auctor*, *auspicium*, *augur*, *augurium*, *augustus* (vezi *supra*, **7.3**, **8.5**) (Ernout-Meillet, p. 57, s.v. *augeō*, *-ēs*, *auxī*, *auctum*, *augēre*; É. Benveniste, *Le vocabulaire...*, p. 148-151; V. Mannino, *op. cit.*); era o calitate indispensabilă şi permanentă a unui *auctor*, obţinută datorită prestigiului militar, politic şi moral – J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 275-320; V. Mannino, *op. cit.*; L.R. Lind, *op. cit.*, p. 29-34; A. Magdelain, *Ius imperium auctoritas...*, p. 755-771 (*Ius Quiritium Sacramentum Auctoritas*); vezi şi studiul introductiv.

[303] ***quam ceteri qui mihi quoque in magistratu conlegae fuerunt***: după Jean Gagé şi André Magdelain, ***conlegae*** sunt colegii de consulat ai lui Augustus dintre **27-23 î.H.** (Gagé, p. 147; A. Magdelain, *Une interprétation nouvelle du chapitre 34.3 des Res gestae d'Auguste*, în RÉL, 21-22, 1943-1944, p. 15-16; cf. şi E.S. Ramage, *The Nature...*, p. 156); despre implicaţiile interpretative ale lui ***quōque*** sau ***quŏque*** vezi Brunt-Moore, p. 78-79; F.E. Adcock, *A Note on Res gestae divi Augusti 34.3*, în JRS, 42, 1952, p. 10-12; E. Hohl, *Das Selbstzeugnis des Augustus über seine Stellung im Staat*, în *Augustus*, p. 176-183; D. Kienast, *op. cit.*, p. 72 (nota 24); E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 156-157; despre semnificaţia acestui paragraf pentru raportul dintre ***potestas*** şi ***auctoritas*** ale lui Augustus vezi L. Wickert, *op. cit.*, col. 2287-2290; Gagé, p. 35-36, 147; Malcovati, p. 92; M. Grant, *op. cit.*, p. 443-453; R. Syme, *op. cit.*, p. 322; A. Magdelain, *Auctoritas principis*, Paris, 1947; M. Ricca-Barberis, *Auctoritas et potestas*, în AG, 16, 1954, p. 129-131; N.A. Maşkin, *op. cit.*, p. 316-317, 319, 321, 324, 326-329, 339-345, 354; Brunt-Moore, p. 78-80; J. Hellegouarc'h, *op. cit.*, p. 353-361; D. Kienast, *op. cit.*, p. 72-73; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 38-54, 144-145, 156-157; J. Bleicken, *op. cit.*, p. 324-334; E. Cizek, *op. cit.*, p. 248-250; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 52-53.

[304] **Anul 2 î.H.** – R. Syme, *op. cit.*, p. 528.

[305] ***Pater patriae***: titlul a fost acceptat la **5 februarie 2 î.H.** - ILS, 8844a, 4: *CONCORDIAE IN ARVE FERIAE EX S C / QVOD EO*

DIE IMPERATOR CAESAR AVGVSTVS / PONTIFEX MAXIMVS TRIB POTEST XXI COS XIII / A SENATV POPVLOQVE ROMANO PATER PATRIAE / APPELLATVS EST; CIL, X, 3689: *NON FEBR EO DIE CAESAR AVG PONT / MAXIMVS PATER PATRIAE APPELLATVS EST*; Suet., *Aug.*, 58: *„Patris patriae cognomen uniuersi repentino maximoque consensu detulerunt ei: prima plebs legatione Antium missa; dein, quia non recipiebat, ineunti Romae spectacula frequens et laureata; mox in curia senatus, neque decreto neque adclamatione, sed per Valerium Messalam. Is mandantibus cunctis: «Quod bonum», inquit, «faustumque sit tibi domuique tuae, Caesar Auguste! Sic enim nos perpetuam felicitatem rei p. et laeta huic precari existimamus: senatus te consentiens cum populo R. consalutat patriae patrem»*" („Titlul de părinte al patriei i-a fost decernat printr-un acord total şi spontan: mai întâi, plebea i l-a conferit printr-o delegaţie trimisă la Antium; apoi, deoarece îl refuza, o mulţime numeroasă încoronată cu laur i l-a oferit când a sosit la un spectacol la Roma; în sfârşit, Senatul i l-a acordat nu printr-un decret sau prin aclamaţii, ci prin intermediul lui Valerius Messala. Acesta a spus în numele tuturor: «Vorbele mele să-ţi fie ţie şi familiei tale fericite şi de bun augur, Caesar Augustus! Noi considerăm că ele vor asigura o fericire eternă şi o bucurie statului: Senatul în acord cu poporul te salută ca părinte al patriei»"); Ovid., *Fast.*, II, 127-132: *„sancte pater patriae, tibi plebs, tibi curia nomen / hoc dedit, hoc dedimus nos tibi nomen, eques. / res tamen ante dedit: sero quoque uera tulisti/ nomina, iam pridem tu pater orbis eras / hoc tu per terras, quod in aethere Iuppiter alto, / nomen habes: hominum tu pater, ille deum*" („Sfinte părinte al patriei, plebea ţi-a dat şi Senatul / Numele-acesta şi noi, toţi cavalerii, ţi-am dat. / Fapta ţi-l dase nainte; târziu ai luat aste titluri, / Căci înainte cu mult lumii părinte-i erai. / Tu pe pământ porţi un nume pe care-n înalt l-are Joe: / Tată al zeilor el, tu eşti al oamenilor"); Aur. Vict., *Caes.*, 1, 6; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, I, 26. Titlul de ***pater patriae*** plasa raporturile dintre Augustus şi stat într-un fel de relaţie similară celei dintre *pater familias* şi ceilalţi membri ai familiei şi clienţi (Dio Cass., LIII, 18); astfel, principele avea control complet asupra întregului organism statal (Dio Cass., LIII, 18) – Mommsen, p. 154-155; Shipley, p. 401; Gagé, p. 147-148, 168, 196; R. Syme, *op. cit.*, p. 482, 519-520; Malcovati, p. 92; Brunt-Moore, p. 80; D. Kienast, *op. cit.*, *passim*; E.S. Ramage, *op. cit.*, p. 104-110; J. Rougé, *op. cit.*, p. 78; F. Jacques, J. Scheid, *op. cit.*, p. 29-31; M. Le Glay, *op. cit.*, p. 72; G.G. Fagan, *op. cit.*; A. Pabst, *op. cit.*, p. 101; Y. Roman, *op. cit.*, p.

14; E. Cizek, *Mentalităţi...*, p. 227-228; idem, *Istoria Romei*, p. 244, 248; K. Bringmann, Th. Schäfer, *op. cit.*, p. 83.

[306] ***in uestibulo aedium mearum***: locuinţa de pe Palatin, împodobită cu lauri şi *corona ciuica* (*supra*, **34.2**) – Gagé, p. 149.

[307] Aşadar, în clădirea Senatului, unde se afla şi *clupeus uirtutis* (*supra*, **34.2**) – Gagé, p. 149.

[308] Vezi *supra*, **21.1**; Gagé, p. 30 (nota 2), 149.

[309] **Anul 14 d.H.**: Octavius s-a născut la **23 septembrie 63 î.H.**; pentru discuţiile privind redactarea *RG*-lor vezi studiul introductiv.

[310] Acest ***appendix*** nu a fost redactat de către Augustus, ci, probabil, de unul dintre magistraţii din *Ancyra*; el rezumă capitolele din *Res Gestae* care privesc în mod exclusiv *impensae* augustane, adăugând liberalităţi nemenţionate de principe; el era destinat provincialilor – Mommsen, p. 156; Shipley, p. 403; Gagé, p. 9, 149; Malcovati, p. 93; Brunt-Moore, p. 80-81.

[311] Vezi *supra*, **15-18**; de observat calcularea cheltuielilor în *denarii* (1 *denarius* = 4 sesterţi) (Augustus foloseşte o singură dată termenul *denarii* în **15.4**). Pe baza calculelor lui Hans Kloft, *op. cit.*, p. 361-388, în special 386, suma care rezultă din cifrele menţionate de Augustus în capitolele **15-17** este de **2.262.800.000** sesterţi, ceea ce reprezintă mai puţin decât echivalentul în sesterţi al celor **600.000.000** denari = **2.400.000.000** sesterţi; vezi şi Mommsen, p. 157 (**2.199.800.000** sesterţi); Shipley, p. 403; Gagé, p. 149-150; Malcovati, p. 93; Brunt-Moore, p. 80.

[312] Rezumat al capitolelor **19**, **20.3**, **21.2**, **23**. Ordinea din textul grecesc nu e aceeaşi cu cea din textul latinesc; de asemenea, *puluinar ad circum* nu şi-a găsit echivalent în greacă, folosindu-se expresia στοαὶ ἐν Παλατίῳ. De notat, de asemenea, că *basilica Iulia* e încadrată printre clădirile noi, pe când în **20.3** Augustus declară că doar a finalizat construcţia ei - Shipley, p. 403; Gagé, p. 12 (nota 4), 150; Malcovati, p. 93.

[313] Rezumat al capitolului **20.1-2** şi **4** – Mommsen, p. 158; Shipley, p. 403; Gagé, p. 150.

[314] ***Impensae*** pentru ***spectacula scaenica*** şi ***ludi*** în **22-23** – Mommsen, p. 159; Shipley, p. 405; Gagé, p. 150; Malcovati, p. 93.

[315] Rezumat al capitolelor **15.3**, **16.1** şi **24.1**. Izvoarele amintesc mai multe acte de liberalitate ale lui Augustus faţă de provinciali: în **15 î.H.**: „celor din Paphos, greu încercaţi pe urma unui cutremur, le dărui cu generozitate bani şi dreptul, în virtutea unui decret, de a-şi intitula oraşul

Augusta" (Dio Cass., LIV, 23); în **12 î.H.**: „Atunci când Asia a avut mare nevoie de ajutor în urma unor cutremure de pământ, Augustus vărsă tezaurului public tributul anual datorat de provincie din proprii săi bani și numi acolo un guvernator pe doi ani ales de el, nu ieșit prin tragere la sorți" (Dio Cass., LIV, 30); în **2 î.H.**: „În cinstea lui Augustus însuși s-a decretat ținerea unei întreceri sacre la Neapolis, în Campania, sub cuvânt că împăratul ridicase orașul mult încercat de pe urma unui cutremur și a unui incendiu" (Dio Cass., LV, 10); ajutorul acordat orașelor *Tralles* și *Laodiceea* distruse de cutremur (Str., XII, 8, 18); binefacerile acordate locuitorilor din *Ilion* (*Troia*) datorită admirației față de Alexandru și a înrudirii dintre romani și troieni - „el a împărțit troienilor pământ, le-a păstrat libertatea și scutirea de corvezi publice" (Str., XIII, 1, 27); „*Vrbium quasdam, foederatas sed ad exitium licentia praecipites, libertate priuauit, alias aut aere alieno laborantis leuauit aut terrae motu subuersas denuo condidit*" („a ajutat financiar... /orașele – n.n./ copleșite de datorii și a reîntemeiat orașe distruse de cutremure") (Suet., *Aug.*, 47); Tiberius „i-a susținut pe locuitorii din Laodiceea, pe cei din Thyatira și din Chios care implorau ajutor din partea Senatului pentru orașele lor distruse de cutremur" (Suet., *Tib.*, 8); ILS, 5743 (*Edictum* pentru refacerea unor clădiri publice din orașul campanian *Venafrum*) – Mommsen, p. 159; Shipley, p. 405; Gagé, p. 150-151; Brunt-Moore, p. 80-81.

[316] ***amicis***: nu se știe ce sume a acordat Augustus prietenilor săi; prin testament, a făcut diferite donații, dintre care unele nu depășeau **20.000** de sesterți (Suet., *Aug.*, 101, 3); după Suetonius, el a primit prin legate testamentare ale prietenilor **4.000.000.000** de sesterți (*Aug.*, 101, 3) (Gagé, p. 151). Despre *amici* / *amicitia principis* vezi W. Kierdorf, *Freundschaft und Freundschaftskündigung. Von der Republik zum Prinzibat*, în *Saeculum Augustum*, I, p. 223-245.

[317] Vezi Suet., *Aug.*, 41, 1: „*Senatorum censum ampliauit ac pro octingentorum milium summa duodecies sestertium taxauit suppleuitque non habentibus*" („A mărit censul senatorial ridicându-l de la opt sute de mii de sesterți la un milion două sute de mii, iar celor care nu dispuneau de bani le-a plătit el diferența"); se cunosc mai multe momente de generozitate a principelui față de senatorii cu mijloace insuficiente: în **28 î.H.** (Dio Cass., LIII, 2), în **18 î.H.** (Dio Cass., LIV, 17), în **4 d.H.** (Dio Cass., LV, 13) – Mommsen, p. 160; Shipley, p. 405; Gagé, p. 151; Brunt-Moore, p. 81.

APENDICE

1. Consulii menționați în *RG*

ANUL	CONSULII	*RG*
43 î.H.	C. Vibius C. f. Pansa Caetronianus	
	A.Hirtius A.f.	**1.2**
	C. Iulius C. f. Caesar - *suffectus*	**1.4**
30 î.H.	Imp. Caesar Diui f. IV	**16.1**
29 î.H.	Imp. Caesar Diui f. V	**8.1; 15.1; 15.3; 21.3**
28 î.H.	Imp. Caesar Diui f. VI	
	M. Vipsanius L. f. Agrippa II	**8.2; 20.4; 34.1**
27 î.H.	Imp. Caesar Diui f. VII	**20.5; 34.1**
24 î.H.	Imp. Caesar Diui f. Augustus X	**15.1**
23 î.H.	Imp. Caesar Diui f. Augustus XI	**15.1**
22 î.H.	M. Claudius M. f. Marcellus Aeserninus	
	L. Arruntius L. f.	**5.1**
19 î.H.	M. Vinicius P. f.	
	Q. Lucretius Q. f. Vepsillo	**6.1; 11; 12.1**
18 î.H.	P. Cornelius P. f. Lentulus Marcellinus	
	Cn. Cornelius L. f. Lentulus	**6.1; 18**
17 î.H.	C. Furnius C. f.	
	C. Iunius C. f. Silanus	**22.2**
14 î.H.	M. Licinius M. f. Crassus	
	Cn. Cornelius Cn. f. Lentulus Augur	**16.1**
13 î.H.	Ti. Claudius Ti. f. Nero	
	P. Quinctilius Sex. f. Varus	**12.2**
12 î.H.	P. Sulpicius P. f. Quirinius	
	C. Valgius C. f. Rufus	**10.2**
11 î.H.	Q. Aelius Q. f. Tubero	
	Paullus Fabius Q. f. Maximus	**6.1**
8 î.H.	C. Marcius L. f. Censorinus	
	C. Asinius C. f. Gallus	**8.3**
7 î.H.	Ti. Claudius Ti. f. Nero II	
	Cn. Calpurnius Cn. f. Piso	**16.2**
5 î.H.	Imp. Caesar Diui f. Augustus XII	**15.2**

4 î.H.	C. Caluisius C. f. Sabinus	
	L. Passienus Rufus	**16.2**
3 î.H.	L. Cornelius L. f. Lentulus	
	M. Valerius M. f. Messalla Messallinus	**16.2**
2 î.H.	Imp. Caesar Diui f. Augustus XIII	**15.3; 22.2; 35.1**
	L. Caninius L. f. Gallus – *suffectus*	
	Q. Fabricius – *suffectus*	**16.2**
1 d.H.	C. Caesar Aug. f.	**14.1**
6 d.H.	M. Aemilius Paulli f. Lepidus	
	L. Arruntius L. f.	**17.2**
14 d.H.	Sex. Pompeius Sex. f.	
	Sex. Appuleius Sex. f.	**8.4**

2. Evenimente menționate de *RG*

44 î.H.	Octavius recrutează, ca *priuatus*, o armată	**1.1**
43 î.H.	Este ales în Senat, primește rangul consular, *imperium* propraetorian și misiunea de a apăra statul alături de consuli	**1.2-3**
	Războiul cu *factio*; moartea consulilor; C. Iulius C. f. Caesar e ales *consul* și *triumuir*	**1.4**
	Lex privitoare la exilarea asasinilor lui Caesar	**2**
42 î.H.	Războiul în două faze împotriva caesaricizilor	**2**
40 î.H.	Prima *ouatio*	**4.2**
36 î.H.	Încheierea războiului cu „pirații"; restituirea a 30.000 de sclavi fugiți stăpânilor lor	**25.1**
	A doua *ouatio*	**4.2**
	Refuză pontificatul suprem oferit de popor	**10.2**
32 î.H.	*Iuratio* prestată de *tota Italia* și provinciile *Gallia*, *Hispania*, *Africa*, *Sicilia* și *Sardinia*	**25.2**
31 î.H.	Bătălia și victoria de la *Actium*	**25.2-3**
30 î.H.	Al IV-lea consulat; compensații bănești municipiilor pentru pământul acordat veteranilor	**16.1**
29 î.H.	Al V-lea consulat; din ordinul Senatului și al poporului, mărește numărul patricienilor	**8.1**
	Triplul triumf	**4.2; 4.3**
	Congiarium ex bellorum manibiis	**15.1**

	Restituie *aurum coronarium* municipiilor și coloniilor italice	**21.3**
28 î.H.	Al VI-lea consulat; *lustrum* realizat împreună cu M. Agrippa	**8.2**
	Primește titlul de *princeps senatus*	**7.2**
	Restaurează optzeci și două de temple	**20.4**
	Remite puterea Senatului și poporului roman	**34.1**
27 î.H.	Al VII-lea consulat; continuă să remită puterea Senatului și poporului roman	**34.1**
	Reface *uia Flaminia* și podurile ei	**20.5**
24 î.H.	Al X-lea consulat; *congiarium ex patrimonio*	**15.1**
23 î.H.	Al X-lea consulat; *frumentationes* private	**15.1**
22 î.H.	Refuzul dictaturii și al consulatului pe viață	**5.1; 5.3**
	Acceptă *cura annonae*	**5.2**
19 î.H.	Revenirea din Syria; o delegație senatorială îl întâmpină în Campania; se consacră un altar lui Fortuna Redux; *Augustalia*	**11; 12.1**
	Senatul și poporul îi oferă pentru prima dată *cura legum et morum*	**6.1**
18 î.H.	Senatul și poporul îi oferă pentru a doua oară *cura legum et morum*	**6.1**
	Daruri în grâu și bani din cauza insuficienței impozitelor	**18**
17 î.H.	*Ludi saeculares*	**22.2**
14 î.H.	Compensații bănești municipiilor pentru pământul acordat veteranilor	**16.1**
13 î.H.	Întoarcerea din *Hispania* și *Gallia*; se consacră un altar lui Pax Augusta	**12.2**
12 î.H.	A XII-a *tribunicia potestas*	**15.1**
	Augustus – *pontifex maximus*; *congiarium*	**10.2; 15.1**
11 î.H.	Senatul și poporul îi oferă pentru a treia oară *cura legum et morum*	**6.1**
8 î.H.	*Lustrum* dispunând de *consulare imperium*	**8.3**
7 î.H.	Recompense bănești veteranilor	**16.2**
6 î.H.	Recompense bănești veteranilor	**16.2**
5 î.H.	A XVIII-a *tribunicia potestas*; al XII-lea	

	consulat; *congiarium*	**15.2**
	C. Caesar Aug. f. – *consul designatus* pentru **1 d.H.**; *princeps iuuentutis*	**14.1-2**
4 î.H.	Recompense bănești veteranilor	**16.2**
3 î.H.	Recompense bănești veteranilor	**16.2**
2 î.H.	Al XIII-lea consulat; Senatul, *ordo equester* și poporul îi conferă titlul de *pater patriae*	**35.1**
	Congiarium de 60 de denari plebeilor care beneficiau de *frumenta*	**15.4**
	L. Caesar Aug. f. – *consul designatus* pentru **3 d.H.**; *princeps iuuentutis*	**14.1-2**
	Ludi Martiales organizate pentru prima dată	**22.2**
6 d.H.	Alimentează tezaurul militar cu 170.000.000 de sesterți din averea personală	**17.2**
14 d.H.	*Lustrum* realizat împreună cu Ti. Nero	**8.4**

3. *Honores* acordate lui Augustus menționate de *RG*

Imperium	**1.2**
Propraetor	**1.3**
Consul	**1.4; 4.4; 5.3; 8.1-2; 15.1-4; 16.1; 20.4-5; 21.3; 22.2; 34.1; 35.1**
Princeps senatus	**7.2**
- princeps	**13; 30.1; 32.3**
Triumuir rei publicae constituendae	**1.4; 7.1**
Imperator	**4.1; 21.3**
Tribunicia potestas	**4.4; 6.2; 10.1; 15.1-2**
Curator annonae	**5.1**
Curator legum et morum	**6.1**
Pontifex maximus	**7.3; 10.2**
Augur	**7.3**
Quindecimuir sacris faciundis	**7.3**
- magister conlegii XVuiri	**22.2**
Septemuir epulonum	**7.3**
Frater arualis	**7.3**
Sodalis Titius	**7.3**
Fetialis	**7.3**

Consulare imperium	**8.3-4**
Dux	**25.2**
Augustus	**34.2**
Pater patriae	**35.1**

4. Familia lui Augustus

C. Iulius Caesar († 85 î.H.)

(? Pinarius) = Iulia = Q. Pedius; Iulia = M. Atius Balbus; C. Iulius Caesar (cos. 59 î.H.)

(Pinarius); Q. Pedius (cos. suff. 43 î.H.); ? = L. Marcius Philippus (cos. 56 î.H.) = (2) Atia (1) = (2) C. Octavius (1) = Ancharia († 58 î.H.)

L. Pinarius Scarpus; Atia = L. Marcius Philippus (cos. suff. 38 î.H.); Octavia = Sex. Appuleius

Paullus Fabius Maximus (cos. 11 î.H.) = Marcia; Sex. Appuleius (cos. 29 î.H.) = ?; M. Appuleius (cos. 20 î.H.)

Sex. Appuleius (cos. 14 d.H.) = Fabia Numantina; Sex. Appuleius (cos. 14 d.H.) = Fabia Numantina

C. Claudius Marcellus (cos. 50 î.H.) = (1) Octavia (2) = M. Antonius (cos. 44 î.H.); Clodia (1) = Scribonia = (2) AUGUSTUS (3) = (2) Livia Drusilla = (1) Ti. Claudius Nero

L. Domitius Ahenobarbus (cos. 16 î.H.) = Antonia (maior); Antonia (minor) = Nero Claudius Drusus (cos. 9 î.H.); M. Vipsanius Agrippa (cos. 37 î.H.) = (2) Iulia (3) = (2) Ti. Claudius Nero (cos. 13 î.H.) (1) = Vipsania; Nero Claudius Drusus (cos. 9 î.H.) = Antonia (minor)

Domitia Lepida; Domitia; Cn. Domitius Ahenobarbus (cos. 32 d.H.); Germanicus (cos. 12 d.H.); Claudius; Livia Iulia; G. Caesar (cos. 1 d.H.); L. Caesar († 2 d.H.); Iulia = L. Aemilius Paullus (cos. 1 d.H.); Agrippina = Germanicus (cos. 12 d.H.); Agrippa Postumus

Iulia (1) (Augusti f.) = C. Marcellus († 22 î.H.); Caecilia Attica = (1) M. Vipsanius (2) Agrippa (cos. 37 î.H.) = (1) Marcella (2) (maior) = Iullus Antonius (cos. 10 î.H.); M. Valerius Barbatus Appianus (cos. 12 î.H.) = (2) Marcella (1) (minor) = Paullus Aemilius Lepidus (cos. 34 î.H.)

C. Asinius Gallus (cos. 8 î.H.) = (2) Vipsania (1) = Ti. Claudius Nero (cos. 13 î.H.); Claudia Pulchra = P. Quinctilius Varus (cos. 13 î.H.); M. Valerius Messala Barbatus = Domitia Lepida

Drusus Caesar (cos. 15 d.H.)

GLOSAR LATIN-GREC

auctoritas	ἀξίωμα	**34.3**
auctoritas senatus	δόγμα συνκλήτου	**20.4**
augur	αὔγουρ	**7.3**
ara pacis Augustae	βωμὸς Εἰρήνης Σεβαστῆς	**12.2**
auspicium	αἴσιος	**4.2, 16.5, 30.2**
ciuis	πολείτης	**3.1, 9.2**
ciuis Romanus	Ῥωμαῖος	**3.3, 8.2-4**
collegium	συναρχία	**9.1**
colonia	ἀποικία	**3.3, 15.3, 16.1, 28.1-2, *App.* 4**
comitia	ἀρχαιρέσια	**10.2**
conlega / collega	συναρχῶν	**6.2, 8.2-4, 10.2, 22.2**
conlegium XVuirorum	τῶν δεκαπέντε ἀνδρῶν	**22.2**
consul	ὕπατος	**1.2, 4.4, 6.1, 8.1, 9.1, 10.2, 11, 12.1-2, 14.1, 15.1-4, 16.1-2, 17.2, 18, 20.4, 21.3, 22.2**
consulare imperium	ὑπατικὴ ἐξουσία	**8.3-4**
consulatus	ὑπατεία	**5.3, 16.1, 34.1, 35.1**
curatio annonae	ἐπιμελεία τῆς ἀγορᾶς	**5.2**
curia	βουλευτήριον	**19.1, 34.2, *App.* 2**
decretus	ψήφισμα	**1.2**
denarium	δενάριον	**15.2, 15.4, *App.* 1**
dictatura	αὐτεξούσιος ἀρχή	**5.1**
dies Augustalia	ἡμέρα Αὐγουσ-τάλια	**11**
dux	ἡγεμών	**25.2, 31.1**

eques Romanus	ἱππεὺς Ῥωμαίων	**14.2**
equester ordo	ἱππικὸν τάγμα	**35.1**
fascis	ῥάβδος	**4.1**
fetialis	φητιᾶλις	**7.3**
Fortuna Redux	Τύχη Σωτήριος	**11.1**
Forum	ἀγορά	**20.3, 21.1**
frater arualis	ἀδελφὸς ἀρουᾶλις	**7.3**
imperator	αὐτοκράτωρ	**4.1**
imperia populi Romani	προστάγματα δήμου Ῥωμαίων	**30.2**
imperium	ἡγεμονία	**27.1**
Iupiter Feretrius	Ζεὺς Τροπαιοφόρος	**19.2, *App.* 2**
Iupiter Libertas	Ζεὺς Ἐλευθέριος	**19.2, *App.* 2**
Iupiter Tonans	Ζεὺς Βροντήσιος	**19.2, *App.* 2**
legatio	πρεσβεία	**31.1, 32.3**
legatus	πρεσβευτής	**4.2, 30.1**
	πρεσβεύς	**26.4, 31.2, 33**
Lupercal	Πανὸς ἱερόν	**19.1**
	Πανός	***App.* 2**
lustrum	ἀποτείμησις	**8.2-4**
magistratus	ὁ ἐν ταῖς ἀρχαῖς	**12.2**
magistratus (ca funcție)	ἀρχή	**6.1, 14.1, 22.2**
Mater Magna	Μήτηρ θεῶν	**19.2, *App.* 2**
mos maiorum	πάτρια ἔθη	**6.1**
municipium	πόλις	**3.3, 16.1, 16.2, *App.* 4**
	πολειτεία	**21.3**
dei Penates	θεοὶ κατοικίδιοι	**19.2**
	θεοὶ πάτριοι	***App.* 2**
pater patriae	πατὴρ πατρίδος	**35.1**
patricius	πατρίκιος	**8.1**
plebs	δῆμος	**15.1, 15.4, *App.* 1**
	ὄχλος	**15.2**
pontifex	ἱερεύς	**11**

pontifex maximus	ἀρχιερεύς	**7.3**
populus Romanus	δῆμος τῶν Ῥωμαίων	**6.1, 14.1, 26.1, 34.1-2, 35.1**
	δῆμος Ῥωμαίων	**26.4, 27.1, 29.2, 30.2, 32.3**
potestas	ἐξουσία	**6.1, 34.1, 34.3**
praetor	στρατηγός	**12.1**
princeps	ἡγεμών	**13, 14.2, 30.1, 32.3**
princeps senatus	πρῶτος ἀξιώματος τόπος	**7.2**
principes	οἱ πρῶτοι	**33**
pro praetore	ἀντὶ στρατηγόν	**1.3**
prouincia	ἐπαρχεία	**12.2, 25.2, 26.1, 26.2, 27.2-.3**
puluinar	ναός	**19.1**
quindecimuirum sacris faciundis	δεκαπέντε ἀνδρῶν τῶν ἱεροποιῶν	**7.3**
regnum	βασιλεία	**27.2**
res publica	κοινὰ πράγματα	**1.1**
	δημόσια πράγματα	**1.3-4, 7.1**
	πατρίς	**2**
sacerdos	ἱερεύς	**9.1, 12.2, 25.3**
sacerdotium	ἀρχιερατεία	**10.2**
senator	συνκλητικός	**25.3, *App.* 4**
senatus	σύνκλητος	**1.2, 4.1-2, 5.1, 6.1-2, 7.2, 8.1-2, 9.1, 11, 12.2, 13, 14.1, 20.4, 34.1-2, 35.1**
senatus consultum	συνκλήτου δόγμα	**4.2, 10.1**
	δόγμα συνκλήτου	**12.1, 22.2, 34.2**
septemuirum epulonum	τῶν ἑπτὰ ἀνδρῶν ἱεροποιῶν	**7.3**
sodalis Titius	ἑταῖρος Τίτιος	**7.3**
tribunicia potestas	δημαρχικὴ ἐξουσία	**4.4, 6.2, 10.1, 15.1-2**
tribunus	δήμαρχος	**12.1**

triumphus	θρίαμβος	**4.1, 4.3**
triumuir	τριῶν ἀνδρῶν	**1.4, 7.1**
uectigal	δημόσια πρόσοδος	**18**
uenatio	θηρομαχία	**22.3**, ***App.*** **4**
uirgines Vestales	ἱερεῖαι	**11, 12.2**
uotum	εὖχος	**4.1, 9.1**

INDICE

1. Nomina

2. *Verba*

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂȚII
„ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAȘI
700511 Iași, Păcurari 9, tel./fax 0232 314947
Format: 61×86/16
Coli tipo: 20,25
Apărut: 2004
Comanda: 205

